Broj: X-KR/06/275
Sarajevo, 28.02.2008. godine

U IME BOSNE I HERCEGOVINE!

Sud Bosne i Hercegovine, Odjel I za ratne zločine, u vijeću sastavljenom od sudija Hilme Vučinića kao predsjednika vijeća, te sudija Shireen Avis Fisher i Paul M. Brilmana, kao članova vijeća uz sudjelovanje pravne savjetnice Dženane Deljkić Blagojević u svojstvu zapisničara, u krivičnom predmetu protiv optuženih Mitra Raševića i Save Todovića zbog krivičnog djela Zločin protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. Krivičnog zakona BiH, u postupku odlučivanja povodom Optužnice Tužilaštva BiH broj KT-RZ-162/06 od 22.12.2006. godine nakon održanog javnog i glavnog pretresa, sa kojeg je dijelom bila isključena javnost, u prisutnosti tužioca Tužilaštva BiH Vesne Ilić, te lično optuženih Mitra Raševića i njegovih branilaca po službenoj dužnosti advokata Slaviše Prodanovića i Milana Vujina, te optuženog Save Todovića i njegovih branilaca po službenoj dužnosti, advokata Mladena Šarenca i Jovana Debelice, nakon vijećanja i glasanja, dana 28.02.2008. godine donio je i javno objavio slijedeću:

P R E S U D U

OPTUŽENI:

MITAR RAŠEVIĆ zv. „Mićo“ *sina Đorđa i majke Smilje rođene Badnjar, rođen 15.11.1949. godine u selu Čagošta, opština Foča, nastanjen u ..., po narodnosti ..., državljanin i..., po zanimanju profesor socijologije, oženjen, otac troje djece, služio vojsku od 1970 do 1972 u Travniku i Kumanovu, bez činova i odlikovanja, ranije neosuđivan,*

SAVO TODOVIĆ *sina Vladimira i majke Dušanke rođene Topalović, rođen 11.12.1952. godine u selu Rijeka, opština Čelebići, porodica nastanjena u ..., ..., ...,a isti još uvijek nema prijavljeno prebivalište na naznačenoj adresi obzirom da je prijavu morao lično izvršiti, a to nije bio u mogućnosti zbog mjere pritvora određene u Hagu, a na teritoriji BiH nema prijavljeno ni mjesto prebivališta ni mjesto boravišta, po narodnosti ..., državljanin i ..., u toku je postupak odricanja od državljanstva ..., penzioner, oženjen, otac dvoje punoljetne djece, lošeg imovnog stanja, služio vojsku 1972. na '73. u Tetovu, bez činova i odlikovanja, ranije neosuđivan,*

KRIVI SU

što su:

U vremenskom periodu počev od aprila mjeseca 1992. godine do oktobra mjeseca 1994. godine u okviru širokog i sistematičnog napada vojske i policije Republike Srpske kao i paravojnih formacija usmjerenog protiv civilnog nesrpskog stanovništva na širem području opštine Foča, znajući za taj napad Mitar Rašević u svojstvu komandira straže i Todović Savo u svojstvu zamjenika upravnika KP doma „Foča“ zajedno sa upravnikom KP doma „Foča“ Miloradom Krnojelcem, te zatvorskim stražarima, kao i drugim članovima zatvorskog osoblja i pripadnicima JNA, srpske teritorijalne odbrane, civilne i vojne policije Republike Srpske i paravojnim formacijama učestvovali u udruženom zločinačkom poduhatu čiji je cilj bio zatočenje Muslimana i drugih nesrpskih civila iz Foče i okolnih područja u nehumanim uslovima u KP domu „Foča“ koji je imao sva obilježja logora tako što su: počinili progon nesrpskog civilnog stanovništva na političkoj, nacionalnoj, etničkoj i vjerskoj osnovi, mučenjem, premlaćivanjem, ubijanjem, nečovječnim postupanjem, nanošenjem povreda tijelesnog integriteta i zdravlja, prisiljavanjem na prinudni rad, prisilnim nestancima i deportaciji i zatvaranjem te Mitar Rašević i Savo Todović kao nadređene i odgovorne osobe propustili da preduzmu nužne i razumne mjere u sprečavanju činjenja navedenih djela i kažnjavanju počinitelja istih djela na način što su:

u KP domu „Foča“ koji je imao sva obilježja logora u kojem je bilo nezakonito zatočeno najmanje 700 zatočenika nesrpske nacionalnosti posebno bošnjačke

***Mitar Rašević** kao komandir straže zadužen za nadzor nad najmanje 37 zatvorskih stražara kojima je pripremao raspored obavljanja dužnosti i radnih zadataka, sa efektivnom kontrolom nad istim, zadužen za ćelije i samice i za puštanje zatočenika iz samica i njihovo vraćanje u ćelije, a zatvorski stražari su odabirali zatočenike za prostorije za ispitivanje u kojima su fizički zlostavljani*

***Savo Todović** kao zamjenik upravnika KP doma „Foča“, drugi u upravnoj hijerarhiji s ovlaštenjima i dužnostima poput onih koji pripadaju komandantu logora, sa nadziranjem podređenih pripadnika zatvorskog osoblja kojem je bio povjeren izbor zatočenika koje je trebalo prisiliti na rad i zatvoriti u samicu te su*

1. U periodu od aprila mjeseca 1992. godine do oktobra mjeseca 1994. godine učestvovali u održavanju sistema kažnjavanja i zlostavljanja zatočenika, tako što su:

***1b)** u periodu od juna 1992. godine do maja mjeseca 1993. godine, zatočenik Dž.B. je pretučen i isti je oko mjesec dana bio zaključan u samici u neljudskim uslovima, dvojica stražara prozvali su zatočenika FWS 71 i izveli ga iz ćelije, odveli ga u samicu i tukli ga dvadesetak minuta, dok se isti nije onesvjestio, u najmanje u dva*

navrata vojnici su podvrgli teškom mučenju Nišić Nurku službenika opštinske uprave i člana političke partije ..., a potom ga vratili u ćeliju krvavog i s povredama u vidu masnica, vojni policajci su mučili i tukli zatočenika S.M. koji je greškom, umjesto drugog zatočenika, odveden na ispitivanje, prijetili mu da će mu iskopati oko, a prestali su u momentu kad se pojavio Mitar Rašević rekavši da su otkrili grešku te naredio stražarima da S.M., teško povrijeđenog i krvavog vrate u ćeliju,

1c) *Početkom jula 1993. godine nakon što je zatočenik FWS 216 pobjegao, a potom uhvaćen i vraćen u KP dom jedan od stražara ga pretukao te je isti u ćeliji za izolaciju bio zatvoren 28 dana u kom periodu je istog Savo Todović zajedno sa drugim stražarima zlostavljao i tukao lancem i rukama po svim dijelovima tijela da bi navedenog dana Savo Todović obavjestio sve zatočenike da će biti kolektivno kažnjeni zbog bijega zatočenika FWS 216 na način što će im umanjiti porcije hrane, zabraniti rad i uskratiti i zabraniti zdravstvenu njegu,*

2. *U vremenskom periodu od juna do avgusta mjeseca 1992. godine na način opisan pod tačkom 1. optužnice stražari pod komandom Mitra Raševića, te civilni i vojni policajci i vojnici koji su sa znanjem Mitra Raševića i Save Todovića ulazili KP dom iz vana, zatočenike u upravnoj zgradi udarali palicama, motkama i pesnicama ispitujući ih da li imaju sakriveno oružje, neke od njih umotavali u ćebad i vukući ih iznosili iz upravne zgrade od kog premlaćivanja je jedan broj zatočenika uslijed povreda podlegao ili su ustreljeni, te je na opisane načine nastupila smrt za: Altoka (Omera) Alija rođen 7.04.1972. godine, Bičo Salem, Čankušić Abdurahman, Čedić Enko, Dželilović (Halima) Kemal rođen 25.01.1954. godine, Ivančić (Mirko) Mate, Konjo (Ahmet) Halim, Krajčin Adil, Kuloglija (Bećir) Mustafa rođen 15.05.1945. godine, Marinović (Pero) Krunoslav rođen 06.04.1946. godine, Nišić (Salko) Nurko rođen 07.05.1949. godine, Rikalo (Ramo) Husein rođen 18.11.1957. godine, Rikalo (Ramo) Midhat rođen 19.11.1966. godine, Rikalo (Ramo) Zaim rođen 6.11.1963. godine, Šoro (Edhem) Ševa rođen 27.08.1956. godine, Tulek (Aziz) Kemal rođen 21.10.1958. godine, Veiz (Edhem) Muniba rođen 31.01.1952. godine i Veiz (Ibro) Zulfo rođen 30.10.1950. godine kao i za nepoznat broj drugih neidentifikovanih zatočenika*

3. U periodu od aprila mjeseca 1992. do oktobra 1994. godine Mitar Rašević i Savo Todović su doprinosili stvaranju i održavanju loših životnih uslova u logoru, a Savo Todović je prijetio nanošenjem teških tjelesnih povreda u slučaju povrede zatvorskih pravila, pokušaja bjekstva ili odbijanja rada, svo vrijeme su držali zatočenike zaključane u ćelijama izuzev za vrijeme postrojavanja i odvođenja u kantinu radi obroka ili radne obaveze, koristili samice kao sredstvo zastrašivanja i prijetnji, te su počev od aprila mjeseca 1992. godine ćelije postale pretrpane, uslovi za spavanje i održavanje higijene otežani, dobijeni obroci bili nedovoljni da

spriječe izgladnjavanje, a u toku zime bez odgovarajuće odjeće i grijanja zdravlje mnogih zatočenika bilo je ozbiljno narušeno, zbog kojih uslova i zbog neodgovarajuće zdravstvene njege zatočenik Esed Hadžić je u aprilu ili maju mjesecu 1992. godine podlegao usljed ..., Šefko Kubat je podlegao nakon što mu je ljekarska pomoć kasno ukazana, Kunovac Omer je podlegao poslije premlaćivanja, a Džamalija Juso je izvršio samoubistvo vješanjem zbog navedenih uslova, da bi zatočenici FWS 71, FWS 139, FWS 162, FWS 111, FWS 85 , FWS 86, FWS 82, kao i mnogi drugi pretrpjeli simptome pothranjenosti kao i psihičke simptome stresnog poremećaja,

4. U periodu od kraja mjeseca maja 1992. godine do oktobra 1994. Mitar Rašević i Savo Todović su učestvovali u stvaranju sistema prisilnog rada i to Mitar Rašević nadgledao njihove zadatke unutar i izvan KP doma i raspoređivao stražare koji će ih odvoditi na rad, sarađivao s civilnim vlastima i vanjskim vojnim vlastima kojima je predavao zatočenike, a Savo Todović sastavljao spiskove zatočenika koji će raditi na određenim lokacijama, lično raspoređivao zatočenike na radne zadatke na način što je prozivao grupe zatočenika iz njihovih ćelija prijeteći onima koji nisu htjeli raditi zbog bolesti ili slabosti te sarađivao s vanjsim vojnim i civilnim vlastima predajući im zatočenike te su:

4a) *unutar KP doma zatočenici morali raditi u fabrici namještaja, metalskoj i mehaničarskoj radionici koje prisilne radove su obavljali FWS 71, D.M, K.Š., A., kao i mnogi drugi zatočenici*

4b) *izvan KP doma zatočenici bili prisiljeni obavljati poljoprivredne radove u zatvorskoj jedinici „Brioni“, u mlinovima i u rudniku „Miljevina“, raščišćavati ruševine oštećenih zgrada na različitim mjestima u Foči, raditi na popravci privatne kuće Milorada Krnojelca upravnika KP doma te su, pored ostalih radova u rudniku „Miljevina“ prisilno radili: FWS 142, R.T, Z.A. kao i drugi, FWS 216 i FWS 83 koji su radili na imanju Milorada Krnojelca, a zatočenik FWS 141 pod oružanim nadzorom bio prisiljen u više navrata da vozi kamion na liniju fronta ispred konvoja kako bi prvi prolaskom kamiona otkrivao mine*

4c) *u periodu od septembra mjeseca 1992. do marta mjeseca 1993. godine nakon što su zatočenici FWS 109 i K.G dana 18. septembra 1992. godine prozvani za razmjenu i u navedenom periodu u nekoliko navrata koristili ih kao vozače radi otkrivanja mina na način što su upravljali vozilima ispred srpskih konvoja,*

5. *U periodu od jula mjeseca 1993. pa do oktobra mjeseca 1994. godine iz KP doma „Foča“ je oko 80 zatočenika prebačeno u zatočeničke objekte u Kalinoviku, Rudom i „Kuli“ do kraja septembra 1994. godine, u oktobru mjesecu 1994. godine*

preostali zatočenici prebačeni su u navedene objekte i u KP domu „Foča“ nije ostao nijedan zatočenik jer je dana 4. ili 5. oktobra 1994. godine Mitar Rašević lično transportovao oko 60 zatočenika u zatočenički objekat „Kula“ koju posljednju grupu zatočenika je iz KP doma ispratio Savo Todović i to nakon što su učestvovali u prisilnom nestanku i deportaciji zatočenika iz KP doma „Foča“ na način što su im saopštavali će biti razmjenjeni, a isti su deportovani na lokacije van opštine Foča te su:

- krajem avgusta mjeseca 1992. godine Savo Todović na odredište u Crnu Goru lično ispratio 55 zatočenika rekavši im da po napuštanju KP doma ne gledaju kroz prozor autobusa koji autobus su na granici sa Crnom Gorom presreli pripadnici vojske i isti vratili u KP dom da bi narednog dana 35 starijih i bolesnih zatočenika autobusom ponovo bilo deportovano do mjesta Rožaje u Crnoj Gori, a preostalih 20 zatočenika muslimanske nacionalnosti odvedeni su u nepoznatom pravcu,

- dana 17. septembra 1992. godine ili oko tog datuma između 35 i 60 zatočenika izvedeno je van kruga KP doma navodno na branje šljiva, a isti su odvedeni u nepoznatom pravcu,

- u periodu od juna mjeseca 1992. do marta mjeseca 1993. godine najmanje 200 zatočenika muslimanske nacionalnosti i drugih zatočenika nesrpske nacionalnosti prebačeno je na nepoznata mjesta, a među zatočenicima koji su odvedeni u nepoznatom pravcu i na napoznata mjesta i kojima se od tada gubi svaki trag su: Aljukić Nedžib sin Šabana, rođen 1964. godine, Srnja Salko sin Atifa, rođen 1965. godine, Srnja Muamer sin Esada, rođen 1965. godine, Šljivo Omer sin Salke, rođen 1967. godine, Šljivo Hamdo sin Salke, rođen 1971. godine, Šošević Sulejman sin Izeta, rođen 1960. godine, Zametica Edin sin Avde, rođen 1968. godine, Zametica Elvedin sin Avde, rođen 1968. godine, Šalaka Ekrem sin Avde, rođen 1971. godine, Balić Edhem sin Šerifa, rođen 1963. godine, Šukalo Jasmin sin Šabana ,rođen 1967. godine, Karović Ramiz sin Muje, rođen 1961. godine, Kovačević Esad sin Džemala, rođen 1963. godine, Kurtović Nijaz sin Osmana, rođen 1971. godine, Kurtović Edin sin Husnije, rođen 1971. godine, Čankušić Derviš sin Naske, rođen 1940. godine, Kajgana Rasim sin Alije, rođen 1950. godine, Borovina Suad sin Edhema, rođen 1959. godine, Klapuh Suad sin Sulejmana, rođen 1964. godine, Šoro Esad sin Tahira, rođen 19555. godine, Korjenić Husein sin Hajdara, rođen 1968. godine, Balić Džemal sin Mehe, rođen 1937. godine, Muminović Edib sin Himze rođen, 1956. godine, Mušanović Kasim sin Murata, rođen 1945. godine, Šoro Izet sin Memije, rođen 1962. godine, Mušanović Edhem sin Hasana, rođen 1955. godine, Karović Nezir sin Muje, rođen 1957. godine, Džano Ramiz sin Halima, rođen 1953. godine, Čelik Sulejman sin Uzeira, rođen 1941. godine, Šoro Suljo sin Edhema, rođen 1951. godine,

Muratović Uzeir sin Šabana, rođen 1956. godine, Srnja Mirsad sin Abdulaha, rođen 1955. godine, Šabanović Ferid sin Mušana, rođen 1958. godine, Čengić Ekrem sin Avde, rođen 1940. godine, Malkić Fahrudin sin Nazifa, rođen 1948. godine, Kafedžić Ibrahim sin Avde, rođen 1948. godine, Dedović Halim sin Hasana, rođen 1935. godine, Lagarija Nazif sin Salke, rođen 1937. godine, Ćemo Edin sin Mehe, rođen 1970. godine, Ćemo Meho sin Saliha, rođen 1930. godine, Divović Munib sin Sejmena, rođen 1961. godine, Đozo Smail sin Ibre, rođen 1956. godine, Džinić Hakija sin Murata, rođen 1929. godine, Hambo Atif sin Ibre, rođen 1937. godine, Krajčin Ferid sin Hasana, rođen 1965. godine, Krajčin Hasan sin Huse, rođen 1932. godine, Lepir Vejsil sin Ahmeta, rođen 1958. godine, Mazić Šaban sin Sulejmana, rođen 1964. godine, Mekić Kasim sin Rame, rođen 1940. godine, Mekić Vahid sin Šerifa, rođen 1959. godine, Mekić Zulfo sin Kasima, rođen 1967. godine, Musić Rasim sin Ragiba, rođen 1964. godine, Oruč Halil sin Muje, rođen 1926. godine, Ramić Ramiz sin Himze, rođen 1962. godine, Rizvanović Murat sin Alij, rođen 1932. godine, Rizvanović Nedžib sin Murata, rođen 1963. godine, Subašić Mirsad sin Salke, rođen 1968. godine, Subašić Salko sin Halila, rođen 1947. godine, Ahmetspahić Vehid sin Osmana, rođen 1965. godine, Čerimagić Mehmed sin Avde, rođen 1935. godine, Čerimagić Šefik sin Base, rođen 1937. godine, Dedović Ramiz sin Hamida, rođen 1972. godine, Hajrić Dževad sin Džafera, rođen 1958. godine, Isanović Ibrahim sin Fehima, rođen 1960. godine, Kobiljar Rasim sin Nedžiba, rođen 1958. godine, Kovač Senad sin Edhema, rođen 1974. godine, Krkalić Kemal sin Rasima, rođen 1965. godine, Kuloglija Salih sin Agana, rođen 1949. godine, Matuh Alija sin Muje ,rođen 1969. godine, Murguz Mujo sin Aziza, rođen 1962. godine, Reko Huso sin Hasiba, rođen 1946. godine, Salčinović Nusret sin Osmana, rođen 1954. godine, Softić Zijad sin Muje, rođen 1964. godine, Suljević Abdulah sin Alije, rođen 1962. godine, Šabanović Elvir sin Ferida, rođen 1974. godine, Šljivo Mehmedalija sin Hakije, rođen 1966. godine i Šoro Enes sin Tahira, rođen 1975. godine, Alibašić Remzija sin Ibre rođen 1947. godine, Pašović Ismet sin Hasana rođen 1926. godine, Karabegović Dženan sin Asima rođen 1959. godine, Hadžimešić Mirsad sin Avde rođen 1957. godine, Lagarija Salih sin Nazifa rođen 1965. godine, Karabegović Amer sin Ahmeda rođen 1967. godine, a zatočenici koji su odvedeni u nepoznatom pravcu iz KP doma „Foča“: Nikšić Sejad sin Vehbije rođen 1956. godine, Nikšić Kemo sin Munira rođen 1959. godine, Nikšić Mustafa sin Adema rođen 1957. godine, Šljivo Salko sin Omera rođen 1944. godine, Srnja Jusuf sin Mustafe rođen 1968. godine, Bičo Enes sin Mustafe rođen 1962. godine, Jahić Bego sin Nurifa rođen 1969. godine, Dželil Alija sin Ramiza rođen 1955. godine, Džinić Dževad sin Hakije rođen 1960. godine, Aljukić Šaban sin Smajila rođen 1938. godine, Borovina Ramiz sin Edhema rođen 1962. godine, Sudar Jasmin sin Mustafe rođen 1962. godine, Čaušević Ismet sin Bećira rođen 1950. godine, Granov Murat sin Nedžiba rođen 1958. godine, Mezbur Esad sin Šaćira rođen 1957. godine, Mulavdić Nedžib sin Avde rođen 1962. godine,

Muratović Avdo sin Selima rođen 1963. godine, Aljukić Munib sin Hasana rođen 1957. godine, Hodžić Šefik sin Halila rođen 1950. godine, Istrefi Rrahim sin Sherif, Dedović Hilmo sin Ramiza rođen 1961. godine, Kršo Emin sin Sulejmana rođen 1960. godine, Žuga Fadil sin Šemse rođen 1975. godine, Babić Ramiz sin Asima rođen 1962. godine, Borovac Mirsad sin Huseina rođen 1964. godine, Mušanović Amil sin Muharema rođen 1968. godine, Musić Enes sin Nazifa rođen 1970. godine, Musić Muradif sin Redže rođen 1942. godine, Mulahasanović Fehim sin Sulje rođen 1919. godine, Melez Džemil sin Huse rođen 1958. godine, Bašić Juso sin Avdice rođen 1959. godine, Berber Adnan sin Nedžada rođen 1967. godine, Kovačevć Fikret sin Muje rođen 1961. godine, Džomba Izet sin Osmana rođen 1962. godine, Kibrić Muharem sin Ahmeta rođen 1970. godine, Kibrić Muhamed sin Ahmeta rođen 1969. godine, Divjan Fadil sin Ramiza rođen 1961. godine, Dudić Safet sin Asima rođen 1958. godine, Huko Munib sin Avde, Konaković Imšir sin Ibrišima rođen 1934. godine, Jusufović Murat sin Sulje su pronađeni i ekshumirani u toku 2004. godine na lokalitetu Rudnik – Miljevina – Foča iz masovnih grobnica I i II te identifikovani u toku novembra mjeseca 2006. godine.

Čime su počinili krivično djelo

Zločin protiv čovječnosti – progon iz člana 172. stav 1. tačka h) Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine u vezi sa:

-tačkom k) i f) KZ BiH za tačku 1. koja uključuje podtačke 1.b) i 1.c) Optužnice;
- tačkom a) KZ BiH za tačku 2. Optužnice;
- tačkom e) i k) KZ BiH za tačku 3. Optužnice;
-tačkom c) KZ BiH za tačku 4. koja uključuje podtačku 4.a), te tačkom c) i k)KZ BiH za podtačku 4b) i 4c) Optužnice;
- d) i i) KZ BiH za tačku 5. Optužnice.

a sve u vezi sa članom 29. i članom 180. stav 1. i 2. KZ-a BiH.

Stoga ih Vijeće Suda BiH na osnovu odredbe člana 285. ZKP-a BiH, uz primjenu čl. 39, 42., 48. i člana 49. KZ BIH u odnosu na optuženog Raševića

O S U Đ U J E

1. Optuženog Mitra Raševića na NA KAZNU ZATVORA U TRAJANJU OD 8 (osam) godina i 6 (šest) mjeseci, a
2. Optuženog Savu Todovića NA KAZNU ZATVORA U TRAJANJU OD 12 (dvanaest) GODINA i 6 (šest) mjeseci

Optuženima se u skladu sa članom 56. KZ BiH i čl. 2. stav 4. Zakona o ustupanju predmeta od strane MKSJ Tužilaštvu BiH i korištenju dokaza pribavljenih od strane MKSJ u postupcima pred sudovima u BiH u izrečenu kaznu uračunava i vrijeme koje su proveli u pritvoru prema odluci MKSJ i rješenju ovog suda, počevši od 15.08.2003. godine za optuženog Mitra Raševića, a od 15.01.2005. godine za optuženog Savu Todovića, pa do upućivanja na izdržavanje kazne.

U skladu sa članom 188. stav 4. ZKP BiH optuženi se oslobađaju od dužnosti naknade troškova ovog krivičnog postupka, te isti padaju na teret Suda BiH.

Nasuprot ovome, optuženi se u skladu sa članom 284. stav 1. tačka 3. ZKP-a BIH,

OSLOBAĐAJU OPTUŽBE

Da su:

1. U periodu od aprila mjeseca 1992. godine do oktobra mjeseca 1994. godine učestvovali u uspostavljanju i održavanju sistema kažnjavanja i zlostavljanja zatočenika počinjenog od strane stražara te civilne i vojne policije i vojnika koji su s njihovim znanjem i dopuštenjem ulazili iz vana u KP dom „Foča“, a na način što su stražari pod komandom Mitra Raševića birali zatočenike po osnovu spiskova koje je poimenično sastavljao Savo Todović koji zatočenici su odvođeni u upravnu zgradu u prostorije za ispitivanje u kojima su ih ispitivali, premlaćivali, mučili, pa i lišili života stražari, civilna i vojna policija i vojnici tako što su:

1a) u toku aprila i maja mjeseca 1992. godine nakon što su pripadnici vojne policije uhapsili i priveli u KPD „Foča“ civile FWS 03, H.D. i S.H. ispitivali ih i tukli kako bi iznudili priznanje da su članovi SDA od kojih premlaćivanja se S.H. dva puta onesvjestio, najmanje u dva navrata stražari i vojni policajci su mučili i premlatili zatočenika A.S. kojom prilikom je isti zadobio povrede u vidu preloma tri rebra, a fizički zlostavljali zatočenike Enesa Uzunovića člana političke partije ... i Vahida Džemala policajca polomivši mu pri tome vilicu da bi ih potom odveli u samicu, te u više navrata u večernjim satima stražari su fizički zlostavljali zatočenike Č.M., D.A., K.K., FWS 198 i FWS 82,

OBRAZLOŽENJE

Odlukom od 7. aprila 2006. godine Pretresno vijeće Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju ("MKSJ") usvojilo je Drugu izmijenjenu zajedničku optužnicu Tužilaštva MKSJ protiv Mitra Raševića i Save Todovića kao važeću u predmetu Tužilac protiv Save Todovića i MItra Raševića. Tužilac protiv Save Todovića i Mitra Raševića, IT-97-25/1-PT, Naredba o važećoj optužnici, 7. april 2006. godine. Optužnicom se optuženi Mitar Rašević i Savo Todović terete da su učestvovali u udruženom zločinačkom poduhvatu čiji je cilj bio zatvaranje Muslimana i drugog nesrpskog civilnog stanovništva iz Foča i okolnog područja u nečovječnim uslovima i njihovo izlaganje premlaćivanjima, mučenju, držanju u ropskom odnosu, deportacijama i prinudnom premještanju. Prema navodima Optužnice, optuženi Savo Todović je bio zamjenik upravnika KPD Foča, a optuženi Mitar Rašević komandir straže KPD Foča. Optuženi se stoga terete na osnovu individualne kao i komandne odgovornosti za krivična djela zločin protiv čovječnosti progon, mučenje, nečovječno postupanje, ubistva, zatvaranje i držanje u ropskom odnosu i kršenje zakona i običaja ratovanja mučenje, okrutno postupanje, ubistvo i porobljavanje.

Dana 4. septembra 2006. godine Žalbeno vijeće MKSJ potvrdilo je odluke Vijeća za prosljeđivanja MKSJ o ustupanju predmeta prema pravilu 11bis od 8. jula i 31. maja 2006. Tužilac protiv Save Todovića i Mitra Raševića, IT-97-25/1-AR11bis 1, Odluka po žalbi Save Todovića na Odluke o prosljeđivanju prema pravilu 11bis, 4. septembar 2006. Prema toj Odluci, ovaj predmet je 3. oktobra 2006. godine proslijeđen u nadležnost pravosudnih organa Bosne i Hercegovine a optuženi su prebačeni iz Pritvorske jedinice MKSJ na teritoriju BiH predati nadležnom Sudu.

Dana 22. decembra 2006. Tužilaštvo BiH ("Tužilac") je podnijelo prilagođenu Optužnicu br. KT-RZ-162/06 kojom se optuženi terete za počinjenje krivičnog djela zločin protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) progon Krivičnog zakona BiH ("KZ BiH") u vezi sa tačkama a), d), e), f), k) i i) istog člana, a u vezi sa članom 29. i 180. stav 1. i 2. KZ BiH. Dana 29. decembra 2006, sudija za prethodni postupak ovog suda prihvatio je prilagođenu optužnicu.

Optuženi su 15.01.2007. godine izostali sa ročišta za izjašnjenje o krivnji pred Sudom BiH, te je Sud u skladu sa članom 229. stav a) ZKP BiH konstatovao da optuženi poriču krivnju.

U toku postupka je na dane 24.04.2007, 14.05.2007, 09.10.2007 i 22.02.2008. bila djelimično isključena javnost sa glavnog pretresa u skladu sa članom 235. ZKP BiH. Razlozi isključenja javnosti su neophodnost razjašnjenja zahtjeva pojedinih svjedoka (FWS 111, 119, 83 i 76), kojima su dodjeljenje mjere zaštite identiteta, a kojima su tražili isključenje javnosti za vrijeme suđenja. Vijeće je donijelo odluku

da dijelomično isključi javnost sa pretresa, imajući na umu da se radi o svjedocima kojima su dodjeljenje mjere zaštite, a u skladu sa neophodnosti da se zaštiti interes svjedoka u smislu člana 235. ZKP –a BiH, koji bi mogao biti doveden u pitanje ukoliko bi se svjedoci o svom identitetu i razlozima za modifikovanje načina saslušanja u sudnici morali javno očitovati.

Javnost je također dijelom bila isključena i na dane 27.11.2007., 11.12.2007. i 05.02.2008 za vrijeme razmatranja prijedloga za isključenje javnosti i dijela svjedočenja optuženih Raševića i Todovića kao svjedoka. Vijeće je donijelo odluku da isključi javnost na temelju člana 235. ZKP-BIH odnosno zbog postojanja okolnosti koje su ukazivale da prisustvo javnosti nije u interesu bezbjednosti svjedoka i njihovih porodica.

Slijedeći svoju dosadašnju praksu, Vijeće napominje da je nemoguće uvijek predvidjeti i u potpunosti kontrolirati dinamiku izjašnjavanja o nekom pravnom pitanju. Također, javnost u BiH je putem sredstava informiranja detaljno upoznata sa procesima koji se vode pred Sudom u BiH. Upravo to podrobno informisanje javnosti o svim pojedinostima tokom suđenja, za svjedoke može da predstavlja nepremostivu prepreku za slobodno davanje iskaza. Stoga, balansirajući između prava svjedoka na zaštitu privatnog života i prava javnosti na pravilno i pravodobno informiranje, a napominjući da je isključenje javnosti uvijek izuzetak od pravila da je postupak javan, Vijeće cijeni da se isključenjem javnosti postiže željeni cilj dokle god se nastajanje nepopravljive štete po svjedoka može spriječiti, a informiranje javnosti omogućiti na druge prihvatljivije načine.

U toku dokaznog postupka Sud je proveo dokaze saslušanjem svjedoka i izvođenjem materijalnih dokaza optužbe. U toku glavnog pretresa saslušani su slijedeći svjedoci Tužilaštva BiH: FWS 138, FWS 115, FWS 15, FWS 111, FWS 120, FWS 146, FWS 153, FWS 119, FWS 76, FWS 142, FWS 139, svjedok pod pseudonimom „ E“, svjedoci 172 i 141, FWS 250, svjedoci pod pseudonimom „A“, „B“, „C“, „D“, FWS 182, FWS 65, FWS 58, FWS 85, svjedok pod pseudonimom „R.J.“, FWS 113, FWS 162, FWS 71, FWS 08, FWS 03, FWS 104, FWS 83, FWS 82, FWS 210, FWS 86, FWS 02, Ekrem Zeković i Amor Mašović.

Vijeće je izvršilo i uvid u slijedeće materijalne dokaze Tužilaštva BiH: Službeni glasnik srpskog naroda u BiH broj 3/92-Ustav; Službeni glasnik broj 6, Amandmani na Ustav Srpske Republike BiH, Ustav Republike Srpske prećišćeni tekst-Službeni glasnik RS 21/92 (P-05); Šema KP Doma Foča (P-06); Mapa Foče (P-07); Spisak osoblja angažovanog u radnoj obvezi u KPD Foča-Srbinje u periodu od aprila 1992. godine do konca oktobra 1994. godine dostavljen pod brojem: 01-328/98 od 26.10.1998. godine od strane upravnika Zorana Sekulovića (P-09); Zahtjev KPD

Foča broj: 12/92 od 09.06.1992. godine dostavljen ratnom predsjedništvu Srpske opštine Foča a radi postavljana minskog polja i zamjene naoružanja koji zahtjev je potpisan od strane privremenog upravnika Milorada Krnojelca uz koji zahtjev je i spisak vojnih obvzenika, pripadnika jedinice KPD Foča za oktobar mjesec 1992. godine (P-10); Zahtjev za izuzimanje prostorija KP doma od 08.05.1992. godine (P-11); Odluka o privremenom ustupanju prostorija KP Doma u Foči radi izmještaja ratnih zarobljenika i pritvorenih lica potpisana od strane Milorada Krnojelca Srpske opštine Foča KZP doma Foča od 16.05.1992.godine broj: 03-240/92 (P-12); Spisak lica raspoređenih u KPD Foča koje je potrebno zadužiti vojnom opremom broj: 16/92 od 15.06.1992.godine (P-13), Akt KPD Foča broj: 35/92 od 11.07.1992.godine dostavljen Ministarstvu pravde Srpske Republike BiH a u vezi primjene Odluke o organizovanju kazneno popravnih organizacija na teritoriji Srpske Republike BiH (P-14); Akt ministarstva pravosuđa i uprave Srpske Republike BiH broj:04/2-1/92 od 25.07.1992. godine dostavljen KP domu kao odgovor na pitanje vezano za status KP doma Foča (P-15); Rješenje KPD Foča broj: 85/92 od 21.10.1992.godine kojim se imenuje komisija za popis osnovnih sredstava s naznakom da je predsjednik komisije Mitar Rašević (P-16); Dopis upravnika KP doma Foča Milorada Krnojelca od 15.11.1992.godine dostavljen Ministarstvu za finansije i Ministarstvu za pravosuđe (P-17); Pismo predsjednika Vijeća sigurnosti generalnom sekretaru od 25. novembra 1992.godine (P-18); Izvještaj o aktivnostima na organizovanju pravosudnih organa u opštini Foča potpisan od strane Mandić Branke i Velašević Igora (P-19); Pregled razvrstavanja zaposlenih radnika u KP domu Foča po grupama i koeficijentima iz člana 2. Odluke o razvrstavanju potpisan od strane upravnika Sekulović Zorana (P-20); Pregled podataka o postavljanju rukovodilaca službi (P-21); Podaci o zaposlenim radnicima u KPD Foča s naznakom koje poslove obavljaju, od kada rade u KP domu, nacionalnost i školska sprema (P-22); Akt KPD Foča broj: 73/93 od 31.05.1993.godine dostavljen taktičkoj grupi „Foča“ i Ministarstvu odbrane-vojni odsjek Foča (P-23); Akt Ministarstva pravosuđa i uprave RS-a broj 04/02-16/93 od 01.07.1993.godine kojim se za pomoćnika upravnika imenuje Todović Savo, Rašević Mitar za pomoćnika upravnika za obezbjeđenje i Tešević Radojica za direktora P.J. „Drina“ (P-24); Skica KP doma i organizaciona šema KP doma Foča u vremenu od približno 17. aprila 1992. godine do približno avgusta 1993.godine (P-25); Naredba upravnika KP doma Sekulović Zorana od 26.10.1993.godine (P-26); Podaci o platama radnika KPD Srbinje za I. II i III mjesec 1994.godine potpisan od strane upravnika Sekulović Zorana (P-27); Dopis KPD Srbinje broj: 01-176/95 od 15.08.1995.godine dostavljen Ministrastvu za pravosuđe i upravu Republike Srpske potpisan od strane upravnika Zorana Sekulovića (P-28); Akt Ministarstva pravde FBiH broj: 05-24-2724/95 od 17.11.1995.godine naslovljen na MUP CSB Sarajevo sa spiskom zaposlenih radnika u KP domu Foča (P-29); Dosije logoraša FWS-111 (P-30); Potvrde komandira stanice milicije-CB Herceg Novi od 25.05.1992. godine

na ime FWS-08 i Bićo Enes (P-31); Certifikat MKCK na ime FWS-111 od 01.07.1994.godine (P-32); Certifikat MKCK na ime FWS-138 od 24.10.1994. godine (P-33); Certifikat MKCK na ime FWS -249 od 27.10.1994. godine (P-34); Potvrda kriznog štaba Srpske opštine Foča broj 6/92 od 03.05.1992.godine na ime FWS-05 (P-35); Preporuka MKCK od 21.12.1992. godine na ime FWS-113 (P-36); Potvrda Republike BiH Državna komisija za razmjenu ratnih zarobljenika od 10. oktobra 1994. godine na ime FWS-249 (P-37); Potvrda Republike BiH Državna komisija za razmjenu ratnih zarobljenika od broj: 05-277-R/94 od 11.11.1994. godine na ime FWS-111 (P-38); Potvrda Republike BiH Državna komisija za razmjenu ratnih zarobljenika broj: 05-161-R/94 od 26.10.1994. godine na ime FWS-138 (P-39); Potvrda Republike BiH Državna komisija za razmjenu ratnih zarobljenika broj: 05-108-R/94 od 10.10.1994. godine na ime FWS-139 (P-40); Potvrda kriznog štaba Srpske opštine Foča broj: 03-240-2/92 od 26.04.1992.godine na ime Pilav Hasan (P-41); Odobrenje Centra službi bezbjednosti Foča od 13.08.1992.godine na ime Čolo Ramiza (P-42); Odobrenje Centra službi bezbjednosti Foča od 26.06.1992.godine na ime Pilav Asima (P-43); Odobrenje Centra službi bezbjednosti Foča od 26.06.1992. godine na ime Pilav Hasana (P-44); Odobrenje Centra službi bezbjednosti Foča od 26.06.1992.godine na ime Pilav Armana (P-45); Odobrenje Centra službi bezbjednosti Foča od 26.06.1992.godine na ime Pilav Lejla (P-46); Odobrenje Centra službi bezbjednosti SJB Foča broj: 129/92 na ime Veiz Izeta (P-47); Medicinska dokumentacija na ime FWS-146 od 06.10.1994. godine (P-48); Odobrenje Centra službi bezbjednosti Foča od 07.07.1992.godine na ime Pandža Dudija (P-49); Odobrenje Centra službi bezbjednosti Foča broj: 332/92 od 27.06.1992. godine na ime Čaušević Munevera (P-50); Spiskovi zatvorenih i nestalih osoba iz KP doma Foča sačinjeni od strane Agencije za istrage i dokumentaciju Sarajevo (P-51); Spisak nestalih osoba iz KPD Foča sačinjen od strane Federalne komisije za nestale osobe broj: 01-41-2710/2006 od 02.06.2006. godine (P-52); Knjiga nestalih osoba na teritoriji BiH izdata od strane MKCK (P-53); Potvrda kriznog štaba Srpske opštine Foča broj 24/92 od 08.05.1992.godine na ime Muratović Rašid i ugovor sačinjen između Muratović Rašida i Jegdić Vlatka od 30.06.1992. godine (P-54); Potvrda kriznog štaba opštine Foča broj: 240/92 od 07.07.1992. godine na ime FWS-03 kojom se isti otpušta iz KP doma (P-55); Certifikat MKCK na ime FWS-08 od 30.08.1994. godine (P-56); Certifikat MKCK na ime FWS-139 od 27.10.1994. godine (P-57); Certifikat MKCK od 27.10.1994. godine, potvrda državne komisije za razmjenu ratnih zarobljenika od 18.10.1994. godine i uvjerenje o priznanju statusa logoraša BiH na ime Ahmetkadić Muhamed (P-58); Certifikat MKCK od 27.10.2004. godine, i potvrda Državne komisije za razmjenu ratnih zarobljenika od 13.10.2004. godine na ime FWS-210 (P-59); Potvrda Državne komisije za razmjenu ratnih zarobljenika od 10.10.1994. godine, uvjerenje Saveza logoraša i certifikat MKCK od 24.10.1994. godine sve na ime FWS-198 (P-60); Dopis Državne komisije za razmjenu ratnih

zarobljenika Republike BiH broj: 12-970/95 od 24.11.1995. godine uz koji dopis je dostavljen i spisak razmjenjenih građana sa područja opštine Foča (P-61); Rješenje Kantonalnog suda u Sarajevu broj: Kri-94/02 od 14.08.2002. godine kojim se naređuje ekshumacija, obdukcija, sudsko medicinsko vještačenje i identifikacija posmrtnih ostataka neodređenog broja NN lica iz masovne grobnice na lokaciji „Rudnik Miljevina"(I grobnica) opština Foča (P-62); Naredba o ekshumaciji, obdukciji sudsko medicinskom vještačenju i identifikaciji posmrtnih ostataka ljudskih tijela na lokalitetu Rudnik-Miljevina-Foča iz masovnih grobnica I, II, III Kantonalnog suda u Sarajevu broj: KPP-148/04 od 9.08.2004. godine (P-63); Zapisnik o ekshumaciji Kantonalnog tužilaštva Sarajevo broj: KTA-5/02-RZ, KTA-6/02-RZ, KTA-7/02-RZ od 9.08.2004.godine sačinjen na licu mjesta na lokalitetu rudnika Miljevina u sklopu sela Budanj, opština Foča a povodom ekshumacije posmrtnih ostataka 73 tijela iz masovnih grobnica I i II (P-64); Akt MUP-a BiH-Odjeljenje za opšti kriminalitet Sarajevo broj: 02/2.2-288704 od 17.08.2004. godine sačinjen povodom izvršene ekshumacije na lokalitetu rudnika mrkog uglja u Miljevini, opština Foča (P-65); Akt MUP-a BiH-Odjeljenje za opšti kriminalitet Sarajevo broj: 02/2-2-394/04 od 16.12.2004. godine sačinjen povodom izvršene obdukcije posmrtnih tijela u dvije masovne grobnice na lokalitetu rudnika mrkog uglja u Miljevini, opština Foča (P-66); Zapisnici o preuzimanju stvari sa ekshumiranih tijela sačinjen je od strane JKP „Gradska groblja" Visoko broj: 61/2004 od 7.12.2004. godine, 60/2004 od 6.12.2004. godine, 36/04 od 17.09.2004. godine (P-67); Vještačenje tragova vatrenog oružja MUP-a Kantona Sarajevo Odjeljenje krim tehnike broj: 02/2-6-04-09-2689 od 8.03.2005. godine i broj: 02/2-6-04-09-2691 od 14.03.2005. godine (P-68); Zapisnik o primopredaji DNK uzoraka sačinjen dana 9.10.2006. godine (P-69); Zapisnik o uzimanju i primopredaji uzoraka za DNK analizu broj: 02/2-2-443/06 od 9.10.2006.godine (P-70); Naredba Kantonalnog tužilaštva Sarajevo broj: KTA-99/06-RZ (veza (KTA-5/02-RZ) od 10.11.2006.) (P-71); Zapisnik o identifikaciji Kantonalnog tužilaštva Sarajevo broj: KTA-99/06-RZ (veza KTA-5/02-RZ) od 30.11.2006. godine (P-72); DNK izvještaj za moguće identitete Nikšić (Munib) Kemo, Šljivo (Omer) Salko, Bašić (Avdica) Juso, Kibrić (Ahmed) Muhamed, Kibrić (Ahmed) Muharem, Mulahasanović (Suljo) Fehim, Konaković (Ibrišim) Imsir, Musić (Redžo) Muradif, Nikšić (Adem) Mustafa, Melez (Huso) Džemil, Aljukić (Smail) Šaban, Nikšić (Vehbija) Sead, Istrefi (Sherif) Rrahim, Mulavdić (Avdo) Nedžib, Borovac (Husein) Mirsad, Čaušević (Bećir) Ismet, Jusufović (Suljo) Murat, Aljukić (Hasan) Munib, Bićo (Mustafa) Enes, Kršo (Sulejman) Emin, Srnja (Mustafa) Jusuf, Muratović (Selim) Avdo, Babić (Asim) Ramiz, Divjan (Ramiz) Fadil, Sudar (Mustafa) Jasmin, Kovačević (Mujo) Fikret, Džomba (Osman) Izet, Borovina (Edhem) Ramiz, Musić (Nazif) Enes, Mušanović (Muharem) Amil, Dedović (Ramiz) Hilmo, Zametica (Avdo) Edin, Zametica (Avdo) Elvedin, Jahić (Nurif) Bego, Džinić (Hakija) Dževad, Žuga (Šemso) Fadil, Huko (Avdo) Munib, Dudić (Asim) Safet, Hodžić (Halil) Šefik, Mezbur (Šaćir) Esad,

Dželil (Ramiz) Alija, Granov (Nedžib) Murat (P-73); Obdukcioni zapisnici Instituta za sudsku medicinu od 9.09.2004. 10.09.2004., 13.09.2004. i 16.09.2004. i 11.11.2004. godine sačinjeni od strane dr. Hamza Žujo specijalista sudske medicine koji zapisnici se odnose na masovnu grobnicu I rudnik Miljevina Foča i to za tijelo broj 1, 2, 4, 22, 6, 8, 9, 14, 17, 19, 20, 13 (P-74); Obdukcioni zapisnici Instituta za sudsku medicinu od 10.11.2004., 11.11.2004., 23.11.2004., 29.11.2004., 30.11.2004., 3.12.2004., 4.12.2004., godine sačinjeni od strane dr. Hamza Žujo specijalista sudske medicine koji zapisnici se odnose na masovnu grobnicu II rudnik Miljevina Foča i to za tijelo broj 3, 6, 7, 9, 10, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 35, 36, 41, 46, 42, 43, 44, 45 (P-75); Akt MUP-a Kantona Sarajevo Sektor krim. policije Odjeljenje za opšti kriminalitet od 30.11.2006. godine broj: 02/2-2-537/06 sačinjen povodom identifikacije posmrtnih ostataka 41 tijela ekshumiranih iz dvije masovne grobnice na lokalitetu rudnika mrkog uglja u Miljevini opština Foča (P-76); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-1/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja" u Visokom koji se odnosi na Nikšić (Munib) Kemo sa DNK izvještajem (P-77); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-2/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja" u Visokom koji se opdnosi na Šljivo(Omer) Salko sa DNK izvještajem (P-78); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-3/06 sačinjen 27.11.2006.godine u JKP „Gradska groblja" u Visokom koji se odnosi na Bašić (Avdica) Juso sa DNK izvještajem (P-79); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-4/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja" u Visokom koji se odnosi na Kibrić (Ahmet) Muhamed sa DNK izvještajem (P-80); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-5/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja" u Visokom koji se odnosi na Kibrić (Ahmet) Muharem sa DNK izvještajem (P-81); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-6/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja" u Visokom koji se odnosi na Mulahasanović (Suljo) Fehim sa DNK izvještajem (P-82); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-7/06 sačinjen 27.11.2006.godine u JKP „Gradska groblja" u Visokom koji se odnosi na Konaković (Ibrišim) Imšir sa DNK izvještajem (P-83); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-8/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja" u Visokom koji se odnosi na Musić (Redžo) Muradif sa DNK izvještajem (P-84); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-9/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja" u Visokom koji se odnosi na Nikšić (Adem) Mustafa sa DNK izvještajem (P-85); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-10/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja" u Visokom koji se odnosi na Melez (Huso) Džemil sa DNK izvještajem (P-86); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-11/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP"Gradska groblja" u Visokom koji se odnosi na Nikšić (Vehbija) Sead sa DNK izvještajem (P-87); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-

12/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Aljukić (Smail) Šaban sa DNK izvještajem (P-88); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-13/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Mulavdić (Avdo) Nedžib sa DNK izvještajem (P-89); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-14/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Borovac (Husein) Mirsad sa DNK izvještajem (P-90); Zapisnik o utvrđivanju leša broj: 02/2-2-537-15/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Istrefi (Sherif) Rrahim sa DNK izvještajem (P-91); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-16/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Čaušević (Bećir) Ismet sa DNK izvještajem (P-92); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-17/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Ovčina (Šaban) Ibrahim sa DNK izvještajem (P-93); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-18/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Jusufović (Suljo) Muat sa DNK izvještajem (P-94); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-19/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Viskom koji se odnosi na Aljukić (Hasan) Munib sa DNK izvještajem (P-95;Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-20/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Bićo (Mustafa) Enes sa DNK izvještajem (P-96); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-21/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Kršo (Sulejman) Emin sa DNK izvještajem (P-97); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-22/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Srnja (Mustafa) Jusuf sa DNK izvještajem (P-98); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-23/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“u Visokom koji se odnosi na Muratović (Selim) Avdo sa DNK izvještajem (P-99); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-24/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Babić (Asim) Ramiz sa DNK izvještajem (P-100); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-25/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Divjan (Ramiz) Fadil sa DNK izvještajem (P-101); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-26/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Sudar (Mustafa) Jasmin sa DNK izvještajem (P-102); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-27/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Kovačević (Mujo) Fikret sa DNK izvještajem (P-103); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-28/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja u Visokom koji se odnosi na Džomba (Osman) Izet sa DNK izvještajem (P-104);Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša

broj: 02/2-2-537-29/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Borovina (Edhem) Ramiz sa DNK izvještajem (P-105); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broja: 02/2-2-537-30/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Musić (Nazif) Enes sa DNK izvještajem (P-106); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-31/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Mušanović (Muharem) Amil sa DNK izvještajem (P-107); Zapisnik utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-32/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Dedović (Ramiz) Hilmo sa DNK izvještajem (P-108); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-33/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Mezbur (Šaćir) Esad sa DNK izvještajem (P-109); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-34/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“u Viskom koji se odnosi na Dželil (Ramiz) Alija sa DNK izvještajem (P-110); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-35/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Granov (Nedžib) Murat sa DNK izvještajem (P-111); Zapisnik o utvrđivanju leša broj: 02/2-2-537-36/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnose na Jahić (Nurif) Bego sa DNK izvještajem (P-112); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-37/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Džinić (Hakija) Dževad sa DNK izvještajem (P-113); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-38/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Žuga (Šemso) Fadil sa DNK izvještajem (P-114); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-39/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Huko (Avdo) Munib sa DNK izvještajem (P-115); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj: 02/2-2-537-40/ sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Dudić (Asim) Safet sa DNK izvještajem (P-116); Zapisnik o utvrđivanju identiteta leša broj:02/2-2-537-41/06 sačinjen 27.11.2006. godine u JKP „Gradska groblja“ u Visokom koji se odnosi na Hodžić (Halil) Šefik sa DNK izvještajem (P-117); DNK izvještaj s mogućim identitetom na ime Berberkić (Nedžad) Adnan (P-118); Naredba Kantonalnog Tužilaštva Sarajevo broj: KTA-22/05-RZ (veza KTA-5/02-KTA-6/02 i KTA-7/02) od 25.03.2005. godine, koja se odnosi na sudsko medicinsku identifikaciju posmrtnih ostataka žrtve rata ekshumirane na lokaciji rudnik mrkog uglja Miljevina u sklopu sela Budanj koja se odnosi na ekshumaciju leša pod rednim brojem NN 11 grobnica 2, a po izvršenoj DNK analizi preliminarno se identifikuje kao lice Adnan (Nedžad) Berberkić (P-119); Akt MUP-a Kantona Sarajevo Sektor krim.policije Odjeljenje za opšti kriminalitet broj: 02/2-2-77/05 od 25.03.2005. godine koji se odnosi na identifikaciju Berberkić (Nedžad) Adnan (P-120); Zapisnik o utvrđivanju identiteta MUP-a Kantona Sarajevo Sektor krim.

Policije sačinjen dana 25.03.2005. godine pod brojem 02/2-2-77-1/05 a odnosi se na identifikaciju Adnan (Nedžad) Berberkić i DNK izvještaj uz isti (P-121); Obdukcioni zapisnik Instituta za sudsku medicinu od 04.12.2004. godine koji se odnosi na masovnu grobnicu II rudnik Miljevina Foča na tijelo označeno brojem 11 (P-122); Obdukcioni zapisnici sačinjeni od strane Instituta za sudsku medicinu koji se odnose na ekshumaciju tijela iz masovne grobnice II – Rudnik Miljevina, a koja tijela do danas nisu identifikovana i to tijela označena brojem 1, 2, 4, 5, 8, 14, 15, 22, 23, 24, 25, 32, 34, 37, 38, 40, 47 (P-123); Obdukcioni zapisnici sačinjeni od strane Instituta za sudsku medicinu koji se odnose na ekshumaciju tijela iz masovne grobnice I – Rudnik Miljevina, a koja tijela do danas nisu identifikovana i to tijela označena brojem 26, 25, 24, 23, 21, 18, 16, 15, 11, 12, 10, 7, 3 (P-124); Video kaseta označena s označena grobnica I i II Miljevina, Rudnik KPP 148/04 (P-125); Zapisnik o uviđaju sa lica mjesta br. 3374/04 od 9.8.2004. godine sačinjen od strane MUP Kantona Sarajevo, Crtež lica mjesta br.3374/04 od 9.8.2004. godine i fotodokumentacija br. 3374/04 od 8.3.2005. godine-dio I i II, sa ekshumacije i obdukcije posmrtnih ostataka iz „Grobnice I“ KPP 148/4, mjesto označeno kao Foča, Miljevina, lokalitet površinski kop mrkog uglja (P-126); Zapisnik o uviđaju sa lica mjesta br. 3374/04 od 9.8.2004. godine sačinjen od strane MUP Kantona Sarajevo, Crtež lica mjesta br.3374/04 od 9.8.2004. godine i fotodokumentacija br. 3374/04 od 2.3.2005. godine-dio I, II, III i IV, sa ekshumacije i obdukcije posmrtnih ostataka iz „Grobnice II“ KPP 148/4, mjesto označeno kao Foča, Miljevina, lokalitet površinski kop mrkog uglja (P-127); Potvrde o smrti za identifikovana tijela izdate od strane JKP „Groblja“ d.o.o. Visoko: Nikšić (Vehbija) Sejad, rođen 1956., Nikšić (Munir) kemo, rođen 1959., Nikšić (Adem) Mustafa, rođen 1957., Šljivo (Omer) Salko, rođen 1944., Srnja (Mustafa) Jusuf, rođen 1968., Bićo (Mustafa) Enes, rođen 1962., Jahić (Nurif) Bego, rođen 1969., Đelil (Ramiz) Alija, rođen 1955., Đinić (Hakija) Dževad, rođen 1960., Aljukić (Smajil) Šaban, rođen 1938., Borovina (Edhem) Ramiz, rođen 1962., Sudar (Mustafa) Jasmin, rođen 1962., Čaušević (Bećir) Ismet, rođen 1950., Granov (Nedžib) Murat, rođen 1958., Mezbur (Šaćir) Esad, rođen 1957., Mulavdić (Avdo) Nedžib, rođen 1962., Muratović (Selim) Avdo, rođen 1963., Aljukić (Hasan) Munib, rođen 1957., Hodžić (Halil) Šefik, rođen 1950., Istrefi (Sherif) Rrahim, Dedović (Ramiz) Hilmo, rođen 1961., Kršo (Sulejman) Emin, rođen 1960., Žuga (Šemso) Fadil, rođen 1975., Babić (Asim) Ramiz, rođen 1962., Borovac (Husein) Mirsad, rođen 1964., Mušanović (Muharem) Amil, rođen 1968., Musić (Nazif) Enes, rođen 1970., Musić (Redžo) Muradif, rođen 1942., Mulahasanović (Suljo) Fehim, rođen 1919., Melez (Huso) Džemil, rođen 1958., Bašić (Avdica) Juso, rođen 1959., Berberkić (Nedžad) Adnan, rođen 1967., Kovačević (Mujo) Fikret, rođen 1961., Džomba (Osman) Izet, rođen 1962., Kibrić (Ahmet) Muharem, rođen 1970., Kibrić (Ahmet) Muhamed, rođen 1969., Divjan (Ramiz) Fadil, rođen 1961., Dudić (Asim) Safet, rođen 1959., Huko (Avdo) Munib, Konaković (Ibrišim) Imšir, rođen 1934., Jusufović (Suljo) Murat (P-

128), Uvjerenje o položenom stručnom ispitu za stražara broj: 02-152-101 od 11.07.1973. godine na ime Mitar Rašević (P-129); Rješenje Okružnog zatvora Mostar broj: 01-12-166/76-2 od 7.12.1976. godine na ime Rašević Mitar (P-130); Rješenje Okružnog zatvora Mostar broj: 01-12-166/76-5 od 26.01.1977. godine na ime Mitar Rašević o prestanku svojstva radnika u Okružnom zatvoru Mostar (P-131); Rješenje KPD Foča broj: 01-12-13 od 23.02.1977. godine na ime Mitar Rašević kojim se raspoređuje na radno mjesto stražara u službi obezbjeđenja (P-132); Rješenje KPD Foča broj: 01-12-29 od 1.11.1977. godine na ime Rašević Mitar kojim se isti prima na rad u svojstvu pripravnika – vaspitača u odjeljenje za prevaspitavanje (P-133); Rješenje KPD Foča broj: 01-12-116 od 28.12.1978. o postavljenju Mitra Raševića na radno mjesto vaspitača – pripravnika (P-134); Rješenje o postavljenju Mitra Raševića za načelnika službe straže u KP domu Foču broj: 12-27 od 30.03.1987.godine (P-135); Akt KPD Foča broj: 119-3/223 od 11.05.1990. godine na ime Rašević Mitar – načelnik službe straže, a odnosi se na obavjest o ocjeni rada u 1989. godini (P-136); Saglasnost Ministarstva za pravosuđe i upravu Sarajevo od 30.09.1991. godine kojom se Mitar Rašević postavlja za vršioca dužnosti načelnika službe straže u KP domu Foča (P-137); Naredba privremenog upravnika KP doma Milorada Krnojelca broj: 03-7-92 od 27.04.1992. godine koja se odnosi na raspoređivanje Mitra Raševića na poslove komandira straže u KP dom Foča u ratnim uslovima (P-138); Uvjerenje KPD Foča broj: 267/93 od 8.11.1993. godine na ime Rašević Mitra (P-139); Rješenje KPD Srbinje broj: 01-224/96-1 od 15.07.1996. godine na ime Rašević Mitar kojim se raspoređuje na poslove i zadatke pomoćnika upravnika (P-140); Uvjerenje Ministarstva pravde R.Srpske broj: 04/1-182/97 od 1.08.1997. godine izdato na ime Mitra Raševića (P-141); Rješenje Ministarstva pravde RS-a broj: 04/1-182/97 od 1.08.1997. godine izdato na ime Rašević Mitar kojim rješenje istom prestaje radni odnos u KPD Srbinje (P-142); Fotokopija kartona lične karte na ime Todović Savo (P-143); Uvjerenje o položenom stručnom ispitu za stražara broj: 02-153-199 od 30.06.1974. godine na ime Todović Savo (P-144); Rješenje KPD Foča broj: 01-12-55 od 15.09.1979. godine na ime Todović Savo (P-145); Rješenje o raspoređivanju na poslove i zadatke KPD Foča broj: 01-112-17/89 od 29.04.1989. godine na ime Todović Savo (P-146); Rješenje o raspoređivanju na poslove i zadatke Save Todovića izdato od KPD Foča broj: 112-1/107 od 24.12.1990. godine (P-147); Rješenje KPD Foča broj: 01-240-7/91 od 11.03.1991. godine na ime Save Todovića (P-148); Rješenje Ministarstva pravosuđa i uprave broj: 01/2-244/92 od 16.12.1992. godine na ime Todović Savo (P-149); Potvrda KPD Srbinje broj: 01-48/95 od 28.02.1995. godine na ime Todović Savo potpisana od strane upravnika Sekulović Zorana (P-150); Uvjerenje Ministarstva pravde R. Srpske broj: 04/1-183/97 od 31.07.1997. godine na ime Savo Todović (P-152); Rješenje Ministarstva pravde R.Srpske broj: 04/1-183/97 od 31.07.1997. godine na ime Todović Savo (P-153); Uvjerenje o državljanstvu BiH R.Srpska od 18.01.2005. godine na ime

Todović Savo (P-154); Spisak ratnih zarobljenika kojim se određuje da rade u rudniku mrkog uglja Miljevina od 16.08.1995. godine s naznakom da je isti odobrio Savo Todović, a saglasan upravnik Zoran Sekulović (P-155); Spisak ratnih zarobljenika kojim se određuje da rade u rudniku Miljevina od 24.11.1993. godine s naznakom da je isto odobrio Savo Todović (P-156); Spisak ratnih zarobljenika kojim se određuje da rade na metalskom pogonu od 4.07.1994. godine s naznakom da je isto odobrio Savo Todović (P-157); Spisak ratnih zarobljenika kojim se određuje da rade na ekonomiji doma od 22.08.1994. godine s naznakom da je isto odobrio Savo Todović (P-158); Spisak ratnih zarobljenika kojim se određuje da rade u rudniku Miljevina od 22.08.1994. godine s naznakom da je isto odobrio Savo Todović (P-159); Spisak ratnih zarobljenika kojim se određuje da rade u rudniku Miljevina od 31.10.1995. godine s naznakom da je isto odobrio Savo Todović (P-160); Dopis KPD Srbinje broj: 01-349/96-1 od 01.09.1996. godine dostavljen Ministarstvu pravosuđa i uprave koji se odnosi na Rašević Mitra i Todović Savu a radi donošenje rješenja o prestanku radnog odnosa po potrebi službe potpisan od strane upravnika Sekulović Zorana (P-161); Akt MUP-a R.Srpske broj: K/B-2006/04 od 08.06.2004. godine sa naznakom strogo povjerljivo dostavljen kancelariji Tužilaštva Haškog tribunala s naznakom „Izvještaj o provođenju istraga usmjerenih na lica optužena za ratne zločine od strane Haškog tribunala (P-162); Akt MUP-a R.Srpske broj: K/B-str.pov. -13/04 od 21.06.2004. godine sa naznakom strogo povjerljivo dostavljen kancelariji Tužilaštva Haškog tribunala s naznakom „Izvještaj o provođenju istraga usmjerenih na lica optužena za ratne zločine od strane Haškog tribunala (P-163); Akt MUP-a R.Srpske broj: K/B-str.pov.-15/04 od 24.06.2004. godine sa naznakom strogo povjerljivo dostavljen kancelariji Tužilaštva Haškog tribunala s naznakom „Izvještaj o provođenju istraga usmjerenih na lica optužena za ratne zločine od strane Haškog tribunal (P-164); Akt MUP-a R.Srpske broj: K/B-str.pov.-17/04 od 26.06.2004. godine sa naznakom strogo povjerljivo dostavljen kancelariji Tužilaštva Haškog tribunala s naznakom „Izvještaj o provođenju istraga usmjerenih na lica optužena za ratne zločine od strane Haškog tribunala (P-165); Skice KP Doma „Foča“ koje su dostavljenje uz zapisnike o saslušanju svjedoka pred MKSJ, i to svjedoka FWS 115, FWS 214, FWS 216, FWS 54 i FWS 210 s naznakom da se iste nalaze uz priložene zapisnike o saslušanju (P-166), Pravilnik o kućnom redu iz jula 1990. godine (P-168), Pravilnik o kućnom redu iz avgusta 1992. godine (P-169).

U toku pretresa svoj nalaz i mišljenje u svojstvu vještaka Tužilaštva BiH, dali su Nijaz Smajić, vještak balističar i dr. Hamza Žujo, vještak za sudsku medicine.

Odbrana prvooptuženog je također izvela dokaze saslušanjem svjedoka, Pjano Zufera, svjedoka pod pseudonimima „O“, „E“, „T“, svjedoka Milutina Tijanića, te optuženog Mitra Raševića u svojstvu svjedoka, te prezentirala slijedeće dokumente

kao materijalne dokaze koje je Sud prihvatio i uvrstio u spis pod slijedećim brojevima: Informacija o stanju, događajima i aktivnostima u ATDP „Fočatrans“ Foča (O-I-01); Intervju Halida Čengića iz novina „Ljiljan“ iz 1998. godine (O-I-02); Spisak od 98 osuđenika, koji su iz mjesta Karakaj predati u Okružni zatvor Tuzla (O-I-03); Spisak vojnih obveznika raspoređenih na izdržavanje vojne obaveze oko obezbjeđenja lica pritvorenih u KP domu Foča, koji imaju status vojne jedinice i koji su po pravima i dužnostima izjednačeni sa vojnicima na frontu (O-I-04); Dokument kojim se upravnik KP doma, obraća Ministarstvu pravde, predmet su podaci o osuđenim licima na izdržavanju kazne u KPD-u Foča (O-I-08); Dopis Kriznom štabu Foča broj: 5/92 od 22.05.1992. godine (O-I-09); Potvrda Kriznog štaba Srpske opštine Foča broj: 03-240-2/92 od 26.04.1992. godine na ime Pilav Hasan (O-I-10); Naredba o puštanju iz pritvora ratnih zarobljenika str.pov. broj: 03/24-8 od 20.03.1995. godine (O-I-11); Spisak prisutnih lica koji se otpuštaju 21.10.1992. godine u razmjenu iz KP doma Foča (O-I-12); Spisak pritvorenih lica od 29.08.1992. godine, radi se o 55 osoba (O-I-13); Spisak pritvorenih lica, Muslimani, koji se otpuštaju iz KPD-a Foča od dana 30.08.1991.godine (O-I-14); Potvrda na ime Kurtović Ramiz od 19.05.1992.godine, zadržan u periodu od 04.05. do 19.05.1992. godine (O-I-15); Potvrda na ime Avdo Šarmadija (O-I-16); Potvrda na ime Dedović Miralema broj: 03-240/92 od 07.05.1992. godine, bio u pritvoru od 18.04. do 07.05.1992.godine (O-I-17); Potvrda za lice Muratović Šaban broj: 23/92 od 08.05.1992.godine, zadržan od 28.04. do 08.05.1992.godine (O-I-18); Naredba str.pov.broj: 03/52-10-Vojna pošta 7141 Srbinje, dokument od 19.09.1994.godine na osnovu komande SFOR-a naređuje se da se iz KP doma Foča u KP dom Butmir premjesti zatvorenik radi razmjene (O-I-19); Odobrenje Komande Taktičke grupe Drina za razmjenu zarobljenih lica str.pov. broj: 03-10 od 13.03.1994. godine, u potpisu komandant Mirko Broćeta (O-I-20); Potvrda o puštanju iz pritvora za Džamaliju Hako od 19.10.1992.godine, bio u pritvoru od 14.10. do 19.10. 1992.godine, za ratno predsjedništvo potpisao Marko Kovač (O-I-21); Potvrda na ime Dedović Dževad broj: 03-240/92 od 07.05.1992.godine, kojom se pušta iz pritvora (O-I-22); Telegram broj: 76-56 od 19.07.1993. godine Komanda Hercegovačkog korpusa- Naredba u cilju realizacije dogovorene razmjene između komisije HK i HVO na punktu u rejonu Stoga (O-I-23); Telegram str.pov. broj: 19-546, Naredba Komande Hercegovačkog korpusa od 16.05.1995.godine-prebacivanje Jovanović (Andrije) Marka iz KP doma Srbinje u KP dom Butimir (O-I-24); Potvrda o preuzimanju ratnog zarobljenika Berberkić Amira od 12.08.1993.godine, na osnovu naređenja Marka Kovača, razmjenjuje se za Kuliš Miša iz Foče, u potpisu Tribun Predrag, komandant trećeg bataljona (O-I-25); Potvrda broj: 03-240/92 na ime Zuko Enesa od 21.05.1992. godine, potpisana od strane Kriznog štaba i komisije, bio pritvoren od 20.05. do 21.05. 1992. godine (O-I-26); Premještanje zarobljenika Selimović Seida, radi razmjene za tri lica od 19.01.1994.godine (O-I-27); Potvrda uprave KPZ Kula broj: 01-168/94 od

13.05.1994.godine, da je Selimović Seid uredno predat (O-I-28); Telegramska naredba od 12.10.1992.godine gdje komandant pukovnik Marko Kovač naređuje da se sprovede Selimović Ekrem u mjesto Čačak (O-I-29; Potvrda od 13.10.1992. godine na ime Selimović Ekrem (O-I-30); Naredba Komanda Taktičke grupe Drina Foča broj: 01/169/93 od 30.10.1993.godine, da se iz Foče u Butmir premjesti svjedoka pod pseudonimom FWS 162 radi razmjene, potpisao Marko Kovač (O-I-31); Odobrenje komandanta Taktičke grupe, spisak Muslimana ratnih zarobljenika, 23 lica, koji su razmjenjivani za lica iz Konjica (O-I-32A); Naredba komande II. Lake pješadijske brigade broj: 44-61 od 05.12.1992.godine, da se prevedu ratni zarobljenici, potpisao Boro Antelj (O-I-32B); Naredba komande Taktičke grupe Foča od 21.10.1993.godine-FWS 119 iz KP doma Foča prebaciti u Butmir radi razmjene, potpisao Marko Kovač (O-I-33); Spisak lica koja se otpuštaju iz KP doma Foča od 31.07.1993.godine-komandant Kovač i potvrda da su u KP domu Foča preuzeli ratne zarobljenike (O-I-34); Telegramska naredba od dana 14.01.1993.godine upućena komandi TG Foča da se puste na slobodu Čengić Nazib, Čengić Hilmo i Čengić Fehim, u potpisu Radovan Grubač (O-I-35); Spisak ratnih zarobljenika u KP domu Foča, 55 imena, sačinjen 25.08.1994. godine, u potpisu komandant Novak Paprica, pukovnik (O-I-36); Naredba Komande 11.HPBR broj: 3/52-4 od 16.08.1994. godine, upućena KP domu Srbinje da se puste iz pritvora određena lica, potpisao poručnik Boro Ivanović (O-I-37A); Dokument da se na osnovu naredbe puste iz pritvora 4 lica, a zatvorenike preuzima Vojna policija iz Lukavca u prisustvu Bore Ivanovića (O-I-37B); Spisak pritvorenih lica koji se puštaju iz KP doma Foča radi razmjene (O-I-38); Ovlaštenje za preuzimanje ratnih zarobljenika od 22.08.1993.godine, 4 ranjenika zarobljenika hrvatske nacionalnosti, radi razmjene sa HVO, potpisao Radovan Grubač (O-I-39); Vojni pritvor 7141 Srbinje, premještaj zatvorenika Čomor Saliha Ševko od 08.02.1995.godine, iz Srbinja u Lukavicu, potpisao komandant Novak Paprica (O-I-40); Naredba, RS Vlada, Centralna komisija za razmjenu zatvorenika i civila broj: 01-252/94 od 07.07.1994.godine, predmet preuzimanje i premještaj ratnih zarobljenika, da se Mujin Fahrudin premjesti iz KP doma Foča u Butmir radi razmjene (O-I-41A); Potvrda od 07.07.1994.godine da je Mujin Fahrudin preuzet (O-I-41B); Potvrda MKCK od 14.03.1995.godine, potvrđuje da je MKCK izvršio transfer porodice Maslo (O-I-42); Naredba za preuzimanje ratnih zarobljenika broj: str.pov. 19-1104, da se Lubara Branislavu preda 12 zarobljenika-sačinila Komanda Hercegovačkog korpusa od 13.09.1995.godine, na poleđini dokumenta stoji da se sačini dokumentacija o primopredaji, i da se prevoz izvrši u motornom vozilu uz pratnju vojne policije, potvrdu je potpisao major Lubura Branislav (O-I-43); Spisak 48 zatvorenika u KP domu Foča na dan 24.08.1994.godine (O-I-44); Potvrda broj: 240/92 govori o svjedoku FWS 03, tipska potvrda, bio u domu od 24.05. do 07.07.1992.godine, Mandić Radovan u potpisu predstavnika za krizni štab (O-I-45); Potvrda broj: 240/92 o puštanju iz pritvora za Demirović Sadika, da se

pušta iz pritvora 09.08.1992.godine, potvrdu je potpisao Marko Kovač (O-I-46); Dokaz da je odobreno puštanje iz zatvora Alić Mirsada, potpisao Marko Kovač od 18.07.1992.godine (O-I-47); Spisak ratnih zarobljenika koji se otpuštaju iz KPD Foča, jer je u toku postupka utvrđeno da nisu počinili zločine protiv srpskog naroda od 18.09.1992.godine (O-I-48); Spisak 18 lica koja se otpuštaju bez saslušanja na zahtjev kriznog štaba iz Miljevine od 09.05.1992.godine (O-I-49; Spisak 20 lica koja se mogu otpustiti iz KP doma od 07.05.1992.godine-oni se puštaju, razlozi su bolest i starost, svi su operativno obrađeni (O-I-50); Dopis upravnika Krnojelca vojnoj pošti 7141 od 03.03.1993.godine (O-I-51); Zahtjev upravnika KPD Foča od dana 21.10.1992.godine upućen Crvenom Krstu da na osnovu programa za pomoć Crvenog Krsta dostavi namirnice (O-I-52); Naredba broj: 06/495-2 koju je potpisao Milan Maljković, kojim se naređuje da se zbog nedostataka prehrambenih artikala u jedinici, hrana raspoređuje u dva obroka (O-I-53); Zapisnik broj: KRI: 33/94, sačinjen je 11.07.1994.godine (O-I-54); Rješenje broj: KP 24/02 od 09.08.2003.godine, u kojem se vidi da se Rašević dobrovoljno predao (O-I-55); Upustvo o postupanju sa zarobljenim licima (O-I-56); Odluka o osnivanju kazneno popravnih organizacija na teritoriji Srpske Republike BiH, Službeni glasnik srpskog naroda u BiH, strana 236, 12-17 maja 1992.godine, broj 6 (O-I-57); Naredba broj 57/93 komandanta Hercegovačkog korpusa o izmještanju zatvora Bileće u Foču iz maja 1993. godine (O-I-58); Dopis Ministarstva pravde broj: 01-021-108/92 od 20.04.1992.godine (O-I-59); Pravilnik o kućnom redu iz septembra 1978.godine (O-I-60); Upustvo o vršenju stražarske službe za poslove i zadatke u službi straže, Foča, januar 1991.godine (O-I-61).

Odbrana drugooptuženog je također izvela dokaze saslušanjem svjedoka pod pseudonimima „R“, „M“, „D“, „P“ i optuženog Savu Todovića u svojstvu svjedoka, te također prezentirala i slijedeće dokumente kao materijalne dokaze koje je Sud prihvatio i uvrstio u spis pod slijedećim brojevima: Izvod iz upustva za rad kriznih štabova srpskog naroda u opštinama od 01.05.1992.godine (O-II-01); Odluka o osnivanju kazneno-popravnih institucija u Srpskoj Republici BiH, Službeni glasnik srpskog naroda u BiH, 12-17 maj 1992.godine, strana 236 broj 6 (O-II-02); Naredba o skidanju sa spiska vojne plate i premještaj u KP dom Foča za Kovač Momčila broj: 02-236 od 27.05.1993.godine (O-II-03); Rješenje srpske opštine Foča o dozvoli uvođenja radne obaveze u KPD Foča broj: 01/111-012-92 od 26.04.1992.godine (O-II-04); Informacija o izmještaju zatočenika iz KP Doma Bileća u KP Doma Foča broj: 57/93 iz maja 1993.godine (O-II-05); Naredba VP7141 Foča, da komandir vojne policije i načelnik bezbjednosti imaju prava lišenja slobode svih lica koja učine prekršaje na zahtjev komandanta jedinice ili na osnovu ličnog uvida (O-II-06); Informacije iz razgovora i prijedlog Taktičkoj grupi Foča za puštanje određenih lica iz pritvora u KP domu Foča od 01.05.1992.godine (O-II-07); Molbe zatočenika muslimanske nacionalnosti za puštanje na slobodu iz

KP doma Foča koje su proslijeđene kriznom štabu srpske opštine Foča ispred KP doma Foča od 30.07.1992.godine (O-II-08); Pismo KP doma Foča, Taktičkoj grupi Foča kojim se predlaže da se određena lica srpske nacionalnosti koja su se zatekla na izdržavanju kazne u KP domu Foča puste na slobodu kako bi se priključila borbenim jedinicama VRS od 27.07.1992. godine (O-II-09); Naređenje za sprovođenje ratnih zarobljenika broj: 44-30 od 29.10.1992.godine (O-II-10); Sedam izjava zatočenika KP doma Foča, date isljednicima KP doma Foča od 20.04.1992.godine (O-II-11); Telegram Hercegovačkog korpusa potpisu Milivoje Samardžić-odnosi se na razmjenu ratnih zarobljenika (O-II-12A); Naređenje o razmjeni ratnih zarobljenika u postupku razmjene zaključenom na najvišem nivou vlasti (O-II-12B); Sporazum o oslobađanju zarobljenika (O-II-12C); Sporazum o realizaciji razmjene (O-II-12D); RS, Vlada RS, Centralna komisija za razmjenu zarobljenika i civila, spisak za Goražde od 27.09.1994.godine (O-II-12E); RS, Vlada RS, Centralna komisija za razmjenu zarobljenika i civila, spisak za Višegrad od 27.09.1994.godine (O-II-12F); RS, Vlada RS , Centralna komisija za razmjenu zarobljenika i civila, spisak za Rudo od 27.09.1994.godine (O-II-12G); RS, Vlada RS, Centralna Komisija za razmjenu zarobljenika i civila od 27.09.1994.godine, spisak za Foču (O-II-12H).;

Također, dana 2.10. 2008. godine, Vijeće je donijelo o odluku po prijedlozima stranaka i njihovih branilaca o prihvatanju činjenica utvrđenih u predmetu MKSJ, Tužilac protiv Milorada Krnojelca (IT-97-25), Dragoljuba Kunarca i dr. (IT-96-23 & 23/1) i Momčila Krajišnika (IT-00-39).

Činjenice koje su prihvaćene u predmetu u korist Tužilaštva BiH su:

1. Srbi su formirali odvojenu lokalnu političku strukturu, Srpsku skupštinu opštine Foča, a obje grupe osnovale su krizne štabove po nacionalnoj osnovi. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 17)

2. Muslimanski Krizni štab bio je smješten u naselju Donje Polje u Foči. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 17)

3. Srpski Krizni štab funkcionisao je na jednoj lokaciji u srpskom naselju Čerežluk, a Miroslav Stanić, predsjednik SDS-a Foča, bio je predsjednik štaba i takozvani "prvi ratni komandant" u Foči. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 17)

4. Dana 7. aprila 1992. godine, nakon što je vodstvo SDS-a izvršilo pritisak, mjesna policija podijelila se po nacionalnoj osnovi i prestala da funkcioniše kao neutralna snaga. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 17)

5. Odlazak iz Foče nije bio jednostavan čak ni za one koji su uspjeli da pobjegnu, uz česte vojne kontrolne punktove na pravcima do različitih destinacija. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 18)

7. Uskoro je uslijedilo njihovo [Muslimani] potpuno izopćenje, pri čemu im je sloboda kretanja i okupljanja bila drastično ograničena. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Kunarac, t. 571)

8. ... izlivi nasilja i paljenja kuća [postali su] češći. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Kunarac, t. 572)

9. Dana 7. aprila 1992. godine na ulicama je bilo srpskih vojnih snaga, a neki ljudi se nisu pojavili na radnom mjestu, iz straha od sve većih tenzija u gradu. Toga dana je mobilisano mnogo Srba i izdato im je oružje. Te noći Srbi su u Foči zauzeli radio-stanicu, skladište mjesnog Doma zdravlja i magazin Teritorijalne odbrane u kojem je bilo uskladišteno oružje. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 19)

10. [Dana 8. aprila 1992.] u cijelom gradu postavljene su barikade. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 20)

11. Negdje između 08:30 i 10:00 sati počeo je glavni napad Srba na grad Foču, uz kombinovanu vatru iz pješadijskog naoružanja i granatiranje artiljerijom iz obližnjeg Kalinovika i Miljevine. Srpske snage obuhvatale su domaće vojnike i vojnike iz Crne Gore i Jugoslavije, kao i paravojnu formaciju zvanu Beli orlovi. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 20)

12. Pucanje i granatiranje je uglavnom bilo usmjereno na naselja sa većinskim muslimanskim stanovništvom, naročito Donje Polje, ali su Srbi napadali i naselja sa miješanim stanovništvom poput Čohodor Mahale. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 20)

13. Uprkos muslimanskom otporu, koji se uglavnom sastojao od pješadije koncentrisane u Donjem Polju i Šukovcu, srpske snage nastavile su da zauzimaju dio po dio Foče, zauzevši na kraju i bolnicu i zatvorski objekat KP dom. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 20)

16. Srpskim snagama je trebalo približno sedam dana da preuzmu vlast u gradu Foči i još otprilike deset dana da opštinu Foča stave potpuno pod svoju kontrolu. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Kunarac, t. 567)

17. Mnogi civili su se za vrijeme sukoba skrivali u svojim kućama, stanovima, podrumima svojih stambenih zgrada ili kod rođaka u drugim dijelovima grada; drugi su otišli iz Foče, misleći da će tako biti sigurniji. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 21)

18. Foča je pala u ruke Srba negdje između 15. i 18. aprila 1992. godine, kada su mnogi Muslimani koji su ostali u Foči za vrijeme borbi počeli da bježe. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 21)

19. Nakon uspješnog vojnog zauzimanja Foče napad na nesrpsko civilno stanovništvo se nastavio. (Krnojelac, t. 22)

21. Selo Brod, četiri kilometra udaljeno od Foče, napadnuto je 20. aprila 1992., pošto mjesne vlasti nisu odgovorile na zahtjev srpskog Kriznog štaba da se selo preda. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 24)

22. Srpske snage su granatirale, napale pješadijom i zatim 4. ili 5. maja 1992. zauzele Jeleč, u blizini Miljevine, oko 22 kilometra od Foče. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 24)

23. Iz Jeleča su se vidjele kuće u plamenu i ljudi kako bježe iz drugih sela. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 24)

24. Dana 3. jula 1992. godine, muslimansko selo Mješaja/Trošanj, smješteno između Foče i Tjentišta, napali su srpski vojnici. ... U prvom napadu poginula su tri seljana, a pošto je uhvaćena grupa od 50 seljana Muslimana, premlaćeno je i ubijeno još sedam mještana muškog pola. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 26)

25. Nakon što su Srbi zauzeli Foču i njenu okolinu, tamo je bio prisutan značajan broj srpskih vojnika i srpskih paravojnih formacija. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 27)

26. U aprilu 1992. godine Muslimane su počeli da otpuštaju s posla, da ih sprečavaju ili odvraćaju od odlaska na posao. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 28)

27. Iako je srpski Krizni štab naredio Srbima da se vrate na posao negdje krajem aprila ili početkom maja 1992. godine, Muslimanima to nije bilo dozvoljeno. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 28)

28. Muslimanima je bilo zabranjeno da se sastaju i isključene su im telefonske linije. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 29)

29. U aprilu i maju 1992. Muslimani su boravili u stanovima u Foči gotovo kao u kućnom pritvoru, bilo zbog toga što su se skrivali ili zbog toga što su im tako naredili srpski vojnici. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 29)

30. Ljudi koji su htjeli da odu iz Foče morali su od SUP-a (Sekretarijata unutrašnjih poslova) da pribave odgovarajuće dozvole. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 29)

31. Nekoliko džamija u gradu i u opštini Foča spaljeno je ili na drugi način razoreno. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 33)

32. Džamija Aladža iz 1555., koja je bila pod zaštitom UNESCO-a, dignuta je u vazduh, a džamija u naselju Granovski Sokak je uništena. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 33)

33. Nakon što su Srbi zauzeli Foču, srpski vojnici i vojna policija tukli su nesrpsko civilno stanovništvo. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 34)

34. Civile bi tukli nakon hapšenja i dok bi ih iz gradskih naselja ili sela u opštini prevozili do zatočeničkih objekata. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 34)

36. Ne-Srbe su hapsili širom opštine Foča. Muškarce Muslimane bi okupili na ulici, odvojili od žena i djece i od srpskog stanovništva. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 36)

37. Drugi su uhapšeni u svom stanu ili u kućama prijatelja i rođaka, odvođeni s radnog mjesta ili su ih izvukli iz bolničkih kreveta. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 36)

38. Mnogi uhapšeni Muslimani su za vrijeme sukoba zatočeni u vojnim magazinima Teritorijalne odbrane u Livadama. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 37)

39. Između 14. i 17. aprila 1992. godine muslimanski civili iz drugih dijelova Foče uhapšeni su i zatočeni u Livadama, a među njima je bilo nekoliko ljekara i

medicinsko osoblje iz fočanske bolnice. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 38)

40. Nekoliko zatočenika je za vrijeme hapšenja teško premlaćeno i povrijeđeno. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 38)

41. U početku je bilo na snazi vojno naređenje koje je sprečavalo građane da odlaze iz Foče. Međutim, većina nesrpskog civilnog stanovništva s vremenom je bila prisiljena da napusti Foču. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 49)

42. U maju 1992. godine organizovani su autobusi koji su odvozili civile iz grada, a oko 13. augusta 1992. godine Muslimani koji su ostali u Foči, uglavnom žene i djeca, odvedeni su u Rožaje u Crnoj Gori. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 49)

43 U ekshumacijama na području Foče, Državna komisija za traženje nestalih lica identifikovala je 375 tijela. Sva osim jednog pripadala su Muslimanima. To jedno tijelo pripadalo je Crnogorcu koji je bio oženjen Muslimankom. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 49)

46. U januaru 1994. srpske vlasti su promijenile ime Foča u "Srbinje", što doslovno znači "grad Srba". (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Kunarac, t. 577)

47. ... na području [Foče] i u periodu [između aprila 1992. godine i februara 1993. godine] srpske snage su izvršile napad uperen protiv muslimanskog civilnog stanovništva. Napad je obuhvatio opštine Foču, Gacko i Kalinovik. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Kunarac, t. 570)

51. Srpski vojnici su palili muslimanske kuće tokom borbi za kontrolu nad gradom, ali i nakon što je grad zauzet. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 31)

60. Tokom predmetnog vremena zatvorenika je bilo između 350 i 500, a brojka je katkada dosizala i do oko 750 ljudi. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Kunarac, t. 26)

64. Najviše zatočenika u KP domu, oko 500 do 600, bilo je u ljeto 1992. godine. Njihov broj se smanjivao od jeseni 1992. do 1993., kada je ostalo svega 200-300 zatočenika. Otprilike u oktobru 1994. godine pušteni su i posljednji zatočenici, kojih je tada bilo manje od 100. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 41, fusnota 142)

65. Iako je u KP domu bilo i nešto Srba, oni su bili zatvoreni u skladu sa zakonom budući da su posrijedi bila lica osuđena na sudovima prije izbijanja sukoba i lica pritvorena zbog vojnih prekršaja iz vremena sukoba. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 438)

71. Dob zatočenika kretala se u rasponu od 15 do gotovo 80 godina. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 118)

77. Tokom prve 2-4 sedmice nakon početka sukoba, "policijske dužnosti" u KP domu obavljale su vojne jedinice, navodno iz Užičkog bataljona. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 102, fusnota 298)

78. Počev od otprilike 18. ili 19. aprila 1992., otprilike u isto vrijeme kad je [Milorad Krnojelac] postavljen za upravnika, bivši stražari KP doma, Srbi, vratili su se na izvršenje svoje radne obaveze. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 102, fusnota 298)

91. ... medicinska njega bila je neadekvatna i lijekova je bilo u veoma ograničenim količinama. Osnovna zdravstvena zaštita bila je obezbijeđena, ali se za one kojima je bila potrebna hitna medicinska pomoć niko nije pobrinuo ili nisu dobili sve što im je bilo potrebno. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 44)

124. ... grupe zatočenika su bile iz KP doma premještene u druge logore u Bosni i Hercegovini, među ostalim u logore u Kuli, Kalinoviku i Rudom. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 478)

125. ...zatočenici su, u periodu [od aprila 1992. godine do avgusta 1993. godine] iz KP doma bili odvođeni na razmjene. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 479)

126. Najmanje jedanput zatočenici su odvedeni preko državne granice. Jedna grupa od otprilike 55 muškaraca odvedena je oko 30. augusta 1992. na razmjenu u Crnu Goru, ali je Pero Elez, bosansko-srpski vojnik, u Nikšiću (Crna Gora) zaustavio autobus kojim su ih prevozili i grupu poslao nazad u KP dom. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 482)"

Činjenice prihvaćene u korist odbrane optuženog Raševića:
6. Pored uglavnom civilne populacije u KP domu bio i mali broj vojnika Muslimana koje su držali u samicama, odvojeno od civilnih zatočenika Muslimana. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 117)

8. Dob zatočenika kretala se u rasponu od 15 do gotovo 80 godina. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac , t. 118)

15. Tokom prve 2-4 sedmice nakon početka sukoba, "policijske dužnosti" u KP domu obavljale su vojne jedinice, navodno iz Užičkog bataljona. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 102, fusnota 298)

18. Počev od otprilike 18. ili 19. aprila 1992., otprilike u isto vrijeme kad je [Milorad Krnojelac] postavljen za upravnika, bivši stražari KP doma, Srbi, vratili su se na izvršenje svoje radne obaveze. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 102, fusnota 298)

26. Kao opšta posljedica sukoba, stražari koji su bili raspoređeni u KP dom i koji su bili u dobi vojnih obveznika i zdravstveno sposobni morali su da odlaze na borbene linije tokom perioda od najkasnije 30. septembra 1992. do 2. septembra 1993. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 104)

35. ... medicinska njega bila je neadekvatna i lijekova je bilo u veoma ograničenim količinama. Osnovna zdravstvena zaštita bila je obezbijeđena, ali se za one kojima je bila potrebna hitna medicinska pomoć niko nije pobrinuo ili nisu dobili sve što im je bilo potrebno. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 44)

55. ... grupe zatočenika su bile iz KP doma premještene u druge logore u Bosni i Hercegovini, među ostalim u logore u Kuli, Kalinoviku i Rudom. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 478)

56. ... zatočenici su, u periodu [od aprila 1992. godine do avgusta 1993. godine] iz KP doma bili odvođeni na razmjene. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 479)

58. Najmanje jedanput zatočenici su odvedeni preko državne granice. Jedna grupa od otprilike 55 muškaraca odvedena je oko 30. augusta 1992. na razmjenu u Crnu Goru, ali je Pero Elez, bosansko-srpski vojnik, u Nikšiću (Crna Gora) zaustavio autobus kojim su ih prevozili i grupu poslao nazad u KP dom. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 482)

63. Kao i u mnogim drugim dijelovima Bosne i Hercegovine, i u opštini Foča se početkom devedesetih godina sve jače osjećao uticaj suprotstavljenih nacionalističkih osjećaja koji su pratili raspad Socijalističke Federativne Republike

Jugoslavije (dalje u tekstu: SFRJ). (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 14)

64. Tenzije između dviju glavnih nacionalnih grupa u Foči raspirivale su Srpska demokratska stranka (dalje u tekstu: SDS) na strani Srba i Stranka demokratske akcije (dalje u tekstu: SDA) na strani Muslimana. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 14)

65. I SDS i SDA organizovali su mitinge odnosno "osnivačke skupove" u Foči, slične onima kakvi su se organizovali širom Bosne. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 15)

66. Upravni organi u Foči, kojima su ranije zajednički upravljali Muslimani i Srbi, u martu 1992. prestali su da funkcionišu onako kako je bilo predviđeno. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 17)

67. Srbi su formirali odvojenu lokalnu političku strukturu, Srpsku skupštinu opštine Foča, a obje grupe osnovale su krizne štabove po nacionalnoj osnovi. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 17)

68. Muslimanski Krizni štab bio je smješten u naselju Donje Polje u Foči. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 17)

69. Srpski Krizni štab funkcionisao je na jednoj lokaciji u srpskom naselju Čerežluk, a Miroslav Stanić, predsjednik SDS-a Foča, bio je predsjednik štaba i takozvani "prvi ratni komandant" u Foči. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 17)

70. Dana 8. aprila 1992. u Foči je izbio oružani sukob između srpskih i muslimanskih snaga. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Kunarac, t. 567)

71. [Dana 8. aprila 1992.] u cijelom gradu postavljene su barikade. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 20)
Činjenice prihvaćene u korist optuženog Todovića:
1. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, Foča je imala 40.513 stanovnika: 51,6% Muslimana, 45,3% Srba i 3,1% ostalih nacionalnosti. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 13)

2. Prije višestranačkih izbora u Foči 1990. godine međunacionalni odnosi bili su, čini se, relativno normalni, no, kasnije su stanovnici Foče počeli da se dijele po

nacionalnosti i prestalo je međunacionalno druženje. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 14)

3. I SDS i SDA organizovali su mitinge odnosno "osnivačke skupove" u Foči, slične onima kakvi su se organizovali širom Bosne. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 15)

4. Na skupu SDA-a bio je Alija Izetbegović, vođa bosanske SDA, dok je skup SDS-a privukao vodeće članove stranke poput Radovana Karadžića, Biljane Plavšić, Vojislava Maksimovića, Ostojića, Kilibarde i Miroslava Stanića. Na oba skupa dominirala je nacionalistička retorika. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 15)

6. Dana 7. aprila 1992. godine, nakon što je vodstvo SDS-a izvršilo pritisak, mjesna policija podijelila se po nacionalnoj osnovi i prestala da funkcioniše kao neutralna snaga. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 17)

7. U danima koji su prethodili izbijanju sukoba u Foči su se pojavile prve barikade na putevima … (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 19)

9. Ljudi koji su htjeli da odu iz Foče morali su od SUP-a (Sekretarijata unutrašnjih poslova) da pribave odgovarajuće dozvole. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 29)

14. Malobrojna osuđena lica srpske nacionalnosti zatočena u KP domu boravila su u drugom dijelu zgrade, odvojeno od ne-Srba. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 47)

15. U početku je bilo na snazi vojno naređenje koje je sprečavalo građane da odlaze iz Foče. Međutim, većina nesrpskog civilnog stanovništva s vremenom je bila prisiljena da napusti Foču. U maju 1992. godine organizovani su autobusi koji su odvozili civile iz grada, a oko 13. avgusta 1992. godine Muslimani koji su ostali u Foči, uglavnom žene i djeca, odvedeni su u Rožaje u Crnoj Gori. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 49)

17. Zamjenik upravnika, načelnik straže, načelnik prevaspitne službe i direktor privredne jedinice bili su podređeni upravniku Doma. Svako od tih lica odgovaralo je upravniku za poslove u svojoj nadležnosti. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Krnojelac, t. 97)

29. Obje strane su osnovale tzv. Krizne štabove. (presuda Pretresnog vijeća u predmetu Kunarac, t. 17)

Razmatrajući prijedloge stranaka i branioca optuženih, a nakon održanog ročišta o ovom pitanju dana 14.9.2007. godine na kojem su branioci i stranke imale mogućnost da obrazlože svoje stavove, Sud je donio odluku o prihvatanju činjenica iz slijedećih razloga:

Član 4. Zakona o ustupanju predmeta od strane MKSJ Tužilaštvu BiH i korištenju dokaza pribavljenih od strane MKSJ u postupcima pred sudovima u BiH (u daljem tekstu: Zakon o ustupanju predmeta) propisuje da nakon saslušanja stranaka, sud može, na vlastitu inicijativu ili na prijedlog jedne od stranaka, odlučiti da prihvati kao dokazane relevantne činjenice koje su utvrđene pravosnažnom odlukom u bilo kojem drugom postupku pred MKSJ.

Ispunjena je prva formalna pretpostavka iz pomenute odredbe, koja se odnosi na saslušanje stranaka.

Na osnovu člana 4. Zakona o ustupanju predmeta, prihvatanje predloženih činjenica predstavlja diskreciono pravo Suda. Zakon o ustupanju predmeta i ZKP BiH ne propisuje kriterije na osnovu kojih bi Sud mogao koristiti ovo diskreciono pravo. Ovo vijeće je već donijelo rješenje br. X-KR-05/24 od 3.10.2006. godine u predmetu Miloš Stupar i dr., zatim je donijelo rješenje br. X-KR/06/165 od 26.6.2007. godine u predmetu Tanasković, te rješenje br. X-KR-06/202 od 3.7.2007. godine u predmetu Lelek u kojima je navelo kriterije koje je smatralo odgovarajućim za primjenu prilikom korištenja svog diskrecionog prava iz člana 4. Ovi kriteriji uzimaju u obzir prava optuženih zaštićena zakonima BiH, a koji uključuju osnovna prava zaštićena Evropskom konvencijom. U isto vrijeme, vijeće je uzelo u obzir dosadašnju praksu MKSJ u tumačenju pravila 94. Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ. Vijeće ističe da pravilo 94. Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ i član 4. Zakona o ustupanju predmeta nisu identični i da sud nije vezan odlukama MKSJ. Međutim, očito je da su neka pitanja sa kojima se suočavaju Tribunal i ovo vijeće slična kad se razmatraju presuđene činjenice i da će, stoga, razmišljanja također biti slična. Nakon razmatranja ovih kriterija u kontekstu argumenata koji su izneseni u ovom predmetu, vijeće i dalje smatra da kriteriji u potpunosti štite interese stranaka koja su podnijela prijedlog, prava optuženog, svrhu Zakona o ustupanju predmeta i integritet sudskog postupka.

Shodno navedenom, Sud je imao u vidu slijedeće kriterije prilikom odlučivanja kao u izreci rješenja:

1. *Činjenica stvarno mora biti „činjenica“ koja:*
   a) je dovoljno određena, konkretna i prepoznatljiva;
   b) nije zaključak, mišljenje ili usmeno svjedočenje;
   c) nije karakterizacija pravne prirode.

2. *Činjenica mora sadržavati bitna utvrđenja MKSJ-a i ne smije se značajno mijenjati.*
3. *Činjenica ne smije direktno ili indirektno potvrđivati krivičnu odgovornost optuženogodine*
4. *Međutim, činjenica koja je prihvaćena kao istinita u tolikoj mjeri da je postala općepoznata i koja nije podložna razumnom pobijanju može se prihvatiti kao presuđena činjenica čak i ako se odnosi na elemenat krivične odgovornosti.*
5. *Činjenica mora biti "utvrđena pravosnažnom odlukom" MKSJ-a, što znači da je ista ili potvrđena ili utvrđena u postupku po žalbi, ili ista nije pobijana u žalbi, a daljnja žalba više nije moguća.*
6. *Činjenica mora biti utvrđena u postupcima pred MKSJ-om u kojima optuženi protiv koga je činjenica utvrđena i optuženi pred Sudom BiH imaju isti interes u pogledu pobijanja određene činjenice. Shodno navedenom, činjenice koje su navedene u dokumentima koji su predmet sporazuma o krivici ili dobrovoljnog priznanja u postupku pred MKSJ se ne prihvataju jer optuženi u takvim predmetima imaju interese koji su drugačiji, a često i suprotni, od interesa onih optuženih koji su iskoristili svoje pravo na suđenje.*
7. *Činjenica mora biti utvrđena u postupku pred MKSJ-om u kojem je optuženi protiv koga je činjenica utvrđena imao pravnog zastupnika kao i pravo i mogućnost da se brani. Dakle, jasno je da prihvatanje činjenice koja je proizašla iz postupka u kojem optuženi tu činjenicu nije testirao svojim dokaznim instrumentima nije prihvatljiva za ovo vijeće, tim prije što je tačnost takve činjenice upitna jer optuženi nije imao priliku (ili je takva prilika bila nedovoljna) da se izjasni u pogledu te činjenice i da je pokuša osporiti.*

Sve činjenice koje je Vijeće prihvatilo kao dokazane, ispunjavaju uslove navedenih kriterija. Naročito, sve ove činjenice su relevantne za predmet protiv optuženih zbog toga što su krivična djela koja su utvrđena u predmetima protiv Krnojelca i Kunarca počinjena u isto vrijeme i na istom geografskom području kao i djela za koje se optuženi tereti.

Generalno govoreći, iako činjenice moraju zadovoljavati sve kriterije koje je vijeće navelo kako bi se iste prihvatile kao dokazane, vijeće dopušta izuzetak od ovog pravila u ograničenom obimu u slučajevima gdje se odbrana potvrdno izjasni u prilog prihvatanja činjenica koje direktno ili indirektno potvđuju krivičnu

odgovornost optuženogodine[1] *Vijeće, u principu, neće prihvatiti činjenice koje potvrđuju krivičnu dogovornost optuženog radi zaštite prava optuženog na pravično suđenje i pretpostavke nevinosti. Međutim, tamo gdje se odbrana, odnosno dvojica optuženih u konkretnom predmetu, potvrdno izjasne da se takve činjenice mogu prihvatiti kao dokazane, vijeće će takvo izjašnjenje tumačiti kao odricanje od njihovog prava da se te činjenice u odnosu na njih dokažu. Shodno navedenom, vijeće je prihvatilo te činjenice koje je predložili Tužilaštvo i oba optužena, lično ili putem branioca, čak i ako te činjenice ne zadovoljavaju treći kriterij. Iako je vijeće u konačnici dužno da optuženom osigura pravično suđenje, ono također priznaje pravo optuženog da vodi svoju odbranu na način na koji on odabere. Činjenice koje se prihvataju kao dokazane pod ovim restriktivnim izuzetkom nisu sporazumno dogovorene činjenice ili opće poznate činjenice već utvrđene činjenice. Drugim riječima, vijeće je ove činjenice koje su prihvaćene kao dokazane pod ovim restriktivnim izuzetkom cijenilo zajedno sa svim ostalim dokazima koji su izvedeni na glavnom pretresu.*

Cilj zakonodavca prilikom davanja diskrecionog prava sudu da prihvati 'kao dokazane' utvrđene činjenice obuhvata ekonomičnost postupka, promovisanje prava optuženog na suđenje u razumnom roku i uvažavanje svjedoka kako bi se smanjio broj sudova pred kojima oni moraju da ponove svoja svjedočenja koja često predstavljaju traumu za njih. Svrha Zakona o ustupanju predmeta da se optuženom omogući suđenje u razumnom roku se može promovisati u skladu sa pravom optuženog na suđenje bez odlaganja kako to propisuje član 13. ZKP BiH i član 6. stav 1. Evropske konvencije. Međutim, svrha ekonomičnosti postupka i uvažavanja svjedoka mogu ugroziti pravo optuženog na pravično suđenje i pretpostavku nevinosti. Prema tome, sud može promovisati navedene ciljeve samo na način kojim će se poštivati navedena prava. Kriteriji su i osmišljeni da imaju ovu funkciju. U protivnom, dokazni postupak bi se de facto okončao na štetu optuženog i prije neposrednog izvođenja svih dokaza u predmetu. Vijeće je u konkretnom predmetu uzelo u obzir član 6. Evropske konvencije, te član 3., 13. i 15. ZKP prilikom korištenja svog diskrecionog prava iz člana 4. Zakona o ustupanju predmetu.

Pretpostavka je da činjenice koje predlaže odbrana neće na isti način ugroziti prava optuženogodine Međutim, u ovom predmetu imamo dvojicu optuženih i činjenice koje predloži jedan optuženi ne moraju biti u interesu drugog optuženogodine Kriteriji koje je vijeće iznijelo se stoga na sličan način primjenjuju na činjenice koje je predložila odbrana. Nadalje, iako se vijeće prilikom analize utvrđenih činjenica uglavnom fokusiralo na pravo optuženog na pravično suđenje i pretpostavku

[1] Vijeće nije razmatralo, a i ne treba donijeti zaključak o tome da li se činjenice koje ne ispunjavaju bilo koji drugi kriterij mogu prihvatiti bez obzira na tu činjenicu ako se strane dogovore da takve činjenice treba prihvatiti.

nevinosti, vijeće smatra da postoje i drugi važni interesi kojih se mora pridržavati, a ti interesi se poklapaju sa pravima optuženogodine Konkretno, vijeće se poziva na princip slobodne ocjene dokaza iz člana 15. ZKP te na osnovnu dužnost vijeća iz člana 239. stav 2. ZKP da se "stara za svestrano pretresanje predmeta [i] utvrđivanja istine…." Shodno navedenom, vijeće će primijeniti iste kriterije na činjenice koje je predložila odbrana na način na koji je to urađeno sa činjenicama koje je predložio tužilac kom prilikom vijeće koristi svoje diskreciono prava iz člana 4. Zakona o ustupanju predmetu.[2]

Prihvatanje činjenica koje je predložio tužilac „kao dokazanih" prema navedenim kriterijima nije oslobodilo tužioca tereta dokazivanja niti umanjilo vrijednost pretpostavke nevinosti iz člana 3. ZKP. Prihvatanje činjenica utvrđenih u pravosnažnim presudama MKSJ-a 'kao dokazanih' samo znači da ja tužilac ispunio uslov izvođenja dokaza vezano za konkretnu činjenicu i da istu ne mora više dokazivati u okviru izvođenja svojih dokaza. Prihvatanje bilo koje činjenice ni na koji način nije uticalo na pravo optuženog da pobija bilo koju prihvaćenu činjenicu prilikom iznošenja svoje odbrane kao što bi to uradio sa bilo kojim činjeničnim prijedlogom u vezi kojeg je tužilac izveo dokaze. Također, ovo nije sprečavalo Tužilaštvo da iznese dodatne dokaze kojima se pobijaju dokazi odbrane. Isto tako, poštuju se odredbe člana 15. ZKP jer Sud nije obavezan da zasnuje presudu na bilo kojoj činjenici koja je prihvaćena kao dokazana.

Kada su u pitanju činjenice koje su predložene od strana, a koje nisu prihvaćene, Vijeće ističe da te činjenice ne zadovoljavaju gore navedene kriterije te se kao takve ne mogu prihvatiti u konkretnom predmetu pred Sudom BiH.

Kada su u pitanju činjenice u preostalom dijelu sva tri prijedloga, vijeće ističe da te činjenice ne zadovoljavaju gore navedene kriterije, te se kao takve ne mogu prihvatiti u konkretnom predmetu pred Sudom BiH.

Također, Vijeće je dana 02.11.2007.godine posjetilo Kazneno popravni dom Foča, posebno prostorije: soba broj 11, soba br. 12, Ambulanta, soba br. 13 i 14, prostorija za ručavanje, bivša kancelarija Save Todovića, bivša kancelarija upravnika Krnojelca, bivša kancelarija Mitra Raševića, Metalno, Velečevo.

[2] Pretresna vijeća MKSJ su na sličan način vršila analizu činjenica koje je predložila odbrana tako što su na te činjenice primijenili iste kriterije koji su primjenjeni na činjenice koje je predložio tužilac. Vidi Tužilac protiv Hadžihasanovića i dr., IT-01-47-T, Odluka u vezi sa formalnim primanjem na znanje činjenica o kojima je presuđeno u drugim predmetima po prijedlogu branioca optuženih Hadžihasanovića i Kubure od 20.1.2005. godine, 14.4.2005. godine; Tužilac protiv Hadžihasanovića i dr., IT-01-47-T, Konačna odluka u vezi sa formalnim primanjem na znanje činjenica o kojima je presuđeno u drugim predmetima, 20.4.2004. godine.

Svi saslušani svjedoci optužbe, izuzev svjedoka Amora Mašovića, su žrtve počinjene inkriminacije u periodu obuhvaćenom optužnicom i svjedočili su o dešavanjima u KP Domu „Foča“za taj period. Svi svjedoci optužbe, izuzev svjedoka Envera Zekovića i Amora Mašovića, označeni su pseudonimom i svjedočili su pod određenim mjerama zaštite. Ovim svjedocima je još u postupku pred MKSJ dodjeljena zaštita podataka i identiteta, koju odluku je Sud u svakom slučaju bio u obavezi da poštuje, te su svi svjedoci u tom statusu i svjedočili pred Sudom BiH. Optuženi i njihovi branioci su bili u potpunosti upoznati sa njihovim identitetom.

U završnoj riječi Tužilaštvo BiH navodi da je izvan svake razumne sumnje dokazano da su optuženi Mitar Rašević i Savo Todović počinili krivično djelo koje im se stavlja na teret optužnicom. Tužilaštvo predlaže da Vijeće optužene oglasi krivim i kazni po zakonu.

Odbrana optuženih predlaže da se donese presuda na temelju koje se optuženi u potpunosti oslobađaju od optužbe. Optuženi ne spore da su se u KP Domu dešavali zločini, da su ljudi odvođeni na „razmjene“ koje se zapravo nisu dešavale, da su mnogi lišeni života, a mnogima se gubi svaki tragodine Međutim, iako je optuženi Rašević bio na poziciji nadređenog stražarima, on nije imao ni de facto ni de iure moć da kažnjava stražare. Odbrana drugooptuženog Todovića navodi da civilne strukture nisu imale nikakva rukovodna ili komandna ovlaštenja nad onim što se dešavalo u KP domu. Uprava KP doma je bila zadužena samo za regularne zatvorenike. Dokazi Tužilaštva takođe pokazuju da su hapšenja i pritvaranja vršile vojne i paravojne jedinice. Uposlenici KP doma nisu učestvovali u tim radnjama.

Nema dokaza da je Todović sastavljao bilo kakve spiskove, naročito ne one za premlaćivanje i druge. Optuženi Todović tvrdi da se on ne može smatrati odgovornim za bilo kakve radnje koje su se dešavale van KP doma i da on nije imao nikava ovlaštenja nad tim. Tužilaštvo nije dokazalo da optuženi Todović nije spriječio zločine ili kaznio one koji su ih počinili. Prema Pravilniku o unutrašnjoj organizaciji KP doma (usvojen u avgustu 1992. godine), optuženi Todović prema tim pravilim nije imao ovlaštenja da kažnjava bilo koga.

Što se tiče pitanja udruženog zločinačkog poduhvata, Tužilaštvo nije dokazalo postojanje udruženog zločinačkog poduhvata niti njegove elemente. Ovaj koncept krivične odgovornosti nije prihvatljiv u postupku pred Sudom BiH. On nije bio sadržan u odredbama KZ SFRJ niti je sada sadržan u odredbama KZ BiH. Ova doktrina razvijena je kroz praksu MKSJ-a.

U pogledu primjene materijalnog zakona, odbrana optuženih tvrdi da bi sud trebao primjenjivati zakon koji je bio na snazi u vrijeme počinjenja navodnog krivičnog

djela, a ne KZ BiH. Retroaktivna primjena odredbi KZ BiH nije opravdana i ne može se smatrati kao izuzetak od člana 15.2 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i člana 7.2. Evropske konvencije, osim ukoliko ti principi nisu već ugrađeni u domaći zakon i samo kada se kršenje tih principa može okarakterisati kao zločin protiv čovječnosti. Član 4. KZ BiH zabranjuje princip nulla poena sine lege.

Dakle, cijeneći sve dokaze pojedinačno i u njihovoj sveukupnoj povezanosti, odluku kao u izreci Vijeće je donijelo iz slijedećih razloga:

I KRIVIČNO DJELO

Optužnica tereti optužene za krivično djelo Zločina protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1., Krivičnog zakona BiH (KZ BiH) koji u jednom dijelu glasi:

(1) Ko, kao dio širokog ili sistematičnog napada usmjerenog bilo protiv kojeg civilnog stanovništva, znajući za takav napad, učini koje od ovih djela:

a) lišenje druge osobe života (ubistvo);

c) odvođenje u ropstvo,

d) deportacija ili prisilno preseljenje stanovništva;

e) zatvaranje ili drugo teško oduzimanje fizičke slobode suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava;

f) mučenje;

h) progon bilo koje grupe ljudi ili kolektiva na političkoj, rasnoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj, vjerskoj, spolnoj ili drugoj osnovi koja je univerzalno prihvaćena kao nedopustiva po međunarodnom pravu, u vezi s bilo kojim krivičnim djelom iz ovog stava ovog člana, bilo kojim krivičnim djelom propisanim u ovom zakonom ili bilo kojim krivičnim djelom u nadležnosti Suda Bosne i Hercegovine;

i) prisilni nestanak osoba;

k) druga nečovječna djela slične prirode, učinjena u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne fizičke ili psihičke povrede ili narušenja zdravlja,

kaznit će se kaznom zatvora najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora.

A. OPŠTI ELEMENTI ZLOČINA PROTIV ČOVJEČNOSTI

Da bi dokazao optužbu za zločin protiv čovječnosti, tužilac je imao obavezu da najprije utvrdi opšte elemente ovog krivičnog djela, koji su:

1) Postojanje širokog ili sistematičnog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva, odnosno:

i. ponašanje koje uključuje višestruko činjenje djela iz člana 172. stav 1.

ii. protiv civilnog stanovništva; i

iii. na osnovi ili u cilju državne politike ili politike neke organizacije da se učini takav napad.;

2) Napad je ili širok ili sistematičan i usmjeren bilo protiv kojeg civilnog stanovništva; i

3) „Vezu" između djela optuženihog i tog napada,odnosno:

i. da su djela optuženih počinjena kao dio napada;

ii. da su optuženi znali za napad;

iii. da su optuženi znali da njihova djela predstavljaju dio napada;

iv. da su optuženi znali da je taj napad izvršen na osnovi ili u cilju državne politike ili politike neke organizacije da se učini takav napad; i

v. da su optuženi znali da su njihova djela izvršena na osnovi ili u cilju politike da se učini takav napad.odnosno, da su nedopuštena djela počinjena kao dio tog napada i da je optuženi znao za taj napad.

1. a U članu 172. stav 2. tačka a) KZ BiH pojašnjava se da „napad usmjeren bilo protiv kojeg civilnog stanovništva jest ponašanje koje uključuje višestruko činjenje djela iz stava 1. ovog člana bilo protiv kojeg civilnog stanovništva na osnovi ili u cilju državne politike ili politike neke organizacije da se učini takav napad."Prema međunarodnom običajnom pravu, postojanje plana ili politike da se izvrši napad na civilno stanovništvo ili izvrše djela koja predstavljaju takav napad ne mora biti dokazano kao element optužbe za zločin protiv čovječnosti[3]*.*
Međutim, član 172. stav 2. tačka a) uključuje element „politike".

Element „politike" se može izraziti u vidu četiri podelementa. Prema članu 172. stav 2. tačka a), mora se pokazati da je:

1) postojala državna ili organizaciona;

[3] *Tužilac protiv Blaškića,* IT-95-14-A, presuda, 29.7.2004. godine, paragraf 120 („plan ili politika nije pravno obilježje zločina protiv čovječnosti" kako prema Statutu MKSJ-a tako ni prema međunarodnom običajnom pravu); *Tužilac protiv Kunarca i dr.,* IT-96-23 i IT-96-23/1-A, presuda, 12.6.2002., paragraf 98. („Suprotno onome što tvrde žalioci, nije nužno da napad ili djela optuženih proizilaze iz neke „politike" ili „plana". U vrijeme kada se tvrdi da su izvršena rečena djela nije postojala nikakva odredba u Statutu ili u međunarodnom običajnom pravu prema kojoj bi bilo potrebno dokazati postojanje plana i politike čiji je cilj počinjenje tih zločina.");

2) politika;
3) da se učini takav napad; i
4) da je napad zapravo preduzet na osnovi ili u cilju te politike.

U tumačenju ovog elementa „politike“, Vijeće ističe da je član 172 KZ BiH identičan članu 7. Rimskog statuta[4]. Stoga, Vijeće smatra da Rimski statut, istorijat njegove izrade i prateći Elementi bića krivičnih djela predstavljaju uvjerljiv autoritet kojim su se vodili prilikom tumačenja ove odredbe. Dok „država“ predstavlja konkretan termin čije je značenje jasno definisano u međunarodnom pravu, „organizacija“ je mnogo širi i amorfniji koncept. Mada Vijeće smatra da nije potrebno da određena organizacija bude proglašena kriminalnom prema međunarodnom ili domaćem pravu u smislu ovog podelementa, ovaj uslov treba tumačiti slobodno tako da on obuhvata širok spektar organizacija, te relevantno razmatranje fokusirati na sposobnost organizacije kao grupe da osmisli i usvoji politku napada na civilno stanovništvo na širok ili sistematičan način, nego na formalne karakteristike i taksonomiju date organizacije.

Što se tiče drugog podelementa, postojanje „politke“, Vijeće ističe da bi „politiku“ trebalo tumačiti kao različitu od „plana“. politike, u smislu organizacija, naročito na državnom nivou, mogu uopšteno definisati ciljeve koji potom trebaju biti provedeni kroz pojedinačno donošenje odluka na nižim nivoima. „Politika da se učini takav napad“ zahtijeva da država ili organizacija aktivno promovišu ili ohrabruju takav napad na civilno stanovništvo[5]”. Politika ne mora uključivati krivična djela nabrojana u stavu 1. koja su zapravo izvršena, već samo politiku izvršenja napad u opštem smislu[6]. Četvrti podelement zahtijeva uzročnu vezu između državne politike ili politike organizacije i napada koji je zapravo izvršen. Ovaj element uglavnom podrazumijeva činjenična razmatranja u svakom predmetu ponaosob i u vezi sa cjelokupnošću okolnosti, uključujući karakteristike date politike i zločina izvršenih u toku napada. Da li je neki napad širok ili sistematičan, s jedne strane, i da li je napad izvršen na osnovu ili u cilju državne politike ili politike neke organizacije, s druge strane, predstavlja odvojena pitanja, te ispunjenje jednog elementa ne može prosto značiti i ispunjenje drugogodine Sljedeći čionioci, razmatrani u vezi sa tim utvrđivanje postojanja politike da se izvrši napad: udružene radnje pripadnika organizacije ili države; zasebna ali slična djela pripadnika organizacije ili države; pripremne aktivnosti prije početka napada; pripremljene aktivnosti ili koraci koji su preduzeti tokom ili na kraju napada; postojanje političkih, ekonomskih ili drugih strateških ciljeva države ili organizacije

[4] Rimski statut Međunarodnog krivičnog tribunala („Rimski statut“), usvojen u Rimu 17.7.1998. godine, PCNICC/1999/INF/3,
[5] Elementi bića krivičnih djela iz Rimskog statuta („Elementi bića krivičnih djela“), član 7, Uvod, (3)
[6] D. Robinson, *Definisanje „zločina protiv čovječnosti“ na Rimskoj konferenciji,* 93 AJIL 43, fusnota 46 (1999. godina).

koji se ostvaruju napadom; i u slučaju nepoduzimanja radnji, znanje o napadu ili napadima i namjerno nepreduzimanje radnji. Mada svaki napad pojedinačno mora biti smatran širokim i sistematičnim, obrazac napada na civilno stanovništvo, bez obzira da li su oni pojedinačno široki i sistematični, bi, u određenim okolnostima, bio dokaz politike da se takvi napadi učine.

b. Široki i sistematični napad

Napad je širok ako je po svojoj prirodi opsežan i usmjeren protiv velikog broja osoba, a sistematičan ako je po prirodi organizovan i predstavlja „redovito ponavljanje koje nije slučajno sličnog kriminalnog ponašanja[7].“, Sljedeći činioci su, inter alia, značajni za utvrđivanje da li je napad bio širok ili sistematičan: „Posljedice napada po ciljano stanovništvo, broj žrtava, priroda djela, eventualno sudjelovanje zvaničnika ili predstavnika vlasti, ili bilo koji raspoznatljivi obrazac[8].”

c. Napad usmjeren protiv civilnog stanovništva

Napad je „usmjeren“ protiv civilnog stanovništva“ ako je civilno stanovništvo primarni predmet napada[9]. Nije neophodno da je napadnuto cjelokupno civilno stanovništvo, nego je dovoljno pokazati da je napad bio usmjeren protiv dovoljnog broja pojedinaca, odnosno da je bio usmjeren protiv njih na takav način da pokazuje da nije imao za cilj ograničeni i nasumce odabrani broj pojedinaca, niti da se sastojao od ograničenih i izolovanih djela[10] Stanovništvo ne mora u potpunosti biti civilno, već samo u većoj mjeri, te stoga može obuhvatiti i lica koja nisu civili a bez uticaja na zaključak da se radi o stanovništvu koje je civilno po prirodi. Član 3. stav 1. tačka a) Ženevske konvencije o zaštiti civilnih osoba definiše kategoriju civila kao „lica koja ne učestvuju neposredno u neprijateljstvima, podrazumevajući tu i pripadnike oružanih snaga koji su položili oružje i lica onesposobljena za borbu usled bolesti, rane, lišenja slobode, ili iz kojeg bilo drugog uzroka.”[11]. Prilikom utvrđivanja da li je napad usmjeren protiv civilnog stanovništva, treba razmotriti sljedeće faktore: ”sredstva i metode korištene tokom napada, status žrtava, njihov broj, diskriminatorni karakter napada, prirodu krivičnih djela počinjenih tokom napada, otpor koji je tada pružen napadaču, te razmotriti u kojoj se mjeri napadačka sila pridržavala ili pokušala pridržavati predostrožnosti propisanih ratnim pravom “[12].

---

[7] *Tužilac protiv Kordića i Čerkeza,* IT-95-14/2-A, presuda, 17.12.2004. godine, paragraf 94.
[8] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac* , para.95

[9] Id.para.91.
[10] Dugostepena presuda u predmetu *Kordić,* para.95.
[11] *Tužilac protiv Blagojevića i Jokića,* IT-02-60-T, presuda, 17. januar 2005., para. 544
[12] Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. *106*

Irelevantno je da je druga strana takođe počinila zvjerstva protiv civilnog stanovništva neprijatelja[13].

d. Veza između djela za koje se optuženi terete i napada

Član 172. propisuje da optuženi krivična djela moraju počiniti „u okviru širokog ili sistematičnog napada usmjerenog protiv bilo kojeg civilnog stanovništva [te] znajući za takav napad." U tom slučaju, neophodna veza ima objektivni i subjektivni element.

Što se tiče objektivnog elementa, da bi bila dio napada, djela optuženih moraju biti u dovoljnoj mjeri povezana sa napadom ili se na njega u dovoljnoj mjeri odnositi. Dovoljno je samo da djelo optuženog predstavlja dio napada. Djela koja su geografski i vremenski izdvojena iz središta napada mogu se i dalje smatrati dijelom napada ukoliko su bez obzira na to povezana sa napadom, na primjer po načinu na koji su djela izvršena ili identitetu žrtava, ili u slučajevima kada su djela nastavljena nakon vrhunca napada[14]*. Konačno, djela optuženih sama po sebi ne moraju biti široka ili sistematična da bi predstavljala dio napada, pošto se taj uslov odnosi samo na napad*[15].

Što se tiče subjektivnog elementa, član 172. propisuje da optuženi moraju postupati „kao dio napada ..., znajući za napad." Neka pretresna vijeća Suda Bosne i Hercegovine su zaključila da postoje dva dijela subjektivne veze. U predmetu Jadranko Palija, vijeće_ (nabrojani opšti elementi zločina protiv čovječnosti koji podrazumijevaju „Da su djela optuženog bila dio napada i da je on bio svjestan da su njegova djela dio tog napada."; vijeće je nabrojalo da opšti elementi zločina protiv čovječnosti uključuju i da je "postupanje počinioca predstavljalo dio tog napada i da je počinilac znao da njegova djela predstavljaju dio napada"[16]*; U predmetu Dragan Damjanović, ovo vijeće je utvrdilo „svjesno sudjelovanje optuženog u napadu"*[17]*. Međutim, Žalbeno vijeće u svojoj drugostepenoj presudi protiv Bobana Šimšića je subjektivni element okarakterisalo samo tako da je „optuženi znao za napad", mada Vijeće nije zaključilo da je optuženi želio da njegove radnje budu dio tog napada*[18].

---

[13] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, para.87, 88; prvostepena presuda u predmetu *Nikola Kovačević* , X-KR-05/40 (Sud BiH) 3.11.2006., str. 22-23

[14] *Vidi Tužilac protiv Brđanina,* IT-99-36-T, presuda, 1.9.2004. godine, para. 132; *Tužilac protiv Kunarca i dr.*, IT-96-23/1-T, presuda, 22.2.2001., para 581-592

[15] *Vidi* drugostepenu presudu u predmetu *Kordić,* para.94

[16] U predmetu *Jadranko Palija*, X-KR-06/290 (Sud BiH), prvostepena presuda, 28.11.2007. godine, str. 25, 26

[17] U predmetu *Dragan Damjanović*, X-KR-05/51 (Sud BiH), prvostepena presuda, 15.12.2006.godine, str. 17

[18] U predmetu *Boban Šimšić*, X-KRŽ-05/04, (Sud BiH), drugostepena presuda, 7.8.2007. godine, str. 15, 19

Vijeće zaključuje da je nužno prema međunarodnom običajnom pravu i prema članu 172. da optuženi znaju za napad protiv civilnog stanovništva kao i da njihove radnje predstavljaju dio tog napada[19]..

Nije neophodno da tužilac dokaže direktnim dokazima da je optuženi zapravo znao za dati kontekst i vezu, pošto se takav dokaz može utvrditi konstruktivno putem posrednih dokaza, uključujući: položaj optuženog u civilnoj ili vojnoj hijerarhiji; njegova pripadnost grupi ili organizaciji umiješanoj u izvršenje zločina; razmjer nasilja; njegovo prisutvo na mjestima zločina; i u kojoj mjeri je o zločinima izvještavano u medijima.

Dakle, elementi obavezne veze su:

1) izvršenje djela koje objektivno predstavlja dio napada; i
2) znanje optuženog:
a. da postoji napad na civilno stanovništvo;
b. da njegovo djelo predstavlja dio takvog napada
c. da je napad izvršen na osnovi ili u cilju državne politike ili politike neke organizacije da se učini takav napad; te
d. da je njegovo djelo izvršeno na osnovi ili u cilju politike da se učini takav napad.

2. Činjenična i pravna utvrđenja

Na osnovu zakona i izvedenih dokaza, Vijeće zaključuje da je, od aprila 1992. godine do oktobra 1994. godine, na području opštine Foča, postojao rasprostranjen i sistematičan napad protiv nesrpskog civilnog stanovništva, u okviru kojeg je došlo do višetsrukog izvršenja djela iz člana 172. stav 1, na osnovi i u cilju politike, i zapravo plana, SDS-a u Foči i srpskog Kriznog štaba u Foči da se učini takav napad, a koji napad su izvršile Vojska i Policija Republike Srpske i paravojne formacije. Vijeće dalje zaključuje da su djela optuženih bila dio tog napada, te da su optuženi znali za taj napad, znali da njihova djela predstavljaju dio tog napada, te znali da su njihova djela izvršena na osnovi ili u cilju politike da se učini takav napad.

Od 8.4.1992. godine, srpske snage sastavljene od lokalnih vojnika, vojnika iz Crne Gore i Jugoslavije i Belih orlova, su izvršile napad na nesrpsko stanovništvo Foče. Srpske snage su artiljerijskom vatrom i vatrom iz lakog naoružanja gađale pretežno

[19] Vidi *Tužilac protiv Kayishema i Ruzindana*, ICTR-95-1-T, presuda, 21.5.1999. para. 134. *Vidi takođe* prvostepenu presudu u predmetu *Tužilac protiv Semanza*, para. 332. (isto); predmet *Tužilac protiv Bagelshema*, ICTR-95-1A-T, presuda, 7.6.2001., para.94.

muslimanska stambena naselja u Foči, kao što je Donje Polje, i mješovita naselja kakvo je Čohodor Mahala. Uprkos izvjesnom otporu, srpske snage su nastavile da preuzimaju Foču dio po dio i, između 15. i 18.4.1992. godine, uspjele da zauzmu cijeli grad. Ove činjenice su utvrđene na osnovu prihvaćenih činjenica P11, P12, P13, P16, P18, P31, P32 i P51, a svjedoci FWS 65, FWS 86, FWS 111, FWS 138, FWS 142 i drugi su uopšteno svjedočili o ovim događajima.

U narednim sedmicama vršenje ovog napada na nesrpsko stanovništvo se nastavilo u selima na čitavom području opštine Foča, uključujući Brod, Jeleč i Mješaju/Trošanj. Slijedeći isti obrazac napada primijenjen prilikom napada na grad Foču, snage lokalnih Srba, zajedno sa srpskom vojskom i paravojnim snagama koje nisu bile iz Bosne, napale su ova i druga sela artiljerijskim i lakim naoružanjem, spalila kuće i izvršile zarobljavanje nesrpskog civilnog stanovništva. Srpske paravojne formacije su zarobile i civile nesrpske nacionalnosti koji su se sklonili u vojne objekte u Pilipovićima. U Pilipovićima i na drugim lokacijama su snage koje su vršile napad fizički zlostavljale civilno nesrpsko stanovništvo, dok je manji broj ubijen za vrijeme napada ili je kasnije pogubljen. Ove činjenice su utvrđene kroz iskaze svjedoka FWS 104, FWS 141, FWS 119, FWS 58, FWS 182 i A, kao i kroz prihvaćene činjenice P19, P21, P22, P23 i P24.

Ovo oružano i nasilno preuzimanje opštine Foča bilo je propraćeno sistematskim nastojanjima da se nesrpsko stanovništvo, koje nije pobjeglo za vrijeme napada, kontroliše, pritvori i protjera. Prisustvo srpskih snaga je brzo postalo uočljivo u Foči i okolini. Nesrpsko stanovništvo je upozoreno da ostane u svojim kućama i stanovima, i bilo im je ograničeno kretanje po gradu i sastajanje. Isključeni su im i telefoni. Lica nesrpske nacionalnosti su otpuštena s posla i, kada je, krajem aprila i početkom maja, srpskim civilima naređeno da se vrate na posao, to nije dozvoljeno i onima koji nisu bili srpske nacionalnosti. Ove činjenice utvrđene su iskazima svjedoka FWS 83 i FWS 139, te prihvaćenim činjenicama P25, P26, P27, P28 i P29 i TC-9.

Nakon toga, su lica nesrpske nacionalnosti, posebno muškarci, sistematski hapšena i zatvarana na cijelom prostoru Foče. Dokazi pokazuju da su civili nesrpske nacionalnosti prvo držani u kućama u Foči i u bivšim skladištima Teritorijalne odbrane u Livadama pokraj Foče. Svjedok D je opisao kako su ga, zajedno sa drugima iz njegove ulice, srpski vojnici odveli u kuću jednog komšije, gdje mu je jedan Srbin, mještanin, rekao da će biti zadržan izvjesno vrijeme. Svjedok FWS 210 je opisao kako je bio pritvoren u Šandalovoj kući u Čohodor Mahali, iz koje je, zajedno sa 80 do 100 drugih muškaraca, bio premješten u KP Dom Foča.

Slično tome, od 12. pa sve do 17. aprila 1992, više od stotinu nesrpskih civila, muškaraca i žena, držani su u pritvoru u bivšim skladištima Teritorijalne odbrane u Livadama. Ove događaje opisali su svjedoci E, FWS 02, FWS 111, FWS 115, FWS 138, FWS 182 i FWS 250, a potvrdile prihvaćene činjenice P38 i P39. Svjedok FWS 02 je izjavio da su oko 12. aprila, svi iz stambene zgrade u koju su se on i njegova porodica sklonili, odvedeni u Livade, gdje su bili razdvojeni po nacionalnoj i polnoj osnovi. Svjedok FWS 111, koji je u Livade odveden 11. aprila sa radnog mjesta, takođe je opisao kako su muškarci, žene i djeca iz naselja Aladža dovedeni u Livade 12. aprila. Skladišta je obezbjeđivala vojska zajedno sa rezervnim snagama fočanskih Srba. Uslovi u skladištima su bili izuzetno loši, a svjedok je opisao kako su neki od zatočenika bili premlaćivani, neki za vrijeme hapšenja, a neki dok su bili u zatočeništvu. Uveče, 17. aprila, svi muškarci, civili nesrpske nacionalnosti, koji su se nalazili u skladištima, kamionom su prevezeni u KP Dom Foča.

Druge civile nesrpske nacionalnosti u Foči su hapsili pripadnici Vojne policije i vojske i direktno ih odvodili u KP Dom. Većina tih koji su bili uhapšeni je tokom hapšenja u većini slučajeva bila teško pretučena. Ta hapšenja su vršena sistematski i organizovano. Svjedok Ekrem Zeković je opisao kako su pripadnici Vojne policije došli u njegovu kuću sa spiskom na kojem se nalazilo sedam ili osam imena i rekli mu da pođe s njima u KP Dom da da izjavu. Na sličan način je svjedok FWS 65 opisao da ga je na ulici zaustavio jedan vojnik koji ga je pitao kako se zove a zatim ga je, nakon što je provjerio spisak, uhapsio i odveo u KP Dom. Svjedok FWS 139 je posvjedočio da je Vojna policija sa ulice pokupila muškarce, Muslimane, njih pet ili šest, i odvela ih u KP Dom. Svjedok FWS 113 je opisao kako su se pripadnici paravojnih formacija kretali kroz Aladžu istjerujući stanovnike, i kako su, jedan po jedan, hapšene njegove komšije, prijatelji i članovi porodice i odvođeni u KP Dom, dok i on sam nije uhapšen 23. aprila. Svjedoci FWS 03, FWS 85, FWS 86 i B su takođe izjavili da ih je uhapsila Vojna policija i odvezla u KP Dom. Ove iskaze potvrđuju prihvaćene činjenice P34, P36 i P37.

Oni civili nesrpske nacionalnosti koji su ostali u Foči i nisu zatvoreni u KP Dom, bili su tokom narednih mjeseci protjerani iz tog kraja. Kako je objasnio svjedok FWS 15, nakon puštanja iz KP Doma, morao se svakodnevno javljati u Policijsku stanicu u Foči , sve dok nije protjeran 4. jula. Tog dana je, zajedno sa stotinama drugih civila mještana, autobusom odvezen u Novi Pazar u Srbiji. Dana 13. avgusta, preostali civili nesrpske nacionalsnosti, pretežno žene i djeca, odvezeni su u Rožaje u Crnoj Gori. Ove činjenice utvrdio je svjedok FWS 15 i prihvaćene činjenice P41 i P42.

Od aprila 1992. godine do oktobra 1994.godine, civili nesrpske nacionalnosti koji su držani u zatočeništvu u KP Domu, bili su podvrgavani raznim oblicima

sistematskog zlostavljanja, kao što je detaljno obrazloženo u dijelu koji se odnosi na konkretna krivična djela za koja se optuženi terete. Uslovi u KP Domu su bili izuzetno loši. Civili nesrpske nacionalnosti koji su bili zatvoreni u KP Domu nisu dobijali dovoljno hrane niti ljekarsku pomoć, tokom zime 1992 – 1993. godine nisu imali grijanje, i gotovo stalno su bili zaključani u svojim sobama[20]*. Zatočenici su takođe bili podvrgavani fizičkom zlostavljanju i maltretiranju, dok su mnogi odvedeni iz KP Doma, navodno u razmjenu ili na rad, ali nakon toga nikada više nisu viđeni. Na kraju, zatočenici su protjerani iz fočanskog kraja i premješteni u pritvorske ustanove u drugim dijelovima Bosne ili u mjesta izvan zemlje.*

Očigledno je da je ovaj napad izvršen na osnovu i u cilju politike i plana SDS-a i srpskog Kriznog štaba u Foči, između ostalih organizacija u značenju iz člana 172. stav 2. tačka a), da se izvrši napad na nesrpsko stanovništvo Foče. U periodu koji je prethodio početku napada, Srbi u Foči su uspostavili odvojenu političku strukturu, Srpsku opštinu Foča, te osnovali srpski Krizni štab na čijem čelu se nalazio predsjednik SDS-a u Foči. Dana 7.4.1992. godine, rukovodstvo SDS-a je izvršilo pritisak na policijske snage Foče da se podijele na nacionalnoj osnovi. Tog istog dana, mobilisane su srpske snage koje su počele da preuzimaju važne ustanove i objekte u Foči, uključujući fočansku radio stanicu, skladište regionalnog Doma zdravlja i vojno skladište Teritorijalne odbrane. Ove činjenice utvrđene su prihvaćenim činjenicama: P3, P4 i P9.

Nakon ovih pripremnih aktivnosti uslijedio je prethodno opisani širok i sistematičan napad. Vijeće posebno ističe sistematski i organizovan način odvijanja napada, počevši od upotrebe oružja, preko uspostavljanja kontrole nad nesrpskim civilnim stanovništvom, sistematskog hapšenja i zatvaranja, do konačnog uklanjanja nesrpskog stanovništva, bilo protjerivanjem ili zatvaranjem nakon čega bi uslijedilo protjerivanje, te da je ovaj sistematski obrazac događaja metodično provođen u cijeloj opštini Foča nakon početnih faza napada na grad Foču. Politički i strateški cilj ovog napada je očigledan i jasno je izražen ubrzo nakon završetka glavne faze napada kada je Foča preimenovana u Srbinje, odnosno „grad Srba“, kako je utvrđeno prihvaćenom činjenicom P46.

Neodrživa je pretpostavka da ovi događaji predstavljaju nasumična, izolovana djela. Naprotiv, jasno je van razumne sumnje da su ovi događaji bili rezultat detaljnog planiranja, organizacije i koordinacije sa ciljem izvršenja onoga što se zapravo dogodilo, a to je napad na nesrpsko civilno stanovištvo koji je uključivao višestruka izvršenja zločina.

[20] U daljem tekstu će se civili nesrpske nacionalnosti koji su bili zatvoreni u KP Domu nazivati „zatočenicima“, za razliku od civila srpske nacionalnosti koji su zakonito bili zatvoreni u KP Domu koji će se nazivati „osuđenicima“.

U svom unakrsnom ispitivanju svjedoka i prihvaćenih činjenica, odbrana je utvrdila činjenice koje se odnose na porast međunacionalne netrpeljivosti između Srba i Bošnjaka i raspad vlasti u Foči u periodu prije aprila 1992. godine, osnivanje kako srpskog tako i bošnjačkog Kriznog štaba u Foči i postavljanje blokada na putevima od strane bošnjačkih snaga na početku sukoba i borbi između srpskih i bošnjačkih naoružanih grupa u Foči. Vijeće ponavlja da međunarodno običajno pravo apsolutno zabranjuje upotrebu oružane sile protiv civila, te da princip tu quoque ne predstavlja nikakvu odbranu. Vijeće dalje posebno naglašava da krivični postupci za zločine protiv čovječnosti ne predstavljaju forume na kojima se određuje odgovornost za izbijanje neprijateljstava. Uzrok napada na civilno stanovništvo i vel non postojanje istovjetnog napada na civilno stanovništvo napadača stoga je u potpunosti irelevantno. Čak šta više, cijeneći činjenice iznesene od strane odbrane na najrelevantniji i najpovoljniji način, Vijeće zaključuje da je ponuđeno nedovoljno dokaza da bi se zaključilo da je među nesrpskim civilnim stanovništvom Foče bilo dovoljno naoružanih boraca da bi se karakter te populacije izmijenio, te da dokazi koji su predočeni ne utiču na zaključak da je goreopisani napad bio usmjeren na civilno stanovništvo bez obzira na bilo kakave vojne akcije između oružanih snaga suprotstavljenih strana.

Vijeće dalje zaključuje da je neophodna veza između djela optuženih i napada dokazana van razumne sumnje. KP Dom je imao sastavnu ulogu u napadu na nesrpsko stanovništvo, pošto je on primarno služio kao stalna pritvorska ustanova za muškarce civile nesrpske nacionalnosti iz cijele opštine Foča koji su nezakonito uhapšeni tokom napada. Na sličan način, nasilje, maltretiranje i zlostavljanje u KP Domu predstavlja mikrokozam napada na civilno stanovništvo u Foči, vjerna reprodukciju šireg obrasca kriminalnih radnji u okviru njegovih zidova. Djela optuženih i djela drugih za koje su optuženi bili odgovorni stoga jesu bila povezana sa napadom.

S obzirom na razmjere napada i sastavnu ulogu koju je KP Dom imao u tom napadu, te na konkretne pozicije i funkcije koje su obnašali, optuženi su bili upoznati sa širim kontekstom svojih djela i ulogom koju su njihova djela imala u napadu. Mada nema naznaka da su optuženi unaprijed bili upoznati sa politikom i planom SDS-a i srpskog Kriznog štaba da se napad izvrši, postojanje takvog plana bilo bi očigledno već u početnim fazama napada, a optuženi bi bez sumnje postali svjesni postojanja plana u vrijeme preuzimanja dužnosti u KP Domu ili ubrzo nakon toga. Čak i da optuženi nisu konkretno barem djelimično obaviješteni o tom planu, što je prilično nevjerovatno, bilo bi im očigledno da se zatvaranje i maltretiranje toliko stotina civila od strane vojne i civilne policije odvija u skladu sa politikom

Kriznog štaba. Optuženi su takođe morali znati da su njihova djela i djela drugih u KP Domu bila vršena na osnovu i u cilju te politike.

Stoga, na osnovu svega navedenog, Vijeće zaključuje da su opći elementi zločina protiv čovječnosti iz člana 172. KZ BiH dokazani van razumne sumnje.

Vijeće je u ovom dijelu uskladilo izreku presude sa svojim činjeničnim nalazima i pravnim zaključcima koji su obrazloženi ovdje i u dijelu koji se odnosi na krivičnu odgovornost optuženih. Prilikom usklađivanja izreke presude sa svojim činjeničnim nalazima i pravnim zaključcima, Vijeće je izostavilo optužbe koje nisu dokazane van sumnje od kojih su optuženi oslobođeni.

Pa je tako najprije našlo da svi nabrojani zatvroski stražari nisu pomenuti od strane svjedoka, te također da eksplicitno pominjanje imena stražara ne utiče posebno na utvrđenje krivične odgovornosti optuženih, pa je tako odlučilo izostaviti ovakvo nabrajanje. Detaljnije pominjanje imena pojedinih stražara, je obuhvaćeno obrazloženjem pojedinih tačaka optužnice.

Vijeće je također izostavilo nabrajanje oblika učešća optuženih u udruženom zločinačkom poduhvatu (planiranje, naređivanje, podstrekavanje i pomaganje u planiranju i pripremanju progona, kao i učešće u uspostavi sistema kažnjavanja), kao i optužbi za posebna ovlaštenja Todovića (odabir zatočenika koje je trebalo lišiti života, kazniti, fizički zlostavljati, ispitati ili razmjeniti), a što je sve navedeno u uvodnom dijelu optužnice za koje nije utvrđena njihova odgovornost. Konkretan oblik odgovornosti optuženih posebno je obrazložen kroz elaboraciju oblika odgovornosti u zasebnom dijelu presude.

B. POJEDINAČNE TAČKE OPTUŽENJA:

Utvrđenja činjenica iz pojednih tačaka optužnice za koje je nađeno da su izvan razumne sumnje utvrđene, zasnivaju se uglavnom na iskazima svjedoka. Generalni osvrt na svjedočenja bi bio da su skoro svi svjedoci preživjele žrtve počinjenog krivičnog djela. Svi su oni sa većom ili manjom preciznošću opisivali dešavanja u KP Domu. Vijeće nalazi da su njihovi iskazi pouzdani i da nemaju značajnih nedosljednosti koji bi onemogućili kvalitetan zaključak Vijeća.

1. Tačka 1b - Elementi bića krivičnih djela

a. Mučenje

Prema definiciji iz člana 172. stav 2. tačka f) KZ BiH, mučenje, u značenju iz člana 172. stav 1. tačka f), „jest namjerno nanošenje snažnog tjelesnog ili duševnog bola ili patnje osobi zadržanoj od strane optuženog ili pod nadzorom optuženog, uzimajući bol ili patnju koja je posljedica isključivo izvršenja zakonitih sankcija." Prema tome, konkretno nabrojani elementi krivičnog djela mučenja u skladu sa članom 172 stav 2. tačka f) su:

1) *namjerno nanošenje;*
2) *snažnog tjelesnog ili duševnog bola ili patnje; i*
3) *osobi zadržanoj od strane optuženog ili pod nadzorom optuženogodine*[21]

Vijeće napominje da se ovi elementi razlikuju od elemenata mučenja u međunorodnom običajnom pravu na način definisan u praksi MKSJ-a i MKSR-a, u vrijeme izvršenja navodnih krivičnih djela iz ovog postupka. Konkretno, prema međunarodnom običajnom pravu, neophodan je još jedan element prema kojem inkriminišuća radnja

[M]ora imati za cilj iznuđivanje informacija ili priznanja, kažnjavanje, zastrašivanje ili vršenje pritiska na žrtvu ili treću osobu, ili diskriminacija, iz bilo kog razloga, žrtve ili treće osobe[22].

Ovaj dodatni element kojeg je utvrdio MKSJ, uslov „zabranjene svrhe", nije sadržan u definiciji mučenja iz člana 172. stav 2. tačka f). Nalazeći, da ni sudski presedani ni konvencionalno pravo ne daju dovoljno preciznu definiciju krivičnog djela mučenja kao kršenja međunarodnog humanitarnog prava, primjenjujući član 2, 3. i 5. Statuta MKSJ-a, te član 3. i 4. Statuta MKSR-a, pretresna vijeća MKSJ-a i MKSR-a konsultovala su međunarodne konvencije o ljudskim pravima da bi utvrdili pravne elemente mučenja prema međunarodnom običajnom pravu. Konkretno, pretresna vijeća su zaključila da član 1. Konvencije o mučenju uveliko održava međunarodno običajno pravo[23]. *Pretresno vijeće u predmetu Čelebići napominje da definicija iz člana 1. Konvencije o mučenju uključuje definiciju iz Deklaracije o mučenju i predstavlja izvor definicije u Međuameričkoj konvenciji o mučenju, te stoga odražava konsenzus koji je odlika međunarodnog običajnog prava*[24].

[21] Vijeće tumači pominjanje „optuženog" u okviru ovog elementa tako da se ono odnosi i na saizvršioce optuženog ili druga lica za čije se radnje optuženi smatra krivično odgovornim.
[22] Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, paragraf 142.

[23] Konvencije Ujedinjenih nacija protiv mučenja i drugih okrutnih, nečovječnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka („Konvencija o mučenju") iz 1948. godine, 1465 U.N.T.S. 85, stupila na snagu 26.6.1987. godine. *Vidi takođe* Deklaracije Ujedinjenih nacija o zaštiti svih lica od mučenja i drugih nečovječnih i ponižavajućih kazni i postupaka iz 1975. godine („Deklaracija o mučenju"), koja je usvojena rezolucijom 3452 Generalne skupštine (XXX) od 9.12.1975. godine; Međuamerička konvencija o sprečavanju i kažnjavanju mučenja iz 1987.godine („Međuamerička konvencija o mučenju").
[24] *Tužilac protiv Delalića („Čelebići")*, IT-96-21-T, presuda, 16.11.1998.godine, paragraf 459.

Pretresno vijeće u predmetu Furundžija dalje potkrepljuje svoj zaključak napomenom da je Deklaraciju o mučenju Generalna skupština UN-a usvojila konsenzusom, da Konvencija o mučenju sadrži sve nužne elemente koji su implicite sadržani u opštim konvencionalnim zabranama mučenja, te da je definiciju iz Konvencije o mučenju primijenio Specijalni izvjestilac Ujedinjenih nacija, a usvojio je Evropski sud za ljudska prava („Evropski sud") i Komisija za ljudska prava Ujedinjenih nacija[25]*.. Cijeneći zaključak Pretresnog vijeća, Žalbeno vijeće u predmetu Furundžija se složilo i našlo da „definicija iznesena u članu 1. [Konvencije o mučenju] odražava međunarodno običajno pravo."*[26] *Nakon što je razmotrilo gorepomenute konvencionalne definicije, te definiciju mučenja iz Evropske konvencije o ljudskim pravima ("Evropska konvencija"). Pretresno vijeće u predmetu Kunarac se složilo da bi s tim u vezi "trebalo prihvatitit da Konvencija o mučenju predstavlja status međunarodnog običajnog prava".* [27]

Pošto je konsultovalo odgovarajuće instrumente i sudsku praksu, Vijeće takođe zaključuje da bi se trebalo smatrati da Konvencija o mučenju odražava međunarodno običajno pravo u vezi sa krivičnim djelom mučenja u datom vremenskom periodu. Konkretno, u pogledu elementa „zabranjene svrhe", Vijeće takođe smatra da Komentar MKCK-a uz član 147. Ženevske konvencije o zaštiti civila za vrijeme rata ("IV Ženevska konvencija"), predstavlja uvjerljiv autoritet u pogledu važnosti ovog elementa za krivično djelo mučenja. Komentar MKCK-a se više bavi ciljevima nego težinom samog djela mučenja i naglašava da "ono što je važno nije toliko bol kao takav, nego svrha zbog koje je nanesen". Što se tiče konkretnih „zabranjenih svrha" kao uslova za krivično djelo mučenja, Vijeće zaključuje da svrhe navedene u Konvenciji o mučenju takođe predstavljaju međunarodno običajno pravo, te da su dovoljne za potrebe ovog postupka[28]*. Vijeće takođe napominje da zabranjena svrha ne mora biti jedina ili glavna svrha, već je dovoljno da predstavlja dio motivacije koja stoji iza datog ponašanja*[29]*.*

U skladu s tim, primijenjujući član 172. stav 1. tačka f) KZ BiH na činjenice utvrđene u ovom postupku, Vijeće zaključuje da, pored konkretno nabrojanih elemenata iz člana 172. stav1, tačka f) KZ BiH koji su dokazani izvan sumnje, dokazima se dalje utvrđuje da su djela ili propusti počinjeni u cilju zabranjene svrhe[30]*.*

---

[25] *Tužilac protiv Furundžije,* IT-95-17/1-T, presuda, 10.12.1998.godine, paragraf 160

[26] *Tužilac protiv Furundžije* IT-95-17/1-A, presuda , 21.7.2000., paragraf 111.

[27] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, paragraf 483. *Vidi takođe* drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, paragraf 146 („Može se smatrati da definicija mučenja iz Konvencije protiv mučenja odražava međunarodno običajno pravo.")

[28] *Vidi Tužilac protiv Krnojelca*, IT-97-25-T, presuda, 15.3.2002. godine, paragraf 185.

[29] *Vidi* prvostepenu presudu u predmetu *Brđanin*, paragraf 487.

[30] *Vidi takođe Goran i Zoran Damjanović,* X-KR-5/107 (Sud BiH), prvostepena presuda, 18.6.2007. godine, str. 15, 16. (citira i usvaja elemente zločina mučenja koji su utvrđeni u prvostepenoj presudi u predmetu

Elementom patnje iz člana 172. stav 2. tačka f) KZ BiH, propisuje se da se mora raditi o „snažnom“ bolu ili patnji, standard koji je nužno neprecizan i zavisan od konteksta. Konkretno, definicija mučenja kao djela koje nanosi „snažan“ bol i patnju mora se uporediti sa manjim zločinima nehumanog postupanja, okrutnog postupanja i drugih nehumanih djela kod kojih je obavezan „teški“ bol ili patnja. Mada je nemoguće utvrditi tačnu granicu između „snažnog“ i „teškog“ bola i patnje, ipak je jasno da je naziv mučenje rezervisan za ograničeniju, goru podgrupu nečovječnih djela. Snagu bola ili patnje treba razmatrati i objektivno i subjektivno u svjetlu svih okolnosti djela. Pretresno vijeće u predmetu Krnojelac utvrdilo je sljedeća, ali ne i konačna, objektivna pitanja: „priroda i kontekst nanošenja bola, predumišljaj i institucionalizacija maltretiranja, način i korištene metode[,] položaj inferirornosti žrtve“ i „u smislu da je pojedinac maltretiran tokom dužeg vremenskog perioda, ili da je on ili ona bio izložen ponovljenim ili različitim oblicima maltretiranja, težinu djela treba u cjelini u smislu da se može pokazati da su ovaj duži period i ponavljanje djela međusobno povezani, da prate određeni obrazac ili da su usmjereni na isti zabranjeni cilj.“[29]*. Slično tome, Pretresno vijeće u predmetu Kvočka prepoznaje da subjektivne, pojedinačne okolnosti žrtve treba uzeti u obzir prilikom procjene težine bola ili patnje: „fizičke i psihičke posljedice koje je takvo postupanje ostavilo na određenu žrtvu i, u nekim slučajevima, faktori kao što su dob i pol žrtve ili njeno zdravstveno stanje.“*[31] *Nanošenje trajne povrede nije nužno da bi neko djelo nanijelo dovoljno snažan bol ili patnju da bi se smatralo mučenjem*[32]*. Komisija za ljudska prava je takođe zaključila da psihičko mučenje obuhvata prijetnje odsjecanjem tjelesnih ekstremiteta*[33]*.*

Član 3. Evropske konvencije propisuje da „niko ne smije biti podvrgnut mučenju, ili nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju“. Evropski sud je zaključio da „posebna stigma „mučenja“ [se samo pripisuje] namjernom

---

Kunarac da definiše mučenje kao kršenje zakona i običaja ratovanja u skladu sa članom 173. stav 1. tačka c) KZ BiH); predmet *Gojko Janković,* X-KR-05/161, prvostepena presuda, 16.2. 2007., str. 53, 59. (zaključuje, bez pravnog obrazloženja, da su „zabranjene svrhe“ obavezne prema članu 172. stav 1. tačka f) u kontekstu utvrđivanja da li su kumulativne osude dozvoljene kod silovanja i mučenja kao zločina protiv čovječnosti iz člana 172.

[29] Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, paragraf 182. (citira veći broj odluka Evropskog suda, naročito *Soering protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, presuda, 7.7.1989. godine, serija A br. 161, paragraf 106, 111, o uticaju vremena na težinu postupanja)

[31] Tužilac protiv *Kvočke i drugih*, IT-98-30/1-T, presuda, 2.11.2001. godine, paragraf 143.

[32] Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin,* paragraf 484.

[33] “Mučenje i drugio okrutno, nečovječno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje”, Izvještaj specijalnog izvjestioca (“Izvještaj specijalnog izvjestioca o mučenju”), E/CN.4/1986/15, 19.2.1986., paragraf 35. (citira Zvanični dokument Generalne skupštine, 38. sjednica, dodatak br. 40, A.38/40, aneks XII, paragraf 8,3).

nečovječnom postupanju koje uzrokuje izuzetno tešku i okrutnu patnju.“[34] Sud je zaključio da čitav niz različitih oblika maltretiranja doseže nivo mučenja, uključujući: vješanje za ruke vezane na leđima žrtve („palestinsko vješanje“), Aksoy; ponavljano udaranje pesnicama, šutanje nogama i udaranje predmetima, traženje da orlano zadovolji policajca muškog pola prije nego što je na njega urinirano, prijetnja plamenikom i potom špricom;[35] primjena „falake“ („falange“) i prelom prsne kosti;[36] elektro škovi, tretman vrelom i hladnom vodom, udarci u glavu i psihološki pritisak. [37]

b. Druga nečovječna djela

Član 172. stav.1. tačka k) KZ BiH definiše „druga nečovječna djela“ kao zločin protiv čovječnosti kao: „Druga nečovječna djela slične prirode, učinjena u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne fizičke ili psihičke povrede ili narušenja zdravlja“.

Prema tome, konkretni elementi djela nečovječnih djelazločina nečovječnog postupanja kao zločina protiv čovječnosti su sljedeći:

1) djela moraju biti prirode slične onoj koju karakterišu konkretna djela pobrojana u članu 172a. stav. 1.;
2) djela moraju uzrokovati patnju, ili ozbiljnu povredu tijela ili fizički ili psihički narušiti zdravlje; i
3) djela moraju biti učinjena u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne povrede.

Krivično djelo drugih nečovječnih djela predstavlja dodatnu odredbu koja obuhvata djela koja nisu konkretno navedena kao zločin protiv čovječnosti, ali su slične težine i njima se nanosi dovoljan stepen povrede ili štete tako da se ona ispravno mogu smatrati zločinima protiv čovječnosti. Pošto je u osnovnim dokumentima kojima se definišu zločini protiv čovječnosti, uključujući Povelju Međunarodnog vojnog tribunala iz 1945. (“Povelja MVT”) 8.9.1945., Povelja Međunarodnog vojnog suda za Daleki istok iz 1946. (“Tokijska povelja”), 19.1.1946., Zakon kontrolnog savjeta br. 10: kažnjavanje lica odgovornih za ratne zločine, zločine protiv mira i protiv čovječanstva (“Zakon Kontrolnog savjeta br.10”), 20.12.1945., i Principi međunarodnog prava priznati u Povelji nirnberškog suda (“Nirnberški principi”), u

[34] *Aksoy protiv Turske* (App. 21987/93), presuda od 18.12.1996. godine, paragraf 63. *Vidi takođe Moldovan i drugi protiv Rumunije, presuda br. 2 (*Apps. 41138/98 i 64320/01), presuda 12.7.2005. godine, paragraf 100. („Prema praksi Suda, maltretiranje mora dostići minimalan nivo težine da bi bio u domenu člana 3.“).
[35] *Selmouni protiv Francuske* (App. 25803/94), presuda od 28.7.1999. godine;
[36] *Salman protiv Turske* (App. 21986/93), presuda od 27.6.2000. godine;
[37] *Akkoç protiv Turske* (Apps. 22947/93 i 22948/93), presuda od 10.10.2000. godine.

Izvještaju Međunarodne pravne komisije Generalnoj skupštini ("Izvještaj MPK iz 1950godine"), UN.DOK.A/1316, str. 374-378 (1950.), ne postoji kršenje ovog nullum crimen principa.[38] *Vijeće zaključuje da su i prema međunarodnom običajnom pravu "druga nečovječna djela" predstavljala krivično djelo zločina protiv čovječnost u inkriminisano vrijeme.*

Mada se radi o dodatnoj odredbi koja pokriva djela koja nisu konkretno nabrojana u članu 172. stav 1, namjera krivičnog djela drugih nečovječnih djela nije da inkriminiše bilo koje djelo koje zaslužuje moralnu kritiku ili djelo maltretiranja počinjeno tokom širokog ili sistematičnog napada. Zločini protiv čovječnosti predstavljaju „vrlo teške zločine koji potresaju kolektivnu svijest.[39] *Stoga, da bi predstavljalo djelo „drugih nečovječnih djela", djelo objektivno mora biti iste vrste odnosno iste težine kao djela nabrojana u članu 172. stav 1, te njima zapravo mora biti nanesena velika patnja ili ozbiljne fizičke ili psihičke povrede.*[40] *Težinu povrede, odnosno, činjeničnu posljedicu, treba „ocjenjivati u svjetlu svih činjeničnih okolnosti, kao što je priroda djela ili propusta, kontekst u kojem se to dogodilo, pojedinčane okolnosti žrtve odnosno žrtava, kao i fizički, psihički i moralni uticaj na žrtvu odnosno žrtve."*[41] *Nije neophodno da povreda ili patnja bude dugotrajna ukoliko je stvarna i teška, ali uticaj dugotrajnosti djela biće značajan za analizu njegove težine.* [42]

Utvrđeno je da premlaćivanja i drugi činovi nasilja predstavljaju djela dovoljne težine koja se mogu kvalifikovati kao djelo „drugih nečovječnih djela" prema međunarodnom običajnom pravu u dato vrijeme.[43] *Takođe je na sličan način utvrđeno da zatvaranje u nehumanim uslovima predstavlja djelo dovoljne težine po međunarodnom običajnom pravu.*[44]

2. Činjenični nalazi i zaključci

a. Tačka 1b: od juna 1992. do maja 1993. godine

Prema tački 1b optužnice, optuženi se terete za učestvovanje u održavanju sistema kažnjavanja i zlostavljanja zatvorenika u odnosu na veliki broj konkretnih događaja u periodu od juna 1992. do maja 1993.godine Na osnovu predočenih dokaza, Vijeće zaključuje da su se događaji navedeni u dispozitivu presude desili i da su

[38] *Vidi, Tužilac protiv Stakića*, IT-97-24-A, presuda, 22.3.2006., para. 315.
[39] *Vidi Tužilac protiv Erdemovića,* IT-96-22-T, presuda o kazni, 29.11.1996., paragraf 27.
[40] Vidi Tužilac protiv Kupreškića i dr., IT-95-16-T, presuda, 14.1.2000., pargraf 566 (gdje se sugeriše da se pravilo *ejusdem generis* takođe može primijeniti za potrebe utvrđivanja da li je neko djelo iste težine kao nabrojana djela).
[41] Prvostepena presuda u predmetu Blagojević, paragraf 627.
[42] Vidi, na primjer, prvostepenu presudu u predmetu Krnojelac, paragraf 144; prvostepenu presudu u predmetu Kunarac, paragraf 501.
[43] Vidi, naprimjer, prvostepenu presudu u predmetu Krnojelac, paragraf 176; prvostepena presuda u predmetu Kvocka, paragraf 208, 209; Tužilac protiv Tadića, IT-94-1-T, presuda, 7.5.1997., paragraf 730.
[44] Vidi tačku 3, dio D.1.d, dole

predstavljali krivična djela mučenja i nečovječna djela iz člana 172. stav 1. tačka k) i f) KZ BiH. Pored toga, Vijeće zaključuje da ostali događaji koji su navedeni u optužnici ali ne i u dispozitivu presude ili nisu pravilno predočeni ili nisu dokazani izvan sumnje.

i. DŽ.B.

Optužnica tereti optužene između ostalog i da je "zatvorenik Z.B. bio pretučen i zaključan u samicu u periodu od oko mjesec dana u nečovječnim uslovima.". Tužilac je dokazao ovu radnju i ona prema mišljenju Vijeća predstavlja krivično djelo drugih nečovječnih djela iz člana 172. stav 1. tačka k) KZ BiH.

Svjedoci FWS 138, FWS 142 i C svjedočili su o ovom događaju. Međutim naveli su da se radilo o licu sa inicijalnima Dž. B, te je izreka presude tome i prilagođena. Svjedok FWS 138 izjavio je da je otprilike 15. ili 16. maja 1992.godine., Dž.B. bio izveden iz svoje prostorije, pretučen i odveden u ćeliju za izolaciju. Slično tome, svjedok C je izjavio da je Dž.B. nekoliko puta odvođen na saslušanje, da su on i ostali mogli vidjeti da je Dž. B. bio pretučen, te da je Dž.B. odveden i u samicu. Konačno, svjedok FWS 142 je naveo da je, tog dana kada je on stigao u KP Dom, 13. maja, Dž.B. najprije odveden u upravnu zgradu u kojoj je bio pretučen, a zatim zatvoren u ćeliju za izolaciju u kojoj je ostao oko mjesec dana.

Izjave ovih svjedoka su dosljedne i vjerodostojne i dokazuju izvan sumnje da je Dž.B. bio pretučen i zaključan u ćeliju za izolaciju na period od oko mjesec dana. Iskazi ova tri svjedoka se slažu u tome da je Dž.B. bio izveden iz prostorije u kojoj je boravio, da je bio pretučen, a zatim zatvoren u ćeliju za izolaciju. Dok svjedok C nije precizirao vremenski okvir, svjedoci FWS 138 i FWS 142 su jasno naveli da govore o događajima koji su se desili u maju 1992.godine. Svjedok FWS 142 je pobliže opisao da je Dž.B. bio zatvoren u ćeliju za izolaciju jedan mjesec. Iako je svjedok FWS 142 jedini svjedok koji je konkretno naveo vrijeme koje je Dž.B. proveo u samici, taj iskaz je dovoljan da bi se utvrdila ta činjenca. Iskaz svjedoka FWS 142 je usklađen sa iskazom svjedoka FWS 138 i C u vezi sa drugim stvarima, i nema razloga da se sumnja u ovaj dodatni detalj. Konačno, odbrana uopšte nije dovela u sumnju opšti sadržaj iskaza svjedoka FWS 142 u vezi sa ovim događajem ili tim konkretnim detaljem.

Pored toga, ovaj konkretni događaj koji su opisali navedeni svjedoci može se vezati za širi kontekst koji je utvrđen kroz svjedočenja ostalih svjedoka, između ostalih, i Ekrema Zekovića, svjedoka FWS 03, FWS 86, FWS 111, FWS 113, FWS 162, FWS 250 i C. Kao što ta svjedočenja pokazuju, zatočenici koji su bili pretučeni često su nakon toga odvođeni u ćelije za izolaciju. Svjedok FWS 162, koji je i sam bio odveden u ćeliju za izolaciju pod tim okolnostima, konkretno je naveo da je bila

praksa da se pretučeni zatočenici odvedu u ćelije za izolaciju na nekoliko dana. Dok su neki zatočenici bili povrijeđeni i prije dolaska u KP Dom, drugi su pretučeni za vrijeme saslušanja koje se vršilo u upravnoj zgradi tokom prvih nekoliko sedmica, kao što se desilo sa Dž.B. prema navodima svjedoka C i FWS 142. Ekrem Zeković je opisao kako je, nakon saslušanja, odveden u ćeliju za izolaciju gdje je zatekao veliki broj drugih zatvorenika koji su bili teško povrijeđeni. FWS 182 i FWS 03 su posvjedočili da se i njima to isto desilo. Ovaj obrazac postupanja nadalje upokazuje na istinitost iskaza svjedoka FWS 138, FWS 142 i C u pogledu Dž.B., jer se njihov opis postupanja sa Dž.B. poklapa sa ovim obrascem.

Uslovi pod kojima je Dž.B. držan u ćeliju za izolaciju su bili nečovječni. Svjedoci FWS 58, FWS 119, FWS 250, A, D i Ekrem Zeković su opisali kako su u to vrijeme ćelijE za izolaciju bile pretrpane. Svjedok FWS 119, koji je zatvoren u ćeliju za izolaciju nakon dolaska u KP Dom u aprilu 1992., svjedočio je da se u njegovoj ćeliji od 4 m2 nalazilo 12 zatočenika i da su bili prisiljeni da sjede jedan do drugoga zbog tako malo raspoloživog prostora. FWS 119 je takođe svjedočio da na ćeliji za izolaciju nije bilo prozora, samo zidovi i neke mreže. Svjedok A je svjedočio da je, u julu 1992., trideset dana držan sa oko 2-6 drugih zatočenika u maloj ćeliji za izolaciju sa "čučavcem", malim pregradnim zidom i dva metalna kreveta. Slično tome, svjedok FWS 58 je svjedočio da je u aprilu 1992. bio držan u ćeliji za izolaciju veličine 6-7 m2, sa 4 druga zatočenika, a FWS 250 je svjedočio da je držan u ćeliji za izolaciju sa 6 ili 7 zatočenika. Još je važnije to da je Dž.B. , poput drugih koji su odvedeni u ćeliju za izolaciju, bio povrijeđen i pretrpio fizičku bol usljed premlaćivanja. FWS 162 je posvjedočio da ljekarska pomoć nije pružana povrijeđenima koji su bili u izolaciji. Na sličan način je FWS 113 opisao kako je ljekar koji je bio jedan od zatočenika morao da pruži ljekarsku pomoć dvojici zatočenika koji su odvedeni a zatim vraćeni u prostoriju sa teškim povredama koje nisu bile liječene; svjedok FWS 250 je dao isti iskaz. U svjetlu sveukupnih okolnosti, naime, premlaćivanja, nedostataka ljekarske pomoći, trajanja pritvora i pretrpanosti samica, Vijeće zaključuje da su uslovi u kojima je Dž.B. držan u samici prouzrokovali veliku fizičku i psihičku patnju. I ova djela su prirode slične onoj koju imaju druga djela pobrojana u članu 172. stav 1.

Iz ovih okolnosti se takođe može izvesti zaključak da su ta djela bila namjerna i učinjena s namjerom da izazovu veliku patnju. Dž.B. je mogao biti vraćen u svoju prostoriju gdje su zatočenici obično bili smješteni, i gdje bi, mada je smještaj bio loš, imao vodu, svjetlo, ljekarsku pomoć, i gdje su se drugi ljudi koji nisu bili povređeni mogli brinuti o njemu. Umjesto toga, odlučeno je da da se zatvori u ćeliju koja je bila namijenjena i korištena za kažnjavanje u vrijeme prije sukoba kada je KP Dom zvanično bio zatvor. Sasvim je jasno da će takav tretman izazvati veliku patnju u slučaju Dž.B., posebno zato što će nedostatak ljekarske pomoći produžiti patnju izazvanu za vrijeme premlaćivanja, i da će pretrpanost pojačati

fizičku patnju. To što je premlaćivanje i držanje Dž.B. u ćeliji za izolaciju predstavljalo jedan od primjera u okviru šireg obrasca, kao što je prethodno obrazloženo, ide u prilog zaključku da su ta djela učinjena namjerno i s namjerom da izazovu takvu patnju.

Svjedok FWS 138 je konkretno pitao Dž.B. ko ga je tukao, ali je Dž.B. odbio da odgovori. Navedenim iskazima svjedoka, posebno Ekrema Zekovića i svjedoka FWS 03, dokazuje se da su stražari u KP Domu bili odgovorni za odvođenje zatočenika u samice nakon saslušanja i premlaćivanja. Optuženi Rašević je svjedočio da su stražari KP Doma bili zaduženi za odvođenje zatvorenika na isljeđivanje u upravnu zgradu, i kasnije vraćanje u prostorije u kojima su bili smješteni. Rašević je u svom iskazu uvjerljivo svjedočio da su vojni isljednici bili ti koji su stražarima KP Doma naređivali da ljude koje su oni ispitali odvode u ćelije za izolaciju.

<u>ii. FWS 71</u>

Tužilac je utvrdio izvan sumnje da su "dva stražara prozvala zatočenika FWS 71, izvela ga iz ćelije i odvela u samicu, i tukli ga oko 20 minuta dok se nije onesvijestio". Ova djela predstavljaju zločin drugih nečovječnih djela iz člana 172. stav 1., tačka k) KZ BiH.

Svjedok FWS 71 se pojavio pred Sudom u svojstvu svjedoka i svjedočio je o ovom događaju. Izjavio je da su ga, 11. jula 1992. godine, iz njegove prostorije izvela dvojica stražara čija je imena konkretno naveo. Ta dvojica stražara su ga tukla na stepenicama, zatim su ga odveli u sobu dežurnih stražara, pa su ga i tu tukli. Posvjedočio je da su ga tukli oko 20 minuta i da je usljed fizičkog maltretiranja izgubio svijest.

Sama činjenica da se svjedok onesvijestio usljed batinanja je dovoljno da se utvrdi da je fizičko zlostavljanje bilo takve jačine da izazove veliku patnju ili tešku fizičku povredu. To što su premlaćivanja nastavljena na dvije odvojene lokacije i što su stražari nastavili s tim sve dok se nije onesvijestio, je dovoljno da se utvrdi da je napad izvršen u namjeri da dovede do takve patnje ili povrede.

Odbrana je sporila vjerodostojnost ovog svjedoka i u pogledu ovog događaja i u pogledu njegovog svjedočenja uopšte. Što se tiče ovog događaja, odbrana je u unakrsnom ispitivanju istakla da je u prethodnoj izjavi svjedok FWS 71 naveo da ga je tom prilikom tukao samo jedan stražar. Svjedok je odgovorio da su ga tom prilikom tukla oba stražara koje je naveo u svom iskazu. Odbrana je takođe istakla da svjedok nije mogao navesti razlog zbog kojeg je pretučen tom prilikom, iako je naveo razloge premlaćivanja u drugim prilikama. Što se tiče vjerodostojnosti ovog

svjedoka uopšte, odbrana je utvrdila veliki broj nedosljednosti između iskaza ovog svjedoka i iskaza drugih svjedoka, kao i veliki broj praznina u iskazu svjedoka.

Razmotrivši primjedbe odbrane, Vijeće zaključuje da one ne dovode u pitanje vjerodostojnost svjedokovog iskaza u vezi sa ovim događajem. Prethodne izjave svjedoka u velikoj mjeri daju identičan opis ovog događaja. Jedina nedosljednost vezi sa događajima za koje se terete odnosi se na broj stražara koji su učestvovali, zbog čega Vijeće smatra da ta nedosljednost ne dovodi u sumnju iskaz svjedoka u pogledu ovog događaja, kao što ga ne dovodi u sumnju ni svjedokovo nepoznavanje razloga zbog kojeg je bio pretučen, pa Vijeće i dalje smatra da je svjedok tačno opisao ovaj događaj u svom svjedočenju. Konačno, Vijeće zaključuje da nikakve druge nedosljednosti u svjedočenju ovog svjedoka o drugim pitanjima ne dovode u pitanje njegov kredibilitet, niti navode Vijeće da sumnja u svjedokov iskaz o ovom događaju.

iii. Nurko Nišić

Tužilac je utvrdio izvan sumnje da su vojnici mučili zatvorenika Nišić Nurka, opštinskog službenika i člana stranke SDA, i vratili ga u ćeliju krvavog i u modricama. Ova djela predstavljaju radnju mučenja iz člana 172. stav 1. tačka f) KZ BiH.

Svjedoci FWS 71, FWS 72, FWS 76, FWS 85, FWS 86, FWS 111, FWS 119, FWS 138, FWS 172, i D su svi svjedočili o ovim činjenicama. Ovi svjedoci su opisali kako je Nišić nekoliko puta odvođen iz prostorije u kojoj je boravio na saslušanje i da je bilo očigledno, na osnovu povreda koje je imao, a koje su neki svjedoci uočili nakon svakog ispitivanja, da je za vrijeme tih saslušanja bio teško premlaćivan. Svjedok FWS 76, koji je bio u istoj prostoriji sa Nišićem, konkretno je opisao užasno fizičko stanje u kojem je bio kada su ga stražari KP Doma vratili i da je bio sav u modricama. Ozbiljnost njegovih povreda su potvrdili i drugi svjedoci, kao što je svjedok FWS 111, koji je naveo da je vidio da su mnogi zatočenici bili teško povrijeđeni usljed premlaćivanja, ali da je Nišić bio najbrutalnije pretučen u odnosu na sve druge zatočenike koji su bili premlaćivani za vrijeme saslušanja. Ovi svjedoci su takođe naveli da je on bio opštinski službenik.

Iz fizičkih povreda koje su opisali ovi svjedoci i činjenice da je Nišić bio višestruko podvrgavan tako brutalnom fizičkom zlostavljanju očigledno je da je namjera ovih premlaćivanja bila da se Nišiću nanese teška fizička bol. U skladu sa postojećom procedurom, Nišića su na saslušanje odvodili i sa saslušanja ga vraćali stražari KP Doma. Uprava i stražari KP Doma su Nišića držali u pritvoru i pod kontrolom. Prema iskazima svjedoka, svaki put je odvođen radi ispitivanja o novim informacijama. Svaki put se sa ispitivanja vraćao sa vidljivim znacima fizičkog

napada. Ova premlaćivanja su vršena u okviru obrasca premlaćivanja, te su izvršena sa zabranjenom svrhom dobijanja informacija ili priznanja od njega.

Svjedoci FWS 76 i FWS 111 su dalje svjedočili da je, po povratku u prostoriju, Nišić rekao da ga je tukao Dragomir Zelenović. Oba svjedoka su izjavila da Zelenović nije bio stražar u KP Domu, a svjedok FWS 76 je precizirao da je Zelenović bio pripadnik vojne policije. Svjedok FWS 162 je takođe svjedočio da je Dragan Zelenović bio nadležan za vojnu policiju. Ulogu vojske u premlaćivanju Nišića su dodatno potvrdili svjedoci FWS 86, FWS 119 i D.

iv. S.M.

Tužilac je dokazao izvan sumnje da su "vojni policajci mučili i tukli zatvorenika S.M., zamijenivši ga s drugim zatvorenikom odabranim za ispljeđivanje; prijetili su da će mu iskopati oko; zaustavili su se u trenutku kada se [optuženi] Mitar Rašević pojavio i rekao da su otkrili grešku i naredio stražarima da teško povrijeđenog i krvavog S.M. vrate u ćeliju". Ova djela predstavljaju zločin mučenja iz člana 172. stav 1. tačka f) KZ BiH.

Svjedoci D, Ekrem Zeković, FWS 76, FWS 83, FWS 86, FWS 111, FWS 119, FWS 138, FWS 142 iI FWS 210 svjedočili su o ovim događajima, onako kako ije to uradio optuženi Mitar Rašević. Ovim svjedočenjima dokazuje se da je S.M. odveden iz svoje sobe na ispljeđivanje, i da je kasnije vraćen sav krvav i sa posjekotinom ili povredom ispod oka. Svjedoci su izjavili da je S.M. drugim zatočenicima opisao da su ga za vrijeme ispljeđivanja tukli i da su mu isljednici prislonili nož ispod oka i prijetili da će ga iskopati. Zatim je optuženi Mitar Rašević intervenisao rekavši da su isljednici pogriješili u pogledu identiteta S.M., i onda je vraćen u ćeliju. Svjedoci su dalje opisali kako je drugi zatočenik sa istim prezimenom, F.M., kasnije odveden.

Fizičko zlostavljanje koje je S.M. pretrpio, što je vidljivo iz povreda koje je imao po povratku u prostoriju, uz veliki strah koji je morao osjetiti zbog prijetnje da će mu iskopati oko, kod S.M. izazvalo snažnu fizičku i psihičku bol i povredu. Kontekst ovih djela, posebno činjenica da su ona izvršena za vrijeme ispljeđivanja, pokazuje da je njihova namjera bila da izazovu snažnu fizičku i psihičku bol i povredu. Za vrijeme njegovog zatočeništva u KP Domu, uprava i stražari KP Doma su S.M. držali u pritvoru i pod kontrolom, pri čemu je konkretno bio pod kontrolom isljednika. Konačno, fizičko zlostavljanje i prijetnje učinjene su sa zabranjenom svrhom dobijanja informacija od S.M.

Svjedoci D, Ekrem Zeković, FWS 76, FWS 86 i optuženi Rašević posvjedočili su da je S.M. bio isljeđivan, tučen i da su mu prijetili pripadnici vojne policije. Svjedok FWS 76 i optuženi Rašević su konkretno naveli ime Dragana Zelenovića kao glavnog počinioca, uz druga lica. Svjedoci FWS 76 i Ekrem Zeković su svjedočili da je optuženi Todović, ili oba optužena zajedno, intervenisao za vrijeme isljeđivanja S.M. Međutim, optuženi Rašević je svjedočio da je samo on intervenisao, što su potvrdili svjedoci FWS 83, FWS 138 i FWS 210. Iskazi ova tri svjedoka i iskaz Raševića se međusobno potvrđuju, i logično je da se Rašević, kao osoba koja je intervenisala, najjasnije sjećao te činjenice. Todović ne osporava iskaz Raševića da je zapravo on, a ne Todović, bio prisutan. Vijeće zaključuje da su Ekrem Zeković i FWS 76, iako se radi o pouzdanim svjedocima, pogriješili u vezi sa tim detaljem, i da je Rašević bio taj ko je bio prisutan i ko je intervenisao.

Svjedok FWS 76 je takođe svjedočio da su optuženi rekli osobama koje su ispitivale S.M. da ga vrate i prozovu drugog čovjeka. Svjedok FWS 76 je bio jedini svjedok koji je rekao da je optuženi naredio ili stražarima ili isljednicima da prozovu drugog zatvorenika. Pored toga, optuženi Rašević je svjedočio da je on samo rekao onima koji su ispitivali S.M. da on nije onaj za kojeg su mislili da jeste, i da im on nije rekao drugo ime. Iskaz optuženog u vezi s ovim je konzistentan i vjerodostojan. Pored toga, iako je F.M. kasnije izveden iz svoje prostorije, nema dokaza koji bi ukazivali na to da bi se to desilo samo ako je optuženi Rašević rekao vojnim isljednicima za F.M. Prema tome, iskaz svjedoka FWS 76 nije dovoljan da bi se utvrdilo da je optuženi Rašević rekao vojnoj policiji da izvedu F.M. nakon što se S.M. vratio u svoju prostoriju. Mada je ovaj iskaz nedosljedan, radi se o logičnoj greški s obzirom na okolnosti, čak štaviše, ovo pitanje nije dio navoda po kojima se terete.

Kada je u pitanju preostali dio optuženja iz ove podtačke, Vijeće nalazi da se na osnovu provedenih dokaza, nije moglo utvrditi postojanje preostalih optužbi iz tačke 1b. u vezi sa oštećenim E.GODINE, FWS 54, A.M., F.M., S., Zulfo Veiz, Salem Bićo, D.R., D.N., Juso Džamalija, Đ.H., Kemo Đelilović, Ramo Dženduši ć, F.E., GODINEA., Nail Hodžić, I.K., K.I., Halim Konjo, Mustafa Kuloglija, M.F., M.E., R.H., Husko Rikalo, Š.H., Munib Veiz, FWS 214, FWS 113, FWS 71, FWS 76, I.I., i D.C.

U vezi sa E.GODINE, FWS 54, A.M., F.M. i S., D.R., D.N. i Huskom Rikalom, Veiz Zulfom, Ramom Dženduši ćem, F.E., GODINEA., I.K., R.H., K.I. i M.F., tužilac nije izveo nikakav dokaz za ove optužbe.

U vezi sa Jusom Džamalijom, tužilac nije dokazao izvan sumnje da je ova žrtva bila pretučena u KP Domu, osim što je bio pretučen prije dolaska u KP Dom. Svjedok FWS 250 je naveo da je ova žrtva pretučena prije dolaska u KP Dom, a drugi svjedoci koji su svjedočili da je ova žrtva pretučena, naime, FWS 58 i FWS 71, uopšte nisu svjedočili gdje i kada je ova žrtva bila pretučena.

U vezi sa Š.H., tužilac nije dokazao krivično djelo navedeno u optužnici. Konkretno, nije izveden niti jedan dokaz kojim se utvrđuje da je žrtva bila fizički zlostavljana nakon juna 1992.godine tokom noćnih isljeđivanja u prizemlju, kako je navedeno u optužnici. Jedini izvedeni dokaz odnosi se na to da je žrtva bila fizički zlostavljana u aprili 1992.godine ubrzo nakon dolaska u KP Dom. Nema dokaza da se ovaj događaj desio kako je opisano u optužnici, niti da je ovaj zatočenik bio podvrgnut tretmanu navedenom u optužnici bilo u navedeno vrijeme, na navedenom mjestu ili na navedeni način.

U vezi sa Bićo Salemom, Kemom Đelilovićem, Nailom Hodžićem, Halimom Konjom, Mustafom Kuloglijom i Munibom Veizom, FWS 214 i FWS 113, FWS 71, I.I. i D.C., tužilac nije dokazao sve elemente bića navedenog krivičnog djela. Iako su svjedoci svjedočili da su ova lica odvedena iz svojih prostorija, "pretučena" i zatim vraćena u prostorije, oni nisu detaljno opisali fizički napad ili težinu povreda koje su ove žrtve eventualno pretrpjele. Stoga to nije dovoljno da se dokaže postojanje osnovnih elemenata krivičnog djela drugih nečovječnih djela, odnosno da je fizičko zlostavljanje bilo slične prirode kao djela konkretno navedena u članu 172(a) stav 1, i da je djelima nanesena velika patnja ili ozbiljna fizička ili psihička povreda ili narušenje zdravlja.[45]

U pogledu FWS 76, Đ.H. i M.E., optužnica, u skladu sa članom 284. tačka a) ZKP BiH, ne navodi u dovoljnoj mjeri osnov za optužbu. Konkretno, u optužnici se samo navodi da su te osobe bile „fizički zlostavljane", ali se ne navodi težina djela, ozbiljnost povrede, ili jačina patnje zatočenika, što su osnovni elementi krivičnih djela kao zločina protiv čovječnosti.

S obzirom na izrečeno, Vijeće je izreku presude prilagodilo utvrđenom činjeničnom stanju u odnosu na opis dat u optužnici pod tačkom 1b.

<u>c. Tačka 1c: juli 1993.godine</u>

Ova podtačka navodi da: „Početkom jula 1993.godine., nakon što je zatočenik FWS 216 pobjegao, a zatim ponovo bio uhvaćen i vraćen u KP Dom, jedan od stražara ga je pretukao; zatočenik je bio zatvoren u čeliju za izolaciju 28 dana, tokom kojeg

[45] *Vidi, npr*. prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, para. 176. („"Važno je naglasiti da sam opis napada kao „"premlaćivanja" sam po sebi ne utvrđuje da ti napadi predstavljaju ..... „"nečovječna djela"."....).

perioda su ga Savo Todović i drugi stražari zlostavljali i tukli lancem i golim rukama po cijelom tijelu; tog dana, Savo Todović je obavijestio sve zatočenike da će, kao kazna za bjekstvo FWS 216, njihove porcije hrane biti smanjene i da će rad i ljekarska pomoć biti zabranjeni.“ Ova djela, kao što će u daljem tekstu biti obrazloženo, predstavljaju krivično djelo mučenja iz člana 172. stav 1. tačka f) KZ BiH.

Na osnovu iskaza mnogobrojnih svjedoka, uključujući i optuženog, utvrđeno je da je FWS 216 pokušao da pobjegne iz KP Doma početkom jula 1993. godine. Uhvaćen je jutro nakon bjekstva i vraćen u KP Dom. Sljedeće činjenice utvrđene su direktno na osnovu pouzdanog i dosljednog svjedočenja FWS 216, odnosno Ekrema Zekovića, koji je u međuvremanu odustao od mjere zaštite identiteta. Ovaj svjedok jasno opisuje da ga je po povratku u KP Dom, odmah na ulazu u kompleks KP Doma teško premlatio stražar Milenko Burilo. Ovaj stražar, koji je sjedio na klupi ispred ulaza, očito čekajući Zekovićev povratak, oborio je Zekovića na zemlju i počeo skakati po njemu. Upravnik KP Doma, Milorad Krnojelac, i još jedan stražar pokušali su da savladaju Burila i zaštite Zekovića. Potom su uveli Zekovića u kompleks i poveli ga prema samicama. Međutim, u hodniku, Burilo je ponovo zgrabio Zekovića i gurnuo ga od zid. U tom ternutku, Zeković se onesvijestio i probudio se kasnije u samici. Za vrijeme dok je Zeković bio zatvoren u samici, stražari KP Doma su ulazili i šutali i tukli ga. Zeković je izjavio da nije prepoznao te stražare, ali da je kasnije čuo jednog stražara kojeg je znao, mada ne po imenu, kako prijeti da će ga isjeći na komade svojim nožem.

Tokom tog istog dana, drugo osoblje KP Doma dolazilo je u samicu da razgovara sa Zekovićem, kritikujući ga da nije trebao pokušavati da bježi i upozoravajući ga da će biti ispitivan i da je jedan drugi zatočenik stražarima već ispričao sve o njegovom bjekstvu. Te noći, Zeković je iz samice odveden u prijemnu sobu gdje su ga ispitivali optuženi Todović, Boro Ivanović, koji, prema riječima svjedoka FWS 210 i Ekrema Zekovića, nije bio uposlenik KP Doma već je na neki način predstavljao vojnu komandu, i još jedna osoba. Zeković je izjavio da ga je optuženi Todović bacio na stolicu u ćošku prostorije i počeo ga tući nekim lancima, prije nego što ga je zaustavio Boro Ivanović. Zeković je izjavio da je tom prilikom primio samo par udaraca i da to nisu bili jaki udarci, ali da su ga još boljele prethodno zadobijene teške povrede kada su ga pretukli staržari KP Doma. Optuženi Todović i ostali su počeli govoriti Zekoviću da znaju sve o njegovom bjekstvu, da je vojna komanda obaviještena da je on ubijen prilikom pokušaja bjekstva i da je njegov život zavisio od informacija koje im da i njegovih odgovora na njihova pitanja. Potom su mu rekli da ima tu noć da razmisli šta će raditi i onda su ga vratili u samicu, gdje je bio lancem zavezan za jedan kolut na sredini ćelije.

Zeković je izjavio da je sljedeće jutro ispitivan, naročito o Srbima iz KP Doma ili iz Foče koji su pomagali zatočenicima. Zeković je potom odveden u krug gdje su svi zatočenici bili okupljeni, kao i Krnojelac i Rašević. Optuženi Todović je govorio zatočenicima o Zekovićevom bjekstvu, a potom je, kao što je utvrđeno na osnovu pouzdanog Zekovićevog iskaza i iskaza mnogobrojnih drugih svjedoka, zatočenicima rekao da će im porcije hrane biti smanjene, da neće dobijati ljekarsku pomoć, da više neće izlaziti u šetnju i da neće raditi. Zeković je vraćen u samicu, gdje je držan 28 dana. Barem dva puta su ga u toku noći iz ćelije izvela tri stražara i premlaćivali palicama na hodniku. Zekovića je, dva dana nakon njegovog hvatanja, ponovo ispitivao optuženi Todović, ali tokom tog ispitivanja nije zlostavljan. Za vrijeme dok je bio u samici, Zeković je dobijao samo pola uobičajene porcije hrane.

Na osnovu ovih činjenica Vijeće zaključuje da je, usljed ovih događaja, Ekrem Zeković pretrpio snažnu tjelesnu i duševnu bol. Kao što je rečeno, Vijeće treba ocjenjivati težinu povrede u cijelom kontekstu obrasca povezanih djela, kao što je to slučaj ovdje. Prema tome, mada Vijeće, na primjer, ne zaključuje da je fizičko zlostavljanje koje je vršio sam optuženi Todović prouzrokovalo tešku fizičku povredu, Vijeće zaključuje da premlaćivanje koje je izvršio Todović, uz premlaćivanja koja su vršili stražari KP Doma tokom nekoliko dana jesu prouzrokovala takvu povredu. Vijeće naročito napominje da je žrtva ostala bez svijesti tokom prvog premlaćivanja koje je vršio stražar Milenko Burilo, te da su drugi stražari u nekoliko navrata tokom nekoliko dana palicama premlaćivali žrtvu. Vijeće takođe zaključuje da je prijetnja žrtvi da će biti ubijen ukoliko isljednicima ne da odgovore i informacije njemu nanijela snažnu duševnu bol.

Vijeće dalje zaključuje da su ova djela izvršena sa zabranjenom svrhom dobijanja informacija od Ekrema Zekovića i njegovog kažnjavanja zbog pokušaja bejkstva. Ovaj kontekst, ponavljanje djela i njihova težina takođe ukazuju na to da su djela počinjena sa namjerom nanošenja snažnog tjelesnog ili duševnog bola. Konačno, Vijeće zaključuje da je žrtva generalno bila držana od strane uprave KP Doma i osoblja i da se nalazila pod njihovom kontrolom, a konkretno pod kontrolom izvršilaca premlaćivanja i isljednika.

Optuženi su doveli u pitanje težinu udaraca lancem koje je uputio optuženi Todović, te su dalje naveli da nije bilo potrebno da se žrtva ispituje pošto je uprava KP Doma od drugog zatočenika prethodno već bila dobila sve informacije o pokušaju bjekstva. Kao što je već rečeno, Vijeće je cijenilo premlaćivanje koje je izvršio optuženi Todović u kontekstu niza povezanih premlaćivanja. Pored toga, Vijeće zaključuje da čisto hipotetična izjava prema kojoj nije bilo logično ispitivati žrtve ne izaziva sumnju u pogledu istinitosti svjedočenja žrtve, niti o utvrđivanju elementa zabranjene svrhe.

Kada su u pitanju preostali navodi iz optužnice, Vijeće zaključuje da se na temelju izvednih dokaza nije moglo utvrditi da je, prema navodima iz tačke 1c optužnice, „[Todović] naredio da se zatočenici FWS 73, FWS 110, FWS 144, FWS 210 ***i*** *to za period od deset dana kao i desetak drugih zatočenika, koji su bili radne kolege FWS 216 odvedu u upravnu zgradu gdje ih je desetak stražara premlatilo a zatočenika FWS 73 su Savo Todović i drugi stražari udarali nogama po donjem abdominalnom predjelu, zatočenika FWS 110 su udarali sve dotle dok isti nije izgubio svijest, da bi potom navedeni zatočenici bili zatvoreni u samicu u periodima u trajanju do petnaest dana.“*

Samo su tri svjedoka koji su svjedočili o ovom događaju bili direktni učesnici, odnosno, FWS 82, FWS 210 i A, a u njihovim iskazima postoje bitne nedosljednosti. Svjedoci se slažu da su, nakon otkrivanja bjekstva Ekrema Zekovića, svi zatočenici koji su s njim radili u metalskoj radionici, ukupno 10-tak njih, odvedeni u prijemnu sobu u upravnoj zgradi. Tu su osoblje KP Doma, uključujući Milorada Krnojelca, obojicu optuženih i neke stražare KP Doma i posebno Todović, ispitivali zatočenike o bjekstvu, psujući ih, prijeteći im, obmanjujući ih i čak pokušavajući da podmite FWS 210 da im kaže kuda je otišao Zeković. Svjedoci su dosljedno posvjedočili da je Todović prijetio da će ih ubiti ako mu ne kažu gdje je Zeković otišao. Zatočenici su zatim odvedeni u metalsku radionicu u kojoj su ponovo ispitivani, a zatim konačno odvedeni u samice.

Vijeće navodi da se ovim dijelom optužnice optuženi Todović tereti za tri navoda Prvo i najopštije, da je oko 14 zatočenika odvedeno u upravnu zgradu po naređenju Todovića, gdje ih je pretuklo oko 10 stražara. Drugo, da su Todović i drugi stražari tukli i udarali nogama FWS 73 po donjem abdominalnom predjelu. Treće, Todović i drugi stražari su udarali nogama FWS dok nije izgubio svijest.

Postoje ozbiljne nedosljednosti u iskazima svjedoka u pogledu prvog i uopštenijeg navoda prema kojem je 14 zatočenika bilo odvedeno u upravnu zgradu u kojoj ih je pretuklo oko 10 stražara KP Doma. Konkretno, FWS 82, koji je svjedočio da ga optuženi Todović nije fizički zlostavljao kada je izveden iz samice i saslušavan, nije opisao da je iko od drugih devet zatočenika koji su bili s njim u samici bio zlostavljan, niti je svjedočio da je čuo zvuke zlostavljanja dok je boravio u samici. Vijeće posebno naglašava da je FWS 82 svjedočio da su drugi zatočenici prilikom ispitivanja rekli da on, FWS 82, najviše zna o Zekovićevom bjekstvu, ali da njega Todović ipak nije zlostavljao za vrijeme saslušanja. Iskaz svjedoka A je bio znatno drugačiji i on je svjedočio da je čuo krike i povike dok je boravio u samici i dodao da je, nakon što je izveden iz ćelije, vidio Todovića kako šamara jednog zatočenika i kako mu je uperio pištolj u glavu, i da su i njega samog stražari KP Doma nekoliko puta udarili i ošamarili dok su drugi stražari gledali. Svjedok FWS 210 je svjedočio da je jedan zatočenik koji je bio s njim u samici ječao od bolova i žalio se da su ga

pretukli, i da je i on sam jednom prilikom bio tučen i udaran nogama kada su ga odveli u prijemnu sobu. Međutim, FWS 210 je takođe svjedočio da je stražara koji ga je tukao i udarao nogama brzo zaustavio drugi stražar i, što je važnije, da ga nakon toga nisu tukli ili zlostavljali iako je svjedočio da je prve noći iz samice izvođen i ispitivan svakih par sati. FWS 210 jeste uopšteno svjedočio da je čuo zvuke premlaćivanja kada je bio u metalskoj radionici, ali nije svjedočio da je čuo zvuke premlaćivanja dok je boravio u samici.

Nedosljednosti se mogu pripisati razlici u sjećanju i sposobnosti zapažanja, kao i vrsti pitanja koja su postavljana za vrijeme ispitivanja na suđenju. Međutim, iako otkriva reakciju optuženih, posebno Todovića, na bjekstvo zatočenika, svjedočenjem se, pojedinačno ili kolektivno, ne potvđuje navod iz optužnice.

U vezi sa druga dva konkretnija navoda, FWS 119 je jedini svjedok koji je svjedočio u vezi sa zlostavljanjem FWS 73 i FWS 110. FWS 119 nije bio među zatočenicima koji su ispitani i odvedeni u samicu, ali je od drugih zatočenika koji su bili prisutni saznao šta se desilo. Ni svjedok FWS 82 ni FWS 210 nisu čak ni spomenuli ove zatočenike. Mada je svjedok A svjedočio da je FWS 73 odveden u samicu poslije zatočenika koji su radili u metalskoj radionici, zajedno s drugima koji su se družili sa Zekovićem, on nije svjedočio da je FWS 73 bio fizički maltretiran ili zlostavljan. FWS 119 je svjedočio da su mu i FWS 73 i FWS 110 rekli da su ih optuženi „pretukli", ali nisu opisali jačinu i ozbiljnost zadobijenih povreda. Stoga, čak i kada bi Vijeće zaključilo da su FWS 73 i FWS 110 bili fizički zlostavljani, nije utvrđeno izvan sumnje da je to zlostavljanje izazvalo takvu povredu koja bi bila na nivou krivičnog djela; nema dokaza koji bi potkrijepili ove konkretne navode, odnosno da je Todović udarao nogama i tukao FWS 73 u predjelu donjeg abdomena, niti da je on, zajedno sa stražarima, udarao nogama FWS 110 dok se FWS 110 nije onesvijestio, kako se navodi u optužnici.

Vijeće prihvata da je svjedok A svjedočio da ga je Todović stalno udarao nogama, što je FWS 210 dijelom i potvrdio. Međutim, jasno je da ovaj događaj nije naveden u optužnici, pogotovu jer je A svjedočio da ga je Todović, a ne stražari, udarao nogom i jer se čini iz iskaza svjedoka A da se to desilo prije nego što je A odveden u upravnu zgradu.

Konačno, iako Vijeće prihvata da su zatočenici držani u samicama u periodima u trajanju do 15 dana, tužilac nije izveo nikakve dokaze na osnovu kojih bi se mogli utvrditi elementi radnje izvršenja krivičnog djela. Nasuprot iskazima svjedoka o uslovima koji su vladali u samicama u aprilu, maju i junu 1992.godine – kao što je prethodno obrazloženo u vezi sa tačkom 1b – nema dokaza da su uslovi u samicama u vrijeme bjekstva Ekrema Zekovića u julu 1993.godine bili u bilo kojem pogledu gori od uslova koji su vladali u prostorijama u kojima su zatočenici i inače boravili.

Svjedok FWS 210 je konkretno izjavio da ga je, dok je bio u samici, Todović pitao da li nešto treba i dao mu deku kada je on to zatražio.

C. TAČKA 2:

1. Elementi radnje - ubistvo

Članom 172. stav.1. tačka a) KZ BiH propisuje radnju „lišavanje druge osobe života (ubistvo)". Elementi ovog djela su ranije pominjani u predmetu Dragan Damjanović, X-KR-05/51, presuda, 15.12. decembar 2006.godine., str. 53, 54, kao:

1) lišavanje života; i
2) direktna namjera da se liši života; jer je počinilac bio svjestan svoga čina i i želio je da se čin izvrši.

Vijeće zaključuje da pravna kvalifikacija ovog krivičnog djela iz člana 172(a), stav 1., odgovara pravnoj kvalifikaciji djela u međunarodnom običajnom pravu u dato vrijeme[46].

Smrt žrtve nije potrebno dokazati dokazom da je tijelo žrtve pronađeno. Kako je Pretresno vijeće konstatovalo u predmetu Tadić „Budući da se ne radi o normalnim vremenima, ne bi bilo u redu da primjenjujemo pravila nekih nacionalnih sistema prema kojima je potrebno pokazati tijelo da bi se dokazala smrt".[47] Zaključak o smrti žrtve se može izvesti i bez pronađenog tijela, a na osnovu sveukupnih okolnosti utvrđenih kroz izvedene dokaze, tako da je smrt žrtve jedini razuman zaključak koji se može izvesti na osnovu djela koja se stavljaju na teret.[48] Faktori koji potkrepljuju takav zaključak uključuju: dokaz incidenata maltretiranja određenog pojedinca, obrazacdosljednost maltretiranja i nestanaka drugih pojedinaca pod sličnim okolnostima, opštu atmosferu bezakonja na mjestu na kojem su te radnje počinjene, dužinu vremena proteklog od nestanka osobe, te činjenicu da između te osobe i osoba za koje bi se očekivalo da će im se ona javiti, npr. članova porodice, nije bilo nikakvog kontakta[49]. Što se tiče uzročno-posljedične veze između djela počinioca i smrti žrtve, Vijeće zaključuje da djela počinioca moraju predstavljati osnovni uzrok smrti žrtve[50].

---

[46] Vidi na primjer,prvostepena presuda u predmetu Brđanin, paragraf. 381.

[47] Prvostepena presuda u predmetu Tadić, paragraf 240. Vidi takođe Tužilac protiv Hassan Ngeze, ICTR -97-27, usmena odluka, od 21.6. juna 2001. godine.
[48] Predmet Krnojelac, prvostepena presuda pretresnog vijeća, paraparagraf .326.
[49] Id. paragraf. 327.
[50] *Vidi, npr*., prvostepena presuda u predmetu *Čelibići*, paragraf. 424. („["D]jelo optuženoga mora biti osnovni uzrok smrti žrtve".)

2. Pravni i činjenični zaključci

Tužilac je izvan sumnje dokazao da je, kao što je navedeno u tački 2. izreke presude, 18 lica čija su imena poznata i nepoznati broj drugih, ubijeno u KP Domu. Ta djela predstavljaju krivično djelo lišenja života (ubistvo) iz člana 172. stav 1. tačka a) KZ BiH.

Prilikom analize navoda iznesenih u tački 2. optužnice, Vijeće se oslonilo na iskaze velikog broja svjedoka, prvenstveno FWS 03, FWS 65, FWS 71, FWS 76, FWS 83, FWS 85, FWS 86, FWS 111, FWS 113, FWS 119, FWS 142, FWS 162, FWS 172, FWS 182, FWS 210, B, E i Ekrema Zečevića. Opšti opis i obrazac dešavanja na niže opisani u daljem tekstu način izveden je iz dosljednih i vjerodostojnih iskaza ovih svjedoka

Kao što je na osnovu iskaza svjedoka utvrđeno, počevši otprilike od druge polovine juna 1992. godine, stražari KP Doma su iz prostorija odveli veliki broj zatvorenika u nizu povezanih događaja. Svjedoci E, FWS 113, FWS 119 i FWS 142, konkretno su naveli da su se neki događaji desili na dan ili oko Vidovdana, koji pada 28. juna po gregorijanskom kalendaru. Iako Vijeće ne može zaključiti da su se svi opisani događaji desili u navedene dane, Vijeće smatra da su se opisani događaji desili u sedmicama prije i poslije tih datuma, odnosno, od sredine juna do početka jula 1992.godine.

Prema iskazima svjedoka FWS 03, FWS 65, FWS 71, FWS 113, FWS 119, FWS 162, FWS 210 i E, u to vrijeme, stražari KP Doma su izvodili zatočenike iz prostorija, nekada noću. Na osnovu iskaza svjedoka FWS 03, FWS 65, FWS 71, FWS 113, FWS 119, FWS 162, FWS 210 i E utvrđeno je da su stražari vršili odabir tih pojedinaca konkretno i po imenu i barem u slučajevima kada bi više lica bilo izvedeno iz prostorija, stražari KP Doma su imali spiskove s kojih su prozivali imena zatočenika koje će odvesti. Iz prostorija, stražari KP Doma su zatočenike vodili zatvorenike do metalne kapije koja je vodila od unutrašnjeg kruga KP Doma do upravne zgrade KP Doma. Prema iskazu svjedoka FWS 142, u nekim prilikama su zatočenici postrojavani ispred kapije, prije odvođenja u upravnu zgradu, i neki zatvorenici su već tu bili udarani ili šamarani. U svakom slučaju, zatočenici su odvođeni u upravnu zgradu pojedinačno ili u malim grupama, a nakon ulaska u upravnu zgradu, odvođeni su u određenu prostoriju.

Drugi zatočenici su u svojim prostorijama mogli čuti zvuke batinanja, udaraca, vriske, ječanja i zapomaganja koji su dolazili iz te prostorije, kao i glasove koji postavljaju pitanja ili viču na određene zatočenike po imenu. Svjedoci FWS 65, FWS 119 i FWS 182 su izjavili da su mogli čuti tupi zvuk udaraca po tijelima zatvorenika. Još je važnije, svjedoci FWS 03, FWS 65, FWS 83, FWS 86, FWS 111,

FWS 113, FWS 142, FWS 162, FWS 172, FWS 210 i E su izjavili da su mogli zaključiti po kricima, bolnom stenjanju i preklinjanju da premlaćivanje prestane da su zatočenici bili brutalno premlaćivani, što su mogli jasno čuti. Svjedoci su posebno izjavili da su mogli prepoznati molbe, stenjanje i krike Kemala Tuleka (FWS 119), Kemala Dželilovića (FWS 83), Konjo Halima Konje (FWS 03, FWS 172 I FWS 210) iI Veiz Muniba Veiza (FWS 83).

Brojni svjedoci su u svojim iskazima konkretno naveli da su čuli glasove koji su uzvikivali ime Nišić Nurke, rugali mu se i postavljali pitanja. Svjedok FWS 142 je svjedočio da je čuo nečiji glas kako pita Nurka da li zna šta se desilo čovjeku po imenu Banović, čiji je nadimak Bota, i da je zatim čuo Nurkov prodorni vrisak. Ekrem Zeković je dao sličan iskaz rekavši da je čuo nekoga kako pita Nurka šta se desilo Boti. Svjedoci FWS 142 i Ekrem Zeković su objasnili da su kasnije saznali da je Banović nastradao od eksplozije mine. Svjedok FWS 03 je izjavio da je čuo glasove kako galame na Nurka, govoreći mu da umre, dok je svjedok FWS 83 izjavio da je čuo neke kako ismijavaju Nurka. Konačno, svjedok FWS 71 je svjedočio da je čuo kako neki pitaju Nurka gdje mu je pištolj i gdje mu je zastava.

Ovo dosljedno, detaljno i vjerodostojno svjedočenje na osnovu onoga što se čulo potvrđeno je iskazom četiri svjedoka, FWS 71, FWS 83, FWS 210 i Ekrema Zukovića, o onome što su vidjeli. Svjedoci FWS 71 i FWS 210, koji su mogli djelimično vidjeti unutrašnjost prostorije u kojoj se odvijalo premlaćivanje, iz prostorije br. 11 u kojoj su se obojica u to vrijeme nalazila, posvjedočili su da su vidjeli kako su zatočenike udarali palicom, štapovima i sličnim predmetima; Ekrem Zeković i svjedok FWS 83 potvrdili su da su lica iz sobe 11 mogla vidjeti unutrašnjost prostorije u kojoj su se odvijala premlaćivanja. FWS 71 , FWS 83 i Ekrem Zeković su takođe svjedočili o događajima koji su uslijedili nakon premlaćivanja. Svjedok FWS 83 koji nije mogao vidjeti unutrašnjost prostorije u kojoj se vršilo premlaćivanje, s mjesta na kojem se nalazio u prostoriji 11, ali je mogao vidjeti prostor uz tu prostoriju, svjedočio je da je vidio stražara KP Doma kako se vraća u tu prostoriju noseći deke, a svjedok FWS 71 je svjedočio da je vidio kako zatočenike nakon premlaćivanja umotavaju u te deke u toj prostoriji nakon batinanja. Ekrem Zeković koji, na sličan način, nije mogao vidjeti unutrašnjost te prostorije za isljeđivanje, ali je mogao vidjeti prostor uz tu prostoriju, je svjedočio je da je vidio kako jedna osoba iz prostorije za isljeđivanje odnosi tijela umotana u deke.

Nakon ovih premlaćivanja, zatočenici koje su svjedoci prepoznali kao one koji su odvedeni u vezi sa ovom događajima, nisu vraćeni nazad u prostorije, te zapravo nakon toga nikada više nisu viđeni u KP Domu. Ekrem Zeković, FWS 65, FWS 76, FWS 83, FWS 86, FWS 111, FWS 182 i E svjedočili su da su čuli neku pucnjavu iz vatrenog oružja ubrzo nakon što je premlaćivanje prestalo, te su iz toga zaključili

da je na zatočenike pucano i da su ubijeni. Ekrem Zeković, FWS 65, FWS 76, FWS 83, FWS 86, i FWS 182 su takođe izjavili da su ubrzo nakon pucnjave čuli karakterističan zvuk vozila marke Zastava koji je pripadao KP Domu, a koje su mogli prepoznati po pokvarenom auspuhu, kako odlazi iz kruga KP Doma prema mostu na rijeci Drini. Ekrem Zeković, koji je radio u metalskoj radionici je izjavio da je sutradan nakon što se čula pucnjava vidio u ovom vozilu tragove krvi, a svjedok FWS 65 je svjedočio da mu je Šefko Kubat, koji je takođe radio u metalskoj radionici, slično ispričao da je vidio tragove krvi u tom vozilu.

Svjedoci su u svojim svjedočenjima izjavili da se ovakav slijed događaja ponovio nekoliko puta u toku mjeseca juna i jula. Svjedoci su takođe razdvojili ove događaje od premlaćivanja koja su se desila ranije, kao i navodnih i stvarnih razmjena koje su uslijedile. Na primjer, i svjedok FWS 113 i FWS 172 svjedočili su da su razmjene počele tek kasnije. Slično tome, svjedoci su jasno naveli da, za razliku od prethodnih premlaćivanja i isljeđivanja, nakon ovih događaja žrtve nisu vraćene u svoje prostorije; svjedoci takođe nisu svjedočili da su žrtve viđene u samicama. Zapravo više nisu viđene u KP Domu.

Više svjedoka je sa ovim događajima konkretno povezalo 18 žrtava iz tačke 2. izreke presude. Identitet 15 žrtava je potvrđen saglasnim iskazima većeg broja svjedoka. Što se tiče Alije Altoka i Enke Čedića, FWS 71 je bio jedini svjedok koji je identifikovao ove žrtve. Međutim, Vijeće zaključuje da je iskaz svjedoka FWS 71 u pogledu odvođenja zatočenika u toku ovog perioda veoma vjerodostojan. FWS 71 je svjedočio da je bilješke o događajima u KP Domu sastavio nakon što je pušten, dok ih se još jasno sjećao i mogao konkretno navede imena mnogih, ako ne većine, žrtva ovih događaja. Pored toga, osim ove dvije žrtve, identitet ostalih žrtava koje je on naveo potvrdili su mnogobrojni drugi svjedoci.

Slično tome, Vijeće zaključuje da je Adil Krajčin bio žrtva ovih događaja na osnovu vjerodostojnog iskaza svjedoka E. Svjedok E je bio u istoj prostoriji s ovom žrtvom, i izjavio je da je stražar KP Doma ovoj žrtvi, kada je tom prilikom izvedena iz prostorije, nakon čega se više nikada nije vratio, konkretno rekao da mu neće trebati jakna; to je suprotno obrascu razmjene kada je zatočenicima govoreno da spakuju i ponesu svoje stvari jer idu na razmjenu. Svjedok E je izjavio da je Krajcinov život stvarno doveden u opasnost nakon ispitivanja, jer je Krajkcin priznao da je bio član SDA. Dok su drugi svjedoci su dali različite, mada manje konkretne iskaze, iskaz svjedoka E o Krajcinovoj sudbini je daleko nadosljedniji i najpouzdaniji.

Vijeće podsjeća na raniji zaključak iz tačke 1.b. da je Nurko Nišić ranije u nekoliko navrata bio izložen teškom premlaćivanju koje po težini predstavlja mučenje. Gore

opisano mučenje je odvojeno od događaja koji čine osnov te tačke. Svjedoci su napravili razliku između tih premlaćivanja nakon kojih je Nurko Nišić vraćen u svoju prostoriju sa vidljivim povredama i ovog događaja nakon kojeg se nije vratio ni u jednu prostoriju, i u stvari nikada nakon toga više nije viđen u KP Domu.

Pripadnici vojne policije su uglavnom vršili premlaćivanja koja su rezultirala smrću i ubijanja iz vatrenog oružja, ali je i najmanje jedan stražar iz KP Doma takođe učestvovao u tome. Svjedoci FWS 82, FWS 162, FWS 182 i Ekrem Zeković, izjavili su prilikom svjedočenja da su, u toku ovih premlaćivanja čuli ime ili prepoznali glas pripadnika vojne policije, koje su mogli navesti po imenu ili opisati. Pored toga, drugi svjedoci, kao što su FWS 76, FWS 86, FWS 111 i FWS 210 izjavili su uopšteno da su pripadnici vojne policije bili glavni počinioci ranijih premlaćivanja u KP Domu.

Učešće najmanje jednog stražara KP Doma dokazano je iskazima svjedoka FWS 71, FWS 83, FWS 210 i Ekrema Zekovića; ovi svjedoci su saglasno i konkretno rekli da se radi o stražaru po imenu Milenko Burilo. Ovi svjedoci su posvjedočili da su vidjeli i prepoznali glas Milenka Burila i da je on učestvovao u ovim događajima. Svjedok FWS 71 je naveo da je vidio kako je ovaj stražar KP Doma tukao i provocirao jednu od žrtava, Nurka Nišića; Ekrem Zeković je takođe svjedočio da je čuo kako ovaj stražar galami na Nišića. Slično tome, FWS 210 je svjedočio da je vidio kako je ovaj isti stražar KP Doma zgrabio drugu žrtvu, Mustafu Kulogliju, mada nije vidio da ovaj stražar bilo koga tuče. Konačno, i FWS 83 i Ekrem Zeković svjedočili su da su vidjeli ovog stražara kako nosi deke u koje su žrtve kasnije umotane.

Činjenice su dovoljne da se van sumnje utvrdi smrt ovih 18 žrtava kao i da su te smrti rezultat opisanih djela. Ove žrtve su odvođene iz svojih prostorija i teško premlaćivane u toku organizovanog i sistematskog niza događaja. Žrtve više nikada nisu viđene u KP Domu i zapravo se još uvijek vode kao nestala lica.[51] *Nakon najmanje nekoliko slučajeva ovih premlaćivanja čuli su se pucnji, viđeno je kako se tijela zamotana u deke iznose iz prostorije u kojoj su vršena premlaćivanja.*

Činjenice utvrđene na osnovu dokaza su dovoljne da se van sumnje utvrdi neophodna namjera. Veliki broj žrtava, sistematski i organizovani način na koji su žrtve prozivane iz svojih prostorija i premlaćivane, težina premlaćivanja, najmanje nekoliko slučajeva ubijanja žrtava iz vatrenog oružja, odvoženje tijela, te ponavljanje ovih događaja zajedno pokazuje namjeru ubijanja. Pored toga, neki svjedoci, kao što su svjedoci FWS 76 i FWS 86 i E,, su svjedočili da su neke od

[51] Svjedok FWS 210 je svjedočio da je vidio tijelo Halima Konje u mrtvačnici u bolnici u Foči dok je tamo radio. To je jedina žrtva čija je smrt direktno utvrđena na ovaj način.

žrtava, konkretno Adil Krajcin, Nurko Nišić i Zulfo Veiz, prije ovih događaja izjavile da su im životi ugroženi i da se boje da će biti ubijeni.

Optuženi su osporili iskaz onih svjedoka koji su posvjedočili da su mogli vidjeti unutrašnjost prostorije u kojoj su vršena premlaćivanja. Svjedoci FWS 71 i FWS 210 su priznali da je taj prozor na prostoriji bio djelimično zaklonjen, ali su oba svjedoka dalje izjavila da gornja polovina ili trećina prozora nije bila zaklonjena. FWS 83 je takođe bio u prostoriji 11 i, mada sa mjesta na kojem s enalazio u prostoriji 11 nije mogao vidjeti unutrašnjost prostorije u kojoj je vršeno premlaćivanje, potvrdio je da prozor nije bio potpuno pokriven, i svjedočio je da su oni koji su se nalazili na pravom mjestu mogli vidjeti kroz nezaklonjeni dio prozora. Ekrem Zeković je takođe potvrdio da su zatočenici iz prostorije 11 mogli vidjeti unutrašnjost prostorije. Mada su svjedoci FWS 71 i FWS 83 izjavili da je na prozoru bila daska, a svjedok FWS 210 je svjedočio da je prozor bio ofarban u bijelo, Vijeće zaključuje da se radi samo o manjoj razlici i da se time iskazi ovih svjedoka, koji su inače potpuno dosljedni, ne dovode u pitanje. Iskazi svjedoka su po tom pitanju dosljedni i vjerodostojni, kao i njihovi iskazi o onome što su vidjeli kroz dio prozora koji nije bio zaklonjen. Vijeće se na osnovu svoje posjete KP Domu uvjerilo da se prozor na prostoriji u upravnohj zgradi u kojoj su se odvijala ubistva i mučenja vidi iz prostorije 11 u zgradi u kojoj su držani zatočenici; Vijeće dalje zaključuje da je udaljenost između prostorije 11 i upravne zgrade relativno mala. Ovaj zaključak potkrepljuje iskaze ovih svjedoka u vezi sa ovim i govori u prilog njihovoj vjerodostojnosti u pogledu drugih pitanja o kojima su svjedočili.

Optuženi su takođe naveli da Ekrem Zeković u svojoj prethodnoj izjavi nije pomenuo da je tokom tih premlaćivanja čuo glas stražara KP Doma. Vijeće nalazi pouzdanim njegovo obrazloženje prema kojem se u svakoj prilici kada je davao izjavu o KP Domu nije mogao sjetiti baš svih detalja a nije uvijek ni pitan o svemu. Pored toga, njegovo svjedočenje o tome na suđenju, koje je bilo podrvgnuto unakrsnom ispitivanju, bilo je jasno, sigurno i potvrđeno drugim iskazima.

Optuženi su takođe osporili da su svjedoci mogli čuti zvuk premlaćivanja i pucnje, sugerišući da zbog buke koja dolazi sa ceste ispred KP Doma i pucnjave u tom području generalno, drugi zatočenici nisu mogli čuti šta se dešavalo u upravnoj zgradi. Vijeće je posjetilo KP Dom i moglo vidjeti kolika je udaljenost između prozora na zgradi u kojoj su svjedoci bili smješteni i upravne zgrade uopšteno, te prozora na prostoriji za isljeđivanje. Zaključak Vijeća je da su zgrade dosta blizu jedna druge, ništa ne zaklanja pogled i nema saobraćaja, tako da su zatočenici iz prostorije 11 mogli čuti šta se dešava u prostorijama za ispitivanje.

TAČKA 3:

1. Elementi radnje - ZATVARANJE I DRUGA NEČOVJEČNA DJELA

a. Zatvaranje

Član 172. stav (1. tačka)(e) KZ BiH propisuje radnju počinjenja "zatvaranje ili drugo teško oduzimanje fizičke slobode suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava" kao radnju počinjenja Zločina protiv čovječnosti. Prema tome, osnovni elementi krivičnog djela zatvaranja iz člana 172. stav 1. tačka (e) KZ BiH su:

1) zatvaranje ili drugo teško oduzimanje fizičke slobode; i
2) suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava.

Nužni element mens rea ovog krivičnog djela jeste namjera da se to lice proizvoljno liši slobode, ili logični zaključak da će to djelo vjerovatno dovesti do proizvoljnog lišavanja slobode[52]. MKCKR ističe da je, što se tiče prvog elementa, zatvaranje ili internacija najteži oblik oduzimanja fizičke slobode[53]. Osnovna pravila međunarodnog prava na koje se odnosi drugi element predstavljaju međunarodne pravne standarde utvrđene u običajnom i konvencionalnom humanitarnom pravu i pravu ljudskih prava, uključujući: član 42. i 43. IV Ženevske konvencije, član 9. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima ("Univerzalna deklaracija") i član 9. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima ("Međunarodni pakt"). Ti standardi se smatraju prekršenim u slučaju kada je osoba, bez obzira na postojanje sukoba, proizvoljno lišena slobode. Proizvoljno lišavanje slobode zavisi od analize svakog pojedinačnog slučaja, ali uključuje neosnovano zatvaranje utvrđeno zakonom.

Vijeće zaključuje da pravna kvalifikacija krivičnog djela zatvaranja iz člana 172. stav 1. tačka e) odgovara pravnoj kvalifikaciji tog krivičnog djela u međunarodnom običajnom pravu u dato vrijeme.

Pretresno vijeće je u predmetu Krnojelac zaključilo da se „lišavanje slobode nekog pojedinca smatra proizvoljnim, a prema tome i protivpravnim, ako ne postoji pravna osnova kojom bi se opravdalo prvobitno lišavanje slobode." [54]

---

[52] *Vidi* prvostepenu presudu u predmetu *Krnojelac*, para. 115.
[53] Komentar MKCKR uz IV Ženevsku konvenciju, čl. 41.
[54] *Krnojelac* prvostepena presuda, para. 114.

Dokaz da lica lišena slobode nisu obaviještena o razlozima za njihovo pritvaranje ili da opravdanost pritvora nije bila predmet razmatranja u sudskom ili administrativnom postupku, može ukazati da nisu postojali zakonski osnovi za određivanje pritvora.

b. ***Druga nečovječna djela***

Kao što je prethodno konstatovano, elementi radnje "drugih nečovječnih djela" kao zločina protiv čovječnosti iz člana 172. stav (1. tačka)(k) KZ BiH su:

1) djela moraju po prirodi biti slična djelima koja su konkretno nabrojana u članu 172. stav 1. tačka (a)(1);
2) djela moraju uzrokovati velike patnje ili ozbiljne fizičke ili psihičke povrede ili narušenja zdravlja; i
3) djela moraju biti učinjena u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne povrede.

Pravna pitanja koja su prethodno obrazložena u vezi sa nečovječnim djelima jednako se odnose i na analizu koju je Vijeće izvršilo u pogledu navoda i činjenica iz ove tačke.

Nehumani životni uslovi mogu uzrokovati dovoljno patnje ili povreda i mogu biti dovoljno teški da po stepenu težine predstavljaju drugae oblike nečovječnaih djela kao što je zločin protiv čovječnosti. MKSJ je zaključio i u predmetu Krnojelac i u predmetu Kvočka da nehumani životni uslovi mogu predstavljati zločin drugih nečovječnih djela kao što je zločin protiv čovječnosti[55]. Što se tiče drugih djela predviđenih članom 172. stav 1. tačka (k) KZ BiH, ključno pitanje je da li su djela slična po težini krivičnim djelima koja su konkretno nabrojana u tom članu i da li su djela prouzrokovala ozbiljnu povredu ili veliku patnju.

[55] Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, para. 133; prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, para. 190.-192. *Vidi, takođe,* prvostepenu presudu u predmetu *Limaj*, para. 288., 289. (u kojoj se zaključuje da su nehumani životni uslovi uzrokovali ozbiljne psihičke i fizičke patnje i da predstavljaju krivično djelo okrutnog postupanja iz člana 3. Statuta MKSJ-a); prvostepena presudua u predmetu *Simić*, para. 97. (u kojoj se zaključuje da su nehumani životni uslovi – uključujući maltretiranje, ponižavanje, stvaranje atmosfere straha mučenjem i drugim oblicima fizičkog i psihičkog zlostavljanja, nedovoljne količine hrane i vode, manjak prostora, nehigijenski uslovi zatvaranja, te neadekvatna medicinska njega – su po težini slični drugim zločinima protiv čovječnosti, te stoga predstavljaju actus reus progona); prvostepena presuda u predmetu *Čelebići,* para. 1119. (u kojoj se zaključuje da nečovječni uslovi života – uključujući atmosferu straha i uskraćivanje odgovarajuće hrane, vode, spavanja i sanitarnog čvora, kao i medicinske njege – predstavljaju djela okrutnog postupanja i namjernog uzrokovanja velikih patnji ili ozbiljnih fizičkih povreda i narušavanja zdravlja iz člana 2. Statuta MKSJ-a).

2. Pravni i činjenični zaključci

Tužilac je dokazao van sumnje činjenice navedene u uvodnom paragrafu da je 700 zatočenika nesrpske nacionalnosti bili nezakonito zatvoreni u KP Domu, te navode iz tačke 3. da su zatočenici bili zatvoreni u nečovječnim uslovima. Djela opisana u tekstu koji slijedi predstavljaju krivično djelo zatvaranja iz člana 172. stav 1. tačka (e) KZ BiH i djelo nečovječniha djela iz člana 172. stav 1. tačka (k) KZ BiH.

a. Zatvaranje

Dokazi utvrđuju van sumnje da su zatočenici koji nisu bili srpske nacionalnosti u KP Domu zatvarani proizvoljno i bez zakonskog osnova. Dokazi zapravo utvrđuju da su zatočenici zatvarani isključivo na nacionalnoj osnovi, bez pojedinačne sumnje i bez poštovanja zakona.

Neupitno je da su zatočenici nesrpske nacionalnosti u KP Domu bili zatočeni i lišeni fizičke slobode. Prema iskazima svih svjedoka Tužilaštva, zatočenici nesrpske nacionalnosti nisu mogli otići iz KP Doma po svojoj volji. Krug KP Doma, uključujući zgrade u kojima su zatočenici držani zaključani u svojim prostorijama, bio je okružen visokim zidom. Pored toga, kao što je dokazano na osnovu iskaza svjedoka i dokaza P-10, u ljeto 1992., oko KP Doma je postavljeno minsko polje. Prema iskazu svjedoka FWS 138, naoružani stražari KP Doma, koji su se nalazili u stražarskim kulama i na kapiji KP Doma, su vršili vanjsko obezbjeđenje zatvorskog kompleksa. Unutrašnje obezbjeđenje vršili su stražari KP Doma koji su se nalazili u krugu i u upravnoj zgradi. Kao što su oba optužena potvrdila, zatočenicima je dozvoljavano da napuste KP Dom samo na osnovu naredbe koju su potpisale civilne ili vojne vlasti Foče.

Svi svjedoci Tužilaštva su izjavili da su zatočenici u KP Domu bili civili nesrpske nacionalnosti. Iz iskaza i ličnih podataka svih svjedoka Tužilaštva očigledno je da je među zatočenicima je bilo ljudi svih starosnih doba i svakakvog zdravstvenog stanja, uključujući starije, fizički bolesne, psihički bolesne i invalide. Svjedok FWS 119 je imao … i morao je koristiti štake, dok su svjedoci FWS 65, FWS 71 i FWS 111 svjedočili da su osobe koje su bile bolesne, mentalno retardirane i psihički oboljele takođe bile zatvorene u KP Domu. Zatočenici su pripadali raznim kategorijama i profesijama, od fizičkih i fabričkih radnika do doktora, seljaka i direktora preduzeća. Kao što je obrazloženo u dijelu koji se bavi širokim i sistematičnim napadom, hapšeni su pojedinačno i grupno, neki zajedno sa drugim članovima njihovih porodica i komšijama neki sa nepoznatim ljudima, a neki sami. Hapšeni su kod svojih kuća, na radnim mjestima, na mjestima gdje su se sklonili od borbi, a neki su, uključujući FWS 08 i FWS 71, čak hapšeni van zemlje gdje su

pobjegli i odakle su vraćeni nazad u Foču gdje su zatvoreni u KP Domu. Jedina zajednička karakteristika koju je moguće utvrditi jeste to da su svi bili nesrpske nacionalnosti, uglavnom Bošnjaci. Iskaze svjedoka potvrđuju prihvaćene činjenice P36 i P71.

Svi svjedoci Tužilaštva koji su bili zatvoreni u KP Domu izjavili su da nikom od lica koja su lišena slobode nije pokazan nalog za hapšenje niti su obaviješteni o razlozima za njihovo hapšenje i zatvaranje. U najboljem slučaju, nekim od njih je rečeno da će morati da daju izjave i da će se onda moći vratiti kući. Nikome nije rečeno da će biti zatočeni. Tokom zatvoreništva, ispitivali su ih pripadnici civilne policije koji su ih pitali da li imaju oružje, da li su članovi SDA ili neke druge stranke, što je utvrđeno na osnovu iskaza FWS 03, FWS 86, FWS 115, FWS 250, C i E. Neki zatočenici su potpisali pismene izjave, dok od drugih to nije traženo. Nakon što su pritvoreni i zatočeni u KP Domu, nikome od zatočenika nije dato pravno obrazloženje razloga za njegovo pritvaranje. Zatočenici, kao što su FWS 08 i FWS 210, koji su pisali pisma ili se raspitivali o svom zatvaranju, razlozima za to i optužbama protiv njih nisu dobili nikakav odgovor. Nijednom zatočeniku nije omogućen sudski postupak na kojem bi mogao osporiti svoj pritvor. Zapravo, nijedan zatočenik nije nikada optužen, suđen, a kamo li osuđen za neko djelo. Ta kršenja proceduralnih prava zagarantovanih međunarodnim pravom bila su ozbiljna – sva prava su bila uskraćena – i opsežna – svim zatočenicima su na sličan način uskraćivana njihova proceduralna prava.

Na osnovu ovih činjenica, utvrđenih na osnovu iskaza svih svjedoka, koji su bili zatvoreni u KP Domu, Vijeće zaključuje da je dokazano van razumne sumnje da su zatočenici nesrpske nacionalnosti u KP Domu zatvarani proizvoljno, odnosno bez ikakvog zakonskog opravdanja.

Što se tiče broja civila nesrpske nacionalnosti koji su bili nezakonito zatvoreni u KP Domu, Amor Mašović je svjedočio da je, prema evidenciji Federalne komisije za nestale osobe, u periodu između aprila 1992. i oktobra 1994.godine, jedno vrijeme u KP Domu bilo zatvoreno otprilike 1100 civila. Brojni zatvorenici, kao što su: FWS 65, FWS 71, FWS 76, FWS 139 i drugi, takođe su svjedočili da su i sami zatočenici pokušavali da broje zatočenike, te da je, u različitim periodima, konkretno tokom ljeta 1992., u KP Domu, bilo zatvoreno otprilike 600 civila. Naveli su da to nije bio tačan broj jer je taj broj varirao kako su jedni zatvorenici odlazili a drugi civili pristizali u KP Dom. Ovaj podatak potvrđuju prihvaćene činjenice P-60 i P-64. U skladu s tim, Vijeće zaključuje da je najmanje 700 civila nesrpske nacionalnosti bilo nezakonito zatvoreno u KP Domu u inkriminisano vrijeme.

Govoreći djelimično o proizvoljnosti lišavanja slobode, optuženi su izjavili da je vojna komanda njih obavijestila da su zatočenici ratni zarobljenici i da su zatvoreni po toj osnovi. Slično tome, svjedok odbrane Milutin Tijanić je izjavio da je njemu, kada je preuzeo dužnost u KP Domu 1993. godine, predsjednik Izvršnog odbora rekao da su zatočenici u KP Domu ratni zarobljenici. Stoga optuženi tvrde da nisu znali da su zatočenici nezakonito i proizvoljno lišeni slobode. Vijeće se ne slaže sa ovakvom tvrdnjom.

Vijeće prije svega napominje da zatočenici nisu bili ratni zarobljenici, nego da se zapravo radilo o civilima, kao što je prethodno utvrđeno. Sama tvrdnja da je neko ratni zarobljenik ne utvrđuje tu činjenicu, koja više predstavlja pravnu kategoriju. Što je još važnije, uprava i osoblje KP Doma nisu mogli logički, iskreno i u dobroj vjeri vjerovati da su zatočenici ratni zarobljenici. Ljudi u KP Domu bili su upoznati i sa okolnostima napada na nesrpsko civilno stanovništvo u Foči i sa okolnostima pod kojim su zatočenici prvobitno uhapšeni i zatvoreni. Prethodno obrazložene lične karakteristike i okolnosti zatočenika bile su jednako očigledne ljudima u KP Domu. Konačno, ljudi u KP Domu su bili komšije, prijatelji i poznanici zatočenika i morali su znati da su ti zatočenici koje su lično poznavali bili civili, a ne ratni zarobljenici. U krajnjem, prilikom ispitivanja za vrijeme njihovog svjedočenja, obojica optuženih su priznali da su u dato vrijeme zapravo znali da zatočenici nesrpske nacionalnosti nisu ratni zarobljenici, i da nisu u zatvoru na osnovu sudskog postupka. Osoblje KP Doma je takođe moralo znati da su zatočenici bili civili koji su prvobitno lišeni slobode proizvoljno i isključivo zbog svoje etničke pripadnosti, te da je produženo zatočenje takođe bilo proizvoljno i nezakonito.

Optuženi su tvrdili da su zatočenike uhapsili i u KP Dom doveli pripadnici Vojne policije i da oni nisu odgovorni za ta djela. Vijeće u vezi s tim primjećuje da se njihovi zaključci odnose na produženo zatočenje i lišavanje slobode zatočenika nesrpske nacionalnosti u KP Domu, a ne na prvobitno privođenje i zatočenje, koje nije predmet optužnice.

Stoga, Vijeće takođe zaključuje da su zatočenici namjerno lišeni slobode proizvoljno i bez zakonskog opravdanja, i da je njihovo dalje, namjerno i proizvoljno zatočenje u KP Domu predstavljalo krivično djelo zatvaranja kao zločin protiv čovječnosti.

b. Druga nečovječna djela

Prema opisima mnogobrojnih svjedoka, uključujući i FWS 65, FWS 119, FWS 76, FWS 142, D i Ekrema Zekovića, zatočenici su držani u prenatrpanim prostorijama u kojima je bilo do 50, 60 ili čak 70 zatočenika u jednoj prostoriji. Mada se u svakoj prostoriji nalazilo nekoliko spavaonica ili manjih prostorija, i mada su zatočenici

su uglavnom imali veći broj kreveta, životni prostor i prostor za spavanje nije bio dovoljan za toliki broj zatočenika. Isto tako, veći broj svjedoka, uključujući svjedoka A, FWS 250 i Ekrema Zekovića, je svjedočio da su, naročito tokom ljeta 1992. godine, samice koje su, kao što im i ime govori, bile namijenjene za jednu osobu, bile prenatrpane i da je u jednoj ćeliji držano šest do sedam muškaraca.

Tu prenatrpanost su pogoršavali konkretni životni uslovi u kojima su zatočenici držani. Do ljeta 1993. godine, zatočenici su držani zaključani u svojim prenatrpanim prostorijama tokom dana i nije im dozovoljavano da izlaze u šetnju. Zatočenicima nije dozvoljavano čak ni da se kreću po zgradi van svojih prostorija osim kada su odvođeni u zatvorsku kantinu da jedu, a samo onim Zatočenicima koji su odlazili na rad je bilo je dozovoljeno da na određeno vrijeme izlaze iz svojih protorija. Ostali zatočenici, kao na primjer svjedok A, držani su u samicama, čiji bi adekvatniji naziv bio "ćelije za izolaciju", duže vrijeme, 30 dana u slučaju svjedoka A, i nije im uopšte dozvoljavano da izlaze pošto im je hrana donošena u ćelije. Veći broj svjedoka govorio je o slovenačkom novinaru koji je držan u izolaciji cijelo vrijeme dok je bio u zatočeništvu do decembra 1992. godine; svjedok FWS 182 je svjedočio da je izvjesni Tulek u izolaciji držan 102 dana. Ove činjenici potvrđuje veliki broj svjedoka, uključujući Ekrema Zekovića, FWS 138, FWS 142, FWS 172 i E.

Zatočenici, takođe, nisu dobijali sredstva za održavanje lične higijene, barem ne do ljeta 1993. godine. Zatočenici nisu dobijali sapun, četkice za zube i pastu za zube, i nisu se mogli kupati ili tuširati, niti su imali toplu vodu kojom bi se mogli oprati. Jedina odjeća koju su zatočenici imali bila je odjeća u kojoj su bili u vrijeme hapšenja i nekoliko uniformi koje su prethodno koristili zatočenici u KP Domu. Nisu bili u mogućnosti da operu to malo odjeće i posteljinu koju su imali. Optuženi Rašević, navodno, jeste dao nekim zatočenicima sapun da bi se mogli oprati, te oprati odjeću, ali ostali svjedoci su svjedočili da sredstva za održavanje higijene nisu dobili do 1993. godine. Isto tako, neki zatočenici su uspijevali da smisle načine da zagriju vodu za pranje, ali bi ih stražari KP Doma kažnjavali zbog tih pokušaja, a nisu svi zatočenici bili u mogućnosti da zagrijavaju vodu za sebe. Te činjenice su utvrđene kroz iskaze brojnih svjedoka, uključujući FWS 65, FWS 113, FWS 115 i FWS 119.

Životni uslovi u KP Domu su bili naročito teški tokom zime 1992 – 1993. godine. Svjedoci se slažu u pogledu opisa uslova koji su vladali zimi. Oni su svjedočili da zatočenicima nije obezbijeđena ni najosnovnija zaštita od hladnoće. U prostorijama u kojima su zatočenici držani nije bilo grijanja, a na razbijenim prozorima nije bilo stakla niti neke druge zaštite. Zatočenicima nije data zimska odjeća, nego su imali samo onu odjeću u kojoj su bili u vrijeme hapšenja i nekoliko uniformi koje su

prethodno koristili osuđenici koje su zatekli. Zatočenici su uglavnom koristili deke koje su bile u njihovim prostorijama da se zagriju. Ovaj iskaz nikada nije pobijen i u potpunosti je vjerodostojan. Ovi okrutni uslovi bili su dodatno otežavani postupcima stražara u KP Domu. Zatočenici su pokušali da, koristeći konac koji su našli, sašiju sebi zimsku odjeću, kao na primjer rukavice, džempere, od viška deka koje bi ostajale kako bi zatočenici bili odvođeni iz KP Doma. Međutim, prema svjedočenju FWS 08, FWS 65, FWS 71 i FWS 119, kada su stražari otkrili da to radete aktivnosti, kaznili su zatočenike tako što su im oduzeli odjeću koju su sašili kao i sve deke koje su bile višak osim dvije ili tri deke po osobi, a neke zatočenike su za kaznu zatvorili u ćelije za izolaciju. Usljed tih užasnih zimskih uslova, zatočenici su zadobili promrzline, a ruke i noge su im bile otečene i crvene. Svjedci FWS 08, FWS 65, FWS 119, FWS 139, A i Ekrem Zeković, između ostalih, svjedočili su o teškim životnim uslovima tokom te zime.

Utvrđeno je da su kotlovnica i grijanje u prostorijama bili pokvareni usljed napada na ustanovu u proljeće 1992.godine Svjedok FWS 250 je konkretno izjavio da mu je rečeno da popravi grijanje i kotlovnica je popravljena do jeseni 1992. godine i obezbjeđivala vrelu vodu za kuhinje, sistem radijatora koji je grijao prostorije zatočenika je i dalje bio pokvaren, i nije mu naređeno da to popravi. Svjedok FWS 250 je takođe svjedočio da je za kotlovnicu korišten ugalj koji je odnekud nabavljan, mada je optuženi Rašević izjavio da je rudnik uglja koji je bio povezan s KP Domom ponovo proradio tek 1993. godine Mada se osoblje KP Doma očigledno borilo s nedostatkom ogreva i građevinskog materijala, činjenice potvrđuju da nisu preduzete raspoložive mjere da bi se zatočenici zaštitili od teških zimskih uslova. Razbijeni prozori nisu bili popravljeni niti zaštićeni. Svjedok FWS 65 je svjedočio da su u administrativnoj zgradi postojale peći na drva i da su zatočenici cijepali drva za administrativnu zgradu i kuhinju. Optuženi Rašević je izjavio da nije bilo moguće tek tako sjeći drva u šumi, ipak je grijanje bilo obezbijeđeno pomoću peći na drva u upravnoj zgradi, ali ne i u prostorijama. Ekrem Zeković je takođe svjedočio da su, tokom jeseni i zime 1992. godine, radnici u metalskoj radionici pravili peći na drva za vojnike na linijama. Optuženi Todović je izjavio da su razbijeni prozori u prostorijama popravljeni tako što je stavljeno novo staklo ili karton, međutim Vijeće taj navod ne smatra vjerodostojnim imajući u vidu iskaz svjedoka FWS 139 koji je izjavio da barem neki od razbijenih prozora nisu popravljeni ni na koji način. To potvrđuju iskazi gore navedenih svjedoka, prema kojima su, te zime, uslovi u KP Domu bili posebno teški, te Vijeće zaključuje da je iskaz svjedoka FWS 139 u vezi s tim dosljedan i vjerodostojan. Činjenica koja je najviše ukazivala na to da su uslovi namjerno bili nečovječni jeste to da su stražari u KP Domu kažnjavali zatočenike zbog pokušaja da se zagriju tako što bi im oduzimali višak deka i zimsku odjeću koju su zatočenici sami sebi sašili. Svaka

sugestija da su stražari ispravno kažnjavali zatočenike zbog uništavanja zatvorske imovine i kršenja zatvorskih pravila je u tim okolnostima apsurdna.

Najteže i najčešće uskraćivanje u fizičkom smislu kojem su zatočenici bili podvrgavani i koje je najviše doprinosilo slabljenju zatočenika i njihovim problemima fizičke prirode, posebno zbog broja zatočenika koji su tome bili izloženi, jeste očigledno njihova neadekvatna ishrana zatočenika. Prema svjedočenjima skoro svih zatočenika, dnevna porcija hrane je bila ograničena na malo hljeba, čaj i neku slabu čorbu ili malo riže, što je bilo krajnje nedovoljno i po kvalitetu i po kvantitetu. Skoro svi svjedoci koji su svjedočili su opisivali kako su za kratko vrijeme znatno smršali, i do 40 kg, tokom vremena koje su proveli u zatočeništvu. Prema svjedočenju FWS 65, FWS 104, FWS 172 i fws 250, vekne hljeba su sječene na 10 do 15 kriški, a svaki zatočeniktvorenik je dobijao samo po jednu tu malu krišku. Isto tako, zatočenici nisu dobijali meso ili povrće, te stoga nisu dobijali neophodne proteine, vitamine i hranljive materije, neophodne za zdravlje. Nasuprot tome, zatvorsko osoblje i osuđenici srpske nacionalnosti su dobijali veće porcije hranljivijih namirnica. Svjedok FWS 250, koji je u to vrijeme radio u kuhinji KP Doma, svjedočio je da su Srbi dobijali bolju hranu u odnosu na zatočenike i da su osuđenici srpske nacionalnosti dobijali neograničene količine koliko god su htjeli hljeba. To su potvrdili i svjedoci FWS 162 i FWS 182, koji su opisali kako bi, nakon što bi osuđenici srpske nacionalnosti završili sa jelom, ostajalo hljeba koji se bacao, kao i svjedoci FWS 65, FWS 71, FWS 76, FWS 82 i FWS 119, koji su svjedočili da su osuđenici srpske nacionalnosti dobijali kvalitetniju hranu od zatočenika nesrpske nacionalnosti.

Odbrana je ponudila veći broj oslobađajućih argumenata u vezi sa neadekvatnom ishranom zatočenika. Optuženi Todović je izjavio da je u Foči 1992. i početkom 1993. godine vladala opšta glad, i da je tek u ljeto 1993. godine, kada je Crveni krst počeo donositi hranu u Foču, bilo dovoljno hrane za stanovništvo i zatočenike. Optuženi Rašević je takođe dostavio dokaze u obliku dokumenta, dokaz O-I-53, o tome da je vladala nestašica hrane i da je to bio razlog zbog kojeg su porcije bile smanjene. Optuženi je izjavio da su hranu dobijali od vojske, ali da je jednostavno nisu dobijali u dovoljnoj količini. U vezi s tim, optuženi Todović je izjavio da je ekonomiju KP Doma, koja je prije rata zatvoru obezbjeđivala hranu i novac za hranu, bila zauzela vojska; ulogu ekonomije i njeno zauzimanje potvrdili su neki svjedoci Tužilaštva. Optuženi Todović je takođe izjavio da je sva hrana koja je bila na raspolaganju jednako dijeljena zatočenicima i osuđenicima, te da zatočenici nisu toliko izgubili na težini koliko su oni tvrdili, barem ne poslije jula 1992 godine.

Međutim, čak i da je do 1993. godine u Foči vladala opšta nestašica i da je bilo manje hrane pošto je vojska zauzela ekonomiju KP Doma, to ipak ne bi promijenilo

zaključak Vijeća da je zatočenicima koji nisu bili srpske nacionalnosti namjerno davana hrana znatno lošijeg kvaliteta i u znatno manjim količinama nego osuđenici srpske nacionalnosti i zatvorsko osoblje. U pogledu toga, Vijeće ne smatra vjerodostojnim iskaz optuženog Todovića da je hrana dijeljena jednako, i da zatočenici nisu znatno izgubili na težini nakon jula 1992. godine. Svjedoci FWS 65, FWS 71, FWS 76, FWS 82, FWS 119, FWS 162, FWS 182 i FWS 250 su vjerodostojno i dosljedno svjedočili da je postojala značajna razlika u hrani koja je davana Srbima i onima koji nisu bili srpske nacionalnosti. Postoji takođe dosta dokaza da su zatočenici značajno gubili na težini tokom dužeg vremenskog perioda, dok se isti gubitak na težini nije primjećivao kod osuđenika srpske nacionalnosti. U prilog tome da je uskraćivanje ove vrste bilo namjerno govore i iskazi prema kojima su osoblje i osuđenici srpske nacionalnosti dobijali dovoljno hrane tako da su zapravo bacali ostatke hrane. Todović je indirektno potvrdio činjenicu da je tačno da su srpski osuđenici i osoblje bacali hljeb. U nastojanju da opovrgne izjave svjedoka koji su rekli da su vidjeli da se hljeb baca u kante za smeće, tvrdio je da je to bilo nemoguće jer je on uzimao preuzimao preostali hljeb iz kuhinje kako bi ga davao seljacima u zamjenu za jaja. Stoga, Vijeće zaključuje da iako možda nije bilo previše hrane, zatočenicima je namjerno uskraćivan odgovarajući dio raspoložive hrane, usljed čega su zatočenici podvrgnuti teškom izgladnjivanju i pratećim teškim psihičkim i fizičkim posljedicama pothranjenosti.

Kao što je utvrđeno prihvaćenom činjenicom P91, te iskazima svjedoka, uključujući FWS 85, FWS 86, FWS 111 i FWS 182, zdravstvena zaštita u KP Domu je bila neadekvatna. Zatočenici su bolovali od raznih bolesti, povreda i hroničnih bolesti, kako onih koje su imali prije, tako i novih, i pružano im je ili neadekvatno ili nikakvo liječenje. Prema iskazima svjedoka FWS 65, FWS 182, B, C i optuženog Raševića, stalno medicinsko osoblje KP Doma sastojalo se od jednog medicinskog tehničara, mada je jedan doktor iz lokalnog Doma zdravlja redovno obilazio KP Dom. Međutim, kako su svjedoci FWS 65 i FWS 182 dalje naveli, čak i kada je doktor bio tu, nije bilo moguće pregledati sve zatočenike. Pored toga, bilo je vrlo malo lijekova na raspolaganju, a kod onih koji jesu bili na raspolaganju je ili bio istekao rok upotrebe ili su dobijani u nedovoljnim dozama, kako je utrđeno na osnovu iskaza svjedoka FWS 85 i optuženog Todovića. Svjedok FWS 111 je izjavio da ga je jedan stražar spriječio da traži ljekarsku pomoć. Međutim, drugi svjedoci kao što su FWS 65 i FWS 115 svjedočili su da su svi lijekovi koji su bili na raspolaganju dijeljeni zatočenicima, dok je FWS 86 rekao da je medicinsko osoblje bilo voljno da pomogne ali da za to nisu imali dovoljno lijekova. Svjedok FWS 111 je takođe rekao da je doktor stavljen na raspolaganje zatočenicima nakon što se on žalio upravi KP Doma, mada je taj doktor kasnije pobjegao iz Foče i KP Doma, kako je potvrđeno iskazom Todovića. Oba optužena su saglasno izjavila da je

ljekarska pomoć u Foči u kritično vrijeme bila nedovoljna, kako u KP Domu, tako i izvan njega, zbog velikog pomankanja medicinskog osoblja i materijala.
Stoga, mada Vijeće zaključuje da je zdravstvena zaštita koju su zatočenici dobijali bila nedovoljna, i doprinosila je nevolji zatočenika, nema dovoljno dokaza da bi se zaključilo da su uprava i osoblje KP Doma imali opštu namjeru da zatočenicima uskrate neophodnu ljekarsku pomoć. Ipak, neadekvatna ljekarska pomoć, u kombinaciji s drugim uslovima u KP Domu, predstavljali su faktore koji su uticali na smrt nekih zatočenika, mada se ne može reći da su ti uslovi doveli do smrti tih zatočenika.

Jedne noći, tokom proljeća ili ljeta 1992. godine, Esed Hadžiću je …. Ostali zatočenici iz njegove prostorije su rekli stražaru da mu je potrebna ljekarska pomoć, ali to nije obezbijeđeno. Ljekarska pomoć mu je pružena tek narednog jutra i potom je odveden u lokalnu bolnicu. Tamo mu je, navodno, pruženo neko liječenje, ali je ipak preminuo. Ove činjenice utvrđene su na osnovu iskaza mnogobrojnih svjedoka, uključujući svjedoka E, Ekrema Zekovića, FWS 03, FWS 71, FWS 76, FWS 104, FWS 138, FWS 162 i FWS 182.

I drugi zatočenici su takođe umirali od bolesti dok su bili zatvoreni u KP Domu. Svjedoci su svjedočili i o smrti zatočenika Šefke Kubata, Omera Kunovca i Juse Džamalije. Prema iskazima svjedoka, uključujući i Ekrema Zekovića, FWS 115, FWS 139, FWS 182 i FWS 250, Šefko Kubat je takođe odranije bolovao od … i bila mu je potrebna ljekarska pomoć pošto je imao velike bolove. Nije jasno kakvu ljekarsku pomoć je na početku dobijao, ali dokazi utvrđuju da jeste liječen i da je, nakon nekog vremena, prebačen u lokalnu bolnicu na operaciju. Optuženi Mitar Rašević je izjavio da je u bolnici utvrđeno da Šefko Kubat ima …. U bolnici, navodno, nisu bili u mogućnosti da mu pruže liječenje i on je vraćen u KP Dom gdje je preminuo. Omer Kunovac je bio gluhonijem. Premlaćen je, mada je nejasno da li prije ili tokom zatočeništva, usljed čega je zadobio teške povrede. Svjedok FWS 139 je svjedočio da Kunovac nije mogao ispričati ostalim zatočenicima o bolu koji je osjećao, i da je jedinu pomoć dobio od drugog zatočenika koji je bio doktor. Nekoliko dana kasnije, preminuo je.

Vijeće ne smatra da je smrt Šefke Kubata i Omera Kunovca, rezultat uskraćivanja ljekarske pomoći. Mada Šefki Kubatu možda nije odmah pružena ljekarska pomoć, pružena mu je neka pomoć i prebačen je u lokalnu bolnicu na operaciju. Zaista, Ekrem Zeković i svjedok FWS 138 su konkretno svjedočili da smrt Šefke Kubata nije bila uzrokovana nedostatkom ljekarske pomoći. Što se tiče Omera Kunovca, Tužilaštvo nije dokazalo van sumnje da su stražari ili drugi u KP Domu znali ili bili obaviješteni da je njemu potrebna ljekarska pomoć i da je ta pomoć uskraćena.

Vijeće zaključuje da je ljekarska pomoć u to vrijeme u Foči bila ispod potrebnog nivoa, i da je neadekvatna ljekarska pomoć, zajedno sa teškim uslovima u KP Domu bila štetna, a poneka i pogubna, po zatočenike. Međutim, nema dokaza da je bilo ko iz KP Doma namjerno uskraćivao ljekarsku pomoć koja je bila na raspolaganju u Foči, da bi izazvao patnju. Zapravo, iz dokaza proizilazi da je uprava KP Doma, posebno Rašević, pokušavala da zatočenicima omogući da koriste ljekarsku pomoć koja je bila na raposlaganju u Foči u to vrijeme. Stoga, mada se u optužnici tačno opisuje činjenično stanje, iz dokaza ne proizilazi postojanje trećeg elementa, namjere, za izvršenje krivičnog djela drugih nečovječnih djela, koji je neophodan da bi dato činjenično stanje predstavljalo zločin protiv čovječnosti.

Iskazi svjedoka, uključujući FWS 58, FWS 71, FWS 111 i FWS 250, dokazuju da je Juso Džamalija počinio samoubistvo u samici dok je bio u zatočeništvu u KP Domu. Svjedok FWS 250 je bio u u samici u isto vrijeme i svjedočio je da je Juso Džamalija bio povrijeđen i krvav kada je doveden u samicu. Nekada tokom te noći, počinio je samoubistvo vješanjem. Postoje suprotni iskazi o razlozima njegovog samoubistva: svjedok FWS 111 je povezao samoubistvo Juse Džamalije povezao sa stradanjem članova njegove porodice u napadu na njegov zaseok, dok je svjedok FWS 58 povezao njegovo samoubistvo povezao sa premlaćivanjem i ispitivanjem u KP Domu. Stoga, nije utvrđeno izvan sumnje da se za ovu smrt mogu direktno okriviti uslovi u KP Domu.

Drugi zatočenici su često i proizvoljno premlaćivani i zatvarani u ćelije za izolaciju. Prema svjedočenju svjedoka FWS 65 i FWS 119, stražari KP Doma su zatočenike koji su pokušali da ublaže teške zimske uslove tako što su šili zimsku odjeću kažnjavali i zatvarili u ćelije za izolaciju. Stražari KP Doma su zatočenike zatvarali u ćelije za izolaciju iz drugih sličnih proizvoljnih razloga kao što su: uzimanje fotelje iz stražarske prostorije za zatočenika koji nije mogao spavati; uzimanje hrane iz kuhinje, uzimanje opušaka iz zatvorskog dvorišta; pokušaj traženja medicinske pomoći od osoblja lokalne bolnice; skrivanje malog radio prijemnika; posjedovanje više deka; pokušaj zagrijavanja vode; pokušaj uspostavljanja kontakta sa drugim zatočenicima; davanje dodatnih porcija hljeba drugim zatočenicima; traženje čaja direktno iz kuhinje bez prethodnog traženja dozvole od stražara; i drugih razlogai. Veliki broj zatočenika koji su odvođeni u ćelije za izolaciju iz tih razloga svjedočio je da su ih na putu do ćelija ili u ćelijama šamarali, udarali ili tukli. Ove činjenice utvrdili su Ekrem Zeković, FWS 65, FWS 71, FWS 76, FWS 138, FWS 139, FWS 162, FWS 210, FWS250 i B.

Psihološka patnja je takođe bila karakteristična za uslove u KP Domu. Prema iskazima svjedoka FWS 02, FWS 58, FWS 65, FWS 76, FWS 111, FWS 113, FWS 115, FWS 172 i FWS 182, zatočenici su živjeli u strahu zbog prethodno opisanog

proizvoljnog kažnjavanja, te zbog toga što su vidjeli patnju, smrt i nestanak drugih zatočenika i zbog straha od toga ko bi mogao biti sljedeća žrtva. Pored toga, držani su u izolaciji, bilo im je zabranjeno da komuniciraju sa zatočenicima iz drugih prostorija, sve posjete su im bile uskraćene i nije im dozvoljena prepiska i komunikacija s vanjskim svijetom.

Iz dokaza proizilazi da je optuženi Todović zatočenicima prijetio teškim fizičkim kažnjavanjem ako prekrše zatvoprska pravila, pokušaju da pobjegnu ili odbiju da rade. Prema svjedočenju skoro svih svjedoka koji su bili zatvoreni u KP Domu, Todović je naročito prijetio svim zatočenicima nakon što je saznao za bjekstvo Ekrema Zekovića. Prema iskazu svjedoka FWS 82, FWS 210 i A, Todović je ozbiljno prijetio svim zatočenicima koji su sa Zekovićem radili u metalskoj radionici, do te mjere da je čak u njih upirao oružjem; ovi svjedoci su jednoglasno izjavili da su povjerovali u tu prijetnju i da su s ebojali da će biti ubijeni. Slično tome, nakon što je Zeković uhvaćen i vraćen u KP Dom, Todović je sve zatočenike nesrpske nacionalnosti okupio u krugu KP Doma. Todović je rekao zatočenicima da, zato što su Srbi humani, Zeković neće biti kažnjen za pokušaj bjekstva, ali je upozorio sve zatočenike da ne bježe i kaznio ih za Zekovićevo bjekstvo tako što im je prepolovio porcije hrane. Svjedoci FWS 76, FWS 138 i FWS 139 su izjavili da je Todović očigledno prijetio zatočenicima; svjedok FWS 76 je dalje konkretno izjavio da je Todović rekao zatočenicima da će, ukoliko pokušaju da pobjegnu, biti ubijeni. Što se tiče prisilnog rada, svjedok FWS 71 je izjavio da mu je Todović prijetio kada je odbio da ide da radi u rudniku, rekavši da to više nikada ne odbije, da mu se može svašta dogoditi; to da je Todović prijetio zatočenicima kada bi odbili da rade, potvrdili su svjedoci FWS 65 i FWS 138. Konačno, svjedok FWS 182 je izjavio da, kada ga je uhvatio da švercuje duvan sa Srbima u KP Domu, Todović ga je odveo u ćeliju za izolaciju i prijetio mu smrću ako mu ne kaže šta se dešava. Slično tome, svjedok FWS 210 je naveo da mu je Todović, kada je uhvaćen kako pokušava da preda poruku, prijetio i rekao mu da su oni krvni neprijatelji, a potom ga za kaznu poslao u ćeliju za izolaciju. Ovi iskazi detaljno, dosljedno i vjerodostojno opisuju da je Todović koristio prijetnje kako bi osigurao da zatočenici nesrpske nacionalnosti poštuju zatvorska pravila i izvršavaju njegova naređenja i direktive.

Posmatrano u cjelini, Vijeće zaključuje da su opisani životni uslovi u KP Domu izazvali veliku patnju i ozbiljne fizičke ili psihičke povrede. Svjedoci FWS 85, FWS 86, FWS 111, FWS 139 i FWS 162, između ostalih, su svjedočili o svom dramatičnom gubitku na težini za vrijeme dok su bili u zatočeništvu u KP Domu i o velikoj patnji i ozbiljnim povredama koje im je to nanijelo. Svjedok C je svjedočio da je u KP Domu dobio ... usljed pothranjenosti. Svjedoci FWS 71 i FWS 82 svjedočili su o ozbiljnim, dugoročnim psihičkim povredama, uključujući simptome ..., koje su uzrokovane ovim uslovima i od kojih se još uvijek liječe. Vijeće dalje

zaključuje da ovi uslovi imaju sličnu težinu kao i djela nabrojana u članu 172. stav 1. KZ BiH, naročito kada se posmatraju u cjelini i u kontekstu.

Pored toga što je utvrđeno da neakvatnost ljekarske pomoći, mada je bila štetna po zdravlje zatočenika, nije bila namjerna, životni uslovi zatočenika nesrpske nacionalnosti u KP Domu su bili namjerno stvoreni i usmjereni na nanošenje velike patnje i ozbiljnih fizičkih i psihičkih povreda, do čega je, zapravo, i došlo. Dokazi utvrđuju da su gore opisani uslovi bili teški i gotovo nepodnošljivi. To je naročito očigledno iz razlike u životnim uslovima zatočenika koji nisu bili srpske nacionalnosti i osuđenika srpske nacionalnosti i zatvorskog osoblja. Stoga, Vijeće zaključuje da su životni uslovi bili usmjereni na nanošenje velike patnje i ozbiljnih povreda upravo nesrpskom stanovništvu.

E. TAČKA 4:

1. Elementi radnje - ODVOĐENJE U ROPSTVO I DRUGA NEČOVJEČNA DJELA

a. Odvođenje u ropstvo

U članu 172. stav 2. tačka c), „odvođenje u ropstvo" je definisano kao zločin protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka c), kao „vršenje nad osobom bilo kojeg ili svih ovlaštenja inače vezanih za pravo svojine, uključujući vršenje takvog ovlašćenja pri trgovanju ljudima, posebno ženama i djecom." Prema tome, elementi krivičnog djela odvođenja u ropstvo prema članu 172. stav 1. tačka c) su:

1) vršenje nad osobom bilo kojeg ili svih ovlaštenja inače vezanih za pravo svojine; I
2) namjerno vršenje tih ovlaštenja.

Tačka 4. optužnice opisuje događaje o kojima se ovdje govori kao "prisilni rad". Mada prisilni rad prema KZ BiH po inkriminaciji pripada krivičnom djelu Ratni zločin protiv civilnog stanovništva i inače se u praksi MKSJ-a smatralo da predstavlja krivično djelo okrutnog postupanja, nečovječnog postupanja, progona i drugih nečovječnih djela. Ali prisilni rad može takođe, u kombinacuji sa drugim okolnostima, predstavljati odvođenje u ropstvo kao Zločin protiv čovječnosti[57]*.*

[57] *Vidi npr.,* drugostepenu presudud u predmetu *Blaškić*, para.597. (okrutno postupanje); *Tužilac protiv Naletilića i Martinoviića,* IT-98-34-T, presuda, 31.3.2003., para. 262. *et seq.*(krivično djelo nedozvoljenog rada iz člana 3. Statuta MKSJ, zbog kršenja odredbi člana 49., 50., 51. i 52. III Ženevske konvencije, kao i nečovječnog postupanja, okrutnog postupanja i drugih nečovječnih djela); *Tužilac protiv Krnojelca,* IT-95-25-A, presuda, 17.9.2003., para. 199.(progon); *Tužilac protiv Simića i drugih,* IT-95-9-T, presuda, 17.10.2003., para. 835 – 837 (progon); *Tužilac protiv Krajišnika*, IT-00-39&40-T, presuda, 27.9.2006., para. 818 (progon);

Stoga, iz razloga obrazloženih u daljem tekstu, Vijeće zaključuje da prisilni rad zatočenika nesrpske nacionalnosti u KP Domu predstavlja odvođenje u ropstvo kao zločin protiv čovječnosti.

Jasno je da je, u dato vrijeme,"odvođenje u ropstvo" predstavljalo zločin protiv čovječnosti po običajnom pravu. "Odvođenje u ropstvo" kao jedno od djela koja predstavljaju zločine protiv čovječnosti, obuhvaćeno je članom 6. Povelje Međunarodnog vojnog tribunala za Njemačku (MVT), kao i članom 6. stav 1. tačka c) Zakona 10. Kontrolnog savjeta, članom 5. tačka c) Tokijske povelje i Principom VI (c) Nirnberških principa. Pravna kvalifikacija po međunarodnom običajnom pravu data je u Konvenciji o ropstvu iz 1926. godine i Dopunskoj konvenciji Ujedinjenih nacija o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i prakse slične ropstvu („Dopunska konvencija o ropstvu").

Stoga, Vijeće zaključuje da pravna kvalifikacija krivičnog djela odvođenja u ropstvo iz člana 172. stav 2. tačka c) odgovara pravnoj kvalifikaciji ovog krivičnog djela u međunarodnom običajnom pravu u dato vrijeme[58].

Nužno je na početku naglasiti da krivično djelo odvođenja u ropstvo kao zločin protiv čovječnosti nije ograničeno na laičko shvatanje „ropstva" kao prava vlasništva i raspolaganja osobama kao imovinom odnosno „pokretnom imovinom". Kako je koncept ropstva prema kojem se osobe smatraju pokretnom imovinom, naročito de jure, nestajao, a umjesto njega se pojavljivale druge prakse slične ropstvu, koncept ropstva u međunarodnom pravu se razvijao da bi te savremene oblike ropstva mogao tretirati kao ropstvo[59]. *To potvrđuje Žalbeno vijeće u predmetu Kunarac, koje navodi:*

Žalbeno vijeće smatra da su u vrijeme počinjenja ovih krivičnih djela ti savremeni oblici potpadali pod krivično djelo porobljavanja kao zločina protiv čovječnosti prema međunarodnom humanitarnom pravu[60].

Zaključak Pretresnog vijeća u predmetu Kunarac zasnovan je takođe na definiciji iz međunarodnog običajnog prava, koja je prema zaključku Vijeća „možda šira od tradicionalnih i katkad naizgled različitih definicija ropstva, trgovine robljem i

---

[58] *Vidi* prvostepenu presudu u predmetu *Kunarac*, paragraf 539. („[P]retresno vijeće nalazi da se u vrijeme relevantno za ovu optužnicu porobljavanje kao zločin protiv čovječnosti u međunarodnom običajnom pravu sastojalo od vršenja nekog od oblika ili svih ovlasti koje proizilaze iz prava vlasništva nad nekom osobom."); prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, paragraf 350. (isto).

[59] *Vidi* uopšteno M. Cherif Bassiouni, „Porobljavanje kao međunarodni zločin", 23 N.Y.U.J. Int'l L. & Pol. 445 (1991.).

[60] Drugostepena presuda u predmetu Kunarac, paragraf 117.

ropske zavisnosti, te prisilnog ili obaveznog rada koje se mogu naći na drugim područjima međunarodnog prava[61]*.“*

Moderni oblici ropstva prema međunarodnom običajnom pravu, u vrijeme kada su krivična djela izvršena, obuhvatali su “prisilni rad”, za koji se optužnicom terete. Na primjer, optuženi u predmetu AFRC su osuđeni za porobljavanje kao zločin protiv čovječnosti prema međunarodnom običajnom pravo zbog nasilnog otimanja civila i korištenja istih za prisilni rad. Pretresno vijeće Specijalnog suda za Sijera Leone je utvrdilo da su, u više navrata, naoružani vojnici nasilno otimali civile i odvodili ih na druge lokacije, konkretno u sela i kampove u kojima se nalazila vojska, gdje su civili korišteni za prisilni rad, pri čemu su obavljali razene poslove od prevoza materijala i prikupljanja hrane do izgradnje koliba i kućnih poslova[62]*. Otetim civilima je često prijećeno smrću u slučaju da pokušaju pobjeći i neki civili koji jesu pokušali pobjeći su zapravo ubijeni. Pored toga, civili su podvrgavani maltretiranju, uključujući premlaćivanje, kako u cilju kažnjavanja tako i usvrhu čistog zlostavljanja. Pretresno vijeće je zaključilo da ove radnje predstavljaju porobljavanje kao zločin protiv čovječnosti. Ni u jednom od ovih slučajeva, činjenice nisu ukazivale da se sa civilima postupalo kao sa pokretnom imovinom u klasičnom smislu da su kupovani, prodavani, razmjenjivani ili krijumčareni.*

Vijeće prihvata ograničenije tumačenje porobljavanja iz člana 4. Evropske konvencije koje je Evropski sud za ljudska prava nedavno dao u predmetu Siliadin protiv Francuske[63]*. Mada Vijeće prihvata razliku između ropstva i drugih sličnih praksi kao kršenje ljudskih prava u skladu sa Evropskom konvencijom, Vijeće ponavlja da se, prema međunarodnom običajnom pravu, naročito kada se radi o humanitarnom pravu, za razliku od prava ljudskih prava, krivično djelo porobljavanja ne razlikuje od klasičnih i savremenih oblika ropstva.*

Analizirajući potom faktore koje je trebalo razmotriti da bi se utvrdilo da li je došlo do primjene nekih ili svih ovlaštenja vezanih za pravo svojine, Pretresno vijeće u predmetu Kunarac je, nakon što je konsultovalo odgovarajuće međunarodne konvencije, instrumente i ograničenu prethodnu praksu suda u vezi sa krivičnim djelom porobljavanja i prisilnog rada kao kršenja ljudskih prava, utvrdilo veliki broj pokazatelja koji su ukazivali na porobljavanje, a kojima su se rukovodili u svojoj analizi:

---

[61] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, pragaraf 541. *Vidi* takođe, *Radovan Stanković,* X-KR-05/70 (Sud BiH), prvostepena presudu, 14.11.2006., str.18.

[62] *Vidi uopšteno*, *Tužilac protiv Brime i drugih* („predmet AFRC“), SCSL-04-16-T, presuda, 20.6.2007., paragraf 1.310 – 1.394.

[63] App. No. 73316/01, 26.7.2005. godine.

[O]bilježja porobljavanja uključuju elemente kontrole i vlasništva, ograničenje ili kontrolu autonomije pojedinaca, slobode izbora ili slobode kretanja i, često, stjeanje neke dobiti za počinitelja. Ne postoji pristanak ili slobodna volja žrtve. Slobodna volja ili pristanak postaju nemogući ili irelevantni usljed, na primjer, prijetnje ili upotrebe sile, odnosno drugih vrsta prinude, uslijed straha zatočenja ili zarobljeništva, psihološkog pritiska ili socijalno-ekonomskih uslova. Dalji pokazatelji porobljavanja obuhvataju eksploataciju, primoravanje na obavljanje prisilnog ili obaveznog rada, odnosno usluga, često bez nadoknade i često, mada ne i nužno, uz fizičke patnje, spolno općenje, prostituciju i trgovanje ljudima[64].

Vijeće takođe napominje još jedan stav priznat u sudskoj praksi Američkog vojnog suda u Nirnbergu. Kao odgovor na očigledni nedostatak osjećaja stida kod velikog broja optuženih zbog same činjenice da su mnogobrojni civili stranci iz okupiranih teritorija korišteni za ropski rad u nacističkoj vojnoj industriji, Sud je naglasio suštinu tog krivičnog djela:

Ropstvo može postojati i bez mučenja. Robovi mogu biti dobro nahranjeni, dobro obučeni i imati udoban smjetštaj, ali oni su ipak robovi ukoliko su bez sudskog postupka lišeni slobode prisilnim ograničavanjem. Možemo eliminisati sve dokaze maltretiranja, previdjeti izgladnjivanje, premlaćivanje i i druga varvarska djela, ali priznata činjenica porobljavanja – prisilnog rada bez naknade – i dalje ostaje. Ne postoji tako nešto kao dobroćudno ropstvo. Nedobrovoljan ropski odnos, čak i kada je ublažen čovječnim postupanjem, ipak predstavlja porobljavanje[65].

Mada dokazi prisilnog rada ne dokazuju per se odvođenje u ropstvo, kao što je to navelo Pretresno vijeće u predmetu Krnojelac, da „iznuđivanje prisilnog ili prinudnog rada ili usluge predstavlja pokazatelj porobljavanja i faktor koji treba uzeti u obzir prilikom utvrđivanja da li je počinjeno porobljavanje[66]*.“*

b. Druga nečovječna djela

Kao što je prethodno rečeno, elementi krivičnog djela drugih nečovječnih djela kao zločina protiv čovječnosti prema članu 172. stav 1. tačka k) KZ BiH su:

1) djela moraju biti slične težine kao djela konkretno nabrijana u članu 172. (a)(1);
2) djelima mora biti nanesena velika patnja ili ozbiljna fizička ili psihička povreda ili narušenje zdravlja; i

---

[64] Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, paragraf 542.
[65] SAD protiv Pohl-a i drugih, presuda od 3.11.1947. godine, Suđenja ratnim zločincima pred nirnberškim vojnim sudovima u skladu sa Zakonom br. 10. Kontrolnog savjeta („Zelena serija“), tom V (1950. godina), str. 970.
[66] Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, paragraf 359

3) djela moraju biti učinjena u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne fizičke povrede.

Pravna pitanja prethodno obrazložena u vezi sa nečovječnim djelima jednako su primjenljiva i na analizu Vijeća u odnosu na navode i činjenice iz ove tačke.

Utvrđeno je da korištenje ljudi kao živog štita predstavlja krivično djelo nečovječnog postupanja i okrutnog postupanja protivno zakonima i običajima ratovanja[67]. Stoga, Vijeće zaključuje da korištenje lica kao živog štita takođe predstavlja djelo dovoljne težine kao i djela nabrojana u članu 172. stav 1. da bi predstavljalo zločin protiv čovječnosti ili druga nečovječna djela po međunarodnom običajnom pravu[68].

Za dokazivanje izvršenja ovog krivičnog djela nije nužno da lice korišteno kao živi štit mora zadobiti fizičke povrede[69]. Kao što je Žalbeno vijeće u predmetu Blaškić konstatovalo, „[O]va zabrana zamišljena je kao zaštita zatočenika od izlaganja opasnosti od povrede, a ne samo kao zaštita od same povrede." Šta više, psihička povreda nastala usljed izlaganja opasnosti od zadobijanja fizičke povrede može biti dovoljna za dokazivanje izvršenja ovog krivičnog djela[70].

2. Pravni i činjenični zaključci

a. Odvođenje u ropstvo

Počevši od maja 1992.god. pa do odlaska preostalih zatočenika u oktobru 1994.godine, zatočeni civili nesrpske nacionalnosti su prisiljavani da rade na lokacijama u KP Domu i izvan njega. Veći broj zatočenika je počeo da radi na različitim lokacijama skoro odmah po dolasku u KP Dom. Svjedok FWS 210 je izjavio da je dva ili tri dana nakon što je Užički korpus otišao iz KP Doma, bio raspoređen na rad, prvo u mlin u Ustikolini, a potom u metalskoj radionici u KP Domu. Slično tome, svjedok FWS 250 je izjavio da je radio u kuhinji KP Doma u aprilu, maju i junu 1992., dok je Ekrem Zeković izjavio da je počeo da radi u metalskoj radionici odmah po dolasku, u maju 1992.godine Kako su svjedoci koji su radili dalje izjavili, mnogi od njih su radili do dana kada su razmijenjeni. Ekrem Zeković i svjedok FWS 139, koji su bili u zadnjoj grupi zatočenika u KP Domu, su

[67] Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, paragraf 653, 654. („Korištenje zatočenih civila kao živog štita zabranjeno je, dakle, odredbama ženevskih konvencija, a ono može predstavljati nečovječno ili okrutno postupanje ..."); Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić,* paragraf 289, 303. *Vidi takođe*, *Tužilac protiv Aleksovskog*, IT-95-14/1-T, presuda, 25.6.1999. godine, paragraf 229. (gdje se zaključuje da korištenje lica kao živog štita predstavlja krivično djelo ugrožavanja ličnog dostojanstva).

[68] *Vidi uopšteno* presudu u predmetu *Dmjanović*

[69] Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić,* paragraf 654.

[70] *Tužilac protiv Blaškića,* IT-95-14-T, presuda, 3.3.2000., paragraf 716.

konkretno izjavili da su radili u rudniku uglja tog jutra kada su razmijenjeni; slično tome, svjedok C koji je ranije razmijenjen je izjavio da je radio dok nije razmijenjen.

Mada su zatočenici prvobitno raspoređivani na rad na relativno ad hoc osnovi, formalni radni vod je uskoro oformljen, što je utvrđeno na osnovu iskaza svjedoka FWS 02, FWS 82, FWS 83, FWS 113, FWS 182, FWS 210, A, C, D i Ekrema Zekovića. Prema iskazu svjedoka FWS 82, FWS 83 i D, optuženi Todović je bio odgovoran za osnivanje radnog voda negdje u julu ili avgustu 1992.; to potvrđuje Ekrem Zeković koji je izjavio da mu je srpski civil koji je bio zadužen za metalsku radionicu, rekao da je Todović zadužen za raspoređivanje na rad. Svjedok FWS 83 je dalje izjavio da ga je Todović odredio za vođu radnog voda, što je potvrdio svjedok FWS 82. Ovi zatočenici su zajedno premješteni u istu prostoriju. Svjedok A je izjavio da je oko 65-70 zatočenika raspoređeno u radni vod. Mada su se neki zatočenici u radnom vodu, kao što su Ekrem Zeković i FWS 210, dobrovoljno javili ili pristali da rade, drugi, kao što su FWS 02, A i D, su izjavili da su oni jednostavno raspoređeni na rad; FWS 02 i A su izjavili da ih je na rad rasporedio jedan stražar KP Doma, dok je svjedok D izjavio da je njega rasporedio Todović. Pored toga, FWS 85 je izjavio da je on pitao Todovića da ga rasporedi na rad u tvornicu namještaja i da ga je, potom, Todović rasporedio na rad tamo.

Zatočenici koji su raspoređivani u radni vod su uglavnom bili kvalifikovane zanatljije, zemljoradnici i drugi koji su bili kvalifikovani za izvršavanje poslova na koje su raspoređivani. Na primjer, svjedok D je izjavio da mu je, kada je raspoređen u radni vod, Todović rekao da je dobar zemljoradnik i dobar kosac. Slično tome, svjedok FWS 02, koji je radio u tvornici namještaja, izjavio je da je on bio visokokvalifikovani metalski radnik, kao i FWS 210 koji je obavljao metalske radove na različitim lokacijama, uključujući metalsku radionicu, bolnicu u Foči i kuća Milorada Krnojelca. Pošto su bili kvalifikovani radnici, pripadnici radnog voda su radili u privrednim jedinicama KP Doma, tačnije, metalskoj i mehaničkoj radionici, tvornici namještaja i ekonomiji Brioni. Propadnici radnog voda takođe su obavljali i stručne radove u KP Domu, kao što je, popravka krova na zgradi KP Doma, te na drugim lokacijama u Foči, uključujući bolnicu i kuću Milorada Krnojelca.

Ostali zatočenici, uključujući FWS 65, FWS 115, FWS 182 i B, su obavljali sitnije poslove oko kruga KP Doma, kao što je čišćenje i metenje. Ovi zatočenici nisu bili raspoređeni u radni vod, već su jednostavno radili po krugu. Svjedok FWS 115 i FWS 182 su konkretno izjavili da su pitali optuženog Todovića da li mogu da rade i da im je Todović to odobrio i rasporedio ih na obavljanje sitnih poslova.

Za razliku od pripadnika radnog voda, koji su uglavnom bili kvalifikovani radnici i koji su počeli da rade u privrednim jedinicama KP Doma u ljeto 1992., druga grupa zatočenika je počela da radi tek 1993., kada je rudnik uglja u Miljevini ponovo otvoren. Postojale su dvije važne razlike između rada u rudniku i rada koji je obavljao radni vod. Prvo, zatočenici koji su radili u rudniku su jednostavno tamo raspoređivani na rad na osnovu spiskova. Svjedok FWS 142 je izjavio da je, jednog dana, prije ručka, stražar KP Doma došao u njegovu prostoriju i prozvao 20 zatočenika, uključujući njega, koji su sljedećeg jutra trebali ići na rad u rudnik u Miljevini. Slično tome, svjedok FWS 139 je izjavio da su stražari KP Doma skupili zatočenike da rade u rudniku na osnovu spiska. Mada je svjedok FWS 139 izjavio da su s eneki zatočenici dobrovoljno javljali da rade u rudniku da bi dobili više hrane, ni jedan od svjedoka koji su radili u rudniku nije izjavio da se javio dobrovoljno, a na osnovu dokaza je utvrđeno da je većina zatočenika koji su radili u rudniku bila jednostavno raspoređena na rad tamo.

Na osnovu dokaza je dalje utvrđeno da je optuženi Todović bio zadužen za raspoređivanje zatočenika na rad u rudniku. Dokazi P-155, P-156, P-159 i P-160 predstavljaju spiskove zatočenika koji su raspoređeni na rad u rudniku Miljevina, i sve ih je potpisao Todović. Ovi dokazi potvrđeni su iskazima svjedoka FWS 71 i FWS 139, koji su izjavili da su stražari KP Doma zatočenicima rekli da je Todović zadužen za njihovo raspoređivanje na rad u rudniku. Pored toga, Ekrem Zeković i FWS 76 su izjavili da im je Todović lično rekao da su raspoređeni na rad u rudniku. Svjedoci FWS 71 i FWS 76 su dalje izjavili da im je Todović prijetio kada su odbijali da rade u rudniku ili govorili da su previše bolesni za to.

Drugo, uslovi za rad u rudniku Miljevina su bili mnogo teži od uslova za rad u metalskoj radionici, tvornici namještaja i na ekonomiji Brioni. Dok su zatočenici koji su radili na ovim lokacijama izjavili da posao nije bio težak i zahtjevan, naročito pošto su bili kvalifikovani za poslove koje su obavljali, svjedoci koji su radili u rudniku su jednoglasno izjavili da su uslovi u rudniku bili teški. Svjedok FWS 139 je izjavio da je rad u rudniku bio težak, naročito pošto on nije imao nikakvog rudarskog iskustva, i pošto je bio iscrpljen zbog neuhranjenosti. Slično tome, svjedok FWS 142 je izjavio da je rad u rudniku bio veoma težak, pošto je bio iscrpljen i nije imao dovoljno snage da tovari ugalj, za šta je bio određen; svjedok FWS 142 je dalje izjavio da zbog rada u rudniku ima problema sa kičmom. Ekrem Zeković, koji je izjavio da je pristao da radi u metalskoj radionici, konkretno je rekao da nije pristao da radi u rudniku, te da je rad u rudniku bio fizički iscrpljujući. Konačno, rad u rudniku je bio toliko težak da su zatočenici sami sebe povređivali da bi izbjegli da rade tamo; konkretno, svjedok FWS 76 je izjavio da se žiletom posjekao po nozi da ne bi morao ponovo ići na rad u rudnik.

Kao što je utvrđeno na osnovu iskaza svjedoka FWS 76, FWS 83, FWS 138, FWS 139, FWS 250 i D, kad god su ih slali na rad izvan KP Doma, sprovodili su ih i čuvali stražari KP Doma. Prema iskazu optuženog Raševića, on je organizovao rad stražara u KP Domu, što je moralo uključivati raspoređivanje stražara da dužnost sprovođenja i čuvanja zatočenika koji su odvođeni na rad van KP Doma. Pored toga, svjedok FWS 250 je izjavio da je Rašević ponekad vozio zatočenike na rad na ekonomiji Brioni, i popodne ih vraćao u KP Dom.

Vijeće nalazi da su ovi iskazi i materijalni dokumentarni dokazi dosljedni i vjerodostojni. Optuženi zapravo nisu osporavali da su zatočenici raspoređivani na rad na ove lokacije. Međutim, optuženi jesu osporavali da su zatočenici prisiljavani, ili na drugi način tjerani, da rade, dodajući da su radni zadaci bili u skladu sa važećim zatvorskim pravilima i kaznenim propisima.

Većina svjedoka je svjedočila da se nisu dobrovljno javljali ili pristajali da rade. Svjedok A je izjavio da mu je jednostavno rečeno da će raditi u metalskoj radionici, da ga niko nije pitao da li želi da radi tamo, te je dalje izjavio da zatočenici nisu mogli odbiti da rade kada bi bili raspoređeni na rad. Slično tome, svjedok C je izjavio da u fabrici namještaja nije radio dobrovoljno, da mu je stražar jednostavno rekao da će raditi u fabrici namještaja i predao ga licu zaduženom za fabriku. Vijeće prihvata da neki svjedoci jesu svjedočili da su radili dobrovoljno, ili da se barem nisu protivili. Ekrem Zeković je svjedočio da ga je ubrzo nakon što je došao u KP dom jedan od ljudi koji je već radio u metalskoj radionici pitao da li bi i on volio da rade i on je to odmah prihvatio. Slično tome, svjedok FWS 210 je izjavio da je, u zavisnosti od okolnosti, radio dobrovoljno. Vijeće konstatuje da ovo iskazi ne ukazuju na to da su se drugi zatočenici dobrovoljno javljali ili pristajali da rade, već samo da su to činili ovi pojedinci. Bilo je suprotnih iskaza svjedoka koji su izjavljivali da su ih optuženi Todović i stražari KP doma prisiljavali da rade i prijetili im kažnjavanjem ukoliko odbiju.

Što je još važnije, Vijeće zaključuje da su uslovi za rad i životni uslovi u KP domu bili takvi da je zatočenicima bilo nemoguće da slobodno pristanu na rad, te da je rad zatočenika stoga sam po sebi bio prisilni rad. Nehumani životni uslovi u kojima su lica nesrpske nacionalnosti držana u KP Domu su prethodno opisani u tački 3, i Vijeće ponavlja svoj zaključak da su ti uslovi predstavljali zločin protiv čovječnosti drugih nečovječnih djela iz člana 172. stav 1. tačka k) KZ BiH. Zatočenici su cijelo vrijeme držani zaključani u prenatrpanim prostorijama u lošim higijenskim uslovima i dobijali su očigledno nedovoljne porcije hrane.

S druge strane, zatočenici koji su bili na radnoj obavezi ili su na neki drugi način radili su držani u znatno boljim uslovima. Konkretno, zatočenici koji su radili su

dobijali dodatni obrok i dopuštano im je da napuštaju svoje prostorije da bi išli da rade. Svjedok FWS 138 je konkretno svjedočio da je on htio da radi zbog ovog dodatnog obroka, pošto je mislio da je to jedini način da bude siguran da će preživjeti. Slično tome, svjedok FWS 85 je izjavio da je bio ozbiljno zabrinut za svoje zdravlje, pošto je smršao 40 kilograma za tri mjeseca, te da je iz tog razloga tražio da mu se dopusti da radi da bi dobijao dodatni obrok koji su dobijali zatočenici koji su radili. Svjedok FWS 02 je potvrdio ove iskaze, rekavši da se on dobrovoljno javio da radi u metalskoj radionici zbog dodatnog obroka, kao i mnogi drugi svjedoci. Svjedok B je izjavio da su oni koji su se dobrovoljno javljali da rade, to djelimično radili da bi mogli da izađu iz svojih prostorija, da su jedva čekali da izađu iz prostorija u kojima su bili zatvoreni. Svjedok FWS 182 je to potvrdio i izjavio da je volio da ide na rad, pošto mu je to omogućavalo da izađe iz prostorije i kreće se po krugu.

Prihvatajući, dakle, da zatočenici koji su radili nisu bili podvrgnuti istom stepenu nehumanih uslova kojima su bili podvrgnuti drugi zatočenici nesrpske nacionalnosti, Vijeće zaključuje da se zatočenici nisu mogli slobodno javljati ili pristajati na rad.

Optuženi su naveli da odlazak na rad nije bio protivpravan i navodili su kako su zatočenici željeli ići na rad, jer bi to značilo više obroka i kretanja za njih. Međutim, u elementima bića krivičnih djela Rimskog statuta objašnjava se: "Termin „prisilno" nije ograničen na fizičku silu, ali može uključivati prijetnju silom ili prinudom, kao što je ona prouzrokovana strahom od nasilja, prisile, pritvora, psihološkog pritiska ili zloupotrebe moći protiv takve osobe ili osoba ili druge osobe, ili iskorištavanjem okruženja u kojem vlada prisila."[71] *Izbor da se pobjegne iz takvih uslova ili da se oni ublaže ne predstavlja slobodni izbor, već suštinu prisile i negacije slobodne volje. Činjenica da je toliko zatočenika htjelo da radi iz ovog razloga samo naglašava nepostojanje pravog izbora u datim okolnostima.*

Iz tog razloga, pogrešno je rad predstavljati kao privilegiju zatočenika. Bolji životni uslovi koje su zatočenici koji su radili imali nije bila privilegija, već je to prosto uključivalo neke apskete čovječnog postupanja koje su zapravo svi zatočenici trebali imati. Prvobitno uskraćivanje tih humanih uslova ne pretvara ih kasnije na neki način u nagradu koja se može izabrati i odobriti.

Optuženi su sugerisali da su zatočenici zakonito prisiljavani da rade u skladu sa kaznenim propisima i domaćim zakonom, naglasivši da su i osuđenici Srbi u KP domu zakonito prosiljavani da rade. Ova odbrana je neprihvatljiva za Vijeće.

[71] Član 7., stav 1., tačka d), fusnota 12

Zatočenici u KP domu su nezakonito i proizvoljno zatvoreni, te stoga nikakvi kazneni propisi niti zakon koji važi za zakonite osuđenike ili zakonite ratne zarobljenike ne može opravdati prisiljavanje zatočenika na rad. Niti je, kako je prethodno obrazloženo, osoblje KP doma moglo logički i u dobroj vjeri vjerovati da su zatočenici nesrpske nacionalnosti bili zakoniti osuđenici ili zakoniti ratni zarobljenici.

Vijeće dalje zaključuje da korištenje zatočenika za prisilni rad predstavlja odvođenje u ropstvo. Način na koji su zatočenici prisiljavani na rad i uslovi u kojima su radili dokazuju da je osoblje i uprava KP doma vršila ovlaštenja vezana za pravo svojine nad tim zatočenicima koji su prisiljavani na rad. Zatočenici nisu samo prisiljavani na rad, već i eksploatisani i sa njima se tako i postupalo. Njihova sloboda, samostalnost i nezavisnost je bila strogo ograničena usljed njihovog zatočeništva. Zatočenici se nisu mogli vratiti svojim kućama i u svoje zajednice nakon izvršavanja radne obaveze, već su ostajali zatočeni cijelo vrijeme. To zatočenje, samo po sebi teško, je dodatno naglašeno nehumanim životnim uslovima. Zapravo, ti nehumani životni uslovi su obezbjeđivali sredstva kojima su se zatočenici prisiljavali na rad.

Zatočenici su, stoga, bili zatočeni cijelo vrijeme, u nehumanim uslovima i prisiljavani na rad. Ti činioci sami po sebi, u tim okolnostima, predstavljaju odvođenje u ropstvo. Međutim, Vijeće dalje naglašava da je rad zatočenika bio izuzetno izrabljujući. Zatočenici nisu bili plaćani niti su dobijali neku drugu naknadu za svoj rad. KP dom i drugi su, s druge strane, izvlačili značajnu korist od rada zatočenika. Namještaj koji su sklapali zatočenici je prodavan da bi se obezbijedila sredstva za rad KP doma. Zatočenici koji su radili u metalskoj i mehaničarskoj radionici popravljali su objekte KP doma, pravili peći za srpske vojnike i obavljali razne poslove za druge ustanove u Foči i okolini. Isti je slučaj i sa zatočenicima koji su radili u rudnicima u Miljevini, na ekonomiji Brioni i drugim lokacijama, uključujući i kuću upravnika KP doma. U svim tim okolnostima, zatočenici su obavljali rad koji je isključivo koristio drugima. Ako je i bilo ikakve koristi za zatočenike, to je bila sporedna korist, a ona im je svakako trebala biti pružena i bez njihovog rada. Sasvim je sigurno da zatočenici nisu bili plaćeni za svoj rad.

Pored toga, to nisu bili samo izolovani ili privremeni radni zadaci. Umjesto toga, zatočenici su imali svakodnevno „radno vrijeme“ i bili su prisiljavani da rade tokom dužih vremenskih perioda. Prema iskazima Ekrema Zekovića, FWS 85 i FWS 210, zatočenici su normalno radili osam ili devet sati dnevno, pet dana u sedmici, pri čemu je njihov radni dan počinjao otprilike u sedam sati ujutro, a u KP Dom su se vraćali u tri ili četiri sata popodne. Ovaj raspored je stalno poštovan, iz dana u

dan, mjesecima i godinama. Ekrem Zeković, FWS 83 i FWS 210 su zapravo radili od trenutka kada su stigli, pa sve dok nisu razmijenjeni u oktobru 1994. godine, period od više od dvije godine neprestanog rada; U slučaju Ekrema Zekovića i FWS 210, taj stalni rad je prekidan samo kada su bili u samicama i kada im nije dozvoljavano da idu na rad iz straha da bi mogli pobjeći. Drugi zatočenici, kao oni koji su radili u rudniku Miljevina, radili su kraće periode vremena, ali su još uvijek bili prisiljavani da rade tokom perioda od više mjeseci, kao npr. FWS 142, do preko godinu dana, kao što je slučaj sa FWS 139 koji je radio u rudniku od septembra 1993. do oktobra 1994.godine.

Stoga, Vijeće zaključuje, u svjetlu svih okolnosti i činjenica, da su osoblje i uprava KP doma vršili ovlaštenja vezana za pravo svojine nad zatočenicima koji su bili prisiljavani da rade u fabrici namještaja i metalskoj i mehaničarskoj radionici, rudniku Miljevini, kući Milorada Krnojelca i na drugim lokacijama u Foči i okolini, te da su stoga te zatočenike odveli u ropstvo.

i. Tačka 4a.

Tužilac je dokazao van sumnje činjenice iz tačke 4a. izreke presude u vezi sa prisilnim radom zatočenika. Ova djela sačinjavaju krivično djelo odvođenja u ropstvo u skladu sa članom 172. stav 1. tačka c) KZ BiH.

Među objektima KP Doma bila je fabrika namještaja koja se nalazila u krugu, te metalska i mehaničarska radionica, koje su se nalazile odmah izvan kruga. Prije rata, ovi objekti bili dio ekonomskog dobra KP doma, a proizvodi su prodavani da bi se obezbijedili prihodi za KP dom. Osoblje tih objekata se sastojalo od osuđenika, koji su bili raspoređivani na rad u skladu sa važećim kaznenim propisima, te određeni broj radnika i rukovodstva iz građanstva koji su dobijali naknadu za svoj rad.

Iskazi svjedoka i materijalni dokazi dokazuju da su zatočenici ne-srpske nacionalnosti bili na sličan način raspoređivani na rad u ovim objektima za vrijeme dok su se nalazili u zatočeništvu, počevši od maja 1992. godine. Svjedoci C, D, FWS 76, FWS 85 i FWS 138 svjedočili su da su radili u fabrici namještaja, dok su svjedoci A, FWS 02, FWS 76, FWS 82, FWS 210 i Ekrem Zeković svjedočili su da su radili u metalskoj i mehaničarskoj radionici. Ove iskaze uopšteno potvrđuje Dokaz P-157, koji predstavlja spisak zatočenika kojim se određuje da rade na metalskom pogonu. Neka od lica navedenih na tom spisku su svjedoci A i FWS 210, kao i drugi zatočenici, kao što je FWS 144, FWS 78, R.T. i D.M. Ovi zatočenici nisu dobijali nikakvu naknadu za svoj rad. Ovi iskazi i dokazi su dosljedni i vjerodostojni, a optuženi nisu osporavali da su zatočenici raspoređivani na rad na tim lokacijama.

ii. Tačka 4b.

Tužilaštvo je dokazalo van sumnje činjenice navedene u tački 4b. izreke presude u vezi sa prisilnim radom zatočenika. Ova djela predstavljaju krivično djelo odvođenja u ropstvo iz člana 172. stav 1. tačka c).

Pored metalske radionice i fabrike namještaja što je opisano pod tačkom 4a, zatočenici su raspoređivani na rad na lokacijama van KP Doma, uključujući i ekonomiju Brioni, rudnik Miljevina, kuću Milorada Krnojelca i druge lokacije u Foči i okolini. Svjedoci B, FWS 71, FWS 83 i FWS 250, svjedočili su da su radili na ekonomiji Brioni. Ove iskaze potvrđuje dokaz P-158, koji predstavlja spisak tri zatočenika kojima se određuje da rade na ekonomiji Brioni, uključujući K.S. i S.M. Svjedoci Ekrem Zeković, FWS 83 i FWS 210 izjavili su da su radili u kući Milorada Krnojelca. Svjedoci FWS 71, FWS 76, FWS 139 i FWS 142 izjavili su da su radili u rudniku Miljevina. Što se tiče rudnika Miljevina, ove iskaze uopšteno potvrđuju dokazi P-155, P-156, P-159 i P-160, koji predstavljaju spiskove zatočenika kojima se određuje da rade u rudniku Miljevina. Između ostalih zatočenika nabrojani su i FWS 142, R.T., Z.A., J.A. i H.A., te mnogi drugi. Svjedok FWS 210 je izjavio da je on bio raspoređen da istovara brašno u mlinu u Ustikolini, dok su svjedoci FWS 82 i FWS 83 izjavili da su bili raspoređeni na raščišćavanje zgrade škole u Foči. Ovi iskazi i dokazi dosljedni su i pouzdani, a optuženi nisu osporavali činjenicu da su zatočenici raspoređivani na rad na ovim lokacijama.

b. Druga nečovječna djela (raščišćavanje mina)

i. Tačka 4b

Tužilac je dokazao van sumnje navode u pogledu svjedoka FWS 141 iz tačke 4b). Ove radnje predstavljaju krivično djelo "drugih nečovječnih djela" iz člana 172. stav 1., tačka (k) KZ BiH.

Tokom perioda od otprilike tri mjeseca, svjedok FWS 141 je primoravan da vozi FAP kamion ispred vojnih konvoja u cilju otkrivanja i detoniranja mina na putu. FWS je svjedočio o opštem obrascu tih događaja, a osnovne dijelove njegovog iskaza potvrdili su i detaljno opisali svjedoci A, FWS 86 i FWS 182. Jedan od stražara KP doma ga je odveo iz prostorije do kapije KP Doma, gdje je predat pripadnicima vojske koji su se nalazili ispred kruga KP Doma sa kamionom. On bi potom, pod vojnom pratnjom, vozio kamion ispred vojnih konvoja, kao što su konvoji sa vojnicima koji su išli na liniju fronta, od Foče do Ustikoline, Kalinovika i drugih mjesta. Dok su se vozili asfaltnim putevima, gdje nije postojala opasnost od

mina, vojna pratnja bi bila u kamionu sa svjedokom FWS 141 dok je on vozio. Međutim, kada bi se konvoj vozio makadamskim putem, koji bi mogao biti miniran, pratnja bi izlazila iz kamiona, a lijevu nogu svjedoka FWS 141 bi vezali lancem za kvačilo da ne bi mogao izaći iz vozila ili pobjeći. On bi potom vozio ispred konvoja, tako da bi njegovo vozilo prvo detoniralo mine koje bi se nalazile na putu. Svjedok FWS 141 nije lično zadobio fizičke povrede usljed ovih radnji, ali je svjedočio da su druge dvije osobe, koje su takođe korištene kao čistači mina, poginule od mina. On je izjavio da nije išao svaki dan, ali da je, kada je išao, radio između između 5 i 10 sati.

Svjedoka FWS 141 nikada nisu pitali da li želi da obavlja taj posao, niti se on dobrovoljno javio za to. Izuzetno s ebojao za svoj život i o tome razgovarao sa drugim zatočenikom koji je bio doktor, te je dobio savjet kako da izazove povišeni krvni pritisak. Uspio je o tome i dobio je ljekarsko uvjetrenje da nije sposoban da vozi. Onda je to pokazao stražaru KP Doma koji ga je vodio na radnu obavezu čišćenja mina, i taj stražar je, nakon što je provjerio sa nekim, nadređenim u KP Domu ili sa vojnim osobljem, rekao svjedoku 141 da ne mora ići.

Vijeće zaključuje da je iskaz svjedoka FWS 141 o tim događajima, potvrđen od strane svjedoka A, FWS 86 i FWS 182, detaljan, dosljedan i vjerodostojan, te da dokazi dokazuju van sumnje da je svjedok FWS 141 bio primoran da postupa kao čistač mina. Optuženi nisu osporavali suštinu iskaza svjedoka FWS 141 o tom pitanju, osim svoje odgovornosti za to postupanje sa njim. To što je bio primoran da služi kao čistač mina prouzrokovalo je kod FWS 141 veliku patnju i ozbiljne psihičke povrede. Svjedok FWS 141 je konkretno svjedočio da se bojao za svoj život, zbog čega je preduzeo mjere da izazove visok krvni pritisak da bi izbjegao to zaduženje. Oni koji su primorali svjedoka FWS 141 da postupa kao čistač mina bili su svjesni velike patnje i ozbiljnih psihičkih povreda koje će mu to nanijeti, i namjeravali da, u slučaju detonacije mine, on, zatočenik nesrpske nacionalnosti, bude teško povrijeđen da bi se izbjeglo ranjavanje srpskog vojnog osoblja.

<u>ii. Tačka 4c.</u>

Tužilaštvo je dokazalo van sumnje da su: „Zatočenici FWS 109 i K.GODINE u nekoliko navrata korišteni kao vozači radi otkrivanja mina na način što su upravljali vozilima ispred srpskih konvoja." Ove radnje predstavljaju krivično djelo „druga nečovječna djela" iz člana 172. stav 1. tačka k) KZ BiH.

Žrtve FWS 109 i K.GODINE nisu svjedočili. Međutim, drugi svjedoci koji su bili u KP Domu kada su njih dvojica prisiljena da rade kao čistači mina i koji su im pričali šta rade, su potvrdili da su oni bili zatvoreni u KP Domu i da su odvedeni na

sličan način kao i FWS 141 da voze kamion ispred konvoja i služe kao čistači. Na osnovu njihovog zapažanja i razgovora sa K.GODINE, svjedoci FWS 86 i FWS 182 su obojica potvrdili da je K.GODINE, isto kao FWS 141, na sličan način primoran da služi kao čistač mina za srpske vojne konvoje. Obojica su takođe izjavila da su razgovarali sa FWS 141 i potvrdili su njegov iskaz, te su pokazali da su zapravo upoznati sa onim kroz šta je on prošao. Svjedok FWS 182 je isto tako izjavio da su FWS 109 i K.GODINE prozvani na sličan način kao FWS 141. To je uopšteno potvrdio Amor Mašović kome je svjedok FWS 109 rekao da je primoravan da vozi ispred konvoja tako on bude raznesen u slučaju da neka mina eksplodira.

Osim Amora Mašovića, svi ovi svjedoci su bili u KP Domu u vrijeme ovih dešavanja, poznavali su žrtve i mogli su vidjeti šta se desilo. Pored toga, svi ovi svjedoci su imali priliku da direktno razgovaraju sa jednom ili obje ove žrtve. Ovaj iskaz dalje potkrepljuje iskaz svjedoka FWS 141 koji je svjedočio direktno o tome šta je upravljanje vozilom koje je služilo za raščišćavanje mina podrazumijevalo, i o teškoj psihološkoj patnji i tjeskobi koja je izazvana činjenicom da su ga vezivali za kvačilo te mu naređivali da vozi na čelu konvoja samo da bi aktivirao minu što bi sasvim sigurno za posljedicu imalo smrt vozača. Vijeće zaključuje da je namjera posla čišćenja mina, koji su FWS 109 I K.GODINE bili prisiljeni da obavljaju, bila da se izazove velike patnje ili ozbiljne psihičke povrede, što je i ostvareno. Kao FWS 141, svjedoci FWS 109 i K.GODINE su bili žrtve nečovječnih djela koja su bila slične težine kao drugi zločini protiv čovječnosti iz člana 172. KZ BiH.

F. TAČKA 5:

1. Elementi radnji DEPORTACIJA, PRISILNO PRESELJENJE I PRISILNI NESTANAK

a. Deportacija ili prisilno preseljenje

Član 172. stav 2. tačka d) KZ BiH „deportaciju i prisilno preseljenje“ definiše kao „prisilno iseljenje osoba s teritorije na kojoj su zakonski prisutne protjerivanjem ili drugim mjerama prisile, bez osnova dopuštenih po međunarodnom pravu.“U skladu s tim, prema članu 172. stav 1. tačka d) KZ BiH, elementi bića krivičnog djela deportacije ili prisilnog preseljenja su:

1) *prisilno iseljenje osoba protjerivanjem ili drugim mjerama prisile;*
2) *sa teritorije na kojoj su zakonski prisutne; i*
3) *bez osnova dopuštenih po međunarodnom pravu.*

Vijeće napominje da član 172. KZ BiH ne pravi značajnu razliku između deportacije ili prisilnog preseljenja u smislu da su obje radnje inkriminisane u istoj odredbi. Kao što se jasno vidi iz elemenata bića krivičnog djela, dovoljno je da osobe budu protjerane sa teritorije na kojoj su zakonski prisutne. Deportacija i prisilno iseljenje lica preko međunarodno priznatih granica, isto kao i prisilno preseljenje i prisilno iseljenje lica unutar državnih granica, predstavljaju zločin protiv čovječnosti prema međunarodnom običajnom pravu. Komentar MKCK-a uz član 17. Dopunskog protokola uz ženevske konvencije od 12. avgusta 1949., o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba ("Protokol II") je saglasan i navodi da ova odredba o iseljenju civila pokriva kako „iseljenje civilnog stanovništva pojedinačno ili u grupama ***na*** *teritoriji ugovorne strane" tako i „prisiljavanje civila da napuste svoju zemlju".*

Prisilno preseljenje tretira se kao zločin drugih nečovječnih djela u praksi MKSJ-a. Žalbena i pretresna vijeća MKSJ-a su zaključila da „raseljavanja unutar matične zemlje ili van državnih granica, ako su počinjena iz razloga koji nisu dozvoljeni međunarodnim pravom, predstavljaju krivična djela kažnjiva u skladu sa međunarodnim običajnim pravom.[73]" Ipak, pošto član 5. Statuta MKSJ-a ne uključuje prisilno preseljenje kao odvojeno krivično djelo koje spada u nadležnost vijeća MKSJ-a, vijeća su na slučajeve prisilnog preseljenja primjenjivala zakon drugih nečovječnih djela, tako zahtijevajući da se napravi činjenična i pravna razlika između prisilnog preseljenja i deportacije koja je u Statutu MKSJ propisana kao odvojeni zločin protiv čovječnosti. Pošto KZ BiH propisuje prisilno preseljenje i deportaciju zajedno kao jedno krivično djelo koje obuhvata preseljenje i u okviru državnih granica i izvan njih, bitno pitanje u vezi sa prvim elementom je samo da li je žrtva preseljena protjerivanjem ili činom prisile, a mjesto na koje su preseljeni nije od velike važnosti.

Silu koja je upotrebljena pri izvršavanju tog iseljenja, koja je neophodna za prvi element, treba tumačiti široko da bi uključila fizičko nasilje, prijetnju silom ili drugim oblicima prisile, u toj mjeri da je to izazvalo strah od nasilja, prinudu, pritvor, psihičko ugnjetavanje, zloupotrebu moći ili iskorištavanje okruženja u kojem vlada prinuda. Osnovno pitanje je da li su osobe koje su bile pod prinudom imale stvarnu mogućnost izbora. „[C]ivilna osoba je nedobrovoljno iseljena ukoliko joj „nije data stvarna mogućnost izbora da napusti određenu teritoriju ili da na njoj ostane. ...[P]ristanak koji je očigledno iznuđen silom ili prijetnjom silom se ne bi trebao smatrati pravim pristankom".[74].

---

[73] Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, paragraf 222.

[74] Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, paragraf 125. (citat, Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, paragraf 475, fusnota 1435)

Što se tiče trećeg elementa bića krivičnog djela, iseljavanje lica je, uopšteno, apsolutno zabranjeno osim u konkretnim, ograničenim okolnostima, naime osobe mogu biti „evakuisane“ sa teritorije na kojoj su zakonski prisutne kada „to zahtijevaju razlozi bezbijednosti tih civila ili imperativni vojni razlozi.“[75] *Član 49. stav 2. IV Ženevske konvencije dalje propisuje, „Stanovništvo koje je na taj način evakuisano ima biti vraćeno u svoje domove čim neprijateljstva na tome području prestanu.“*

Vijeća MKSJ-a su utvrdila da je mens rea element ovog krivičnog djela „namjera da se žrtva ukloni s jednog mjesta, što podrazumijeva namjeru da se žrtvi onemogući povratak.“[76] *Kao što je rečeno, međunarodno pravo propisuje da se evakuisane osobe imaju vratiti odmah po prestanku okolnosti koje su dozvoljavale njihovu evakuaciju. Iz tog razloga, Vijeće se slaže da je, prema međunarodnom običajnom pravu u dato vrijeme, mens rea krivičnog djela deportacije i prisilnog preseljenja bila namjera da se žrtve uklone i da se ne vrate.*

b. Prisilni nestanak

Član 172. stav 2. tačka h) definiše „prisilni nestanak“ kao „hapšenje, pritvaranje ili otimanje osoba od strane ili s dopuštenjem, podrškom ili pristankom države ili političke organizacije, uz odbijanje da se prizna takvo lišenje slobode ili da se pruži informacija o sudbini ili o mjestu gdje se nalaze takve osobe, s namjerom da se uklone od zaštite zakona na duže vrijeme.“ U skladu s tim, prema članu 172. stav 1. tačka i) KZ BiH, elementi bića krivičnog djela prisilnog nestanka su:

1) hapšenje, pritvaranje ili otimanje osoba;
2) od strane ili s dopuštenjem, podrškom ili pristankom države ili političke organizacije;
3) uz odbijanje da se prizna takvo lišenje slobode ili da se pruži informacija o sudbini ili o mjestu gdje se nalaze takve osobe; i
4) s namjerom da se te osobe uklone od zaštite zakona na duže vrijeme.

Mada je krivično djelo prisilnog nestanka kao zločin protiv čovječnosti navedeno u članu 7. Rimskog statuta, kojeg odražava član 172. KZ BiH, prisilni nestanak je jedinstven među krivičnim djelima koja su predmet ove presude po tome što je to relativno „novo“ krivično djelo, kako samo po sebi tako i kao zločin protiv čovječnosti. Najvažnija osnovna krivična djela koja predstavljaju zločin protiv čovječnosti su prvi put navedena u Povelji MVT, Nirnberškim principima, Zakonu br. 10. Kontrolnog savjeta i Tokijskoj povelji, te su konstantno ponavljana u

[75] Protokol II, član 17. stav 1; IV Ženevska konvencija, član 49. stav 2.

[76] Prvostepena presuda u predmetu *Blagojević*, paragraf 601.

kasnijim dokumentima kao što su nacrti zakona MPK. Njihov status kao zločina protiv čovječnosti prema međunarodnom pravu je stoga neodvojiv od priznavanja zločina protiv čovječnosti kao kategorije krivičnih djela prema međunarodnom običajnom pravu. Prisilni nestanak, sa druge strane, nije ni priznat ni definisan u okviru tog koncepta.

Međutim, prvi slučaj priznavanja prisilnog nestanka predstavlja "Nacht und Nebel Erlass" (ukaz Noć i magla), gdje su lica sa okupirane teritorije hvatana i tajno deportovana u Njemačku, gdje su onda tajno držani i koncentracionim logorima. Kao što je navedeno u presudi MVT, „Pošto bi ti civili stigli u Njemačku, nije dozvoljavano da bilo kakve informacije o njima stignu do zemlje iz koje su došli ili do njihovih porodica; čak i slučajevima kada bi umrli čekajući suđenje, porodice nisu obavještavane, svrha toga je bila da se kod porodica i uhapšenih lica stvori uznemirenost."[77] Ova lica „su bila u potpunosti odsječena od svijeta i nije im dozvoljavano ni da šalju ni da primaju pisma. Nestali su bez traga i njemačke vlasti nikada nisu dale nikakvo saopštenje o njihovoj sudbini."[78] Feldmaršal Wilhelm Keitel je osuđen za ratne zločine protiv civilnog stanovništva zbog svog učešća u ovim djelima; djela nisu opisana kao prisilni nestanak kao takav.

Prisilni nestanak kao konkretan koncept ljudskih prava i krivični koncept razvio se u odgovoru na prakse južnoameričkih vlasti tokom „Prljavih ratova" iz 1960-tih, 70-tih i 80-tih. Međuamerički sud je 1998. godine naveo u predmetu Velasquez Rodriguez da su „nestanci u međunarodnoj praksi i doktrini često okarakterisani kao zločin protiv čovječnosti", ali je isto tako uvažio da „ne postoji nijedan važeći sporazum koji se primjenjuje na države potpisnice Konvencije, a koji koristi ovu terminologiju"[79]. Prva i najdirektnija međunarodna deklaracija o statusu prisilnog nestanka prema međunarodnom krivičnom pravu je bila ona koju je donijela Generalna skupština Organizacije američkih država koja je 1983. godine objavila da je prisilni nestanak „uvreda za svijest hemisfere i predstavlja zločin protiv čovječnosti."[80] Parlamentarna skupština Vijeća Evrope je na sličan način objavila 1984. godine da smatra „da je priznavanje prisilnog nestanka kao zločina protiv čovječnosti bitno ukoliko se to želi spriječiti i ukoliko se žele kazniti oni koji su to osmislili".[81] Rezoluciji poziva „vlade država članica Vijeća Evrope da podrže pripremu i usvajanje izjave od strane Ujedinjenih nacija kojom bi se utvrdili slijedeći principi [da] prisilni nestanak predstavlja zločin protiv čovječnosti."[82] Konačno, Generalna skupština UN-a je 1992. godine usvojila Deklaraciju o zaštiti

[77] Presuda MVT, Plava serija, Vol. 1, str. 232 – 33.
[78] Id., optužnica MVS, str. 44.
[79] Predmet *Velasquez Rodriguez protiv Hondurasa*, tužba br. 7920/1981, presuda, 29.7.1988., stav 153
[80] OAS Doc. AG/Res. 666 (XIII-0/83), 18.11.1983. godine, stav 4. *Također vidi* OAS Doc. AG/RES. 742 (XIV-0/84), 17.11.1984. godine.
[81] Rezolucija Parlamentarna skupština Vijeća Evrope 828, 26.9.1984. godine, stav 12.
[82] Id., stav 13.

svih lica od prisilnog nestanka (Deklaracija o prisilnom nestanku) u kojoj se u trećem stavu preambule navodi da „prisilni nestanak ugrožava osnovne vrijednosti svakog društva koje je posvećeno vladavini prava, ljudskim pravima i osnovnim slobodama, te da sistematska praksa takvih djela ima prirodu zločina protiv čovječnosti.“[83]

Aktuelni primarni međunarodni izvori koji definišu prisilni nestanak kao zločin protiv čovječnosti su Rimski statut, Konvencija o zaštiti svih lica od prisilnog nestanka (Konvencija o prisilnom nestanku) iz 2006. godine i Međuamerička konvencija o prisilnom nestanku osoba (Međuamerička konvencija o prisilnom nestanku) iz 1994. godine. Kao što je istaknuto, prislini nestanak je naveden kao zločin protiv čovječnosti u članu 7. Rimskog statuta koji je stupio na snagu 1.7.2002. godine. 105 država je potpisalo Rimski statut. Preambula Međuameričke konvencije o prisilnom nestanku, koja je stupila na snagu 28.3.1996. godine, na sličan način potvrđuje da „sistematska praksa prisilnih nestanaka osoba predstavlja zločin protiv čovječnosti.“ Član 2. Međuameričke konvencije o prisilnom nestanku definiše zakonske elemente djela prisilnog nestanka, a član 4. obavezuje države potpisnice Konvencije da inkorporiraju prisilni nestanak u svoje propise i da ostvaruju nadležnost u predmetima koji su se desili na njihovoj teritoriji, a počinilac je njihov državljanin ili se nalazi na njihovoj teritoriji. Mada je ta konvencija zaključena 1994.godine, njom se potvrđuje da je krivično djelo, na način na koji je kvalifikovano, već postojalo u međunarodnom pravu, i da je predstavljalo polaznu tačku za sporazum koji je uslijedio nakon preambule.

2. Činjenični i pravni zaključci

Tužilac je utvrdio izvan sumnje činjenice navedene u tački 5 izreke presude. Ta djela čine zločine deportacije i prisilnog preseljenja prema članu 172. stav 1. tačka d) KZ BiH i prisilnog nestanka prema članu 172. stav 1. tačka i) KZ BiH.

a. Deportacija ili prisilno preseljenje

Kao što je utvrđeno na osnovu činjenica koje potkrepljuju zaključak Vijeća da se radi o široko rasprostranjenom ili sistematičnom napadu i tačku 3. ove presude, zatočenici koji su bili nezakonito zatvoreni u KP Domu su bili zakonitio prisutni u Foči i imali su zakonsko pravo da ostanu i da budu slobodni da ostanu u Foči u vrijeme njihovog nezakonitog hapšenja, u vrijeme svog prvobitnog zatočenja u KP Domu, i tokom cijelog perioda koji su proveli u nezakonitom zatočenisštvu u KP Domu. Dokazi, kao što je obrazloženo u daljem tekstu, dalje utvrđuju da su, od avgusta 1992. do oktobra 1994., ti isti zatvorenici nesrpske nacionalnosti odvedeni

[83] Rezolucija Generalne skupštine 47/133, UN Doc. A/RES/47/133, 18.12.1992. godine.

iz KP Doma u druge zatvore izvan fočanske regije, na razmjenu. Prije same razmjene, zatvorenici iz KP Doma su u drugim zatvorima držani različit vremenski period, odnosno, nekoliko dana ili mjesecima, što je obuhvatilo zatvore u Kalinoviku, Rudom i KP Domu Kula u Sarajevu. Iz ovih prijelaznih zatvora, zatvorenici iz KP Doma su razmjenjivani u Sarajevu za Srbe koje su držale bošnjačke snage, često pod pokroviteljstvom Međunarodnog komiteta crvenog krsta.

Skoro svaki svjedok je svjedočio o okolnostima sopstvene razmjene. Generalno, kao što su svjedoci FWS 71, FWS 82 FWS 115, FWS 142, C, D i mnogi drugi svjedoci dosljedno izjavili, stražari iz KP Doma bi došli u prostorije u kojima su držani zatvorenici i prozivali ih sa spiska govoreći im da se spakuju jer idu na razmjenu. Zatvorenike su zatim do upravne zgrade sprovodili stražari iz KP Doma, gdje su posebno pretresani, što je utvrđeno na osnovu iskaza svjedoka FWS 71, FWS 76, FWS 113 i Ekrema Zekovića. Svjedok FWS 113 je naveo da je posebna svrha pretresa bila da se osigura da zatvorenici kod sebe nemaju zabilješke ili druge pismene informacije o situaciji u PK Domu prilikom razmjene. Zatvorenike su zatim iz kruga KP Doma do vozila koje je čekalo izvodili stražari.

i. juli 1993. do septembra 1994.godine

Kao što je utvrđeno na osnovu iskaza svjedoka i materijalnih dokaza, te potvrđeno prihvaćenom činjenicom P124, oko 80 zatočenika nesrpske nacionalnosti odvedeno je u druge pritvorske ustanove, uključujući ustanove u Kalinoviku, Rudom i Kuli, na razmjenu u ovom periodu. Nisu svi zatvorenici prevoženi iz KP Doma u druge objekte ili lokacije na isti način ili od strane istih osoba. Svjedoci C i FWS 82, uz oko 15 drugih zatvorenika iz KP Doma su početkom jula 1993. godine odvedeni autobusom iz KP Doma u Rudo, gdje su bili zatvoreni do prebacivanja u Kulu, odakle su razmijenjeni u oktobru 1994.godine Zatvorenike su sprovodila četiri naoružana policajca. Otprilike u isto vrijeme ali u drugom događaju, D i druga četiri zatvorenika, kako je potvrdio O-I-34, odvedeni su zajedno vojnim autobusom, uz pratnju od oko deset vojnika ili pripadnika vojne policije, iz KP Doma u Rudo, iz kojeg je, zatim, D bio poslan u Kulu, a onda konačno i razmijenjen. Slično tome, u avgustu 1994.godine, J.A., FWS 76, FWS 142 i FWS 182, kako je potvrdio O-I-37a i O-I-37b, je vojno osoblje zajedno odvelo iz KP Doma u Sarajevo. U julu 1993.godine policija sa Grbavice je odvela samog FWS 111 iz KP Doma Foča u KP Dom Kula. U oktobru 1993. godine, kako je potvrdio O-I-33, tadašnji upravnik KP Doma, Zoran Sekulović, odveo je FWS 119 samog iz KP Doma Foča u KP Dom Kula, gdje je držan do razmjene u junu 1994. FWS 115 je u januaru 1994.godine sam odveden u KP Dom Kula, kako je potvrđeno dokazom O-I-27, gdje je držan do

razmjene u maju 1994., ali ovaj svjedok nije detaljno naveo identitet lica koja su ga prevezla u Kulu.

Što se tiče broja zatvorenika koji su odvedeni iz KP Doma u periodu od jula 1993. do kraja septembra 1994. i prebačeni u druge zatvore radi razmjene, Vijeće ističe da je Amor Mašović, trenutno potpredsjednik Komisije za nestale osobe Federacije BiH, ranije Državne komisije za razmjenu zatvorenika u inkriminisano vrijeme, svjedočio da su razmjene bile najčešće i najintenzivnije nakon ljeta 1993. do 1994. Ovaj svjedok je takođe izjavio da je u periodu od aprila 1992. do oktobra 1994. u KP Domu bilo zatvoreno ukupno 1100 lica nesrpske nacionalnosti, a Vijeće u daljem tekstu zaključuje da je na osnovu dokaza utvrđeno da je do 4. ili 5. oktobra 1994. u KP Domu ostalo otprilike 60 zatočenika. Pored toga, materijalni dokazi – uključujući dokaze O-I-19, O-I-23, O-I-25, O-I-31, O-I-39 i O-I-41(a)(b) – utvrđuju da je 14 zatočenika bilo prebačeno iz KP Doma na druge lokacije u ovom periodu radi razmjene ili oslobađanja, a gore obrazloženi iskaz svjedoka govori da je najmanje 29 zatočenika bilo na taj način prebačeno u datom periodu. Stoga, na osnovu tih dokaza, Vijeće nalazi da je, u periodu između jula 1993. i septembra 1994.godine, najmanje 80 zatvorenika prebačeno u druge zatvore radi razmjene, kako se tvrdi u optužnici.

ii. Oktobar 1994.

Konačna razmjena oko 60 zatvorenika izvršena je početkom oktobra 1994.godine, nakon čega više nije bilo niti jednog zatvorenika nsrpske nacionalnosti u KP Domu, i niko od lica nesrpske nacionalnosti koja su bila zatvorena u periodu od aprila 1992. do oktobra 1994. nije ostao na području Foče. Ova razmjena je bila dio veće razmjene više od 200 lica nesrpske nacionalnosti koja su držale srpske snage, a koja je izvršena pod pokroviteljstvom MKCK po principu „svi za sve". Tada je iz KP Doma izvedeno 11 svjedoka u grupi od oko 60 zatočenika, tačnije, FWS 65, FWS 71, FWS 83, FWS 85, FWS 138, FWS 139, FWS 210, FWS 250, A, B i Ekrema Zekovića. Optuženi Rašević je svjedočio o ovoj razmjeni. Iskazima ovih svjedoka se utvrđuje da je preostalim zatvorenicima ujutru rečeno da će biti razmijenjeni, da su iz svojih prostorija odvedeni u upravnu zgradu i pretreseni. Zatvorenicima se obratio tadašnji upravnik, Zoran Sekulović, i oba optužena, a zatim su ukrcani u autobus. Dvojica stražara iz KP Doma i optuženi Rašević su takođe ušli u autobus da sprovedu zatvorenike do KP Doma Kula. Kada je autobus stigao u KP Dom Kula, pet ili šest srpskih vojnika ili pripadnika paravojnih formacija spriječili su ulazak zatvorenika u zatvor, počevši da psuju zatvorenike, optuženog Raševića i vozača autobusa, žaleći se da se Nesrbi razmjenjuju, dok srpski vojnici umiru na prvim linijama. Srpski vojnici su natjerali zatvorenike da se vrate u autobus, a onda prisilili vozača autobusa da ih vrati u Foču, prijeteći da će pobiti zatvorenike. Autobus je zatim otišao u Miljevinu u koju je stigao upravnik Sekulović, očigledno

da bi pregovarao sa onima koji su se suprotstavili razmjeni ovih zatvorenika. Nakon pregovora ili razgovora, poslije nekoliko sati, zatvorenici su ponovo odvezeni u KP Dom Kula, gdje su zadržani do njihove razmjene sljedećeg jutra.

Svjedoci su uopšteno izjavili da su napustili KP Dom dana 5. oktobra 1994.godine, osim nekoliko svjedoka koji su naveli kasnije datume. Ova mala nedosljednost se može objasniti činjenicom da su zatočenici, zapravo, razmijenjeni u Sarajevu tokom naredne sedmice, tako da su svjedoci vjerovatno pominjali datum kada su zapravo razmijenjeni u Sarajevu. Svjedoci su procijenili da je između 52 i 85 zatočenika ukupno odvedeno tog dana, te je stoga Vijeće zaključilo da je navod prema kojem je, tom prilikom, oko 60 zatočenika odvedeno u KP Dom Kula, dokazan.

iii. avgust 1992. godine

Kako su potvrdili iskazi brojnih svjedoka, uključujući FWS 58, FWS 86, FWS 172 i E, koji su učestvovali u ovom događaju, dana 31. avgusta 1992.godine ili oko tog datuma, 35 zatvorenika je deportovano iz KP Doma u Rožaje, Crna Gora, gdje su pušteni na slobodu. O ovom detalju će se više raspravljati u tekstu koji slijedi ali, u vezi sa konkretnom deportacijom, Vijeće ističe da su zatvorenici bili u pratnji dvojice vojnika koji su ih sprovodili za vrijeme deportacije u Crnu Goru.

iv. Zaključak: Prisilno preseljenje i deportacija

Tokom ova tri vremenska perioda, zatvorenici koji su bili prebačeni i razmijenjeni su svi raseljeni iz Foče na druge lokacije. Kako je već utvrđeno u vezi sa postojanjem širokog ili sistematičnog napada na civilno stanovništvo, ovi zatvorenici su bili civilni stanovnici Foče i okolnih sela, te su nesumnjivo bili zakonito prisutni u Foči. Konačno, činjenice jasno ukazuju da te deportacije i prisilno preseljenje nisu vršeni iz razloga dopuštenih po međunarodnom pravu. U vrijeme vršenja svih ovih radnji, nije bilo vojnih aktivnosti u neposrednom fočanskom kraju koje bi ugrozile bezbjednost zatvorenika ili zahtijevale njihovu evakuaciju kako bi se omogućile neophodne vojne operacije. Pored toga, nije bilo elementarnih nepogoda ili drugih okolnosti zbog kojih bi se dopustilo zatvorenicima da budu evakuisani iz humanitarnih razloga.

Optuženi nisu osporavali da su se ta preseljenja desila, ali su tvrdili da ti zatvorenici nisu prisilno preseljeni, i osporavali su svoju odgovornost u tim djelima.[84] *Optuženi su ukazali na iskaze brojnih svjedoka prema kojima su oni željeli da budu razmijenjeni ili da im je bilo drago da budu razmijenjeni. Na primjer, FWS 210 je posvjedočio za vrijeme unakrsnog ispitivanja da je želio da bude razmijenjen dan nakon dolaska, dok su svjedoci A i FWS 250 rekli da su, naravno, željeli da budu razmijenjeni. Mnogi, ako ne i većina, svjedoka su na*

[84] Odgovornost optuženih za ove događaje biće obrazložena u daljem tekstu.

sličan način potvrdno odgovorili kada su upitani u unakrsnom ispitivanju da li su željeli da budu razmijenjeni.

Međutim, suprotno navodima optuženih, ovim činjenicama se ne utvrđuje da ovi zatvorenici nisu bili prisilno preseljeni. Kao i u slučaju prisilnog rada, želja da budu razmijenjeni ne isključuje zaključak da je preseljenje bilo prisilno. „Prisila" bi se trebala široko tumačiti u kontekstu, i postavlja se osnovno pitanje da li su preseljene osobe imale „stvarni izbor da odu ili da ostanu na tom području".[85]

Nije bilo nikakve naznake da je zatvorenicima ikada ponuđen „izbor" da ostanu u Foči. Dokazi na jedinstven način pokazuju da su za zatvorenike druga lica donosila odluke u vezi sa razmjenama i premještanjima, Kao što proizilazi iz dokaza O-I-19, O-I-20, O-I-23, O-I-25, O-I-31, O-I-34, O-I-39 i O-I-41(a)(b). To nije bila ista situacija kao u slučaju rada u KP Domu, kada su se neki zatvorenici dobrovoljno javljali ili tražili da rade. Sigurno je da su neki zatvorenici tražili, ako ne i preklinjali, da budu razmijenjeni, ali nema dokaza da je bilo kojem takvom zahtjevu ikada bilo udovoljeno. Iako su zatvorenici mogli biti zadovoljni ili sretni zbog donesenih odluka na osnovu kojih su izašli iz KP Doma, time se ni na koji način ne pokazuje da su oni „izabrali" da budu raseljeni. Naprotiv, odsustvo bilo kakve kontrole nad svojom sudbinom, bilo da se radi o ostanku ili premještanju na drugu lokaciju, predstavlja antitezu stvarnom izboru i suštinu prisile u širem smislu. Pored toga, čak i kada bi Vijeće prihvatilo da je zatvorenicima bio ponuđen implicitan izbor, da su mogli da odbiju da budu premješteni na druge lokacije, Vijeće bi ipak zaključilo da su zatvorenici bili prisilno premješteni. Uslovi u KP Domu, kako je opisano pod tačkom 3, pokazuju da su zatvorenici bili podvrgavani ozbiljnom maltretiranju u KP Domu. Tako su zatvorenici imali „izbor" između premještanja na drugu lokaciju izvan Foče i ostanka u nečovječnim uslovima u kojima su držani u KP Domu. To je suština prisilnog okruženja kojim se pobija ispoljavanje slobodne volje.

Dokazima se dalje utvrđuje da su zatvorenici deportovani i prisilno premještani u namjeri da im se onemogući povratak. Vijeće posebno naglašava da je Foča bila efikasno etnički očišćena, i da poslije 13. avgusta 1992.godine, u Foči nije ostao niti jedna osoba nesrpske nacionalnosti, što je potvrđeno prihvaćenom činjenicom P42. Deportacije i prisilni premještaji nesrpskih zatvorenika iz KP Doma bili su dio iste kampanje i počinjeni su u istoj namjeri da trajno uklone sve nesrbe iz fočanskog kraja.

[85] Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, para. 125.

U skladu s tim, Vijeće zaključuje, kako je opisano u tački 5 presude, da su zatočenici u KP Domu bili predmetom prisilnog premještanja i deportacije suprotno članu 172. stav 1., tačka d).

b. Prisilni nestanak

Dok je, kako je opisano, veliki broj zatočenika nesrba koji su držani u KP Domu kasnije nezakonito i prisilno premješten ili deportovan iz fočanskog kraja, iz izvedenih materijalnih dokaza i iskaza svjedoka jasno proizilazi da se mnogi drugi zatvorenici koji su u inkriminisano vrijeme bili zatvoreni u KP Domu do danas vode kao nestali. Čak i nakon prestanka neprijateljstava i zatvaranja zatvorskih ustanova na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine, uključujući KP Dom, porodice i prijatelji tih osoba nisu više ništa čuli o njima, niti su se oni ikada pridružili svojim porodicama, ovdje ili u inostranstvu. Pored toga, tijela nekih osoba koje su bile zatvorene u KP Domu u inkriminisano vrijeme, otkrivena su u masovnim grobnicama i na drugim lokacijama, ali su događaji koji su doveli do njihove smrti ostali nepoznati. Porodice ovih osoba, Federalna komisija za nestale osobe i druge organizacije su od vremena njihovog nestanka tražile informacije o sudbini tih lica, ali čak do dana početka glavnog pretresa u ovom predmetu, 14 do 16 godina nakon što su posljednji put viđeni živi, o njima se ništa ne zna[86].

i. Opšte tvrdnje: Juni 1992. do marta 1993.godine

Iako su neki zatvorenici – posebno mlađi i stariji, kao što su FWS 15, brat i otac A, i starije osobe po imenu D – pušteni iz KP Dom nedugo nakon pritvaranja, kontinuirani proces „razmjena" koje su obuhvatile mnogo veći broj zatvorenika ozbiljno je počeo do avgusta 1992.godine[87] FWS 113 je svjedočio da su, oko sredine avgusta 1992.godine, zatvorenici najprije čuli da trebaju početi razmjene, za šta su se nadali da znači da će logor uskoro biti zatvoren; svjedok je posebno naveo da se prije tog vremena razmjene nisu spominjale. Slično tome, FWS 58 je opisao kako je, otprilike u to vrijeme, počelo prozivanje zatvorenika za razmjenu, što je svim zatvorenicima ulivalo nadu da će uskoro biti oslobođeni.

---

[86] Vijeće napominje u tom pogledu, kako je dole pomenuto, da su tijela nekih od tih zatočenika koji su prisilno nestali iz KP Doma, pronađena u masovnim grobnicama, naročito u posljednjih nekoliko godina. Mada je jasno iz zakonskih elemenata ovog krivičnog djela., vrijedi naglasiti da nije nužno utvrditi da li su lica koja su prisilno nestala, živa ili mrtva. Odnosno, krivično djelo prisilnog nestanka se u pravnom smislu razlikuje od krivičnih djela koja su mogla biti izvršena nakon prisilnog nestanka. Iz tog razloga, nije nedosljedno u pravnom ili činjeničnom smislu zaključiti da su lica prisilno nestala i ubijena, pošto se radi o različitim radnjama i krivičnim djelima.

[87] Vijeće ne isključuje mogućnost da su zatvorenici izvođeni iz KP Doma na razmjenu, stvarnu ili tobožnju, prije avgusta 1992. Međutim, svjedoci su jednoglasno opisali da je produženi proces razmjena, stvarnih i tobožnjih, počeo u avgustu 1992.godine, a posebno su hronološkim redom naveli da su se prije početka razmjena dešavala isljeđivanja, premlaćivanja, mučenja i ubistva. U skladu s tim, Vijeće usvaja to stajalište ali ipak prihvata da je i prije avgusta 1992.godine moglo biti nekih razmjena.

Od sredine avgusta 1992. godine nadalje, iz KP Doma je počelo redovno izvođenje grupa zatvorenika, sastavljenih uglavnom od oko 12 do 30 osoba, radi razmjene, kako je zatvorenicima rečeno. FWS 113 koji je, za vrijeme boravka u zatvoru, vodio evidenciju o licima koja su izvođena na razmjenu i o datumima njihovog izvođenja, iako mu je ta evidencija oduzeta prilikom napuštanja KP Doma, posvjedočio je da je od sredine avgusta do kraja 1992. godine bilo oko 17 ili 18 „razmjena". Ove razmjene su očigledno bile najintenzivnije između posljednjih sedmica avgusta i sredine septembra. Veliki broj svjedoka, uključujući A, FWS 113 i FWS 172, svjedočio je da su velike grupe zatvorenika, svaka sa oko 20 do 60 osoba, odvedene na razmjenu između 25. i 31. avgusta. FWS 172 je posebno svjedočio da je 25. vidio oko 20 zatvorenika kako stoje na kapiji KP Doma i nose sve svoje stvari u platičnim kesama; svjedok je takođe naveo i drugu grupu koja je izvedena na razmjenu dana 27. avgusta. FWS 119 je takođe svjedočio da je dana 12. septembra, oko 50 mladića između 25 i 35 godina starosti, uključujući sina njegovog brata, odvedeno na razmjenu.

Ove razmjene su imale ustaljenu šemu. Za razliku od ranijih događaja koji su rezultirali prethodno opisanim mučenjem i ubistvima, zatvorenici su izvođeni iz svojih soba na „razmjenu" tokom dana, što je utvrđeno na osnovu iskaza svjedoka FWS 119, FWS 172, FWS 210, B i Ekrem Zeković. Prema iskazima FWS 58, FWS 65, FWS 119, A, i B, stražar KP Doma bi dolazio u zatvoreničke sobe sa spiskom imena. Stražar je čitao imena i posebno obavještavao zatvorenike da će biti razmijenjeni i da treba da pokupe svoje stvari. Zatvorenike su zatim stražari KP Doma sprovodili do kapije koja vodi u upravnu zgradu. Zatvorenike koji su tako odvedeni na razmjenu nakon toga više nisu vidjeli u KP Domu, osim u tih nekoliko prilika kada razmjena zapravo nije uspjela.

Neki zatvorenici koji su u to vrijeme izvedeni iz KP Doma su zaista bili razmijenjeni. Na primjer, ujutru 31. oktobra 1992. godine, stražar je došao u sobu u kojoj je boravio FWS 104 i pročitao spisak imena, uključujući FWS 104, i rekao im da će biti razmijenjeni. Zajedno sa grupom od 30-tak drugih lica, FWS 104 je odveden u Kalinovik, odakle je kasnije zapravo razmijenjen. Slično tome, FWS 119 je posvjedočio da su neki zatvorenici iz njegove sobe u to vrijeme odvedeni na razmjenu i da su zaista razmijenjeni. I Ekrem Zeković je svjedočio da je njemu bio poznat mali broj ljudi koji su zapravo bili razmijenjeni u to vrijeme. U to vrijeme je bilo i neuspjelih pokušaja razmjene, kao što je razmjena FWS 182 iz mjeseca jula 1992. godine. Ove činjenice su u skladu sa utvrđenom činjenicom R-56.

Međutim, mnogi zatvorenici kojima je rečeno da treba da budu razmijenjeni i koji su izvedeni iz KP Doma zapravo su prisilno nestali i trenutno se vode kao nestale

osobe.[88] *Veliki broj svjedoka je generalno svjedočio da se za mnoga lica koja su odvedena na razmjenu u ovom periodu od tada više ništa nije čulo i da se i dalje vode kao nestale osobe. Ova uopštena informacija se može potvrditi u pogledu velikog broja lica koja su svjedoci posebno spomenuli kao lica koja su u to vrijeme odvedena na razmjenu. Na osnovu spiskova nestalih osoba koje su bile zatvorenici u KP Domu, a koje je prikupila Federalna komisija za nestale osobe, a koji su uloženi u dokaze kao Dokazi P-51 i P-52, i spiska nestalih osoba koje je sačinio MKCK, a koji je uložen u dokaze kao Dokaz P-53, Vijeće je moglo potvrditi da se određeni zatvorenici kojima je rečeno da ih vode na razmjenu do danas vode kao nestale osobe. Na primjer, FWS 113 je svjedočio da je njegov rođak, Rešad Hadžimešić, odveden 25. oktobra, a P-52 potvrđuje da je ta osoba bila u KP Domu i da se do danas ništa ne zna o njegovoj sudbini. Slično tome, FWS 172 je svjedočio da su, između ostalih, Hajro Šabanović, Avdo Mehmedspahić, Šaban Durak i Miralem Ramović, bili zatvorenici iz njegove sobe koji su odvedeni na razmjenu kao dio grupe od 25. avgusta; P-52 takođe potvrđuje da su te osobe bile zatvorenici u KP Domu i da se i dalje vode kao nestale osobe. A je takođe naveo da su, između ostalih, u periodu između 25. i 31. avgusta, na razmjenu odvedeni Zaim Čedić i Nedžib Kršo, a P-52 potvrđuje da su ove osobe bile zatvorenici u KP Domu i da se i dalje vode kao nestale osobe. Kao posljednji primjer, FWS 58 je svjedočio da je, između ostalih, Nedžibu Loji, Muratu Granovu, Rešadu Hadžimešiću, Miralemu Ramoviću, Salku Šljivi i Mehmedu Ćerimagiću rečeno da će biti razmijenjeni i da su u to vrijeme otišli iz KP Doma; P-51 i P-52 potvrđuju da su te osobe bile zatvorenici u KP Domu i da se o njihovoj sudbini do danas ništa ne zna. Mnogi drugi svjedoci, kao što je Ekrem Zeković, svjedočili su da su iz KP Doma dređena lica odvođena na razmjenu, a P-51 i P-52 potvrđuju da su ta lica bila zatvorena u KP Domu i da se i danas vode kao nestala lica. Svjedoci su dali i mnoga djelimična ili nekompletna imena zatvorenika koji su odvedeni na razmjenu i koja se vode kao nestale osobe, i ta djelimična imena generalno odgovaraju imenima lica za koja je potvrđeno da su bila zatvorenici u KP Domu i koja se i dalje vode kao nestala lica.*[89]

Veliki broj svjedoka, uključujući Ekrema Zekovića, FWS 111, FWS 113 i FWS 142, do najsitnijih detalja su opisali jednu takvu razmjenu. Početkom decembra 1992. godine, iz soba je u večernjim satima prozvano između šest i dvanaest zatvorenika, i rečeno im je da će biti razmijenjeni sljedećeg dana. Oni su zatim zajedno smješteni

[88] Iako će se Vijeće radi jednostavnosti pozivati na ove zatvorenike kao na nestale osobe ili osobe o čijoj se sudbini ništa ne zna, treba istaći da su tijela nekih od ovih zatvorenika koji su odvedeni iz KP Doma i kasnije nestali, nedavno pronađena za vrijeme ekshumacija masovnih grobnica.

[89] Vijeće prihvata da postoje izvjesne nedosljednosti između datuma koje su svjedoci naveli u svojim iskazima kao datume kada su određene nestale osobe odvedene na razmjenu, i datuma navedenih u P-51 kao datumi nestanka tih osoba, kao i među svjedocima. Vijeće smatra da su to manje nedosljednosti koje ne umanjuju vrijednost zaključka da su opisane osobe bile u KP Domu i da se trenutno vode kao nestale osobe, posebno zato što su ti nedosljedni datumi generalno obuhvaćeni inkriminisanimvremenskim periodom.

u posebnu sobu te noći, i odvedeni iz KP Doma rano sljedećeg jutra. Svjedoci su identifikovali Fahrudina Malkića, Ekrema Čengića, Ibrahima Kafedžića, Nazifa Lagariju, Halima Dedovića, Aziza Šahinovića i jednog neidentifikovanog slovenačkog novinara kao lica koja su tom prilikom odvedena. P-51 potvrđuje da su navedena lica bila zatvorenici KP Doma i da se još uvijek vode kao nestala lica.

ii. 17. septembar 1992.godine

Zatvorenici koji su kasnije nestali takođe su odvedeni iz KP Doma iz tobožnjih razloga koji nisu bili razmjena. Konkretno, svjedoci FWS 65, FWS 76, FWS 111, FWS 113, FWS 115, FWS 119, FWS 139, FWS 142, FWS 182, FWS 250, A, B, C, i D svjedočili su u vezi sa odvođenjem grupe zatvorenika dana 17. septembra 1992.godine na berbu šljiva. Toga dana, stražari KP Doma su došli u zatvoreničke sobe ujutru i tražili spisak dobrovoljaca za branje šljiva. Stražari su se uskoro vratili i zanemarili spisak dobrovoljaca jednostavno, umjesto njih, prozvavši grupu zatvorenika sa spiska. Druga grupa zatvorenika je na sličan način prozvana poslije podne iz istog razloga, što je ukupno činilo 35 ljudi. Neki svjedoci su svjedočili da su tada primijetili da iako je trebalo da ti zatvorenici beru šljive, neki od prozvanih su bili povrijeđeni ili bolesni. Ti zatvorenici nisu nosili svoje stvari sa sobom, jer im je samo rečeno da će biti odsutni nekoliko dana i zatim se vratiti. Međutim, ti zatvorenici se nikada nisu vratili u KP Dom i zapravo ih niko više nikada nije vidio. Svjedoci su posebno naveli imena velikog broja zatvorenika koji su tom prilikom odvedeni, uključujući Mirsada Hadžimešića, Amera Karabegovića, Huseina Korenjića, Klinac Hajru, Samira Mujezinovića, Konjo Halida, Crneta Murata, Kajgana Rasima, Džemala Balića, Deleut Murata i mnoge druge. P-51 potvrđuje da su te osobe bilezatvorenici u KP Domu i još uvijek se vode kao nestale osobe.

iii. Avgust 1992.godine

Konačno, 30. avgusta 1992.godine ili oko tog datuma, oko 55 zatvorenika je napustilo KP Dom da bi bili oslobođeni u Crnoj Gori, od kojeg broja je 35 zapravo oslobođeno u Rožajima, Crna Gora dana ili otprilike 31. avgusta, kao što je ranije navedeno. Svjedoci FWS 02, FWS 58, FWS 86, FWS 119, FWS 172, FWS 182, B i E, su svjedočili o tom događaju; konkretnije, svjedoci FWS 58, FWS 172 i E su bili među tih 35 zatopčenika koji su, zapravo, razmijenjeni u mjestu Rožaje. Tih 55 zatvorenika su prvobitno prozvani sa spiska koji se sačinjen i koji je obuhvatio lica starija od 65 godina, mlađa od 18 godina, ili bolesna lica, i koji su smješteni zajedno u odvojenu prostoriju noć prije nego što su prvi put napustili KP Dom. Sljedećeg jutra su zatvorenici ukrcani u autobus na ulasku u KP Dom, zajedno sa dvojicom vojnika koji su ih sprovodili. Autobus je najprije zaustavljen na drugoj lokaciji, očigledno u sklopu planirane procedure, zatim je odvezen prema granici sa Crnom Gorom i prešao je u Crnu Goru. Međutim, kako se autobus približavao

Nikšiću, preuzelo ga je policijsko vozilo koje je naredilo vozaču autobusa da skrene na sporedni put. Iz policijskog vozila je izašao Pero Elez, ... vojnik, i naredio da se autobus vrati u Foču, što je i učinjeno. Zatvorenici su tada vraćeni u KP Dom, gdje su ih stražari iz KP Doma smjestili u sobe odvojene od drugih zatočenika. Nedugo zatim, stražar KP Doma je došao u sobu i pročitao imena 20 zatvorenika sa spiska. FWS 58 je opisao tako prozvane kao relativno mlade ljude. FWS 58 je zatim svjedočio da, kada su upitali stražara gdje idu ti ljudi, odgovorio je da će biti razmijenjeni u Goraždu. Svjedok je posebno naveo imena mnogih od 20 izdvojenih ljudi, uključujući Čaušević Ismeta, Divjan Fadila, Hodžić Šefku, Mezbur Esada, Dželil Aliju, i druge, i naveo da ih niko više nikada nije vidio. P-51 i P-52 potvrđuju da su ove osobe bile zatvorenici u KP Domu i da se neke od njih i dalje vode kao nestale. Svjedoci su takođe posvjedočili da su tijela nekih od ovih lica kasnije pronađena, što je potvrđeno u vezi sa svim gore navedenim, osim za Hodžić Šefku, zapisnicima o ekshumaciji i identifikaciji tijela koji su uvedeni u dokaze, posebno dokaze P-92, P-101, P-109 i P-110.

iv. Zaključak: Prisilni nestanak

Svjedok Amor Mašović, trenutno potpredsjednik Komisije za nestale osobe Federacije BiH, ranije Državne komisije za razmjenu zatvorenika svjedočio je da je, od aprila 1992. godine do oktobra 1994.godine nestalo 266 lica koja su bila zatvorena u KP Domu, i da nema nikakvih podataka o njihovoj sudbini; prema gruboj procjeni, taj broj predstavlja jednu četvrtinu ukupnog broja svih lica koja su, prema evidenciji Državne komisije bila zatvorena u KP Domu u inkriminisanom vremenskom periodu. Od tih 266 lica, prema njegovom daljem svjedočenju, do danas je otkriveno otprilike 50% posmrtnih ostataka, prvenstveno u masovnim grobnicama u regiji Foče. Svjedok nije precizirao vremenski period u kojem su nestalo svih 266 zatočenika.

Ovaj iskaz je potvrđen i dopunjen dokazima P-51 i P-52. P-51, koji navodno ne predstavlja potpuni spisak, dokumentuje da je oko 110 lica zatvorenih u KP Domu, nestalo između juna 1992. i marta 1993., i trenutno se vode kao nestale osobe. Pored toga, P-52 pruža dokumentaciju o oko još 60 lica, bez onih o kojima postoji dokumentacija u P-51 koja su bila u KP Domu i koja se trenutno vode kao nestala; iako se u P-52 dokumentuje mjesec u kojem su nestale te osobe, nejasno je da li ta informacija odgovara danu kada ih je vidjela porodica ili prijatelji, ili se radi o mjesecu tokom kojeg su nestali iz KP Doma; izgleda da se najvjerovatnije radi o ovom drugom. Na kraju, sa P-51 se dokumentuje da je postojao veliki broj drugih lica koja su bila u KP Domu i čiji je trenutni status nepoznat („nepoznato"), odnosno, ne zna se da li su oni zapravo razmijenjeni ili su nestali.

Prilikom donošenja konačnog zaključka da je najmanje 200 lica koja su bila zatvorena u KP Domu kasnije nestala i do danas se vode kao nestale osobe, Vijeće naglašava da se sa P-51 dokumentuje da je ukupno 127 lica, za koja je potvrđeno da su bila zatvorena u KP Domu, odvedeno u nepoznatom pravcu u inkriminisano vrijeme, i da se vode kao nestale osobe. Od tih 127 osoba, samo 16 nije nestalo ili se za njih ne može potvrditi da su nestali iz KP Doma između juna 1992.godine i marta 1993.godine Prema tome, za 13% od ukupnog broja od 127 nestanaka potvrđenih u P-51, potvrđeno je da su se desila u periodu između datuma koji se odnose na inkriminisani vremenski period.

Primjenom ovog omjera 87:13 na ukupno 266 nestalih zatočenika, kako je naveo Amor Mašović, može se izvesti razuman zaključak da je 231 zatvorenik nestao iz KP Doma u periodu između juna 1992.godine i marta 1993.godine Događaji o kojima su svjedoci svjedočili dogodili su u tom periodu. Čak i ako je Vijeće trebalo da razmotri da je više od 20% onih koji su nestali iz KP Doma nestalo prije juna 1992. ili nakon marta 1993., što nije potkrijepljeno iskazima svjedoka, to bi još uvijek ukazivalo da je oko 210 zatvorenika nestalo u periodu između juna 1992. i marta 1993.godine Prema tome, Vijeće zaključuje da je najmanje 200 zatvorenika nestalo iz KP Doma u periodu između tih datuma, i do danas se o njihovoj sudbini ništa ne zna, kao što se tvrdi u optužnici. Među tih 200 zatočenika nalazili su se i zatočenici koji su navedeni u izreci presude, čiji nestanak je pojedinačno potvrđen jednim ili više dokaza, P-51, P-52 i P-53; a od kojih je za neke, na osnovu iskaza svjedoka, utvrđeno da su "razmijenjeni" ili na drugi nalčin odvedeni u dato vrijeme.

Vijeće zaključuje da su zatočenike koji su bili žrtve tog prisilnog nestanka, stražari KP Doma odvodili na glavnu kapiju zatvora i predavali propadnicima vojske i vojne policije, mada Vijeće ne isključuje mogućnost učešća drugih lica, uključujući paravojne formacije i civilnu policiju. Dokaz O-I-48 predstavlja naredbu sa spiskom od 35 zatvorenika, opisanih kao ratni zarobljenici, koji su trebali biti izvedeni iz KP Doma i pušteni na slobodu. Ova naredba nosi datum 18. septembar 1992.godine i potpisao ju je komandir taktičke grupe Foča. Zatvorenici koji su navedeni u naredbi su isti zatvorenici koje su svjedoci identifikovali kao one koji su odvedeni iz svojih soba u vezi sa gore navedenim događajem koji se odnosi na branje šljiva. Jedan svjedok je svjedočio da su tom prilikom, pripadnici vojske preuzeli zatvorenike i prevezli ih iz KP Doma. Pored toga, Ekrem Zeković je u svom iskazu naveo da je nekoliko puta vidio grupe zatvorenika koji su kasnije nestali, kako ih na kapijama KP Doma preuzimaju pripadnici vojske.

Opisane radnje predstavljaju elemente krivičnog djela prisilnog nestanka, iz člana 172. stav 1. tačka i) KZ BiH. Kako je navedeno, ti elementi su sljedeći:

1) hapšenje, pritvaranje ili otimanje osoba;
2) od strane ili s dopuštenjem, podrškom ili pristankom države ili političke organizacije;
3) uz odbijanje da se prizna takvo lišenje slobode ili da se pruži informacija o sudbini ili o mjestu gdje se nalaze takve osobe; i
4) s namjerom da se uklone od zaštite zakona na duže vrijeme.

Riječ „odbijanje" u trećem elementu se tumači na način da obuhvata nepriznavanje lišavanja slobode ili nepružanje informacija. Jasno je da se podrazumijeva da pružanje lažnih informacija o sudbini ili o mjestu gdje se žrtve nalaze predstavlja odbijanje da se pruže informacije ili uskraćivanje tih informacija, čime se ispunjava treći element krivičnog djela prisilnog nestanka.
Prvi element krivičnog djela je ispunjen osiguranim pritvaranjem, premještanjem, prebacivanjem i odvođenjem osoba sa prvobitnih lokacija zatvaranja ili pritvora na druge lokacije i predstavlja dio actus reus-a krivičnog djela.

Imajući na umu ovakva razmatranja, Vijeće zaključuje da su elementi krivičnog djela prisilnog nestanka utvrđeni izvan sumnje. Najmanje 200 zatvorenika Nesrba je pod stražom odvedeno iz KP Doma na drugu, nepoznatu lokaciju. Ova djela su urađena s dopuštenjem taktičke grupe Foča, organa Republike Srpske. I preostali zatvorenici u KP Domu u to vrijeme i nakon njihove razmjene, i Federalna komisija za nestala lica kasnije, tražili su i nisu dobili informacije od osoblja KP Doma i organa Republike Srpske, u vezi sa mjestom na kojem se nalaze ti zatvorenici i njihovom sudbinom. Ta odvođenja su se ponavljala, vršena su sistematično mjesecima i obuhvatila su veliki broj zatočenika. Pored toga, postojali su jasni pokušaji da se sakrije i prikrije sudbina odvedenih zatočenika, čime se dokazuje postojanje namjere od samog početka da se eliminiše bilo kakva mogućnost da ustanove i organizacije ovlaštene prema domaćem i međunarodnom zakonu pravilno registruju ili otkriju mjesto gdje se ti zatočenici nalaze. Zatvorenicima u KP Domu je ponavljano da su ti zatočenici odvedeni na razmjenu, dok dokaz O-I-48 pokazuje da je fočanska taktička grupa na sličan način bila uključena u navođenje na krivi trag opisivanjem u službenoj dokumentaciji da su ovi zatvorenici odvedeni kako bi bili pušteni na slobodu. Ovim zatočenicima je bila, a i dalje je uskraćena, zaštita zakona u periodu dužem od deset godina.

Vijeće još zaključuje da optužba iz tačke 5 prema kojoj je "u oktobru 1994., najmanje 187 zatočenika prebačeno u navedene ustanove ..." nije dokazana i nije se pouzdano moglo utvrditi da je toliki broj zatočenika prebačen iz KP Doma u oktobru 1994.

GODINE PROGON: TAČKE 1-5

Elementi radnje progona

Krivično djelo progona iz člana 172. stav 1., tačka h) KZ BiH definiše se kao "progon bilo koje grupe ljudi ili kolektiva na političkoj, rasnoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj, vjerskoj, spolnoj ili drugoj osnovi koja je univerzalno prihvaćena kao nedopustiva po međunarodnom pravu, u vezi s bilo kojim krivičnim djelom iz ovog stava ovog člana, bilo kojim krivičnim djelom propisanim u ovom zakonom ili bilo kojim krivičnim djelom u nadležnosti Suda Bosne i Hercegovine". Članom 172. stav 2., tačka g) pojašnjava se da "progoni" jesu "namjerno i teško, međunarodnom pravu suprotno uskraćivanje osnovnih prava, zbog pripadnosti skupini ljudi ili zajednice". U skladu s tim, prema članu 172. stav 1., tačka h) KZ BiH, elementi krivičnog djela progona kao zločina protiv čovječnosti su sljedeći:

1) namjerno i teško uskraćivanje osnovnih prava;
2) suprotno međunarodnom pravu;
3) zbog pripadnosti skupini ljudi ili zajednici;
4) protiv bilo koje grupe ljudi ili kolektiva na političkoj, rasnoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj, vjerskoj, spolnoj ili drugoj osnovi koja je univerzalno prihvaćena kao nedopustiva po međunarodnom pravu; i
5) u vezi s bilo kojim krivičnim djelom iz ovog stava ovog člana zakona, bilo kojim krivičnim djelom propisanim u ovom zakonom ili bilo kojim krivičnim djelom u nadležnosti Suda Bosne i Hercegovine.

Žalbeno vijeće MKSJ je definisalo elemente progona kao zločina protiv čovječnosti, kao radnje ili propust koji su:

1) de facto diskriminacija i kojim se uskraćuju ili narušava neko temeljno pravo definisano međunarodnim običajnim ili ugovornim pravom; i
2) izvršeni su hotimično, sa namjerom diskriminacije po jednoj od navedenih osnova, tačnije, na osnovi rasne, vjerske ili političke pripadnosti[90].

Nakon uvida u sudsku praksu i relevantne instrumente, Vijeće zaključuje da definicija progona koju je sačinio MKSJ pravilno odražava međunarodno običajno pravo u inkriminisanom periodu. Vijeće dalje zaključuje da je definicija progona prema međunarodnom običajnom pravu potpuno ugrađena u definiciju progona iz člana 172. stav 1., tačka h) i stav 2. tačka g) KZ BiH.

[90] *Tužilac protiv Kvočke i drugih,* IT-98-30/1-A, presuda, 28.2.2005., paragraf 320.

Vijeće, međutim, ističe dvije važne stvari. Prvo, diskriminatorska osnova koju je utvrdio MKSJ, odnosno rasna, vjerska i politička osnova, predstavlja isključivu osnovu koju priznaje međunarodno običajno pravo u inkriminisanom vremenskom periodu, pa je tako to isključiva osnova koju Vijeće može uzeti u razmatranje u ovom postupku. Drugo, još važnije, iako element "u vezi sa" nije potreban prema međunarodnom običajnom pravu, s obzirom da je obuhvaćen članom 172. stav 1, tačka h), Vijeće ima obavezu da primijeni taj element.

Vijeće se slaže s obrazloženjem drugih pretresnih vijeća Suda BiH da se počinjenje višestrukih djela progona treba smatrati počinjenjem jednog krivičnog djela, odnosno progona, čak i ako ta djela pojedinačno predstavljaju druge zločine protiv čovječnosti.[91] Prilikom bavljenja krivičnom odgovornošću optuženih, Vijeće će razmotriti da li je svaki pojedinačni zločin koji je gore utvrđen bio počinjen s diskriminatorskom namjerom.

Kao prvo i opšte pitanje, Vijeće zaključuje da su svi gore utvrđeni zločini predstavljali namjerno i ozbiljno uskraćivanje osnovnih prava suprotno međunarodnom pravu, čime se ispunjavaju prvi i drugi element krivičnog djela progona. Pored toga, s obzirom da prethodno utvrđeni zločini predstavljaju zločine iz člana 172. stav 1. KZ BiH, Vijeće zaključuje da je jasno da je i element "u vezi sa" ispunjen. Vijeće će razmotriti treći i četvrti element krivičnog djela progona tokom analize krivične odgovornosti optuženih kao pripadnika sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata u daljem tekstu.

II. KRIVIČNA ODGOVORNOST: SISTEMSKI UDRUŽENI ZLOČINAČKI PODUHVAT I KOMANDNA ODGOVORNOST

Oba optužena proglašena su lično krivično odgovornim kao saizvršioci saizvršenje krivičnog djela progona protiv zatočenika u KP Domu, koji je služio kao koncentracioni logor u periodu od aprila 1992. do oktobra 1994. godine. Obojica snose ličnu krivičnu odgovornost za izvršenje krivičnog djela u okviru udruženog zločinačkog poduhvata određenog tipa, koji će se ovdje zvati sistemski udruženi zločinački poduhvat [92].

Pored toga, prema načelu komandne odgovornosti, oba optužena su proglašena lično krivično odgovornim za zločine protiv čovječnosti počinjene u KP Domu u inkriminisanom periodu, zato što je ustanovljeno da su oba imala odnos nadređeni-podređeni sa onima koji su učestvovali u actus reus zločina, obojica su znali za zločine, a nijedan nije preduzeo neophodne zakonske mjere da spriječi zločine ili kazni počinioce.

[91] *Vidi, npr*. presudu u predmetu *Stanković,* str. 34; presuda *Kovačević*, str. 43-44.

Iako su elementi obje vrste krivične odgovornosti dio optuženja i iako su ti elementi dokazani, kategorija koja najbolje karakteriše način na koji su krivična djela izvršena je saizvršenje u okviru sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata.[2] S obzirom da je komandna odgovornost važna za odmjeravanje kazne, oba principa će biti razmotrena i obrazložena u daljem tekstu.

A. OPŠTE ODREDBE: UDRUŽENI ZLOČINAČKI PODUHVAT I KOMANDNA ODGOVORNOST PREMA ZAKONU BIH I MEĐUNARODNOM OBIČAJNOM PRAVU

1. Važeći zakon BiH: Udruženi zločinački poduhvat i komandna odgovornost

a. Član 180. stav 1. i 2. KZ BiH

Član 180. utvrđuje vrstu krivične odgovornosti koju vijeće mora utvrditi da bi nekoga osudio za krivična djela konkretno navedena u članu 180. On je dio optuženja u vezi sa članom 29. Glave V Krivičnog zakona kojom se propisuje način izvršenja i stepen odgovornosti za izvršenje krivičnih djela.

Član 180. stav 1. i član 180. stav 2. su izvedeni iz člana 7. Statuta MKSJ i identični su mu. Statut MKSJ predstavlja međunarodni propis, pošto je izrađen u skladu sa ovlaštenjima Ujedinjenih nacija.[93] Uveliko prihvaćen princip međunarodnog prava je da, kada je međunarodno pravo ugrađeno u domaće zakone, "domaći sudovi u obzir moraju uzimati izvorne norme međunarodnog prava i njihova međunarodna sudska tumačenja i definicije."[94] Kada je član 7. prepisan u zakon BiH, došao je zajedno sa svojim međunarodnim izvorima i međunarodnim sudskim tumačenjima i definicijama.

---

92 Kao što je detaljnije obrazloženo u daljem tekstu, ovaj termin uzet je iz opisa onoga što Žalbeno vijeće MKSJ u predmetu Tadić naziva "Kategorija 2 udruženog zločinačkog poduhvata" gdje su utvrđene tri kategorije udruženog zločinačkog poduhvata i opisane kao dio međunarodnog običajnog prava. Predmet "Tužilac protiv Tadića", br. IT-94-1-A, presuda od 15.7.1999. godine, par. 185-226.

[2] Drugostepena presuda u predmetu Kordić i Čerkez, par. 34-35; drugostepena presuda u predmetu Blaškić, par. 91-92, *Takođe vidi:* predmet "Tužilac protiv Kajelijeli", broj ICTR-98-44A-A, presuda od 23.5.2005., par. 81; predmet "Tužilac protiv Fofana i Kondewa" (Predmet CDF), br. SCSL-04-14-T, presuda od 2.8.2007., par. 251.

[93] *Vidi:* Izvještaj Generalnog sekretara, Dokument UN-a br. S/25704 3.5.1993. godine.

[94] Gerhard Werle, *Principi međunarodnog krivičnog prava,* [*Principles of International Criminal Law*] (The Hague: Asser Press, 2005.), str. 80. *Takođe vidi:* Richard K. Gardiner, *Međunarodno pravo* [*International Law*] (Essex: Pearson, 2003.), str. 156; Rosalyn Higgins, *Problemi i postupak, međunarodno pravo i kako ga koristimo [Problems and Process, International Law and How We Use It]* (Oxford: Clarendon Press, 1994.), str. 206.

i. Udruženi zločinački poduhvat -- član 7.1 Statuta MKSJ-a ugrađen je u član 180. stav 1.

Krivični zakon BiH propisuje djela za koja lica mogu biti krivično gonjena i način na koji izvršenje ovih djela može predstavljati ličnu krivičnu odgovornost. Kada se radi o djelima počinjenim protivno Glavi XVII KZ BiH ("Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom"), način izvršenja kojim se pripisuje krivična odgovornost sadržan je u članu 180. Član 180. stav 1. propisuje načine na koje lice postaje lično odgovorno za određena krivična djela iz Glave XVII, uključujući zločine protiv čovječnosti (član 172.) za koje se optuženi terete. Član 180. stav 1. u datom dijelu glasi:

"Osoba koja planira, pokrene, naredi, učini ili podstrekava ili pomaže u planiranju, pripremanju ili učinjenju krivičnih djela iz člana ... 172. (zločin protiv čovječnosti) ... ovog zakona, individualno je odgovorna za to krivično djelo. Službeni položaj bilo kojeg okrivljenog, bilo da se radi o šefu države ili vlade, ili o odgovornoj službenoj osobi vlade, ne oslobađa takvu osobu krivične odgovornosti niti utječe na ublažavanje kazne."

Član 180. stav 1. izveden je iz člana 7.1 Statuta MKSJ i identičan mu je. Član 180. stav 1. je postao dio KZ BiH nakon stupanja na snagu člana 7.1 i nakon tumačenja MKSJ-a da on obuhvata, konkretno, udruženi zločinački poduhvat kao način saizvršenja kojim se stiče individualna krivična odgovornost.[95]

U komentarima na član 180. stav 1. KZ BiH iznosi se stav da se ovim članom međunarodno pravo ugrađuje u domaće zakone:

"Tekst odredbi iz stava 1. [člana 180.] je potpuno isti kao tekst člana 7. stav 1. Statuta MKSJ-a ... Očigledno je da je zakonodavac slijedio osnovna pravila krivične odgovornosti koja proizilaze iz međunarodnog krivičnog prava i iz odredaba Statuta MKSJ-a, kao i iz odredaba iz člana 25. stav 3. tačke a)-e) Rimskog statuta, pošto je [zakonodavac] značajno proširio moguće radnje izvršenja i saučesništva u izvršenju krivičnih djela."[96]

Međunarodno sudsko tumačenje termina "počinjenje" iz člana 7.1, koji je ugrađen u domaći zakon kao član 180. stav 1, konkretno propisuje: (1) da je udruženi zločinački poduhvat oblik saizvršilaštva koji utvrđuje ličnu krivičnu odgovornost; (2) da "počinjenje" u smislu iz člana 7.1. Statuta MKSJ-a (a samim tim i člana 180.

---

[95] Vidi raniju raspravu o drugostepenoj presudi u predmetu Tadić.

[96] "Komentari krivičnih/kaznenih zakona u BiH", Knjiga I (Zajednički projekat Vijeća Evrope i Evropske komisije, Sarajevo 2005. godine), prof. Miloš Babić (vođa grupe), mr. Ljiljana Filipović, dr. Ivanka Marković, Zdravko Rajić, str. 593, 594.

stav 1. KZ BiH) uključuje svjesno učešće u udruženom zločinačkom poduhvatu; i (3) da su elementi udruženog zločinačkog poduhvata utvrđeni u međunarodnom pravu i da su prepoznatljivi. U primjeni termina "počinjenje" iz člana 180. stav 1, ovo Vijeće mora u obzir uzeti definiciju tog termina u značenju koje je imala kada je prepisana iz međunarodnog prava u KZ BiH.[97]

ii. Komandna odgovornost – član 7.3 Statuta MKSJ-a ugrađen je u član 180. stav 2.

Koncept komandne odgovornosti je eksplicitno dio Krivičnog zakona BiH od kada je u član 180. stav 2. KZ BiH ugrađen član 7.3 Stauta MKSJ. Član 180. stav 2. propisuje načine na koje nadređeno lice postaje lično odgovorno ako je propustilo da spriječi ili kazni podređene koji su počinili određena krivična djela iz Glave XVII, uključujući zločine protiv čovječnosti (član 172.) za koje se optuženi terete. Član 180. stav 2. u datom dijelu glasi:

"Činjenica da je neko od krivičnih djela iz člana 171. do 175. i člana 177. do 179. ovog zakona učinjeno od strane podređenog, ne oslobađa njemu nadređenu osobu od krivične odgovornosti ukoliko je ta nedređena osoba znala ili je mogla znati da se njen podređeni sprema učiniti takvo djelo, odnosno da je već učinio takvo djelo, a nadređena osoba je propustila da preduzme nužne i razumne mjere da spriječi učinjenje krivičnog djela, odnosno da učinitelj tog djela bude kažnjen."

Član 180. stav 2. izveden je iz člana 7.3 Statuta MKSJ i identičan mu je. Član 180. stav 2. je postao dio KZ BiH nakon stupanja na snagu člana 7.3 i nakon tumačenja MKSJ-a i on je unio to tumačenje u zakon BiH.

b. Krivična odgovornost i za učestvovanje u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu i prema načelu komandne odgovornosti sada predstavlja dio međunarodnog običajnog prava kojem optuženi podliježu

Kao što je obrazloženo u Dijelu A.3 i A.5 niže, koncepti udruženog zločinačkog poduhvata i komandne odgovornosti predstavljaju utvrđene principe u međunarodnom običajnom pravu i to od prije aprila 1992. godine. Međunarodno običajno pravo je dio zakona BiH.

[97] Ustavni sud BiH je našao da Statut MKSJ-a predstavlja "sastavni dio pravnog poretka Bosne i Hercegovine", pošto se radi o jednom od dokumenata koji regulišu primjenu međunarodnog prava, a koji važi u BiH u skladu sa članom III.3.b) Ustava BiH. Predmet Abduladhim Maktouf, broj predmeta: AP-1785/06, Odluka o dopustivosti i meritumu po žalbi na presudu Suda Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Odluka u predmetu Maktouf), od 30.3.2007. godine, par. 70.

Kao opšti princip "izgleda da svi nacionalni pravni sistemi ... prihvataju međunarodno običajno pravo kao sastavni dio nacionalnih zakona."[98] *Međutim, pored toga, od 1899. godine na ovamo, međunarodno običajno humanitarno pravo je eksplicitno uključeno u sporazume o humanitarnom pravu čija je BiH potpisnica kroz takozvanu "Martensovu klauzulu". Najskoriji primjer uključivanja Martensove klauzule datira iz 1977. godine i nalazi se u Dopunskom protokolu uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba iz 1977. godine (Dopunski protokol I), gdje se sljedeći tekst pojavljuje kao član 2.:*

"U slučajevima koji nisu predviđeni ovim protokolom ili drugim međunarodnim sporazumima, građanska lica i borci ostaju pod zaštitom i dejstvom principa međunarodnog prava, koji proizilaze iz ustanovljenih običaja."[99]

Bosna i Hercegovina je potpisnica Ženevskih konvencija iz 1949. godine i oba Dopunska protokola, što je ponovo potvrđeno u Ustavu Bosne i Hercegovine, član II. 7 i Aneks 1. U članu III.3.b) Ustava Bosne i Hercegovine utvrđeno je da su "opšta načela međunarodnog prava sastavni dio pravnog poretka Bosne i Hercegovine i entiteta". Ustavni sud BiH potvrdio je da Ženevske konvencije i njihovi protokoli "imaju status jednak ustavnim načelima i direktno se primjenjuju u Bosni i Hercegovini." [100] *Pored toga, u članu 3. KZ BiH konkretno se pominju krivična djela propisana međunarodnim pravom.*

Optuženi se stoga ispravno terete prema važećem krivičnom zakonu BiH kao članovi sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata, te su krivično odgovorni prema načelu komandne odgovornosti: 1) pošto se na njih primjenjuje međunarodno običajno pravo, koje propisuje udruženi zločinački poduhvat i komandnu odgovornost, te, 2) pošto se na njih primjenjuju zakonski propisi BiH, konkretno, član 180. stav 1. i 2. KZ BiH, u koji je ugrađen koncept udruženog zločinačkog poduhvata i komandne odgovornosti.

2. Osuda optuženih kao saizvršilaca u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu ili prema principu komandne odgovornosti je u skladu sa načelom zakonitosti

Činjenica da podliježu odgovornosti prema načelima udruženog zločinačkog poduhvata i komandne odgovornosti sada ne znači da se njihova odgovornost za

[98] Eileen Denza, "Odnos između međunarodnog prava i nacionalnih zakona" [*The Relationship Between International Law and National Law*], u Malcolm Evans (urednik), 'Međunarodno pravo' *[International Law]* (Oxford: Hart Publishing, 2003.) str. 415, 428.
[99] Dopunski protokol I. *Takođe vidi:* Dopunski protokol II, Preambulu. Jugoslavija je postala potpisnica 1979. godine.
[100] Odluka u predmetu Maktouf, par. 71.

počinjenje krivičnih djela u prošlosti može automatski podržati teorijom udruženog zločinačkog poduhvata ili teorijom komandne odgovornosti. Optuženi se terete za počinjenje krivičnih djela počevši od aprila 1992. godine, prije donošenja važećeg Krivičnog zakona i važećeg Ustava. U skladu sa načelom zakonitosti, optuženi se ne mogu smatrati odgovornim u skladu sa teorijom odgovornosti koja nije postojala u vrijeme izvršenja krivičnih djela.[101] *Stoga mora biti utvrđeno van sumnje da su udruženi zločinački poduhvat i komandna odgovornost bili dio zakona kojem su optuženi podlijegali u periodu od aprila 1992. do oktobra 1994. godine. Postupanje u skladu sa načelom zakonitosti zahtijeva dokaz da su optuženi bili krivično odgovorni prema principima zakona kojem su podlijegali u vrijeme počinjenja krivičnih djela, te da se u to vrijeme moglo razumno predvidjeti da će optuženi biti krivično odgovorni prema tom principu.*

a. Optuženi su podlijegali propisima međunarodnog običajnog prava u vrijeme počinjenja krivičnih djela

Međunarodno običajno pravo je već odavno prihvaćeno kao izvor međunarodnog prava zajedno sa međunarodnim ugovornim pravom i "opštim pravnim načelima prihvaćenim od strane svih civilizovanih naroda". [102] *Osnove međunarodnog običajnog prava su dvostruke: objektivni element koji predstavlja praksu država; i subjektivni element, nazvan opinio juris, koji se odnosi na prihvatanje od strane država činjenice da je praksa dio međunarodnog prava.*[103] *Dokaz da je neko pravilo postalo međunarodno običajno pravo može doći iz različitih izvora, uključujući i praksu međunarodnih sudova, te domaćih sudova koji primjenjuju međunarodno pravo.*[104] *Zbog načina na koji neko pravilo međunarodnog običajnog prava postaje zakon, tačan trenutak njegovog uključivanja u međunarodno pravo nikada nije moguće zasigurno utvrditi. Međutim, postojanje tog pravila se može pratiti pomoću materijalnih dokaza njegovog postojanja u praksi država i reakciji država na tu praksu.*

Kao što je detaljno obrazloženo u Dijelu A.3 i A.5 niže, i sistemski udruženi zločinački poduhvat i komandna odgovornost bili su dio međunarodnog običajnog prava u inkriminisanom periodu. S obzirom da su ovi principi bili dio međunarodnog običajnog prava u vrijeme počinjenja krivičnih djela, optuženi su im podlijegali.

---

[101] *Vidi:* KZ BiH, član 3., 4.; Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 7.; Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 15.

[102] Član 38.1. b) Statuta Međunarodnog suda pravde.

[103] Ova dva elementa Međunarodni sud pravde konstantno potvrđuje i obrazlaže u svojoj praksi. Vidi npr.: Vojne i paravojne aktivnosti u i protiv Nikaragve (predmet *Nikaragva protiv Sjedinjenih Država*), Meritum, Izvještaj Međunarodnog suda pravde br. 14 iz 1986. godine (27. juni).

[104] Ovo takođe uključuje i "izjave vladinih zvaničnika i međunarodnih organizacija, kao i kažnjavanje povreda od strane nacionalnih sudova i vojnih sudova"; drugostepena presuda u predmetu Tadić, par. 128.

Međunarodno običajno pravo je davno prije 1992. godine bilo "sastavni dio domaćih zakona" prihvaćeno od strane svih državnih pravnih sistema.[105] *Pored toga, bivša Jugoslavija i njene zemlje nasljednice su potpisnice sporazuma o međunarodnom humanitarnom pravu, uključujući Ženevske konvencije iz 1949. godine i oba Dopunska protokola, te stoga podliježu "Martensovoj klauzuli" koja se u ovim sporazumima i protokolima pojavljuje u različitima oblicima.*[106] *Kao dio važećeg ugovornog prava, "Martensova klauzula" izričito stavlja civile i borce pod zaštitu principa međunarodnog običajnog humanitarnog prava. Član 210. Ustava SFRJ, koji je propisivao direktnu primjenu ugovornog prava, glasi:*

"Međunarodni ugovori primjenjuju se danom stupanja na snagu, ako aktom o ratifikaciji ili ugovorom na osnovu ovlašćenja nadležnog organa nije drugačije određeno. Sudovi neposredno primjenjuju međunarodne ugovore koji su objavljeni."

Optuženi su eksplicitno podlijegali "principima međunarodnog prava izvedenim iz utvrđenog običaja" u vrijeme izvršenja krivičnih djela, te su sudovi bili dužni da "neposredno primijene" to pravo.

b. Krivična odgovornost i krivično gonjenje optuženih za počinjenje krivičnih djela u svojstvu saizvršilaca u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu ili prema teoriji komandne odgovornosti mogli su se predvidjeti u vrijeme počinjenja

U svom tumačenju člana 7. Evropske konvencije, Evropski sud za ljudska prava smatra, da bi neko bio proglašen krivim u skladu sa načelom odgovornosti, to načelo moralo biti ne samo dio zakona kojem su optuženi podlijegali u vrijeme izvršenja krivičnog djela, nego da je takođe moralo biti logično predvidljivo da će biti krivično gonjeni za izvršenje krivičnih djela prema ovim teorijama odgovornosti.[107] *Kao što je ovdje obrazloženo, Vijeće zaključuje da su sistemski udruženi zločinački poduhvat i komandna odgovornost bili dio međunarodnog običajnog prava u vrijeme kada su optuženi izvršili krivična djela progona na način utvrđen u ovoj presudi, te da su optuženi podlijegali pravilima međunarodnog običajnog prava u vrijeme kada su izvršili ta krivična djela. Vijeće takođe zaključuje da se krivično gonjenje prema obje teorije krivične odgovornosti moglo predvidjeti u vrijeme izvršenja krivičnih djela.*

---

[105] Vidi fusnotu 8.

[106] Bivša Jugoslavija je bila potpisnica Ženevskih konvencija i Dopunskih protokola. Kada je Bosna i Hercegovina proglasila nezavisnost, podnijela je svoju namjeru da ovi sporazumi za nju budu obavezujući, a sporazumi su prihvaćeni kao važeći u BiH od marta 1992. godine nadalje.

[107] Predmet *Streletz, Kessler i Krentz protiv Njemačke* (prijave br. 34044/96, 35532/97 i 44801/98), 22.3.2001., par. 105.

Evropski sud je često bio u prilici da odlučuje o načelu zakonitosti iz člana 7. Evropske konvencije. Njihove izreke se nisu konkretno bavile primjenom međunarodnog običajnog prava u kontekstu domaćih suđenja. Po svojoj prirodi, međunarodno pravo je nepisano i u stalnom razvoju. Međutim, Evropski sud je imao priliku da vrši pregled primjene člana 7. u domaćim krivičnim zakonima koja se takođe mijenja i nije konkretna.[108] *U tim slučajevima, Sud je provjeravao da li postoji "utvrđeni" korpus sudske prakse koji je javan i dostupan, u kojem su zakonski uslovi razjašnjeni. U slučajevima kada je postojao takav korpus javne i dostupne sudske prakse, smatralo se da su optužena lica imala dovoljno informacija o tome da njihove radnje podliježu krivičnim sankcijama tako da su svoje ponašanje mogli prilagoditi zakonskim propisima.*[109] *U tim okolnostima nije se smatralo da je došlo do kršenja prava iz člana 7.*[110]

U aprilu 1992. godine i nakon toga, optuženi su mogli logično predvidjeti da zbog svog učešća u konkretnom sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu koji je postojao u KP Domu mogu biti krivično odgovorni kao saizvršioci. Oba optužena su bili profesionalni zatvorski rukovodioci koji su radili u KP Domu u vrijeme kada je on funkcionisao kao prava kaznena institucija i obojica su bili svjesni trenutka u aprilu kada je on prestao da bude takva institucija i postao koncentracioni logor. Zloglasnost koja je pratila predmete nacističkih koncentracionih logora bila je dobro poznata u svim zemljama koje su se borile u II. svjetskom ratu, kao i činjenica da je mnogim licima odgovornim za održavanje nacističkih koncentracionih logora suđeno, te da su oni kažnjeni za svoje učešće u održavanju sistema koncentracionih logora. To su predmeti u kojima su sudski postupci bili javni i o kojima se dosta izvještavalo, a koji su međunarodno bili nadgledani i vođeni u Njemačkoj u mjestima koja su prilično blizu bivše Jugoslavije, a praksa i zaključci tih sudova su bili javni i dostupni.

Pored toga, optuženi su logično mogli predvidjeti svoju krivičnu odgovornost zbog svojih radnji u održavanju zločinačkog sistema, na osnovu postojanja pismene odredbe jugoslovenskog zakona iz 1992. godine. Član 62. Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije glasi:

"Ko je radi vršenja krivičnih djela stvorio ili iskoristio organizaciju, bandu, zavjeru, grupu ili drugo udruženje krivično je odgovoran za sva krivična djela koja su

---

[108] *Vidi:* predmet *S.W. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (prijava br. 20166/92), 27.10.1995.; predmet *C.R. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (prijava br. 20190/92), 27.10.1995.

[109] *Vidi takođe:* predmet *Kokkinakis protiv Grčke* (prijava br. 14307/88), 25.5.1993., par. 40; predmet *Radio France protiv Francuske* (prijava br. 53984/00), 30.3.2004., par. 20.

[110] Tumačeći predmet *Kokkinakis protiv Grčke*, Ustavni sud BiH navodi sljedeće uslove predvidljivosti iz člana 7.: "Evropski sud je posebno istaknuo da je ovaj zahtjev člana 7. Evropske konvencije zadovoljen kada pojedinac iz sadržaja relevantne odredbe, ukoliko je potrebno, uz pomoć tumačenja Suda, može shvatiti koje krivične radnje i propusti ga mogu učiniti krivično odgovornim."; Odluka u predmetu Maktouf, par. 63.

proizašla iz zločinačkog plana tih udruženja i kaznićе se kao da ih je sam učinio, bez obzira da li je i u kom svojstvu neposredno učestvovao u izvršenju pojedinog od tih djela."

U komentarima na ovaj dio ponavlja se da je izvršilac osuđen na osnovu ove odredbe:

"1) odgovoran za radnje koje su direktno uključene u plan kriminalne grupe kao i za one radnje koje predstavljaju rezultat ovog plana ukoliko su one takve prirode da je njihovo počinjenje u skladu sa ostvarenjem ciljeva te grupe.
2) odgovoran za pojedinačna krivična djela koja su izvršena, čak i ako on/ona nije uopšte učestvovao u njihovom izvršenju.
3) će mu biti suđeno na isti način kao izvršiocu krivičnog djela."[111]

U komentarima se dalje opisuje opšti kriminalni plan grupe kao plan koji je obično "nepisan", uočljiv putem zaključaka:

"Ukoliko su ciljevi grupe poznati, opšti kriminalni plan grupe se može zaključiti iz toga (znanja). Na taj način moguće je utvrditi koje radnje plan direktno pokriva, ... radnje koje moraju biti izvršene obično nisu posebno navedene ili individualizirane, sadržaj kriminalnog plana se utvrđuje na osnovu opšteg cilja grupe."

S obzirom na sličnost između osnovnih elemenata pisanih domaćih zakona koji su bili na snazi u to vrijeme i sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata u obliku u kojem je on u to vrijeme postojao u međunarodnom pravu, van sumnje je da su optuženi imali više nego dovoljno informacija o tome da rizikuju da budu krivično gonjeni kao izvršioci zbog svog učešća sa ostalima u održavanju sistema putem kojeg su zatvorenici u logoru podvrgavani progonu protivno međunarodnom humanitarnom pravu.[112]

Takođe, optuženi su mogli razumno predvidjeti krivičnu odgovornost prema načelu komandne odgovornosti. Osim u sudskoj praksi koja se razvila nakon 2. svjetskog rata, to načelo je takođe bilo izričito ugrađeno u Dopunski protokol I koji je blagovremeno objavljen u Službenom glasniku 1978. godine i bio dio nacionalnog zakona koji se primjenjivao. Iako se Dopunski protokol I ne bi direktno primjenjivao na civilne nadređene, načelo komandne odgovornosti je bilo dovoljno dostupno kroz

[111] "Komentar uz Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije" (Novi Sad, 1978.), prof. Frano Bačić, prof. Ljubo Bavcon, prof. Miroslav Đorđević i drugi, str. 143., 144.
[112] Osim toga, član 145. stav 2. Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije je tretirao članstvo u grupi organizovanoj da bi se počinili genocid i ratni zločini kao zasebno krivično djelo, a ne kao vrstu krivične odgovornosti.

postojeće ugovorno pravo da optuženi budu svjesni da ona vrsta aktivnosti u kojoj su oni učestvovali nosi krivične posljedice u skladu sa ovim principom.

Član 7.2. Evropske konvencije glasi: "Ovaj član ne utiče na suđenje i kažnjavanje nekog lica za činjenje ili nečinjenje koje se u vrijeme izvršenja smatralo krivičnim djelom prema opštim pravnim načelima koja priznaju civilizovani narodi".

Član 7.2. Evropske konvencije odražava se u članu 4a. KZ BiH: "Članovi 3. i 4. ovog zakona ne sprečavaju suđenje ili kažnjavanje bilo kojeg lica za bilo koje činjenje ili nečinjenje koje je u vrijeme kada je počinjeno predstavljalo krivično djelo u skladu sa općim načelima međunarodnog prava."

Ovaj koncept je takođe bio dio zakona SFRJ i njenih zemalja nasljednica u aprilu 1992. godine. Član 15.2. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima odražava član 4a. KZ BiH i član 7.2. Evropske konvencije i propisuje suđenje i kažnjavanje lica za djela koja su smatrana krivičnim djelima "shodno opštim principima prava koje priznaju sve nacije." Bivša Jugoslavija je postala potpisnica tog sporazuma 1971. godine.[113] Optuženi su bili svjesni da mogu krivično odgovarati u skladu sa principima međunarodnog humanitarnog prava u vrijeme kada su krivična djela počinjena.

Pored navedenog, posebno treba imatu u vidu i odredbu iz člana 21. Uputstva o primjeni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama iz 1988. godine u kojoj su implementirane odredbe iz Ženevskih konvencija i Dopunskog protokola 1. i u kojoj je izričito utvrđena komandna odgovornost u tadašnjoj JNA (Jugoslovaneskoj narodnoj armiji). Nadalje, iz člana 30. KZ SFRJ koji je važio u vrijeme izvršenja krivičnih djela, proizilazi da je ovaj oblik odgovornosti predstavljao dio tadašnjeg krivičnog zakonodavstva. Ovom odredbom je "nečinjenje" bilo definisano kao način izvršenja krivičnih djela, a koja se odnosila na sva krivična djela, pa i ona protiv međunarodnog prava iz tadašnje Glave 16. KZ SFRJ. Komandna odgovornost je svoje utemeljenje imala upravo u ovoj odredbi koja je u stavu 2 propisivala:

"Krivično djelo može biti izvršeno i nečinjenjem samo kada je učinilac propustio činjenje koje je bio dužan da izvrši."

Iz navedenog Vijeće zaključuje da se krivično gonjenje po osnovu komandne odgovornosti moglo predvidjeti u vrijeme izvršenja krivičnih djela.

[113] Ratifikovan 2.6.1971. godine.

3. Sistemski udruženi zločinački poduhvat je bio dio međunarodnog običajnog prava 1992. godine te i dalje predstavlja dio međunarodnog običajnog prava.

Dokaz da je neko pravilo postalo međunarodno običajno pravo može doći iz različitih izvora, uključujući i praksu međunarodnih sudova, te domaćih sudova koji primjenjuju međunarodno pravo. Do 1950. godine, stvorena je značajna evidencija kako državne prakse, tako i artikulisanog prihvatanja od strane država načela sistemskog udruženog poduhvata na osnovu kojeg je moguće kao glavne počinioce teretiti, suditi i kazniti lica optužena za kršenje međunarodnog humanitarnog prava koja su svjesno doprinosila održavanju sistema kriminalnog maltretiranja zatvorenika u koncentracionim logorima. Do 1992. godine, kada su optuženi započeli sa izvršavanjem krivičnih djela za koja se sada terete, sistemski udruženi zločinački poduhvat se razvio u teoriju odgovornosti prihvaćenu u međunarodnom običajnom pravu.

Zbog načina na koji neko pravilo međunarodnog običajnog prava postaje zakon, tačan trenutak njegovog uključivanja u međunarodno pravo nikada nije moguće zasigurno utvrditi. Međutim, postojanje tog pravila se može pratiti pomoću materijalnih dokaza njegovog postojanja u praksi država i reakciji država na tu praksu. Suđenje licima optuženim da su pomagali održavanje koncentracionih logora u nacističkoj Njemačkoj pruža mogućnost da se prouče dokazi koji ukazuju da je sistemski udruženi zločinački poduhvat kao teorija lične krivične odgovornosti bio prihvaćen od strane država kao dio međunarodnog običajnog prava, te da su ga te države koristile u primjeni tog prava. Koncentracioni logori koje su vodili Nacisti, te suđenja ratnim zločincima koji su upravljali tim logorima su dobro dokumentovani i poznati. U dvije glavne serije suđenja licima koja su bila uključena u vođenje četiri takva logora, Dachau, Mauthausen, Belsen i Auschwitz, tribunali koje je osnovala i nadgledala međunarodna zajednica optužili su i osudili veliki broj lica zbog učešća u onome što danas nazivamo sistemski udruženi zločinački poduhvat.[114]

Na suđenju Josefu Krameru i 44-orici drugih (predmet Belsen), za četrdeset i pet lica se tvrdilo da su bili članovi osoblja u koncentracionim logorima u Belsenu ili Auschwitzu, te da su "svi svjesno učestvovali u zajedničkom planu održavanja sistema maltretiranja i ubistava u ovim logorima".[115] *Navedene žrtve su bile iz deset različitih evropskih zemalja i mada je postupak vodio britanski Vojni sud, "za svaku*

[114] Podaci o nacističkim koncentracionim logorima koji slijede u daljem tekstu uzeti su iz Pravnih izvještaja Ujedinjenih nacija koje su sačinili službeni izvještači tokom suđenja i koji se čuvaju u arhivi Ujedinjenih nacija. Mogu se naći na engleskom jeziku na internet stranici: http://www.ess.uwe.ac.uk/genocide/war_criminals.htm

[115] Predmet Belsen, britanski Vojni sud, Luneberg, Njemačka, 17.9.-17.11.1945. godine, UNWCC, Knjiga II, str. 1.

od deset država obezbijeđena su mjesta iza sudija".[116] *Trideset optuženih je proglašeno lično krivično odgovornim za izvršenje ratnih zločina prema teoriji o krivičnoj odgovornosti koju zovemo udruženi zločinački poduhvat.*

Istovremeno sa suđenjima u predmetu Belsen vođena su i dodatna suđenja pred Opštim vojnim sudom u američkoj zoni u predmetu protiv Martina Gottfried-a Weiss-a i trideset i devetorice drugih (predmet Koncentracioni logor Dachau).[117] *Četrdeset optuženih u tom predmetu terećeno je da su postupali "u cilju opšteg plana izvršenja djela, u daljem tekstu navodno osoblje koncentracionog logora Dachau ... [te] da su učestvovali u podvrgavanju [zatvorenika] okrutnostima i maltretiranju".*[118]

Pravni izvještaji Ujedinjenih nacija pokazuju da je Sud utvrdio da za postojanje lične krivične odgovornosti prema ovoj teoriji izvršenja moraju biti utvrđena tri elementa: "(1) da je u Dachauu postojao sistem maltretiranja zatvorenika i izvršavanja krivičnih djela navednih u optuženjima, (2) da su svi optuženi bili svjesni tog sistema, (3) da su svi optuženi, svojim ponašanjem ... učestvovali u provođenju tog sistema."[119]

Ovi elementi ponovo su potvrđeni na suđenju Hansu Alfudisch-u i šezdesetorici drugih (predmet Koncentracioni logor Mathausen) tri mjeseca kasnije.[120] *Šezdeset i jedan optuženi proglašen je lično krivično odgovornim zbog svjesnog učešća u sistemu maltretiranja zatvorenika. Ova lična krivična odgovornost važila je za "svakog službenika, vladinog, vojnog ili civilnog, te svakog uposlenika tamo, bez obzira da li je on bio pripadnik Waffen SS-a, Allgemeine SS-a, stražar, ili civil..." Ponovo potvrđujući potrebu da se utvrdi stvarna svijest o kriminalnoj praksi koja je predstavljala sistem, taj sud je utvrdio da su dokazi o zločinima počinjenim protiv zatvorenika bili toliko očigledni da je postojanje te svijesti van sumnje utvrđeno.*[121]

---

[116] Ibid., str. ix.
[117] Predmet Koncentracioni logor Dachau, Opšti vojni sud zone Sjedinjenih Država, Dachau, Njemačka, 15.11.-13.12.1945. godine, UNWCC, Knjiga XI, str. 5.
[118] Ibid.
[119] Ibid., str. 13.
[120] Predmet Koncentracioni logor Mauthausen, Opšti vojni sud zone Sjedinjenih Država, Dachau, Njemačka, 29.3.-13.5.1946. godine, UNWCC, Knjiga XI, str. 15
[121] Vidi generalno prvostepenu presudu u predmetu Kvočka, par. 294 ("U sudskim postupcima koje su poslije II. svjetskog rata Saveznici vodili u Evropi i Aziji, osuđeni su kako oni koji su bili na najvišim nivoima vlasti do onih na najnižim nivoima koji su samo izvršavali naređenja, uključujući najviše političke i vojne vođe kao i obične civile i vojnike, pa čak i zatvorenike u koncentracionim logorima koji su stekli položaj moći u logorima špijunirajući ili maltretirajući ostale zatvorenike u ime onih koji su ih držali u zarobljeništvu.") .

Nema sumnje da je do 1992. godine načelo udruženog zločinačkog poduhvata koje je uključivalo svjesno učešće u sistemskom izvršavanju ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti protiv zatvorenika u koncentracionim logorima, uveliko predstavljalo dio međunarodnog običajnog prava. Ovaj oblik sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata kao dio međunarodnog običajnog prava takođe je prihvatio i potvrdio i MKSJ, prvo Žalbeno vijeće u predmetu Tadić, a potom i pretresna i žalbena vijeća u čitavom nizu predmeta.[122] *Žalbeno vijeće u predmetu Tadić utvrdilo je da sistemski udruženi zločinački poduhvat predstavlja jednu konkretnu manifestaciju opšteg udruženog zločinačkog poduhvata priznatog u međunarodnom običajnom pravu. Pored toga, Žalbeno vijeće u predmetu Tadić utvrdilo je postojanje i trećeg oblika udruženog zločinačkog poduhvata i nazvalo ga udruženi zločinački poduhvat 3. Međutim, s obzirom na činjenice u ovom predmetu, ovo Vijeće je zainteresovano samo za sistemski udruženi zločinački poduhvat koji je u međunarodnom običajnom pravu prihvaćen kao oblik opšteg udruženog zločinačkog poduhvata.*[123] *Na drugim vijećima ostaje da utvrde da li je udruženi zločinački poduhvat III bio dio međunarodnog običajnog prava u periodu od 1992. do 1995. godine.*

4. Elementi relevantni za utvrđivanje krivične odgovornosti za učešće u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu

Udruženi zločinački poduhvat ne predstavlja krivično djelo samo po sebi, nego način izvršenja krivičnog djela. Ako se optuženi tereti za saizvršilaštvo u krivičnom djelu koje je dio udruženog zločinačkog poduhvata, tužilac mora dokazati van sumnje da je krivično djelo zaista i izvršeno, da je izvršeno zajedničkim djelovanjem u udruženom zločinačkom poduhvatu i da su ispunjeni elementi neophodni za utvrđivanje odgovornosti optuženog za to izvršenje.

Kao što je navedeno ranije, udruženi zločinački poduhvat uopšte, a sistemski udruženi zločinački poduhvat naročito, je već bio dio međunarodnog običajnog prava do aprila 1992. godine i njegovi elementi i definicija su već bili utvrđeni. Pretresno vijeće u predmetu Tadić je ovo izričito priznalo u svojoj presudi od 7.5.1997. godine.[124] *Od tada su Pretresna vijeća i Žalbeno vijeće Tribunala imali nekoliko prilika da primijene koncept udruženog zločinačkog poduhvata, a naročito sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata¸ u predmetima koji su se odnosili na*

[122] Drugostepena presuda u predmetu Tadić, par. 195, 220. *Vidi takođe:* predmet Tužilac protiv Vasiljevića, br. IT-98-32-A, presuda od 25.2.2004., par. 95, 96; drugostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 29. 30.

[123] U MKSJ-u je opšti udruženi zločinački poduhvat nazivan udruženi zločinački poduhvat I, a sistemski udruženi zločinački poduhvat – udruženi zločinački poduhvat II. Zbog jasnoće, u ovoj presudi biće korišteni termini "opšti udruženi zločinački poduhvat" i "sistemski udruženi zločinački poduhvat".

[124] Prvostepena presuda u predmetu Tadić, par. 669. *Takođe vidi* drugostepenu presudu u predmetu Tadić, par. 220; drugostepenu presudu u predmetu Stakić, par. 62 (isti); drugostepenu presudu u predmetu Vasiljević, par. 96-99 (isti).

zarobljeničke logore koji su postojali u cijeloj Bosni i Hercegovini u periodu između 1992. i 1995. godine.[125] *Na taj način su usavršili, ali ne i promijenili, shvatanje opšteg udruženog zločinačkog poduhvata i sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata u kontekstu sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Odluke MKSJ nisu obavezujuće za ovo Vijeće. Međutim, Vijeće je uvjereno da kvalifikacija sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata, njegovih elemenata, mens rea i actus reus, koju je načinio MKSJ ispravno odražava stanje međunarodnog običajnog prava u aprilu 1992. godine i kasnije.*

Elementi opšteg i sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata

Žalbeno vijeće u predmetu Tadić prvo je koje je u MKSJ utvrdilo i jasno artikulisalo tri kategorije udruženog zločinačkog poduhvata koje su postojale u međunarodnom pravu u relevantno vrijeme. Ovaj predmet odnosi se samo na prve dvije.

Prva kategorija je opšti oblik udruženog zločinačkog poduhvata i, prema Žalbenom vijeću, predstavljena je slučajevima u kojima grupa ljudi djeluje zajedno u skladu sa "zajedničkim planom" i posjeduje istu zločinačku namjeru. Ako je krivično djelo počinila takva grupa u skladu sa tim zajedničkim planom, osobe koje su dobrovoljno učestvovale u nekom aspektu tog plana sa namjerom postizanja zločinačkog rezultata mogu se smatrati lično krivično odgovornim kao saizvršioci. Druga kategorija udruženog zločinačkog poduhvata, sistemski udruženi zločinački poduhvat, je jedna "varijanta" opšteg udruženog zločinačkog poduhvata, i, prema MKSJ:

"[O]buhvata tzv. predmete koncentracionih logora. Koncept zajedničke nakane primijenjen je u slučajevima gdje se teretilo za krivična djela za koja se tvrdilo da su ih počinili pripadnici vojnih ili administrativnih jedinica poput onih koje su upravljale koncentracionim logorima, to jest, grupe osoba koje su djelovale na osnovu organizovanog plana. Ilustrativni predmeti za ovu kategoriju su Koncentracioni logor Dachau, u kojem je sudio sud Sjedinjenih Država koji je zasjedao u Njemačkoj, i Belsen, u kojem je sudio britanski vojni sud koji je zasjedao u Njemačkoj. U tim predmetima optuženi su bili na položajima vlasti unutar hijerarhije koncentracionih logora. Uopšteno govoreći, oni su bili optuženi da su djelovali prema zajedničkom planu da ubijaju i zlostavljaju zatvorenike i stoga čine ratne zločine. U svom rezimeu u predmetu Belsen, pravni savjetnik vojnog suda je usvojio tri uslova koje je optužba identifikovala kao potrebne da bi se u svakom slučaju ustanovila krivica: (i) postojanje organizovanog sistema zlostavljanja zatočenika i izvršenja raznih zločina za koje se tereti; (ii) svijest optuženog o prirodi

[125] *Vidi*, npr. drugostepenu presudu u predmetu Kvočka, drugostepenu presudu u predmetu Krnojelac, prvostepenu presudu u predmetu Krnojelac, prvostepenu presudu u predmetu Kvočka.

tog sistema; i (iii) činjenica da je optuženi na neki način aktivno učestvovao u sprovođenju tog sistema, to jest, da je ohrabrivao, pomagao i podržavao ili u svakom slučaju učestvovao u ostvarenju zajedničkog zločinačkog plana. Izgleda da je nekoliko optuženih proglašeno krivim izričito na osnovu tih kriterijuma."[126]

Elementi udruženog zločinačkog poduhvata koji se mogu razlučiti od međunarodnog običajnog prava su lako prepoznatljivi. Za actus reus je potrebno: više od jedne osobe, zajednički cilj i učešće optuženog u doprinosu tom cilju. Kada se ovo konkretno primijeni na činjenice u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu, zajednički cilj je da se počini jedno ili više određenih krivičnih djela što se ostvaruje "organizovanim sistemom koji je na snazi."[127] *Učešće potrebno za doprinos zajedničkom cilju sistema ne mora biti u vidu stvarnog počinjenja temeljnog krivičnog djela, pod uslovom da je učešće optuženog aktivno doprinijelo provođenju sistema.*[128] *Za mens rea za sistemski udruženi zločinački poduhvat potrebno je: lično znanje o organizovanom sistemu na snazi i njegovom zajedničkom zločinačkom cilju i namjera da se doprinese tom sistemu.*[129] *Ako zajednički zločinački cilj uključuje izvršenje krivičnog djela koje zahtijeva posebnu namjeru, na primjer, progon, onda učesnik mora dijeliti tu posebnu namjeru.*[130] *Međutim, zajednička namjera, čak i posebna namjera, može se izvesti.*[131]

5. Komandna odgovornost je bila dio međunarodnog običajnog prava 1992. godine i još uvijek je dio međunarodnog običajnog prava

Koncept odgovornosti komandanta za krivična djela njegovih podređenih utvrđen je u nekoliko predmeta proizašlih iz 2. svjetskog rata.[132] *"Razvoj doktrine koja pripisuje krivičnu odgovornost vojnim i civilnim vođama, ne samo u slučajevima kada su oni lično ili direktno učestvovali u izvršenju krivičnog djela, nego i kada su propustili da spriječe ili kazne krivična djela svojih podređenih" nazvan je "jednim od najvažnijih dostignuća poslijeratnog perioda."*[133] *Iako je 1948. godine Komisija*

---

[126] Drugostepena presuda u predmetu Tadić, par. 202 (citati ispušteni).
[127] Ibid.
[128] Drugostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 99.
[129] Drugostepena presuda u predmetu Tadić par. 203, 220 (u kojima se citira iz predmeta Belsen i Koncentracioni logor Dachau).
[130] Prvostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 288.
[131] Ibid.
[132] Vidi, npr. suđenje Wilhelmu Listu i drugima (predmet Talaca), presuda od 19.2.1948. godine, Zelena serija [*Green Series*], Knjiga XI. Takođe, u predmetu Visoke komande, Tribunal je dao "mišljenje da komandna ovlaštenja i izvršna vlast obavezuju nosioca da ih upotrijebi da bi zaštitio ratne zarobljenike i civile u svojoj oblasti; i da ... nedjelovanje, uz znanje da drugi u njegovom području narušavaju ovu njegovu obavezu, predstavlja kriminalnu radnju"; Suđenje Wilhelmu von Leebu i trinaestorici drugih (predmet Visoka komanda), presuda od 28.10.1948. godine, Zelena serija, Knjiga XI, str. 632.
[133] Guénaël Mettraux, *Komandna odgovornost u međunarodnom pravu: granice krivične odgovornosti vojnih komandanata i civilinih vođa [Command Responsibility in International Law: The Boundaries of Criminal*

Ujedinjenih nacija za ratne zločine zaključila da se "pravo o ovom pitanju još uvijek razvija i bilo bi pogrešno očekivati da se nađu čvrsta i brza pravila za univerzalnu primjenu", ta univerzalna pravila su artikulisana do 1977. godine u Dopunskom protokolu I.[134] *Član 87. stav 3. Dopunskog protokola I je propisao načelo komandne odgovornosti kako je do tada bilo shvaćeno u međunarodnom običajnom pravu.*[135] *Do 1992. godine, komandna odgovornost se "čvrsto usidrila" u međunarodnom običajnom pravu.*[136]

"Komandna odgovornost" se razvila iz koncepta "odgovornog komandovanja" koji je bio uključen u rane konvencije o humanitarnom pravu koje datiraju od Haške konvencije o zakonima i običajima ratovanja na kopnu iz 1899. godine i člana 1. Pravilnika o pridržavanju zakona i običaja ratovanja na kopnu, koji je aneks Haškoj konvenciji o pridržavanju zakona i običaja ratovanja na kopnu iz 1907. godine.[137] *Odgovorno komandovanje je nadređenom licu dodijelilo dužnost da stvori uslove u kojima bi njegovi podređeni mogli postupati u skladu sa međunarodnim humanitarnim standardima. Vremenom je komandna odgovornost postala standard po kojem nadređeni može biti lično krivično odgovoran za propuštanje da izvrši dužnost odgovornog komadovanja u vezi sa nekim konkretnim dužnostima. Razlikuje se od drugih oblika krivične odgovornosti time što nadređenog smatra odgovornim za krivična djela podređenih čak i kada nadređeni nije ni naredio krivično djelo ni učestvovao u njegovom izvršenju. Bez obzira na to, propust nadređenog da vrši odgovorno komandovanje, tj. propust da spriječi krivično djelo i/ili da kazni izvršioce, čini ga odgovornim za izvršenje temeljnog krivičnog djela.*

Iako Dopunski protokol I artikuliše princip komandne odgovornosti u formi u kojoj postoji u međunarodnom običajnom pravu, taj princip ni u kom slučaju nije ograničen na kontekst Dopunskog protokola I koji je ograničen na vojne komandante u međunarodnim sukobima. Zapravo, kao što je Međunarodni komitet crvenog krsta potvrdio: "Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao normu međunarodnog običajnog prava koja je primjenjiva i u međunarodnim i u oružanim

---

Liability for Military Commanders and Civilian Leaders] (Ofxord, Oxford University Press, izlazi iz štampe 2008. godine).

[134] Pravni izvještaji sa suđenja ratnim zločincima, Knjiga IV (1948.), str. 87.

[135] Ovo je u skladu sa zaključcima koje je donijelo Žalbeno vijeće MKSJ u predmetu Čelebići: "Načelo da vojni i drugi nadređeni mogu biti pozvani na krivičnu odgovornost za djela podređenih uvriježeno je u konvencionom i u običajnom pravu. Može se smatrati da je standard kontrole koji odražava član 87(3) Dopunskog protokola I običajne prirode."; Tužilac protiv Delalića (predmet Čelebići), br. IT-96-21-A, presuda, 20.2.2001. par. 195.

[136] Prvostepena presuda u predmetu CDF, par. 233. *Takođe vidi* drugostepenu presudu u predmetu Čelebići, par. 195.

[137] Od tada se koncept "odgovornog komandovanja" pojavljuje u članu 18. i 33. Ženevske konvencije o postupanju sa ratnim zarobljenicima iz 1929. godine, i članu 43. stav 1. Dopunskog protokola I.

sukobima koji nemaju međunarodni karakter."[138] *Takođe, već u prvim predmetima nakon 2. svjetskog rata, na Dalekom istoku i u Njemačkoj, tribunali i sudovi su prepoznali odgovornost ne-vojnih nadređenih za propuštanje da spriječe svoje podređene da počine ratni zločin i za propuštanje da kazne počinioce.*[139] *Kao princip međunarodnog običajnog prava komandna odgovornost se može primijeniti na bilo koju organizaciju koja ima hijerarhiju i koja postoji u nekom kontekstu u kom članovi te organizacije mogu prekršiti međunarodno humanitarno pravo. Stoga je ovo načelo, kao doktrina međunarodnog običajnog prava, primjenjivo na bilo koju hijerarhijsku strukturu u kojoj postoji: 1) odnos nadređeni-podređeni, i 2) rizik da će podređeni prekršiti međunarodno humanitarno pravo.*

U okruženju koncentracionog logora prisutna su oba ova faktora. Opasnost za žrtve je ista, a logika koja stoji iza principa komandne odgovornosti identična, bez obzira na to da li je sukob međunarodni ili unutrašnji, i bez obzira na to da li je odnos nadređeni-podređeni dio vojne komandne strukture ili unutrašnje bezbjedonosne komandne strukture. U stvari, ako postoji dokaz da je ratni zločin ili zločin protiv čovječnosti počinio podređeni u hijerarhijskoj organizaciji bilo koje vrste, tada će se krivična odgovornost pripisati nadređenom stvarnog počinioca ako su, pored toga, ispunjeni elementi komandne odgovornosti utvrđeni međunarodnim običajnim pravom.[140]

6. Elementi relevantni za utvrđivanje krivične odgovornosti u skladu sa načelom komandne odgovornosti

Član 180. stav 2. KZ BiH propisuje:

---

[138] Međunarodni komitet crvenog krsta, "Međunarodno običajno humanitarno pravo" [*Customary International Humanitarian Law*], Knjiga I, pravilo 153. (*Takođe vidi* predmete citirane na stranama. 558-560.)

[139] *Vidi*, npr. suđenje Koki-ju Hirota-u, ministru spoljnih poslova Japana, i suđenje premijeru Hideki-ju Tojo-u i ministru spoljnih poslova Mamoru-u Shigemitsu-u, Tokijska suđenja za ratne zločine, Knjiga 20; Predmet *Vladin povjerenik Glavnog tribunala vojnih vlasti francuske okupacione zone u Njemačkoj protiv Hermana Roechling-a i drugih*, presuda po žalbi Vrhovnom sudu vojnih vlasti francuske okupacione zone u Njemačkoj, Knjiga XIV, TWC, Dodatak B, 1097, 1136; i suđenje *Friedrichu Flick-u i petorici drugih*, presuda od 22.12.1947. godine, Zelena serija, Knjiga VI.

[140] U Rimskom statutu napravljena je razlika između vojnih i ne-vojnih komandanta u vezi sa komandnom odgovornošću. Što se tiče vojnih komandanata, Rimski statut odstupa od međunarodnog običajnog prava i zahtijeva niži standard *mens rea*, što nije primjenjivo na činjenice u ovom predmetu. Rimski statut, član 28. *Takođe vidi:* Mettraux, Komandna odgovornost; K. Ambos, "Komandna odgovornost" *[Superior Responsibility*], u A. Cassese i drugi, Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda – Komentar *[The Rome Statute of the International Criminal Court – A Commentary*], (Oxford: Oxford University Press, 2002.), Knjiga I, str. 823, 870. MKSJ je potvrdio stav da je komandna odgovornost, kao načelo međunarodnog običajnog prava, primjenjiva na vojne i ne-vojne nadređene. Žalbeno vijeće navodi: "Žalbeno vijeće ne smatra da je kontroverzno pravilo da civilni rukovodioci mogu snositi odgovornost za djela koja su počinili njihovi podređeni ili druge osobe nad kojima su imali efektivnu kontrolu..." Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 196. *Takođe vidi* prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, par. 300-301 (u kojima se citira iz prvostepene presude u predmetu Čelebići, par. 378).

"Činjenica da je neko od krivičnih djela iz člana 171. do 175. i člana 177. do 179. ovog zakona učinjeno od strane podređenog, ne oslobađa njemu nadređenu osobu od krivične odgovornosti ukoliko je ta nedređena osoba znala ili je mogla znati da se njen podređeni sprema učiniti takvo djelo, odnosno da je već učinio takvo djelo, a nadređena osoba je propustila da preduzme nužne i razumne mjere da spriječi učinjenje krivičnog djela, odnosno da učinitelj tog djela bude kažnjen."

<u>Elementi komandne odgovornosti</u>

Elementi komandne odgovornosti propisani članom 180. stav 2. Krivičnog zakona su identični elementima koji su bili priznati u međunarodnom običajnom pravu u vrijeme počinjenja krivičnih djela. To su:

1) Izvršenje krivičnog djela one vrste koja je navedena u članovima koji se primjenjuju (što uključuje genocid, ratni zločin i zločin protiv čovječnosti)

2) Postojanje odnosa nadređeni-podređeni između optuženog i izvršilaca koji su počinili krivično djelo

3) Nadređeni je znao ili je mogao znati da:
a. se podređeni sprema da učini takvo krivično djelo; ili
b. da je počinio takvo krivično djelo.

4) Nadređeni je propustio da preduzme nužne i razumne mjere da:
a. spriječi učinjenje krivičnog djela, odnosno,
b. da učinitelj tog djela bude kažnjen.

Elementi komandne odgovornosti su već bili utvrđeni u međunarodnom običajnom pravu do aprila 1992. godine.[141] *MKSJ je ovo priznao u jednom broju odluka, počevši od presude Pretresnog vijeća u predmetu Čelebići od 16.11.1998. godine.*[142] *Od tada su Pretresna vijeća i Žalbeno vijeće Tribunala imali nekoliko prilika da primijene koncept komandne odgovornosti u predmetima koji su uključivali vojne i ne-vojne nadređene. Na taj način su usavršili, ali ne i promijenili, shvatanje komandne odgovornosti koje je postojalo u međunarodnom običajnom pravu u kontekstu sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Odluke MKSJ nisu obavezujuće za ovo Vijeće. Međutim, Vijeće je uvjereno da kvalifikacija komandne odgovornosti i njenih elemenata koju je načinio MKSJ ispravno odražava stanje međunarodnog običajnog prava u periodu na koji se odnosi optužnica. Pored toga, s obzirom da je u član 180. stav 2. KZ BiH direktno ugrađen član 7.3 Statuta MKSJ, a da je Statut*

[141] Vidi Dio A.5 gore.
[142] Prvostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 343.

instrument međunarodnog prava, domaći sudovi "moraju u obzir uzimati izvorne norme međunarodnog prava i njihova međunarodna sudska tumačenja i definicije."[143]

B. Sistemski udruženi zločinački poduhvat u KP Domu

"[da] je na snazi bio ... sistem zlostavljanja zatvorenika i počinjenja zločina navedenih u optužnici."[144]

1. Uvod

Dokazi dokazuju van sumnje da je od sredine aprila 1992. godine do oktobra 1994. godine, u KP Domu postojao sistemski udruženi zločinački poduhvat u koji je bilo uključeno više osoba iz više organizacija, institucija i tijela. Zajednički cilj sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata bio je progon nesrpskih civila iz fočanske regije kroz njihovo nezakonito zatvaranje u KP Dom u nečovječnim uslovima, porobljavanje nekih zatvorenika, podvrgavanje zatvorenika sistematičnom i organizovanom isljeđivanju koje je često uključivalo premlaćivanja i mučenje, i, konačno, njihovo trajno uklanjanje iz fočanske regije gdje su do tada bili zakonito prisutni, sistematsko ubijanje nekih zatvorenika, prisilni nestanak drugih zatvorenika, i, konačno, deportovanje i prisilno preseljavanje svih preostalih zatvorenika. Time što su doprinijeli ovom sistemu progona, znajući za zajednički cilj da se vrši progon, vrstu krivičnih djela koja su počinjena i diskriminatorsku namjeru tih djela, i time što su imali namjeru da lično doprinesu sistemu progona, te time što su imali diskriminatorsku namjeru, optuženi su krivi za krivična djela utvrđena u tačkama 1.-5. presude kao saizvršioci u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu.

2. Sistemski udruženi zločinački poduhvat

a. Istorijat uspostave KP Doma kao sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata

Kao što je navedeno ranije, KP Dom Foča je počeo sa radom kao zatvorenička ustanova za civile nesrpske nacionalnosti, naročito muškarce, iz fočanske regije 17.-18. aprila 1992. godine. Vijeće je ranije opisalo kako su civili nesrpske nacionalnosti koji su držani u privremenim zatvoreničkim objektima, kao što su skladišta bivše Teritorijalne odbrane u Livadama, prebačeni u KP Dom u tom periodu. Vijeće je isto tako navelo da su druge civile nesrpske nacionalnosti slobode

[143] Werle, *Principi međunarodnog krivičnog prava,* str. 80; *Takođe vidi* Gardiner, *Međunarodno pravo*, str. 156; Higgins, *Problemi i postupak, međunarodno pravo i kako ga koristimo,* str. 206.
[144] Predmet Koncentracioni logor Dachau, str. 13.

lišili pripadnici vojne policije i vojnici u njihovim domovima, na radnim mjestima i drugim lokacijama, i prevezli ih direktno u KP Dom. Vijeće je na kraju izričito zaključilo da su ova hapšenja vršena na sistematičan i organizovan način naglasivši da su neke osobe lišene slobode na osnovu spiskova civila nesrpske nacionalnosti, dok su druge lišene slobode tokom akcija čišćenja kvartova od svih onih koji nisu bili Srbi hapšenjem i protjerivanjem.

Iskazima svjedoka utvrđeno je da je Užički bataljon ili korpus JNA nadzirao i kontrolisao KP Dom u početnim fazama akcija. Neki svjedoci su takođe izjavili da su pripadnici paravojne formacije Beli orlovi takođe bili prisutni u KP Domu u ovom periodu. Iako se izjave svjedoka razlikuju u vezi sa trajanjem vojne kontrole nad KP Domom, dokazi pokazuju da je tokom posljednje sedmice mjeseca aprila, iako je vojska možda još uvijek bila prisutna u KP Domu, Milorad Krnojelac imenovan vršiocem dužnosti upravnika, što je utvrđeno iz iskaza optuženih, dokaza broj P-138 i utvrđene činjenice broj P78, a da su Krnojelac, Todović i Rašević bili prisutni u Domu i počeli proces prelaza pod civilnu kontrolu, što je utvrđeno iz iskaza optuženih, iskaza svjedoka "FWS 210" i dokaza broj P-9 i P-138. U tom periodu su i civili Srbi koji su radili u KP Domu prije sukoba počeli stizati i preuzimati svoje dužnosti prema ratnoj radnoj obavezi koju su odredile srpske civilne i vojne vlasti u Foči. Do početka maja 1992. godine, vojska se povukla i KP Dom je bio pod kontrolom civilnih vlasti. Ove činjenice su utvrđene iz izjava brojnih svjedoka, uključujući svjedoke "E", "FWS 111", "FWS 115", "FWS 138", "FWS 182" i "FWS 210", i potvrđene utvrđenim činjenicama broj P77 i P78.

Dokazima je utvrđeno da su sistematska hapšenja i zatvaranja civila nesrpske nacionalnosti predstavljali tek početak organizovanog i metodičkog progona zatvorenika KP Doma nesrpske nacionalnosti. Ovaj sistem progona su provodila i civilna i vojna tijela, uključujući civilno osoblje KP Doma, civilnu policiju u Foči, vojnu policiju, paravojne formacije, lokalni Krizni štab i Taktičku grupu Foča. Iako su većinu odluka donosili drugi protagonisti, naročito civilna i vojna komanda, osoblje KP Doma je igralo odlučujuću ulogu u sistemu.

b. Zajednički cilj zločinačkog sistema

Muškarci-civili nesrpske nacionalnosti iz Foče i okoline bili su zatočeni u KP Domu u nečovječnim uslovima kao dio procesa koji je imao dvije faze: 1) isljeđivanje i kategorizaciju; i 2) sprovedbu. U prvoj fazi nesrpski civili bili bi proizvoljno zatvarani u KP Dom bez zakonskog postupka, a isljeđivanja su vršile vojna i civilna policija u upravnoj zgradi ustanove. Tokom ovog procesa zatvorenici su ostajali zatvoreni u KP Domu u nečovječnim uslovima i tokom isljeđivanja jedan broj zatvorenika bio je podvrgnut premlaćivanju i mučenju u upravnoj zgradi i

samicama KP Doma. Informacije prikupljene tokom ovih isljeđivanja i iz drugih izvora bi zatim analizirale civilne i vojne vlasti, prvenstveno civilna i vojna komanda, uključujući i Krizni štab i Taktičku grupu Foča. Druga faza predstavljala je stvarnu primjenu odluka koje su donijele gorepomenute vlasti i tokom ove faze zatvorenici su sistematski ubijani u KP Domu, prisilno nestajali iz KP Doma ili bivali deportovani i prisilno preseljavani iz fočanske regije na druga mjesta. Tokom cijelog trajanja svog zatočeništva zatvorenici u KP Domu su držani u nečovječnim uslovima i podvrgavani premlaćivanju sa ciljem kažnjavanja ili isključivo iz diskriminatorskih razloga kao dio ovog nečovječnog okruženja, a sa nekim zatvorenicima se postupalo kao sa robljem i oni su prisiljavani na rad u i oko KP Doma. Svi ovi zločini su počinjeni sa namjerom diskriminacije prema zatvorenicima na osnovu njihove nacionalne pripadnosti, te je protiv zatvorenika i vršena diskriminacija po tom osnovu.

Shodno tome, zajednički cilj sistema progona je predviđao i uključivao svaku vrstu krivičnih djela koja su opisana u tačkama 1.-5. presude. Ili, rečeno žargonom sudske prakse o sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu, postojao je organizovan sistem zlostavljanja zatvorenika i počinjenja vrste zločina utvrđenih u tačkama 1.-5. presude.

i. "Prva faza": Zatvaranje, isljeđivanje i kategorizacija

Prva faza, za koju se može reći da je uglavnom trajala od aprila do kraja juna 1992. godine, predstavljala je proces prikupljanja informacija koji je bio obilježen sistematskim isljeđivanjem nezakonito zatvorenih osoba nesrpske nacionalnosti kojeg su provodile civilna i vojna policija unutar kompleksa KP Doma. Vijeće je utvrdilo u tački 3. presude da su zatvorenike proizvoljno lišavali slobode civilna i vojna policija i paravojne formacije i da je produženo zatočenje zatvorenika u KP Domu predstavljalo održavanje tog proizvoljnog lišenja slobode. Sistematsko isljeđivanje osoba nesrpske nacionalnosti bi uslijedilo ubrzo nakon njihovog zatvaranja. Kako je utvrđeno iz izjava svjedoka, svrha isljeđivanja bila je da se otkriju informacije o aktivnostima i ličnosti zatvorenika prije sukoba i da se otkriju informacije o otporu nesrpskog stanovništva u Foči. Konkretno, svrha isljeđivanja je bila da omogući srpskim civilnim i vojnim vlastima da ustanove koji zatvorenici predstavljaju najveću opasnost uspostavi srpske premoći u Foči i da identifikuju bilo koji drugi izvor otpora.

Početna ili opšta isljeđivanja koja su provodili civilna policija i zvaničnici Ministarstva unutrašnjih poslova počela su skoro odmah nakon otvaranja KP Doma, kao što je utvrđeno u iskazima svjedoka "E", "FWS 86", "FWS 182", "FWS 210" i "FWS 250" i materijalnim dokazima pobrojanim niže u tekstu. Sva ova

"civilna" ispljeđivanja su provođena na sličan način i skoro svakog zatvorenika je ispljeđivala civilna policija. Zatvorenike koji su trebali biti ispljeđivani prozivao bi iz njihovih soba stražar, prvo vojni stražar, a kasnije civilni stražari KP Doma nakon što su krajem aprila počeli preuzimati dužnost. Značajno je da, a što je utvrđeno iskazom optuženog, su stražari birali zatvorenike za ispljeđivanje na osnovu spiskova koje su ispljednici predočavali dežurnom u KP Domu. Dežurni bi zatim rekao stražaru KP Doma da dovede zatvorenike sa spiska u prostorije za ispljeđivanje. Kao što je utvrđeno dokazima P-26 i O-1-09, zatvorenike su mogle ispljeđivati samo osobe koje je Taktička grupa Foča posebno odredila prema naredbi, dokaz br. P-26, a koju je posjedovao dežurni u KP Domu. Zatim bi dežurni rekao stražaru u KP Domu da dovede zatvorenike sa spiska u upravnu zgradu KP Doma gdje je jedan broj prostorija korišten za ispljeđivanje. Civilno ispljeđivanje je vršio jedan od najmanje trojice civilnih policajaca koje su svjedoci sve identifikovali po imenu, uključujući svjedoke "FWS 86", "FWS 111", "FWS 115", "FWS 182", "FWS 210", "D", "E" i Ekrema Zekovića.

Konkretna pitanja koja su postavljana tokom ovih ispljeđivanja otkrivaju svrhu ispljeđivanja. Kao što su posvjedočili brojni svjedoci, kao što su svjedoci "C", "D", "E", "FWS 86" i "FWS 115", zatvorenici su ispitivani da li su članovi SDA i da li posjeduju oružje ili da li znaju ko posjeduje oružje; nekim zatvorenicima su također postavljana konkretna pitanja o članovima porodice i prijateljima ili o njihovim aktivnostima i ponašanju prije sukoba. Na primjer, svjedoku "FWS 82" je rečeno da je on dobar čovjek, ali da se zna da je on izdao svoju imovinu ekstremistu, i pitali su ga o njegovom bratu i bratovim sinovima od kojih je jedan, kako mu je bilo rečeno, imao automat. Isto tako, svjedok "FWS 111" je izjavio da su ga tokom njegovog prvog ispljeđivanja pitali o njegovom kretanju prije izbijanja sukoba, ali da je izgledalo kao da je ispljednik već dobro upoznat sa njegovim aktivnostima. Ubrzo nakon toga bio je pozvan na drugo ispljeđivanje i tražilo se od njega da objasni ono što je policija smatrala njegovom sumnjivom fotografijom sa grupom drugih ljudi za koju vjeruje da su je našli pri pretresu njegovog stana. U mnogim slučajevima od zatvorenika se tražilo da potpišu izjavu o informacijama koje su im date i koje su dali tokom ispljeđivanja. Svjedoci su izjavili da nisu fizički ozljeđivani tokom ovih civilnih ispljeđivanja i da ispljednici nisu sa njima grubo postupali.

Materijalni dokazi koje je uložila odbrana optuženog Todovića, naročito dokazi br. O-II-07 i O-II-11, isto tako pokazuju svrhu vršenih ispljeđivanja. Dokaz O-II-07 je izvještaj od 1.5.1992. godine o ispljeđivanju 13 zatvorenika u KP Domu koje je izvršeno tog dana. U izvještaju se navodi da su ispljednici pribavili spisak osoba koje su imale ili nabavile oružje od svoje stranke i koje su u bjekstvu, uključujući i imena komandanata za oblasti Jošanice i Čodor Mahale. U izvještaju se također navodi da su ispljednici saznali da su dva lica boravila u određenom stanu u Foči. Dokaz O-II-

11 je zbirka sedam pismenih izjava zatvorenika u KP Domu koje nose datume od 20.4.1992. do 6.7.1992. godine. Ovih sedam izjava imaju skoro identične teme: aktivnosti zatvorenika prije hapšenja i zatvaranja; da li su zatvorenici bili članovi neke političke stranke ili vojne formacije, da li su zatvorenici posjedovali oružje; da li je zatvorenicima nuđeno oružje ili su ga nabavili, naročito od neke političke stranke; da li su zatvorenici znali za druge osobe koje su posjedovale oružje; da li su zatvorenici znali za druge osobe koje su bile aktivne u političkim strankama, naročito one aktivne u naoružavanju vojnih jedinica; bilo šta što su zatvorenici znali o aktivnostima političkih stranaka. Izjava Elvedina Čedića je naročito informativna i prosvjetljujuća zato što opširno navodi veliki broj osoba kojima je dato oružje kao dio procesa naoružavanja prije sukoba, kao i konkretno oružje koje su te osobe dobile. Vijeće takođe navodi da sve ove izjave sadrže formalnu napomenu da je prema osobi koja daje izjavu postupano korektno. I konačno, Vijeće navodi da se isljednici u izjavama navode kao "ovlašteni službenici policijske stanice i predstavnik vojne komande."

Nakon završenog isljeđivanja zatvorenike su stražari KP Doma odvodili u jednu od nekoliko prostorija u Domu koje su se ranije koristile za smještaj zakonito osuđenih osoba, što je ponekad značilo u drugu prostoriju a ne u onu u kojoj su bili ranije. Ponekad, prema uputstvu civilnog isljednika, stražari u KP Domu bi odveli zatvorenike u ćelije određene za "samice" ali u kojima se često nalazilo mnogo drugih zatvorenika u bijednim uslovima. Iako Vijeće nije moglo utvrditi konkretnu organizaciju rasporeda po prostorijama, uglavnom zato što su svjedoci, preživjele žrtve, smještani u slične prostorije i nisu mogli svjedočiti o zatvorenicima koji nisu preživjeli i njihovom rasporedu po prostorijama, Vijeće je ipak uvjereno da je dokazima utvrđeno, u načelu, da je postojao plan rasporeda po prostorijama koji je bio povezan sa odlukama o sudbini zatvorenika, konkretno, sa prirodom zločina koji su trebali biti počinjeni protiv njih. To se naročito odnosi na velike grupe zatvorenika koje su prvobitno dovedene u KP Dom ubrzo po njegovom otvaranju iz sabirnih centara kao što su skladišta TO u Livadama i "Šandalova kuća". Oni su prvobitno bili smješteni zajedno u velikim sobama poput spavaonica zajedno sa mnogim drugim zatvorenicima. Kako su zatvorenici bili odvođeni na isljeđivanje, često bi nakon toga bili smješteni u druge prostorije, iako su neki svjedoci izjavili da su bili vraćeni u svoje prvobitne prostorije. Vijeće nije moglo utvrditi iz dokaza pravu prirodu ovog rasporeda, ali je uvjereno da je raspored postojao i da je bio sastavni dio zločinačkog sistema koji je bio na snazi u KP Domu.

Uglavnom paralelno sa ovim civilnim isljeđivanjima zatvorenika nesrpske nacionalnosti odvijala su se i druga isljeđivanja, takođe u upravnoj zgradi KP Doma, koja su provodili vojna policija i vojska. Izgleda da su i civilni isljednici učestvovali u ovim prisilnim ispitivanjima. Ova isljeđivanja su bila veoma različite

prirode. Mnogi svjedoci su opisali kako su, iako sami nisu bili maltretirani za vrijeme ispitivanja, mogli tokom ispitivanja čuti zvuke nasilja i krike iz drugih prostorija u upravnoj zgradi. Na primjer, svjedok "FWS 82" je opisao da je, dok ga je isljeđivala civilna policija, mogao čuti jauke i glasove koji viču "Priznaj!" iz drugih prostorija u blizini. Svjedoci su takođe opisali da su neki zatvorenici odvođeni na isljeđivanje više puta i da su oni zatvorenici koji bi se vratili sa tih isljeđivanja skoro uvijek bili povrijeđeni na neki način; neke osobe koje su maltretirane tokom ispitivanja bile bi odmah vraćene u svoje prostorije, dok su neke druge prvo bile smještene u samice, te bi bile vraćene kasnije ili se nisu vratile nikako.

Dokazi otkrivaju da su zatvorenici koji su bili podvrgnuti prislinom ispitivanju bili oni zatvorenici čiji prethodni odgovori nisu bili prihvatljivi za one koji su ih držali zatočenima. Prisilna ispitivanja, koja su, prema dokazima, uglavnom ali ne isključivo provodili vojska i vojna policija, bila su za one za koje se sumnjalo da su članovi SDA, za koje se sumnjalo da posjeduju oružje, za one zbog čijih se aktivnosti prije sukoba sumnjalo da su bošnjački ili hrvatski pristalice ili aktivisti, i za one za koje se vjerovalo da imaju neke informacije o drugim osobama za koje se sumnjalo da su naoružane, članovi ili simpatizeri SDA.

Naročito je svjedočenje svjedoka "FWS 03" razjasnilo svrhu i provođenje ovih isljeđivanja. Svjedoka "FWS 03" je uhapsila vojna policija u njegovom domu. Rečeno mu je da mora doći da odgovori na neka pitanja, a zatim je odveden u KP Dom. Odmah po dolasku odveden je u sobu za ispitivanje u upravnoj zgradi KP Doma da bi ga ispitala vojna policija. Na podu u toj prostoriji ležao je ... Š.H., teško pretučen. Vojni policajac je udario svjedoka "FWS 03" i rekao mu da prizna da je član SDA. Kada je svjedok "FWS 03" odbio da to prizna, drugi Bošnjak, H.D., je uveden u prostoriju. H.D. je već bio pretučen; prema svjedoku "FWS 113", H.D. je pretučen na putu ka KP Domu. Vojni policajac je pitao H.D. da li je svjedok "FWS 03" aktivista ... i H.D. je rekao da jeste. Tada je policajac počeo ponovo tući H.D. i govoriti mu da laže. Svjedok "FWS 03" i H.D. su zatim odvedeni u samice gdje su zatekli dvojicu drugih Bošnjaka. Svjedok "FWS 03" je sljedećeg dana bio prebačen u drugu prostoriju.

Iskaz svjedoka "FWS 119" je takođe imao posebnu dokaznu vrijednost. Svjedok "FWS 119" je svjedočio da su ga ispitivale tri osobe, uključujući dva službenika civilne policije koje su spomenuli i drugi svjedoci. Svjedoku "FWS 119" su postavljena razna pitanja, uključujući i to koju vrstu oružja ima, s kim se druži, koliko ima bošnjačkih vojnika i slično. Rečeno mu je da neće biti maltretiran tokom isljeđivanja ali da će njegovi odgovori biti proslijeđeni vojsci. Zatim mu je rečeno

da, ako vojska bude zadovoljna njegovim odgovorima, on neće biti ponovo isljeđivan, ali ako ne bude zadovoljna, biće ponovo isljeđivan i tući će ga.

Vijeće se takođe oslanja na vjerodostojne dokaze utvrđene u vezi sa tačkom 1b. presude, naročito u vezi sa premlaćivanjem i mučenjem tokom isljeđivanja Dž.B., S.M. i Nurka Nišića, opisanim u tački 1b. Pored toga, jedan broj svjedoka, kao što su svjedoci "FWS 111" i FWS 250", uglavnom su svjedočili da su zatvorenici izvođeni iz soba na isljeđivanje i da ih je vojno osoblje tuklo tokom isljeđivanja. I na kraju, izvjestan broj svjedoka svjedočio je o događajima koji, u ovom kontekstu, predstavljaju dodatne snažne posredne dokaze o prvoj fazi sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata. Na primjer, kao što je navedeno u tački 1c., Ekrem Zeković je svjedočio da ga je nakon isljeđivanja stražar u KP Domu odveo u samicu gdje je zatekao Aziza Šahinovića, nekog Rizvanovića i još dvojicu ljudi koji su bili teško pretučeni. Zekovića je kasnije stražar u KP Domu ponovo odveo na isljeđivanje, ali je isljednik rekao da je on već dao izjavu pa je vraćen u svoju sobu. Slično tome, i svjedok "FWS 86" je imenovao dvojicu drugih zatvorenika, Nihada Pašovića i Avdu Mehmedspahića, koji su bili pretučeni i optuženi da su članovi SDA.

Zločini mučenja i drugih nečovječnih djela počinjeni protiv Dž.B., S.M. i Nurke Nišića, kako je utvrđeno u tački 1b. ove presude, bili su dio ove faze zločinačkog sistema.

Samo su zatvorenici nesrpske nacionalnosti prozivani na isljeđivanje i premlaćivani i mučeni tokom isljeđivanja. Oni srpski zatvorenici koji su bili u KP Domu u skladu sa zakonskim presudama i kaznama nisu bivali isljeđivani, niti podvrgavani premlaćivanju i mučenju za vrijeme ispitivanja. Dokazi jasno ukazuju da su naprijed opisana isljeđivanja, premlaćivanja i mučenje počinjeni sa namjerom diskriminacije prema zatvorenicima nesrpske nacionalnosti zbog njihove nacionalne pripadnosti, te je protiv tih zatvorenika i vršena diskriminacija po tom osnovu.

ii. "Druga faza": Ubistva, prisilni nestanci, deportacije i prisilna preseljenja

Isljeđivanja koja su vršena sa i bez fizičkog zlostavljanja bila su dio sistema progona kojim je određivana individualna sudbina zatvorenika nesrpske nacionalnosti u KP Domu. "Druga faza" je proistekla iz i bila direktno vezana za prvu fazu. Neki zatvorenici su bili jednostavno pušteni, naročito prvih sedmica i mjeseci, kao što pokazuju dokazi o kojima se raspravlja niže u tekstu.[145] *Međutim,*

[145] Iako Vijeće prihvata da su oni zatvorenici nesrpske nacionalnosti koji su pušteni tokom prvih nekoliko mjeseci nakon što je KP Dom počeo sa radom kao zatvorenička institucija za civile nesrpske nacionalnosti kasnije postali žrtve nasilnog preseljenja i deportacije, ti zločini nisu uvršteni kao dio sistema progona koji je bio na snazi u KP Domu.

na osnovu odluka koje su donesene u prvoj fazi, velika većina zatvorenika bila je osuđena da se više nikad ne vrati svojim domovima u Foči, nego ih je čekalo jedno od sljedećeg: ubistvo, prisilni nestanak ili prisilno preseljenje/deportacija, uključujući i ono putem razmjena. Ovi dokazi su ranije opisani u tačkama 2. i 5. presude, te se Vijeće poziva i oslanja na vjerodostojne dokaze utvrđene u vezi sa ovim tačkama. U junu i julu 1992. godine najmanje 18 zatvorenika je ubijeno u prostorijama KP Doma. Ubrzo potom počeo je stalni proces "razmjena". Stražari bi prozivali veliki broj zatvorenika iz njihovih soba a zatvorenicima je rečeno da je to radi razmjene. Stražari u KP Domu su pratili zatvorenike do kapije Doma i tu ih predali pripadnicima vojske, vojne policije i civilne policije; u izvjesnom broju slučajeva osoblje KP Doma je pratilo zatvorenike dalje do lokacija gdje su kasnije trebali biti razmijenjeni. Iako su neki od ovih zatvorenika zaista razmijenjeni, kao što je navedeno ranije, više od 200 ih je prisilno nestalo. Nikad više nisu viđeni živi i nije data nikakva informacija o njihovoj sudbini, iako su otkriveni posmrtni ostaci nekih od njih u masovnim grobnicama i na drugim lokacijama. Oni zatvorenici koji nisu bili ubijeni, koji nisu prisilno nestali ili bili prisilno raseljeni/deportovani 1992. i početkom 1993. godine, ostali su u KP Domu iščekujući moguće prisilno preseljenje iz fočanske regije tokom kojeg perioda su svi bili izloženi kontinuiranim nečovječnim uslovima i postupanju, a sa nekima se postupalo kao sa robljem.

Isljeđivanja su provođena u aprilu, maju i junu, a ubistva, nestanci i prisilna preseljenja koji su uslijedili bili su dio namjernog i organizovanog procesa koji je činio sistem u kom su objekat i osoblje KP Doma imali odlučujuću ulogu. Kao i isljeđivanja, i ovi zločini su se odvijali na metodički i organizovan način prema utvrđenom postupku i svaki je zločin na sličan način uključivao više počinilaca koji su pripadali civilnom osoblju KP Doma, civilnoj policiji, vojnoj policiji, vojsci, i civilnim i vojnim vlastima koji su djelovali koordinirano da bi ispunili zajednički cilj sistema. Stražari u KP Domu nisu proizvoljno birali koji će zatvorenici biti odvedeni. Naprotiv, kao što je već navedeno u tačkama 2. i 5., primjenjivan je isti postupak. Stražar KP Doma bi došao u sobe u kojima su bili zatvorenici i prozivao ih po imenu; u skoro svakom slučaju stražari su nosili spiskove sa imenima i prozivali zatvorenike koje je trebalo odvesti. Vijeće je uvjereno da je, kao i u slučaju isljeđivanja, vojna komanda pravila ove spiskove, da ih je vojno osoblje donosilo u Dom i davalo dežurnom u Domu, koji bi onda uputio stražare Doma da dovedu zatvorenike navedene u spiskovima u upravnu zgradu. Materijalni dokazi koji su prihvaćeni u ovom postupku, kao i izjave koje su sami optuženi dali na suđenju, potvrđuju iskaze svjedoka o ovom postupku.

Na primjer, kao što je navedeno u tački 5., svjedok "FWS 104" je svjedočio da je izveden radi razmjene 13.10.1992. godine, to jest, u isto vrijeme kada su drugi zatvorenici prisilno nestajali iz KP Doma. Svjedok "FWS 104" je svjedočio da je

stražar KP Doma došao u njegovu sobu, prozvao neke zatvorenike i obavijestio ih da će biti razmijenjeni. Tada je otprilike 30 zatvorenika odvedeno u Kalinovik, odakle su razmijenjeni. Dokaz br. O-I-12 je naredba od 21.10.1992. godine u kojoj Taktička grupa Foča naređuje da se 30 zatvorenika, uključujući svjedoka "FWS 104", izvede iz KP Doma Foča radi razmjene.[146]

Slično tome, kao što je već opisano u tački 5., prisilno preseljenje svjedoka "D" i petoro drugih, svjedoka "FWS 76" i troje drugih, "FWS 119" i "FWS 115", iz KP Doma izvršeno je prema naredbama Taktičke grupe Foča.[147] *I ovi svjedoci su svjedočili da bi stražar KP Doma došao u njihovu sobu, prozvao ih po imenima i rekao im da će biti razmijenjeni. I u tački 5., Vijeće je identifikovalo druge naredbe i dokumente Taktičke grupe, Hercegovačkog korpusa i Centralne komisije Republike Srpske za razmjenu zarobljenika, tj., O-I-19, O-I-20, O-I-23, O-I-31, O-I-39 i O-I-41(a)(b), koji se odnose na prebacivanje zatvorenika iz KP Doma na druge lokacije radi razmjene.*

Dokaz O-I-48 ima posebnu dokaznu vrijednost. Kao što je već navedeno, ovaj dokument navodi imena 35 zatvorenika za koje se u dokumentu kaže da su ratni zarobljenici a da će biti pušteni iz KP Doma zbog toga što nisu počinili zločine protiv srpskog naroda. Datum Naredbe je 18.9.1992. godine, a potpisao ju je komandant Taktičke grupe Foča. Analizom Naredbe ustanovljeno je da su osobe koje su u njoj pobrojane one za koje je Vijeće utvrdilo da su nestale nakon što su odvedene iz KP Doma da beru šljive. Svjedoci su i o ovom događaju svjedočili da su stražari KP Doma prvo tražili dobrovoljce, a zatim se vratili u sobe, ignorisali dobrovoljce i prozvali imena zatvorenika sa spiska. Rašević je svjedočio da je vojno osoblje došlo u KP Dom da bi prevezlo te osobe.

Materijalni dokazi u vezi sa puštanjem nekih zatvorenika su također važni za utvrđivanje sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata zato što predstavljaju dodatne dokaze o sistemskoj i organizovanoj prirodi događaja u KP Domu. Ta puštanja, kao i ubistva, prisilni nestanci i prisilna preseljenja i deportacije, za koje je utvrđeno da predstavljaju krivična djela, predstavljaju konačno uklanjanje zatvorenika koje je proisteklo iz početne faze zatvaranja, isljeđivanja i ponekad mučenja. Shodno tome, Vijeće nalazi da su naredbe za puštanje zatvorenika iz KP Doma, na primjer, dokaze broj O-I-15, O-I-16, O-I-17, O-I-18, O-I-21, O-I-22, O-I-26, O-I-46 i O-I-47, pisali Taktička grupa Foča, Krizni štab Foča i Ratno

[146] U vezi sa dokazima koji slijede, Vijeće priznaje da u većini slučajeva dokazi nose datum nakon što su se desili događaji koje opisuju svjedoci. Vijeće ne smatra dokaze stvarnim dokumentima ili spiskovima koji su uručeni KP Domu i koje su koristili stražari u Domu, ali smatra da dokazi potkrepljuju činjenične navode svjedoka iz njihovih svjedočenja o postojanju spiskova i promišljenoj prirodi procesa.

[147] U ovim dokumentima se Taktička grupa Foča zove različitim imenima: Taktička grupa Foča, Taktička grupa Drina i 11. HPBR. Razjašnjeno je da se ova različita imena odnose na jedno te isto tijelo, Taktičku grupu Foča.

predsjedništvo, a potpisali su ih predstavnici civilnih i vojnih vlasti. Optuženi Rašević je u svom iskazu naveo da su te naredbe bile prenošene KP Domu i da su službenici KP Doma zahtijevali da ove naredbe budu donesene prije nego bi oni pustili ijednog od nezakonito zatvorenih nesrpskih zatvorenika.

Pored toga, Vijeće naglašava sami broj počinjenih zločina i žrtava. Vijeće je već zaključilo da je više od 200 zatvorenika prisilno nestalo iz KP Doma između juna 1992. i marta 1993. godine. Isto tako, Vijeće je zaključilo da je od jula 1993. godine do kraja oktobra 1994. godine najmanje 140 zatvorenika prisilno prebačeno iz Foče u zatvoreničke ustanove u Kalinoviku, Rudom i Kuli da bi bili razmijenjeni, a da je u avgustu 1992. godine 35 zatvorenika bilo deportovano iz Foče u Crnu Goru. I, konačno, najmanje 18 zatvorenika je ubijeno u prostorijama KP Doma u kratkom vremenskom periodu i u sličnim okolnostima koje su uključivale teška premlaćivanja, mučenje i uklanjanje tijela. Počinjenje tolikih zločina koji su uključivali toliko veliki broj žrtava je sigurno zahtijevalo organizaciju i koordinaciju koja se detaljno navodi u materijalnim dokazima i iskazima svjedoka.

Zločini ubistva, prisilnog preseljenja, deportacije i prisilnog nestanka, utvrđeni u tačkama 2. i 5. ove presude, bili su počinjeni kao dio ove faze zločinačkog sistema, uključujući, konkretno:

1) Ubistvo 18 imenovanih zatvorenika, kako je utvrđeno u tački 2. presude.
2) Deportaciju 35 zatvorenika u Crnu Goru u avgustu 1992. godine i prisilno preseljenje iz Foče oko 80 zatvorenika u periodu od jula 1993. do oktobra 1994. godine i oko 60 zatvorenika u oktobru 1994. godine, kako je utvrđeno u tački 5. presude.
3) Prisilni nestanak najmanje 200 zatvorenika u periodu između juna 1992. i marta 1993. godine, uključujući i prisilni nestanak 20 zatvorenika u avgustu 1992. godine, te prisilni nestanak 35 zatvorenika 17.9.1992. godine, kako je utvrđeno u tački 5. presude.

Dokazi jasno pokazuju da su ova ubistva, prisilni nestanci, prisilna preseljenja i deportacije bili počinjeni samo protiv zatvorenika nesrpske nacionalnosti. Srpski osuđenici nisu ubijani u KP Domu. Stražari u KP Domu nisu izvodili srpske osuđenike iz njihovih soba i predavali ih policiji ili vojsci na kapiji KP Doma. Srpski osuđenici nisu nestajali iz KP Doma tako da ih niko više nikada ne bi vidio ili čuo za njih. Srpski osuđenici nisu bili prisilno prebacivani u druge zatvore, ni deportovani u druge zemlje ili lokacije sa ciljem da se više nikada ne vrate svojim domovima. Samo su zatvorenici nesrpske nacionalnosti bili te sudbine. Samo su zatvorenici nesrpske nacionalnosti bili izloženi ovim zločinima. Stoga Vijeće zaključuje da su ovi zločini počinjeni sa namjerom diskriminacije prema

zatvorenicima nesrpske nacionalnosti zbog njihove nacionalne pripadnosti, te je protiv zatvorenika nesrpske nacionalnosti i vršena diskriminacija po tom osnovu.

iii. Zatvaranje, nečovječni uslovi i porobljavanje

U tačkama 3. i 4. presude Vijeće je detaljno navelo svoje činjenične i zakonske nalaze u vezi sa nezakonitim zatvaranjem civila nesrpske nacionalnosti, nečovječnim uslovima u kojima su zatvorenici držani u KP Domu i porobljavanjem nekih zatvorenika putem prisilnog rada u periodu od aprila 1992. do kraja oktobra 1994. godine. Kao što je i opisano, nečovječni uslovi su preovladavali i bili karakteristični za KP Dom. Zatvorenicima su davane količine hrane koje su dovodile do izgladnjivanja i koje su očito bile nedovoljne, bili su držani u pretrpanim i zaključanim ćelijama sve vrijeme, izolovani od porodica, jedni od drugih i vanjskog svijeta, i bili teško kažnjavani kada bi se otkrila nastojanja da se izolacija ublaži. Tokom zime 1992-1993., zatvorenici su bili izloženi oštrim temperaturama u sobama bez grijanja, a u nekoliko slučajeva čak i bez prozora, i bili su namjerno lišeni svih načina da se ugriju i olakšaju svoje patnje. Higijenski uslovi u KP Domu su bili izuzetno loši i zatvorenici su bili lišeni svih sredstava potrebnih za održavanje adekvatne higijene, uključujući tuševe, sapun, pastu za zube, odjeću za presvući i posteljinu za presvući. Neki zatvorenici su takođe bili za kaznu zatvoreni u samicama duže vremenske periode.

Vijeće je takođe detaljno navelo dokaze koji potkrepljuju njegov zaključak da su stražari u KP Domu sprovodili proizvoljna kažnjavanja zatvorenika. Kao što je opisano, zatvorenici su proizvoljno kažnjavani za bilo koji pokušaj da ublaže ili poboljšaju svoje uslove na bilo koji način, kao što je bilo šivanje zimske odjeće od deka, pokušaji da ugriju vodu, kupljenje opušaka cigareta iz zatvorskog dvorišta, sakupljanje koprive za "čaj", uzimanje odbačene hrane preostale od obroka drugog osoblja i srpskih zatvorenika ili pokušaji da kontaktiraju jedni druge. Ove kazne su uključivale zatvaranje u samice i premlaćivanja od strane stražara KP Doma. Iako su detaljno navedeni u različitim tačkama presude, Vijeće smatra da premlaćivanje i mučenje Ekrema Zekovića, koje je utvrđeno u tački 1c., i premlaćivanje svjedoka "FWS 71", utvrđeno u tački 1b., treba razmatrati u vezi sa i kao dio kažnjavanja detaljno opisanog u tački 3. Ova kažnjavanja su izvodile iste osobe, tj. stražari u KP Domu, i korištene su iste metode kažnjavanja, uključujući premlaćivanja i zatvaranja u samice. Isto tako, kažnjavanje je vršeno iz istog ključnog razloga, "povrede" zatvorskih pravila.

Kao što je utvrđeno dokazima navedenim u tački 4. presude, neki zatvorenici su bili tretirani kao roblje i odvođeni na prisilni rad po nekoliko mjeseci tokom svog zatočenja. Vijeće takođe ponavlja svoj zaključak da su svjedoke "FWS 109", "FWS

141“ i “K.GODINE“, dok su bili zatočeni u KP Domu, stražari odvodili na kapiju Doma, predavali ih pripadnicima vojske i vojne policije, a bili su i korišteni kao živi štit.

Zločini nezakonitog zatvaranja i drugih nečovječnih djela počinjeni protiv najmanje 700 zatvorenika nesrpske nacionalnosti, kako je to utvrđeno u tački 3. presude, kao i konkretni zločini drugih nečovječnih djela i mučenja počinjeni protiv svjedoka "FWS 71" i Ekrema Zekovića iz tački 1b. i 1c. presude, bili su dio zločinačkog sistema. Isto tako je zločinački sistem uključivao počinjenje zločina porobljavanja zatvorenika koji su bili prisljeni da rade u i izvan KP Doma, kako je utvrđeno u tačkama 4a. i 4b. presude, kao i instrumentalno isti zločin drugih nečovječnih djela počinjenih protiv svjedoka "FWS 141", "FWS 109" i KG korištenjem ovih zatvorenika kao živog štita da bi se zaštitili srpski konvoji od mina.

Jasno je iz činjenica utvrđenih u tačkama 3. i 4. presude da su samo zatvorenici nesrpske nacionalnosti bili podvrgavani nezakonitom zatvaranju u nečovječnim životnim uslovima, porobljavani i korišteni kao živi štit. Vijeće posebno navodi da je zatočenju srpskih zatvorenika prethodilo zakonito suđenje te da, iako su takođe bili prisiljavani da rade, oni nisu bili tretirani kao roblje jednostavno zato jer prisilni rad ne predstavlja kršenje međunarodnog prava kada je nametnuto zakonito osuđenim osobama. Shodno tome, Vijeće zaključuje da su ovi zločini počinjeni sa namjerom diskriminacije prema zatvorenicima nesrpske nacionalnosti, te je protiv zatvorenika nesrpske nacionalnosti i vršena diskriminacija po tom osnovu.

3. Zakonski elementi odgovornosti za udruženi zločinački poduhvat

a. Sistemski udruženi zločinački poduhvat

i. Actus reus: Više osoba

Da bi postojao udruženi zločinački poduhvat potrebno je, naravno, više od jedne osobe. Međutim, nije neophodan nikakav naročiti oblik organizacije, niti je potrebno ograničiti poduhvat na članstvo u jednoj ili bilo kojoj organizaciji. Više osoba iz više različitih organizacija mogu se udružiti da stvore zločinački sistem. U predmetu Koncentracioni logor Mauthausen osobe koje su stvorile sistem bile su pripadnici SS-a iz različitih divizija, stražari i civili, pa čak i logoraši koji su učestvovali u provođenju sistema.[148] Pretresno vijeće u predmetu Kvočka utvrdilo je da su u zatvoreničkom logoru Omarska osobe koje su bile umiješane u sistemski udruženi zločinački poduhvat uključivale spoljne isljednike, unutrašnje stražare, zaposlenike rudnika na čijoj se imovini logor nalazio, članove lokalnog Kriznog

[148] Predmet Koncentracioni logor Mauthausen, str. 15.

centra, posebne spoljne bezbjedonosne jedinice i članove Teritorijalne odbrane.[149] *Iako je potrebno navesti što je preciznije moguće glavne izvršioce, tj., one koji su zaista počinili temeljna krivična djela, u slučaju kada se svim saizvršiocima ne sudi u istom postupku bilo bi nerealno i nepošteno pokušati identifikovati svakog pojedinca koji je bio uključen u sistem.*[150]

Uspjeh sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata zahtijevao je učešće više osoba koje rade zajedno da bi sprovele sistem progona. Svakoj grupi protagonista dodijeljene su posebne uloge i oni su vršili posebne funkcije. U načelu, civilne i vojne vlasti u Foči, uključujući Krizni štab, Ratno predsjedništvo i Taktičku grupu, bile su odgovorne za isljeđivanje, određivanje sudbine pojedinačnih zatvorenika i izdavanje naredbi za izvršenje tih odluka. Ove naredbe bi zatim bile proslijeđene u KP Dom. Osoblje KP Doma imalo je svakodnevnu kontrolu nad zatvorenicima bez čega zatvorenici ne bi ni bili nezakonito zatvoreni niti dostupni drugim učesnicima u udruženom zločinačkom poduhvatu. Stražari KP Doma su izvodili zatvorenike iz njihovih soba prema dostavljenim spiskovima i predavali ih raznim osobama, uključujući civilnu policiju, vojnu policiju i vojno osoblje. Ovi protagonisti su zatim sprovodili odluke civilnih i vojnih vlasti time počinivši zločine utvrđene u tačkama 1.-5. presude. Ključno je da je osoblje KP Doma i počinilo zločine i omogućilo da drugi učesnici u udruženom zločinačkom poduhvatu izvršavaju zadatke i čine zločine, tako što je osiguralo da žrtve budu na jednom mjestu, demoralisane i oslabljene, uvijek dostupne učesnicima u udruženom zločinačkom poduhvatu, i nemoćne fizički ili psihički da se odupru zločinima protiv sebe.

Nesporno je da su vojna i civilna komanda i drugi van KP Doma aktivno učestvovali u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu. Ta činjenica ne umanjuje odgovornost osoblja KP Doma za učešće u i održavanje sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata unutar kojeg su ovi zločini počinjeni. Prema pravnoj definiciji, sistemski udruženi zločinački poduhvat mora uključivati više osoba od kojih svaka doprinosi sistemu, te time i činjenju zločina, čak i ako ne učestvuje direktno u actus reus pojedinačnih zločina. Tako definisan udruženi zločinački poduhvat nije mogao funkcionisati bez "drugih" koji su, zajedno sa osobljem KP Doma, predstavljali više počinilaca. Ne može se braniti time što optuženi nisu lično učestvovali u svim aktivnostima ni počinili sve zločine koji su neophodni za izvršenje zajedničkog cilja udruženog zločinačkog poduhvata. Dovoljno je što su uloge koje su imali doprinijele actus reusu nekih od zločina i doprinijele u odlučujućoj mjeri ukupnom zločinačkom cilju udruženog zločinačkog poduhvata.

[149] Prvostepena presuda u predmetu Kvočka.
[150] Drugostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 116.

ii. Actus reus: Zajednički zločinački cilj

U sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu cilj samog sistema je "činjenje zločina koji ... se mogu smatrati zajedničkim svim počiniocima van svake razumne sumnje."[151] *Nema potrebe dokazivati eksplicitno slaganje sa zločinima koje će sistem počiniti, a cilj može nastati sa ili bez formalnog planiranja.*[152] *Međutim, u nedostatku dokaza o formalnoj saglasnosti ili planu, mora postojati dovoljno dokaza da van sumnje ubijedi presuditelja o činjenicama da postoji zajednički zločinački cilj.*[153] *Taj zaključak se može zasnivati na dokazima da su učesnici djelovali jedinstveno ili u paru, ponavljajućem karakteru krivičnih djela slične prirode i uočljivom izvršenju krivičnih djela.*

Dokazi otkrivaju značajnu organizaciju i koordinaciju pri počinjenju svih zločina za koje je Vijeće utvrdilo da su bili dio zločinačkog sistema razmotrenog ranije. Uglavnom je poštovana ista procedura u kojoj su naredbe i spiskovi od civilnih i vojnih vlasti u Foči donošeni u KP Dom, a na osnovu njih su stražari u KP Domu izvodili zatvorenike iz njihovih soba i predavali ih civilnoj i vojnoj policiji i vojnom osoblju u upravnoj zgradi KP Doma ili na kapiji Doma. Ni policija ni vojska nisu izvodili zatvorenike iz njihovih soba, niti su stražari KP Doma postupali na svoju ruku. Naprotiv, postojala je jasna i zvanična procedura u kojoj su uloge i odgovornosti bile podijeljene različitim protagonistima i ta procedura je dosljedno i jednoobrazno poštovana.

Koordinirano počinjenje uzastopnih zločina od strane mnoštva protagonista u dugačkom vremenskom periodu može biti dovoljan dokaz da se utvrdi postojanje sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata da se ti zločini počine. Bez obzira na to, ovo Vijeće se ne treba samo osloniti na te faktore. Naročito posredni i neposredni dokazi utvrđuju zajednički cilj koji je definisao i stvorio KP Dom kao sistemski udruženi zločinački poduhvat koji uključuje počinjenje zločina koji su detaljno opisani u tačkama 1.-5.

Pri razmatranju da li su zločini koji su utvrđeni u tačkama 1.-5. bili počinjeni kao dio sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata u skladu sa zajedničkim ciljem jedna ključna činjenica se odmah izdvaja kada se dokazi posmatraju u cjelini. Jednostavno govoreći, KP Dom je predstavljao centar aktivnosti ili jezgru koja je bila glavna zajednička veza između svih pojedinačnih zločina koji su utvrđeni u

[151] Drugostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 120.
[152] Drugostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 117; Drugostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 95-97.
[153] U suđenjima u predmetima nacističkih ratnih zločina nije postojala ova dilema s obzirom da je zločinački plan da se unište zarobljene osobe bio dio dokumentovane politike. Vidi, npr., predmet Sjedinjene Države protiv Otta Ohlenforf-a i drugih (predmet Einsatzgruppen), Zelena serija, Knjiga IV.

presudi. Bez obzira na to da li su zločini počinjeni unutar ili van zidova KP Doma, Dom je bio conditio sine qua non, neophodan element. Ubistva, prisilni nestanci i prisilna preseljenja, svi ovi zločini su nastali u KP Domu i zavisili su od činjenja i nečinjenja osoblja i uprave KP Doma, gdjegod da su bile njihove krajnje tačke.

Pored toga, očito je da je namjera bila da KP Dom funkcioniše kao takvo jezgro. Naime, on nije bio samo obični ili uobičajeni zatvorenički logor. Svrha KP Doma je bila da igra mnogo opširniju ulogu, koju je on i igrao. Tok i obrazac događaja jasno otkriva obrise planova i koncepta onih koji su pokrenuli i vodili KP Dom. Zločini koji su potekli iz KP Doma nisu bili prizvoljni ni slučajni, niti su bili rezultat pojedinačnih počinilaca koji postupaju na svoju ruku. Naprotiv, ti zločini su bili rezultat organizovanog i promišljenog sistema; na početku su civili nesrpske nacionalnosti stizali u KP Dom, a informacije prikupljene isljeđivanjem su išle van, a zatim se ovaj tok obrnuo kako su naredbe i spiskovi počeli stizati u Dom a zatvorenici počeli ići van da bi postali žrtve zločina. Izvršenje dodatnih zločina je stoga sastavni dio uloge KP Doma kao zatvoreničkog logora. Zatvorenici nisu bili samo zatočeni, nego su bili zatočeni u iščekivanju i izvršenju drugih krivičnih radnji.

Kao što je dosljedno detaljno navedeno ranije, naredbe i spiskovi koje su pravile srpske civilne i vojne vlasti, naročito Taktička grupa Foča, su uzastopno prosljeđivani u skladu sa zvaničnom procedurom KP Doma. Zauzvrat je osoblje KP Doma primjenjivalo te naredbe u skladu sa zvaničnom procedurom propisanom u naredbama i direktivama Taktičke grupe Foča i uprave KP Doma. Civilna policija bi došla u KP Dom zbog isljeđivanja i nosila naredbe i spiskove; stražari u KP Domu bi zatvorenike imenovane u spiskovima izvodili iz njihovih soba i dovodili ih u upravnu zgradu na isljeđivanje. Vojna policija bi došla u KP Dom da vrši mučenje i ubistva i nosila naredbe i spiskove; stražari KP Doma bi izveli iz soba zatvorenike sa spiskova i dovodili ih u upravnu zgradu da bi ih mučili i ubili. Vojno osoblje bi došlo u KP Dom radi "razmjena", bilo pravih, bilo navodnih, noseći naredbe i spiskove, a stražari u KP Domu bi i u tom slučaju izvodili zatvorenike sa spiska iz njihovih soba i dovodili ih na kapiju Doma da bi ih predali, a oni bi zatim ili prisilno nestali ili bili prisilno preseljeni. Ovaj obrazac događaja, propisan u proceduri koja je stvorena putem zvaničnih naredbi i direktiva Taktičke grupe Foča prema KP Domu i od uprave KP Doma prema osoblju Doma, se stalno ponavljala. Ovo ponavljanje i organizacija pokazuju da je svrha KP Doma bila da funkcioniše kao jezgro zločinačkog sistema koji uključuje učinjenje onih vrsta zločina koje su utvrđene u tačkama 1.-5., što se i desilo.

Osim toga, sami zločini su bili međusobno povezani sistemski i tematski, što iznova naglašava centralnu ulogu KP Doma. Obrazac zločina koji su potekli u KP Domu

odražava organizovanu i sistematičnu progresiju, od zatvaranja, preko stvaranja nečovječnih uslova, premlaćivanja i mučenja tokom isljeđivanja, do konačnog uklanjanja putem ubistava, prisilnih nestanaka, prisilnih preseljenja i deportacija. Isljeđivanja koja su počela odmah nakon što je KP Dom otvoren kao zatvorenički logor otkrivaju zajednički cilj koji je bio u pozadini ovih zločina; premlaćivanja i mučenja zatvorenika tokom isljeđivanja direktno su služili tom prvobitnom zadatku, a zločini koji su slijedili su ispunili zajednički cilj, što je sve služilo da bi se zaokružila politika etničkog čišćenja koja je stajala iza širokog i sistematičnog napada na stanovništvo nesrpske nacionalnosti u Foči.

Činjenica da je od početka KP Dom bio jezgro sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata čiji cilj je bio progon muškaraca nesrpske nacionalnosti u Foči putem njihovog zatvaranja, klasificiranja i uklanjanja potvrđena je u izjavama velikog broja svjedoka. Svjedok "FWS 138" opisao je razgovor između zatvorenika R.J. i Milorada Krnojelca koji je bio njegov komšija i bivši kolega sa posla. R.J. i Krnojelac su razgovarali u Krnojelčevoj kancelariji dva ili tri puta i nakon jednog od tih razgovora R.J. je prenio svjedoku "FWS 138" da mu je Krnojelac rekao da se zatvorenici nesrpske nacionalnosti dijele u četiri grupe. Prema R.J., Krnojelac je te četiri grupe opisao na sljedeći način: jedna grupa bi ostala u KP Domu, jedna grupa bi bila razmijenjena, jedna grupa bi išla na slobodnu teritoriju, a jedna bi izašla pred prijeki vojni sud. Slično tome, svjedok "FWS 210" je svjedočio da je njemu rekao jedan od civilnih isljednika u KP Domu u aprilu 1992. godine da se zatvorenici dijele u tri grupe. Svjedoku "FWS 210" je rečeno da je on u prvoj grupi, što je bila grupa onih koji nisu počinili zločine protiv Republike Srpske i koji će biti pušteni. Još mu je rečeno da drugu grupu čine oni koji su počinili zločine i koji će ići u zatvor, a treću oni koji su počinili teške zločine i koji će biti ubijeni. Svjedok "FWS 210" je ovo konkretno povezao sa svojim prethodnim iskustvom u svom kvartu – on je ranije dao izjavu, što je učinio i njegov nadzornik na radnom mjestu, i onda je lokalna srpska komanda donijela odluku na osnovu tih izjava i njegovog ugleda u zajednici.

Neposredni dokazi o zajedničkom cilju i sistemu u KP Domu utvrđenim ranije su dodatno potvrđeni brojnim drugim dokazima. Svjedok "FWS 182" je izjavio da je prije rata radio sa osobom koja ga je isljeđivala. Kada je svjedok "FWS 182" krenuo na isljeđivanje, taj isljednik je rekao da nema potrebe da mu postavlja ikakva pitanja zato jer je poznavao svjedoka i da će svjedok biti poslan u sobu broj 15 jer je to najbezbjednija prostorija. Svjedoku "FWS 182" je rečeno da će to trajati kratko i da nikome u toj sobi neće ništa faliti. Isto tako, svjedok "FWS 86" je svjedočio da je u jednom momentu tokom ljeta on klasifikovan kao zatvorenik s kojim treba bolje postupati iako nije znao razlog tome. Svjedok "FWS 86" je takođe opisao da mu je, kada je stigao u KP Dom, jedan pripadnik Užičkog korpusa rekao

da se“fundamentalisti” izdvajaju za razgovore i isljeđivanje. Svjedok “FWS 83” je dao još dokaza kada je prepričao razgovor nakon bjekstva Ekrema Zekovića između svog oca i optuženog Todovića koji su bili prijatelji prije rata. Svjedok “FWS 83” je takođe opisao kako se nadao da će prijateljstvo njegovog oca sa Todovićem i njega zaštititi, ali da se ubrzo nakon što je stigao u KP Dom uplašio da nije zaštićen. Opisao je jedan događaj kada je bio odvezen da istovara brašno i kada mu je vozač rekao da, iako mu je otac siguran, oni znaju šta je“FWS 83” govorio i da znaju kakva ga sudbina čeka. I konačno, svjedok “FWS 85” je rekao da je zaključio na osnovu onoga što je vidio i čuo da je u KP Domu tokom aprila, maja i juna 1992. godine trajao proces istrage i selekcije i da je cilj isljeđivanja bio da se utvrdi ko će ostati u KP Domu, ko će ići u razmjenu, a koga treba ubiti.

Vijeće priznaje da postoje neke razlike u detaljima u opisima zajedničkog cilja sistema koje su svjedoci dali. Ta svjedočenja su ipak dosljedna u opisu sistema zasnovanog na progonu civila-muškaraca nesrpske nacionalnosti kroz njihovo nezakonito zatvaranje, kategorizaciju prema informacijama dobivenim isljeđivanjem, i trajno uklanjanje iz Foče kroz počinjenje posebnih zločina protiv svake kategorije. Pored toga, Vijeće ne isključuje mogućnost da su se tačni detalji sistemskog zločinačkog cilja KP Doma promijenili između prvobitne zamisli i stvarne primjene. Bez obzira na to, kako je već utvrđeno, zajednički cilj, koji je uključivao konkretne zločine navedene u tačkama 1.-5., je već postojao u momentu kada su ti zločini počinjeni.

Nečovječni uslovi i porobljavanje su predstavljali podršku i neodvojiv dio sistema. Svrha nečovječnih uslova je bila da demorališe, oslabi i zastraši zatvorenike, pomogne da se osigura red u KP Domu, obeshrabri bijeg i služi kao podrška isljeđivanjima, ubistvima i prisilnim nestancima stvaranjem atmosfere straha i poslušnosti. Nečovječni uslovi su takođe služili da osiguraju da se zatvorenici neće vratiti u Foču nakon puštanja, deportovanja ili prisilnog preseljavanja time što se implicitno naglašavalo da će oni koji nisu Srbi patiti ako pokušaju da se vrate. Porobljavanje nekih zatvorenika u KP Domu služilo je mnogim od ovih ciljeva, a naročito da se izvuče svaka moguća korist koja se mogla izvući iz zatvorenika dok su oni još bili u KP Domu; da se, u suštini, iskoristi rad zatvorenika za potrebe srpskih civilnih i vojnih vlasti u Foči prije nego se one riješe zatvorenika i protjeraju ih iz Foče.

Počinjenje zločina utvrđenih u tačkama 1.-5. presude je, stoga, bilo dio i doprinos zajedničkom cilju KP Doma kao sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata. “Zajednički nazivnik” je predstavljalo više osoba kako je gore utvrđeno i zajednički cilj opisan ovdje, što je uključivalo zločine koji su zaista počinjeni. Uže definisati

zajednički nazivnik sistema značilo bi neopravdano isključiti težinu dokaza koje je Vijeće imalo pred sobom.

Naravno, nesporno je da su neki zločini počinjeni i van zidova KP Doma. Prisilni nestanci zatvorenika su samo jedan takav primjer. Iako se zajednički cilj logora kao sistema često izravno podudara sa zločinima počinjenim unutar samog logora, ipak zajednički cilj sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata nije isključivo pitanje mjesta. Zločini koji su počinjeni van zidina KP Doma bili su svojstveni KP Domu kao sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu. Takođe je moguće da je svrha nekih od zločina koji su počinjeni kao dio sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata bila da se postignu određeni ciljevi, pored doprinošenja zločinačkom cilju udruženog zločinačkog poduhvata. Na primjer, prisilno preseljenje je bilo dio zločinačkog cilja udruženog zločinačkog poduhvata. Pored toga, pri provođenju prisilnih preseljenja, jasno je da su zatvorenici praktično smatrani monetom za potkusurivanje koju treba koristiti u razmjenama. Materijalni dokazi otkrivaju da su druge vojne komande, kao što je Hercegovački korpus, upućivale zahtjeve ili naredbe Taktičkoj grupi Foča da se razmijene zatvorenici iz KP Doma za zarobljene srpske vojnike. Isto tako, kako su brojni zatvorenici posvjedočili, zatvorenici su držani i u drugim zatvoreničkim ustanovama, kao što su KP Dom Kula, dok ne bi bili razmijenjeni, u nekim slučajevima mnoge mjesece ili čak i cijelu godinu. Međutim, ovaj sporedni cilj koji je bio u pozadini mnogih prisilnih preseljenja se potpuno podudara sa zajedničkim ciljem koji je Vijeće utvrdilo. Bilo da su zatvorenici konkretno korišteni za razmjene zarobljenika, bilo da su jednostavno bivali puštani na lokacijama izvan Foče, krajnji rezultat je bio isti: zatvorenici nesrpske nacionalnosti bili su proganjani i prisilno raseljeni iz svojih domova u Foči protjerivanjem i drugim prisilnim radnjama.

Isto tako, bilo je i nekih nagovještaja da je prisilni nestanak barem nekih zatvorenika bio povezan sa događajima na borbenim linijama, naročito kada bi srpske snage imale značajne gubitke. Dokazi o tome nisu bili jasni, ali je nagovještaj u svakom slučaju uvjerljiv. Bez obzira na to, to ne umanjuje zaključak Vijeća da su zločini koji su počinjeni u KP Domu imali zajednički cilj. Čak i pod pretpostavkom da su barem neki zatvorenici prisilno nestali u znak osvete za srpske vojne gubitke, zajednički cilj je ipak ostvaren.

Vijeće je ranije navelo i zaključilo da su svi počinjeni zločini iz tački 1.-5. počinjeni sa diskriminatorskom namjerom prema zatvorenicima zbog njihove nacionalne pripadnosti, te je protiv zatvorenika i vršena diskriminacija po tom osnovu. Sam zločinački sistem se primjenjivao samo protiv zatvorenika nesrpske nacionalnosti i bio je upravo i zamišljen radi vršenja progona nesrpskih zatvorenika činjenjem onih vrsta zločina koji su na kraju i počinjeni. Shodno tome, Vijeće zaključuje da je KP

Dom predstavljao sistemski udruženi zločinački poduhvat i da su počinjeni zločini, utvrđeni u tačkama 1.-5. presude, bili u skladu sa i doprinosili sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu sa zajedničkim ciljem da se progone nesrpski zatvorenici na goreopisani način.

b. Individualna krivična odgovornost: Actus reus

"Svaki optuženi, svojim postupcima ....je sudjelovao u izvršavanju ovog sistema."[154]

Za postojanje individualne krivične odgovornosti za zločine počinjene u okviru sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata, potreban je doprinos optuženog sprovođenju udruženog zločinačkog poduhvata, lično znanje o sistemu i namjera da se sistem unaprijedi. U slučajevima kada je zajednički cilj sistema vršenje progona, takođe se mora utvrditi da je kod optuženog postojao zajednička konkretna diskriminatorska namjera. Vijeće će razmotriti svaki od ovih elementa u odnosu na optužene.

Da bi snosio odgovornost za sistemski udruženi zločinački poduhvat optuženi mora dati doprinos zločinačkom sistemu, iako ne mora zaista učestvovati u actus reus temeljnih krivičnih djela.[155] *Kao što je Pretresno vijeće u predmetu Krstić navelo: "General Krstić nije smislio plan za ubijanje tih muškaraca, niti ih je lično ubio. Međutim, on je odigrao ključnu ulogu kao koordinator sprovođenja kampanje ubijanja."*[156] *Time ga je njegov nivo učestvovanja učinio "jednim od glavnih izvršilaca ovih zločina".*[157]

Nije neophodno da optuženi bude prisutan u vrijeme kada su krivična djela počinjena.[158] *Međutim, do sada se odgovornost nije protezala na krivična djela počinjena u sistemu prije nego što se optuženi pridružio sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu ili nakon što se odvojio od njega.*[159] *Dokazni faktori koji su važni za utvrđivanje da li je optuženi doprinio zajedničkom zločinačkom cilju uključuju: de facto ili de jure položaj optuženog u sistemu,*[160] *obim zločinačkog poduhvata, dužinu vremena tokom kojeg je bio prisutan na mjestu sistema, nastojanja da spriječi zločinačku aktivnost ili da omete efikasno funkcionisanje sistema, intenzitet zločinačke aktivnosti, vrstu aktivnosti koju je zaista provodio, i način na koji je vršio svoje funkcije u sistemu.*[161]

---

[154] Predmet Koncentracioni logor Mauthausen, str. 15.
[155] Drugostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 112.
[156] Prvostepena presuda u predmetu Krstić, par. 644.
[157] Ibid.
[158] Drugostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 112; Drugostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 81.
[159] *Vidi, npr., p*rvostepenu presudu u predmetu Kvočka, par. 349.
[160] Drugostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 101.
[161] Prvostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 311.

i. Optuženi Todović

Do aprila 1992. godine optuženi Todović je bio dugogodišnji radnik KP Doma. U KP Domu je počeo da radi kao stražar, u januaru 1974. godine, a nakon što je diplomirao na Pravnom fakultetu, dobio je radno mjesto u pravnom odjelu KP Doma, na poslovima krivičnopravnog sankcionisanja osuđenika. Na tom radnom mjestu je ostao do 7. aprila 1992. godine, kada je zatvor prestao da postoji na način na koji je postojao prije sukoba. Tog dana se nije javio na posao i ubrzo zatim je napustio Foču.

Todović je svjedočio da se najprije vratio u KP Dom zbog ratne radne obaveze dana 22. ili 23. aprila 1992. godine. Prema dokazu P-9, radna obaveza optuženog je počela 20. aprila 1992. godine. Kao što je Vijeće ranije istaklo, Užički korpus JNA je imao kontrolu nad KP Domom najvećim dijelom aprila, a u zadnjoj sedmici aprila zamijenili su ga civili koji su se vraćali, od kojih su neki, kao što je Todović, ranije bili zaposleni u KP Domu. S vremena na vrijeme, Todoviću je naređivano da privremeno odlazi na prvu liniju da preuzme vojne obaveze. Za vrijeme tih odsustvovanja, on je i dalje bio raspoređen u KP Domu. Prvo i najduže odsustvovanje ove vrste trajalo je od 20. maja do kraja juna 1992. godine, nakon čega se vratio svojim dužnostima u KP Domu. Bez obzira na iskaze optuženog Todovića i svjedoka koje je doveo da je on bio na porodičnom imanju tokom mjeseca jula, Vijeće ističe da ovaj iskaz nije dovoljno potkrijepljen niti vjerodostojan da bi doveo u sumnju dosljedno i jasno svjedočenje da Todović jeste bio u KP Domu tokom jula 1992. godine. Vijeće je posebno smatralo da je konkretan i detaljan iskaz svjedoka "FWS 210" bio vrlo uvjerljiv u vezi s ovim pitanjem, kao i potvrda toga od strane velikog broja drugih svjedoka, uključujući svjedoke "FWS 71", "FWS 250", "C" i Ekrema Zekovića.

Svjedok "FWS 210" je izričito svjedočio da, iako nije viđao Todovića između kraja maja i kraja juna, on ga je ponovo počeo viđati u KP Domu krajem juna ili početkom jula 1992. godine. Svjedok "FWS 210" je, uopšte govoreći, bio veoma pouzdan svjedok i, što je i važnije, on je u svom iskazu utvrdio da je imao redovne kontakte sa upravom i osobljem KP Doma, naročito tokom ljeta 1992. godine. Svjedok "FWS 210" je poznavao i redovno razgovarao sa Krnojelcem, obojicom optuženih i mnogim stražarima i drugim osobljem KP Doma, uključujući i civilnog nadzornika metalske radionice. Njegovo svjedočenje o ovim redovnim kontaktima pokazuje da je imao prijateljski odnos sa upravom i osobljem, da je relativno slobodno razgovarao s njima i od njih saznao mnogo informacija. Pored toga, iskazom svjedoka "FWS 210" utvrđeno je da je, kao rezultat tih redovnih kontakata i

odnosa, on primjećivao i prepoznavao situacije kada bi Krnojelac i optuženi bili odsutni iz KP Doma. Shodno tome, Vijeće smatra svjedoka "FWS 210" veoma pouzdanim svjedokom u vezi sa ovim pitanjem, pošto je iz njegovog iskaza jasno da je on bio u poziciji da zna i da jeste znao otprilike koliko dugo je Todović odsustvovao iz KP Doma u maju, junu i julu 1992. godine.

Iskaz svjedoka "FWS 210" potvrdili su svjedoci "FWS 71", "FWS 250", "C" i Ekrem Zeković. Ovi svjedoci su izjavili, u odgovoru na ispitivanje od strane Todovića, da su ga vidjeli u KP Domu između kraja maja i polovine jula 1992. godine. Vijeće naročito navodi da je Ekrem Zeković, kao i svjedok "FWS 210", imao redovne kontakte sa upravom i osobljem KP Doma i svjedočio je da je viđao Todovića u KP Domu u tom periodu. Iako ovi svjedoci nisu rekli precizno kada su vidjeli Todovića, oni su dovoljno jasno tvrdili da ga jesu viđali u KP Domu u tom periodu. Vijeće smatra da ova svjedočenja potvrđuju iskaz svjedoka "FWS 210" da se Todović vratio u KP Dom krajem juna ili početkom jula 1992. godine, jer se njima utvrđuje da je Todović bio prisutan u KP Domu nekad između kraja maja i polovine jula 1992. godine. Oni nisu u nesuglasju sa iskazom svjedoka "FWS 210" s obzirom da ovi svjedoci nisu rekli kada su precizno vidjeli Todovića, samo da su ga vidjeli u periodu koji je sam Todović naveo tokom svog unakrsnog ispitivanja.

Pored toga, Vijeće navodi da nijedan bivši zatvorenik nije svjedočio da je Todović odustvovao iz KP Doma dva mjeseca tokom ljeta 1992. godine. Vijeće smatra da ova činjenica potkrepljuje gorenavedena svjedočenja. Dok su neki svjedoci, kao svjedok "FWS 113", svjedočili da su prvi put vidjeli Todovića nekad u kasno ljeto, nijedan svjedok, a naročito nijedan od onih koji su stigli u aprilu ili početkom maja 1992. godine, nije direktno rekao da je Todović bio prisutan u KP Domu a onda otišao na dva mjeseca. Iako je vjerovatno da zatvorenici nisu morali primijetiti ako je Todović bio odustan iz KP Doma do mjesec dana, potpuno je nevjerovatno da nijedan zatvorenik ne bi primijetio da je Todović odustan iz KP Doma puna dva mjeseca.

Vijeće je zaključilo da iskazi Todovića i svjedoka koje je on pozvao da mu pruže alibi u vezi sa njegovim boravkom u rodnom selu u julu 1992. godine nisu pouzdani, naročito u svjetlu gorenavedenih svjedočenja. Svjedočenja svjedoka odbrane su bila uopštena i neprecizna, za razliku od svjedočenja svjedoka "FWS 210". Pored toga, Vijeće ne nalazi da je vjerovatno da bi, s obzirom na jasnu potrebu za ljudstvom u KP Domu, Todoviću bilo dozvoljeno da provede cijeli mjesec u svom rodnom selu, s obzirom da tada u KP Domu nije bilo dovoljno osoblja, naročito iskusnogodine Također i materijalni dokaz optužbe P 150 potvrđuje da je ratni raspored optuženog Todovića u KP Domu bio od 18.04.1992. do 21.05.1992 i od 21.06.1992 do 01.03.1995. godine. Shodno tome, Vijeće smatra da je optuženi Todović bio odsutan

iz KP Doma samo tokom svoje vojne obaveze u periodu od 20. maja do kraja juna 1992. godine.

Vijeće dalje zaključuje da je optuženi i dalje bio učesnik u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu koji je uspostavljen krajem aprila 1992. godine., čak i za vrijeme svog odsustva iz KP Doma, i da se nije odvojio od udruženog zločinačkog poduhvata. Njegova odsustvovanja su bila privremenog karaktera, njega nije zamijenilo drugo osoblje zato što je odsutan, jer je ponovo zauzimao svoje mjesto u sistemu svaki put kada se vraćao. Kada nije bio na vojnom zadatku, svjedoci su ga viđali u logoru, ne samo u toku redovnog radnog vremena, kojeg se Todović, kako priznaje, strogo pridržavao, između osam sati ujutru i tri sata poslije podne, nego i tokom noći i za vikende. Njegova kancelarija je bila u upravnoj zgradi, i često su ga viđali da hoda po KP Domu, te da je prisutan u krugu i oko kantine za vrijeme jela, i da kontroliše prostorije u kojima su boravili zatvorenici. Svjedoci, uključujući svjedoke "FWS 85", "FWS 119", "FWS 139", "FWS 182", "A" i druge, su govorili o njegovom držanju koje je, za razliku od Raševićevog, izazivalo strah i izražavalo visok stepen autoriteta.

Pri ocjenjivanju Todovićevog položaja u KP Domu i učešća u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu, mora se uzeti u obzir veliki broj osnovnih činjenica. Kako se navodi u uskazima optuženog i svjedoka koji su među prvima stigli u KP Dom, KP Dom je bio neorganizovan i nesiguran kada je stigao optuženi. Kapaciteti Doma su bili devastirani usljed sukoba, kako su oba optužena navela u svojim iskazima: oružana je bila uništena, skladišta opljačkana, prozori u cijelom kompleksu razbijeni, sef pokraden, kancelarije uništene. KP Dom su granatirale obje strane, a kontrolu su naizmjenice imale suprotstavljene snage. Pored toga, čak i nakon što je JNA preuzela kompleks KP Doma, obim njenih ovlaštenja je bio nejasan i evidentno privremen, jer su se civili hitno počeli dodjeljivati KP Domu, čak i dok je vojska tu bila prisutna. U aprilu 1992. godine situacija u KP Domu je bila haotična. Vojno i civilno osoblje je pokušavalo da izađe na kraj sa prilivom civila nesrpske nacionalnosti hapšenih po cijeloj Foči, a da nije jasno znalo svoju ulogu i odgovornosti, a fizičko stanje kompleksa je bilo takvo da je očigledno trebalo izvršiti značajne popravke i reorganizaciju.

U takvim okolnostima je Todović stigao u KP Dom krajem aprila 1992. godine. Prema njegovom svjedočenju, ubrzo je shvatio kakav je teret nametnut njemu i ostalom predratnom osoblju koje se vraćalo u KP Dom. Oba optužena su naglasila da su bili iznenađeni kada su zatekli Milorada Krnojelca kao privremenog upravnika, jer je on ranije bio nastavnik i nije imao kvalifikacije za mjesto upravnika jednog velikog zatvorskog kompleksa. Osim optuženog Todovića i optuženog Raševića, bilo je još malo drugih civila koji su znali kako da organizuju i

vode zatvor. Prema Todovićevom svjedočenju, u to vrijeme je bilo samo 15-tak predratnih stražara u KP Domu, dok je 20 drugih civila koji su bili dio osoblja bilo dodijeljeno na rad u KP Dom samo zato što su bili nesposobni za vojnu službu. Pored toga, jedan od predratnih stražara, Slavko Koroman, već je bio penzionisan i pozvan je da se vrati na posao na mjesto nadstražara samo zato što je bilo malo kvalifikovanih stražara. Dokaz O-I-06 potvrđuje da je KP Domu u velikoj mjeri nedostajalo osoblja.

Kao jedan od nekolicine iskusnih i upućenih članova osoblja među civilnim osobljem koje je već tada evidentno bilo nedovoljno, Todović je u to vrijeme bio u situaciji da mora brzo da organizuje i uspostavi KP Dom kao zatvorenički logor za veliki broj civila nesrpske nacionalnosti koji su već bili tu i koji su svakodnevno stizali. Zbog tog iskustva, obraćanja pažnje na pojedinosti i posvećenosti radu o čemu je svjedočio, njegov doprinos uvođenju reda u haos koji je postojao u aprilu i maju bio je od neprocjenjive vrijednosti. Prema sopstvenom svjedočenju, priznao je da nije imao niti službeno zvanje niti bilo kakav pismeni dokument o svojim dužnostima, ali je morao da radi sve što je upravnik od njega tražio. Sam Todović je priznao da je bio posvećen radu u KP Domu. Trebalo je organizovati ishranu, podijeliti zadatke civilnom osoblju, odrediti objekte koje je trebalo popraviti, napraviti raspored po sobama, uspostaviti procedure, pogotovu u vezi sa angažovanjem civilne i vojne policije i vojske, i preduzeti hiljadu drugih koraka da se KP Dom stavi u funkciju i zatvorenici drže u zatvoru. Situaciju bi dodatno komplikovali zahtjevi upućeni osoblju KP Doma od strane vojnih organa i civilne policije koji su, kao što je već navedeno, i dalje isljeđivali zatvorenike kroz cijeli taj period. Ključna uloga koju bi Todović igrao u ovom procesu je očigledna iz njegovog sopstvenog svjedočenja i potvrđena iskazom svjedoka "FWS 210" koji je opisao kako je, ubrzo nakon što je stigao 18. aprila, vidio Krnojelca, oba optužena i nadstražara kako se sastaju i zajedno kontrolišu krugodine

Sam optuženi je naglasio ključnu ulogu koju je imao u radu KP Doma zbog svog iskustva. Navodeći kako se situacija u KP Domu drastično izmijenila usljed personalnih promjena u ljeto 1993. godine, Todović je posvjedočio da je nakon tog vremena osoblje bilo izvrsno, pri čemu je veliki broj visokokvalifikovanih lica počeo da radi u KP Domu. Nasuprot tome, optuženi je naglasio da se prije tog vremena Milorad Krnojelac mogao osloniti jedino na sebe i optuženog Raševića. Optuženi je tu razliku opisao na sljedeći način: "Lako je biti dobar kada imate odlično osoblje, a gospodin Milorad je imao samo ... mene i gospodina Raševića." Todović je priznao da su njegove odgovornosti i zadaci u KP Domu tokom ljeta 1992. godine prevazilazile okvire njegovih "službenih" ratnih radnih obaveza i da je on obavljao poslove i drugih radnih mjesta koja su bila nepopunjena. On je obavljao zadatke koji su trebali biti urađeni kako bi se omogućilo funkcionisanje logora.

Vijeće smatra ove činjenične navode i priznanja ključnim za uvid u raspodjelu i izvršavanje odgovornosti i ovlaštenja u KP Domu, posebno u ljeto i jesen 1992. godine. Jednostavno se mora priznati da, ma koliko da su odgovornosti i ovlaštenja bili formalno definisani u predratnom KP Domu, ratne okolnosti su dovele do lakše i neformalnije raspodjele ovlaštenja poslije aprila 1992. Ovo se dodatno potvrđuje iskazima velikog broja svjedoka, kao što su "FWS 86" i "FWS 138", da se Milorad Krnojelac nije miješao sa zatvorenicima, da je često bio odsutan i čini se da nije aktivno upravljao KP Domom, posebno u vezi sa zatvorenicima. U skladu s tim, prilikom utvrđivanja Todovićevog učešća, Vijeće mora obratiti pažnju na sprovođenje ovlaštenja de facto.

Postoji jasan dokaz da je Todović preuzeo dodatne odgovornosti izvan onih koje su povezane sa njegovim predratnim nominalnim položajem, ma kakav on bio, i da je sprovodio ove odgovornosti i ovlaštenja od 22. aprila 1992. nadalje. Svjedoci su bili jednoglasni da je optuženi sprovodio veliki dio ovlaštenja u KP Domu, posebno u pogledu zatvorenika nesrpske nacionalnosti.

Mnogi svjedoci su posvjedočili da su im stražari ili drugi zatvorenici rekli od početka zatočenja da je Todović zamjenik upravnika, dok su drugi svjedoci naveli u svom iskazu da čak i da nisu znali njegov pravi položaj, bilo je jasno da je optuženi bio zadužen ili odgovoran za zatvorenike nesrpske nacionalnosti. Među tim svjedocima je bio i Ekrem Zeković koji je svjedočio da je saznao od ljudi s kojima je radio u metalskoj radionici nedugo nakon što je tu bio dodijeljen u maju 1992. godine, da je optuženi zamjenik upravnika i odgovoran za zatvorenike, posebno za njihove radne zadatke. Ovaj svjedok je naglasio da kada je tražio da radi u bolnici, nadzornik radionice mu je rekao da ne može i da je tako odlučio Todović. Svjedok "FWS 104", koji je bio razmijenjen u oktobru 1992. godine, takođe je svjedočio da je čuo za vrijeme svog zatočeništva da je Todović zamjenik upravnika. Svjedok "FWS 138" je svjedočio da, iako nije čuo koja je Todovićeva zvanična funkcija, njegov utisak je bio da je optuženi zamjenik upravnika i da je bio zadužen za zatvorenike nesrpske nacionalnosti. Svjedok "FWS 138" je takođe rekao da, dok zatvorenici jedva da su ikada vidjeli upravnika, često su bili u kontaktu sa Todovićem, posebno u pogledu radnih zadataka. Svjedok "FWS 71" je svjedočio da je Todović obilazio zatvoreničke sobe, dok je svjedok "FWS 85" svjedočio da je Todović često pretresao zatvoreničke sobe. Svjedok "FWS 85" je takođe opisao da je optuženi bio veoma istaknuta ličnost u KP Domu i da je bio u direktnom kontaktu sa zatvorenicima i ispoljavao veliku moć nad njima.

Ovi širi opisi su potvrđeni iskazima velikog broja svjedoka prema kojima je Todović bio odgovoran za kažnjavanje zatvorenika. Svjedok "FWS 210" je opisao da ga je

stražar KP Doma uhvatio dok je pokušavao da prokrijumčari poruku dok je radio u bolnici i to prijavio; Todović se tada suočio sa svjedokom "FWS 210", prijetio mu i poslao ga u samicu na 10 dana za kaznu. Svjedok "FWS 182" je opisao kako ga je jednom prilikom Todović uhvatio u krijumčarenju sa jednim Srbinom, članom osoblja, i poslao ga u samicu, dok ga je drugom prilikom Todović poslao u samicu jer je navodno krao novac drugom zatvoreniku. Svjedok "FWS 139" je takođe svjedočio da ga je Todović za kaznu slao u samicu nekoliko puta. Konačno, svjedok "FWS 65" je svjedočio da je u zimu 1992. godine optuženi pretresao njegovu sobu i da je, nakon što je pronašao čarape koje je on napravio od deka, naredio da ga odvedu u samicu a da se čarape oduzmu. Ove dužnosti su u skladu sa Todovićevim sopstvenim priznanjem da je on bio službenik za izvršavanje kazni i određivanje sankcija. Pored izricanja kazni zatvorenicima, iz njegovih priznanja je takođe očigledno da je imao ovlasti za sprovođenje disciplinskih mjera nad zatvorenicima KP Doma. Opisujući jedan događaj u kojem je kaznio gore navedenog svjedoka "FWS 182", ispričao je i šta je uradio sa Srbinom, članom osoblja s kojim je svjedok "FWS 182" bio optužen za šverc. Po Todovićevim vlastitim riječima: "Jedan čovjek mi je prijavio da je neko uzeo 100 maraka i ja sam se obratio tom civilu. Rekao sam mu da je to sramota i prijavio sam to upravniku. Predložio sam upravniku da on da izjavu, a ako to dobije, da ga zatvori u samicu. Upravnik je rekao civilu da bi, da bi izbjegao sramotu, trebao da se pridruži vojsci i vrati novac. Ja sam novac vratio oštećenom i ja sam upravniku predložio tu mjeru."

Svjedoci, uključujući svjedoke "FWS 76", "FWS 82", "FWS 86", "FWS 115" i "FWS 182" između ostalih, su posvjedočili da je Todović bio zadužen za radne zadatke zatvorenika. Ovi svjedoci su posvjedočili da ih je Todović sam određivao za rad, ili su opisali kako su im stražari u KP Domu govorili, kada bi tražili da budu određeni za rad ili kada bi pitali zašto su određeni za rad, da je Todović naredio upućivanje na rad. Svjedoci su jasno rekli da je Todovićeva odgovornost za radne zadatke trajala tokom prve godine postojanja logora. Todović se složio da je to zapravo bila jedna od njegovih dužnosti.

Postoje izvjesni dokazi prema kojima su druge osobe, uključujući Milana Vujovića, mogle zvanično biti imenovane za zamjenika upravnika ili šefa pravne službe, uključujući radne zadatke, u proljeće i ljeto 1992. godine. Međutim, na osnovu iskaza gorenavedenih svjedoka, koje Vijeće smatra izuzetno vjerodostojnim, Vijeće zaključuje da, ma kakva da je bila Todovićeva dužnost ili položaj de jure, on je goreopisane vlasti i ovlaštenja sprovodio od 22. aprila nadalje. Svjedoci su na usklađen i jednoobrazan način svjedočili da je optuženi bio zamjenik upravnika zadužen za zatvorenike nesrpske nacionalnosti, sprovodilac discipline i sankcija, i odgovoran za sve aspekte prisilnog rada.

Samo je nekoliko svjedoka uopšte znalo za ime Milana Vujovića, a niko nije opisao njega niti bilo koga drugog osim Todovića kao osobu koja je bila na položaju zamjenika upravnika, dok nije stigao Milutin Tijanić u ljeto 1993. godine. Prema tome, Vijeće naglašava da je de jure postavljenje Todovića za "privremenog zamjenika upravnika" u decembru 1992. godine, što je potvrđeno u dokazu P-24, predstavljalo formalno priznavanje njegovog postojećeg de facto položaja. Todović je sprovodio ovlaštenja zamjenika upravnika mnogo prije njegovog zakonskog postavljenja na tu poziciju, i tokom cijelog perioda od početka aprila 1992. godine. Ta ovlaštenja su u skladu sa opisom ovlaštenja za koja je Todović svjedočio da su mu dodijeljena. Prema članu 79. Pravilnika, dokaz P-169, "zamjenik upravnika radi u dogovoru s upravnikom, i direktno njemu odgovara za svoj rad i rezultate rada odjeljenja kojim rukovodi". Todović je potvrdio da je njegov položaj prije decembra 1992. odgovarao ovom opisu posla, kada je svjedočio da bi, pored njegovih predratnih dužnosti, učinio "sve drugo za šta me ovlasti upravnik". Član 73. Pravilnika dalje propisuje da "upravnik ima zamjenika koji ga mijenja u slučaju odsustva ili onesposobljenosti". Todović je imao de jure ovlaštenja zamjenika upravnika još osam narednih mjeseci.

U avgustu 1993. godine, nakon imenovanja Milutina Tijanića za zamjenika upravnika KP Doma, Todović je preraspoređen na dužnost pomoćnika za pravna i finansijska pitanja, što je i dalje uključivalo odgovornost za radne zadatke zatvorenika i osuđenika. Nakon ovog perioda, koji se podudario sa imenovanjem Zorana Sekulovića za upravnika KP Doma koji je zamijenio Milorada Krnojelca, ovlaštenja i odgovornosti radnika uprave KP Doma su bila konkretnije definisana i, u tom smislu, Vijeće smatra da su od tog momenta Todovićeva de facto ovlaštenja odgovarala njegovim de jure ovlaštenjima.

U svjetlu ovih zaključaka, Todovićevo učestvovanje u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu koji je postojao u KP Domu bilo je značajno, a njegov doprinos sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu presudan. Kao jedan od ključnih radnika uprave KP Doma, optuženi je svojim radnjama, i pri ponovnom formiranju KP Doma u administrativnom i fizičkom smislu u početnim fazama, i kasnije pri obavljanju svakodnevnih dužnosti, posebno u vezi sa provođenjem "discipline" među zatvorenicima, na presudan način doprinio nesmetanom i efikasnom funkcionisanju KP Doma kao sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata čiji je cilj bio progon muškaraca nesrpske nacionalnosti na način opisan u ovoj presudi. Zajedno s Raševićem, on je pomagao upravniku i nadoknađivao upravnikovo neiskustvo i nedostatak kvalifikacija. Pored toga, kao osoba koja je imala vlast, nastavkom obavljanja dužnosti i odgovornosti u KP Domu i svojim direktnim učestvovanjem u određenim zločinima progona, Todović je podsticao svoje podređene u KP Domu da nastave da učestvuju u sistemskom udruženom

zločinačkom poduhvatu. Pored toga, jasno je da je sam optuženi direktno učestvovao u počinjenju barem nekih zločina počinjenih u okviru udruženog zločinačkog poduhvata, uključujući premlaćivanje i mučenje Ekrema Zekovića, samovoljno fizičko kažnjavanje zatvorenika, kao što je "FWS 65", porobljavanje zatvorenika i, najvažnije, nastavak nezakonitog zatočenja i progona civila nesrpske nacionalnosti, čemu je on dao direktan doprinos svojim zlostavljanjem onih koji su bili povezani ili se sumnjalo da su povezani s bjekstvom, a njegove prijetnje su bile zamišljene tako da obeshrabre svaki drugi pokušaj bjekstva.

ii. Optuženi Rašević

Kao i optuženi Todović, optuženi Rašević je bio dugogodišnji radnik KP Doma do aprila 1992. godine. Početkom februara 1977. godine optuženi se zaposlio kao stražar u KP Domu. Nakon što je radio u zatvoru u Mostaru i stekao fakultetsku diplomu, Rašević se vratio u KP Dom kao vaspitač 1988. godine. On je zatim imenovan za privremenog komandira straže u KP Domu u septembru 1991. godine, na kojem položaju je ostao do aprila 1992. godine. Ove činjenice su utvrđene Raševićevim iskazom i dijelom potvrđene dokazima P-132 i P-137.

Optuženi je svjedočio da se vratio u KP Dom na ratnu radnu obavezu dana 29. ili 30. aprila ili oko tog datuma. Naredbom Milorada Krnojelca od 27. aprila 1992. godine, koja je priložena u dokaze kao dokaz P-138, optuženi je postavljen za komandira straže u KP Domu, na kojem položaju je ostao sve dok ga Ministarstvo pravde nije imenovalo pomoćnikom šefa bezbjednosti u KP Domu dana 1. jula 1993. godine, koja naredba je priložena kao dokaz P-24. Bez obzira na promijenjeni naziv dužnosti, Rašević je objasnio da su njegove dužnosti ostale iste i nije pobijao ove činjenice, niti da je službovao kao komandir straže u KP Domu od kraja aprila 1992. do oktobra 1994. godine.

Dužnosti i odgovornosti komandira straže su dijelom propisane Pravilnikom koji je usvojen u avgustu 1992. godine, dokaz br. P-169, i koji je u tom pogledu bio identičan prethodnom važećem Pravilniku. Prema članu 8. Pravilnika, komandir straže je rukovodio stražarskom službom i bio je direktno odgovoran upravniku. Komandir straže je bio direktno odgovoran za nadzornike straže čija uloga je bila da "rukovode bezbjednošću ustanove". Komandir straže je takođe bio odgovoran za dnevno raspoređivanje svih radnika svog odjeljenja na bilo koji zadatak koji je bilo potrebno obaviti radi "normalnog funkcionisanja službe" prema članu 9., i za nadgledanje stražara koji su njemu odgovarali za "pravilno i propisno izvršavanje dužnost" prema članu 8.

Pored toga, na osnovu njegovog vlastitog priznanja, on je bio zadužen za podjelu hrane u logoru. Iako tvrdi da u to vrijeme nije znao da su osoblje KP Doma i osuđenici Srbi dobijali više hrane koja je i bila bolja od hrane koju su dobijali zatvorenici nesrpske nacionalnosti, on je priznao u svom iskazu da "vjerovatno jesu". Prema članu 7. Pravilnika, stražarska služba kojom je on rukovodio bila je odgovorna za "zadatke u vezi sa kupovinom, skladištenjem i održavanjem materijalnih dobara [ustanove] i drugih stražarskih sredstava (oprema i naoružanje)".

Rašević je bio izuzetno kompetentan i profesionalan komandir straže. Prema vlastitom svjedočenju, radio je svaki dan, nekada i vikendom; raspoređivao je stražare u smjene i dodjeljivao im zaduženja; kontrolisao je samice ujutru kada je stizao i gledao koga su u njih zatvorili prethodne noći, imao je pristup knjizi evidencije dežurnih oficira i mogao je vidjeti broj zatvorenika koji su ulazili i izlazili, kao i drugih, uključujući isljednike koji su dolazili i odlazili tokom dana i u noćnim satima kada je on bio odsutan. Iako nije dobijao pismene izvještaje od dežurnih oficira, za koje tvrdi da su upućivani upravniku a ne njemu, sa dežurnim oficirima je imao sastanke ujutru u vezi sa aktivnostima iz prethodne noći, kako je utvrđeno iskazom svjedoka "FWS 210" i Ekrema Zekovića. Kako sam Rašević kaže: "Ja sam organizovao rad stražara. Ulazio sam u sobe i razgovarao sa zatvorenicima. Intervenisao bih kada bi nekoga stavili u samicu." Kada ga je tužilac pitao da li se držao Pravilnika, on je odgovorio: "Da".

Zapravo je sistem dobro funkcionisao. Zatvorenici su primani isključivo na osnovu pismenih naređenja, a o onima koji su napuštali ustanovu vođena je evidencija. Stražari u KP Domu koji su odgovarali Raševiću "za propisno obavljanje svojih dužnosti" propisno su izvršavali svoje odgovornosti; stražari nisu dopuštali isljednicima da vrše isljeđivanje bez naređenja koje je odobrio upravnik; stražari nisu primali zatvorenike u ustanovu bez pismenog obrasca koji je potpisala ovlaštena osoba; zatvorenicima stražari nisu dopuštali izlazak iz ustanove bez pismenog obrasca koji je potpisala ovlaštena osoba, i stražari su se pridržavali zvanične procedure u kojoj su dobijali spiskove ljudi za koje su dobili uputstvo da ih izdvoje i sprovedu iz soba i predaju za isljeđivanje, premlaćivanje, mučenje, samice, deportacije, prisilno preseljenje, prisilni nestanak i ubistva. Rašević je, prema Pravilniku, "upravljao stražarskom službom". Kako je rekao odgovarajući na pitanje člana Vijeća: "Sve sam svoje ljudske potencijale uložio da to fukcioniše onako kako treba." Njegov doprinos sistemu koji je bio na snazi u KP Domu bio je značajan i presudan.

Pored toga, Rašević je direktno učestvovao u actus reus zločina nezakonitog zatočenja najmanje 700 civila nesrpske nacionalnosti obavljajući zadatke koji su

bili neophodni da bi se osiguralo da oni i dalje budu nezakonito lišeni slobode, uključujući i davanje zadatka stražarima KP Doma da obezbjeđuju zatvorenike unutar KP Doma i na mjestima za rad izvan ustanove. Stražarska služba je bila odgovorna da osigura da zatvorenici ostanu pod kontrolom KP Doma, bilo da se nalaze unutar ili izvan ustanove. Član 7. Pravilnika propisao je stražarima zadatak obezbjeđenja "Doma, radilišta i prostorija u kojima se nalaze, borave i rade lica lišena slobode". Time je stražarska služba sprovodila nezakonito zatočenje zatvorenika a Rašević je direktno upravljao stražarskom službom i dodjeljivao joj zadatke.

Nije sporno da je Rašević pokušao da pomogne nekim zatvorenicima u logoru. Međutim, ta pomoć je pružana pojedinačno i nikada nije bila zamišljena da ugrozi efikasno vođenje logora, niti efikasno upravljanje stražarima. Naprotiv, pomoć koju je pružio, pružio je tajno. Vijeće će, naravno, razmotriti ove činove dobrote prilikom odmjeravanja kazne, ali oni ne predstavljaju dokaz koji dovodi u sumnju Raševićev doprinos sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu.

c. Individualna krivična odgovornost: Mens rea (Znanje)

"Svaki optuženi je bio upoznat sa sistemom."[162]

Da bi bio odgovoran kao saizvršilac zločina počinjenih kroz sistemski udruženi zločinački poduhvat optuženi mora lično znati za postojanje organizovanog sistema i njegov zajednički zločinački cilj. Znanje o zajedničkom zločinačkom cilju zahtijeva da optuženi poznaje vrstu i stepen zločinačkih aktivnosti u koje je sistem umiješan. Međutim, optužba ne mora dokazivati da je optuženi lično znao za svaki pojedinačni zločin počinjen u sistemu.[163]

Dokazi o znanju mogu doći iz izričitog svjedočenja, a mogu se i izvesti iz funkcije koju je optuženi imao u sistemu.[164] *Pored toga, i drugi faktori mogu baciti svjetlo na postojanje i obim ličnog znanja, a to su: vrijeme provedeno u logoru, stvarni zadaci koje je obavljao, njegovo radno mjesto unutar logora, njegov pristup drugim dijelovima logora, učestalost njegovog kretanja kroz logor, obim njegovih kontakata sa zatvorenicima i priroda tih kontakata, priroda i obim njegovih kontakta sa drugim osobljem, i nadređenim i podređenim, priroda i obim kontakata sa licima koja su dolazila u logor izvana, dokazi o onome što je vidio, čuo i osjetio*

---

[162] Predmet Koncentracioni logor Mauthausen, str. 15.

[163] Drugostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 276.

[164] *Vidi, npr.* drugostepenu presudu u predmetu Kvočka, par. 203

čulom mirisa ili o informacijama koje je dobio o zločinačkim aktivnostima sistema i o njegovim reakcijama na te informacije.[165]

i. Lično znanje o sistemu

Svjedoci su svjedočili da su saznali direktno od srpskih vojnika, isljednika iz civilne policije i upravnika KP Doma da je postojao planirani i organizovani sistem progona u KP Domu i da će taj sistem konkretno uključiti počinjenje zločina nezakonitog zatvaranja civila nesrpske nacionalnosti i njihovo uklanjanje iz fočanskog kraja kroz ubistva, nestanke, razmjene ili puštanja. Ovi svjedoci su bili zatvorenici, te su njihovi iskazi u vezi s onim što im je rečeno potvrđeni činjenicama kako su se one odvijale. Oni su vjerodostojni. Međutim, nije vjerodostojno da su zatvorenici mogli da saznaju te činjenice, a da optuženi, koji su bili važni članovi uprave i rukovodstva KP Doma i dijelom odgovorni za sprovođenje ovog sistema, nisu o tome bili informisani.

Ovo je posebno tačno u svjetlu opštih okolnosti koje su prevladavale u KP Domu u aprilu i maju 1992.godine Kad je civilno osoblje preuzelo kontrolu nad KP Domom od JNA, trebalo je odgovoriti na niz urgentnih pitanja u okviru procesa ponovnog uspostavljanja i organizovanja KP Doma. Zahtjev Taktičke grupe Foča za korištenjem dijela prostorija KP Doma za zatvaranje civila nesrpske nacionalnosti učiniće ova pitanja još hitnijim i neodložnijim. Na primjer, bilo je važno da se utvrde odgovornosti i dužnosti vojnog, odnosno civilnog osoblja za ova lica, kako bi uprava KP Doma mogla uputiti zatvorsko osoblje, a naročito stražare u KP Domu, šta se od njih očekuje i koje su im dužnosti. Takođe je bilo važno da se sazna koliko će lica nesrpske nacionalnosti biti zatvoreno u KP Domu i koliko dugo se očekuje da će ostati u zatvoru. Trebalo je da obojica optuženih odrede kapacitete KP Doma za zakonite osuđenike, a Rašević je imao specifičnu dužnost da zadovolji materijalne potrebe KP Doma prema članu 7. Pravilnika.

Kao iskusnim zatvorskim profesionalcima i dugogodišnjim radnicima KP Doma, ova i slična pitanja bila bi posebno važna obojici optuženih. Pravi i zakoniti zatvor, kakav je KP Dom bio prije sukoba, predstavlja izuzetno uređenu i organizovanu ustanovu. Pravilnik otkriva da su gotovo svi aspekti rada KP Doma bili posebno regulisani i definisani, od dužnosti i odgovornosti svakog člana osoblja, do dužnosti zatvorenika i procedura za mnoge aspekte svakodnevnog života. Po povratku u KP Dom u aprilu, optuženi su se suočili sa objektom koji je bio u haosu, sa neodgovarajućim osobljem i sa vršiocem dužnosti upravnika bez iskustva i kvalifikacija za to radno mjesto koji je, do tada, bio nastavnik matematike. Kao što je Todović naveo u svom iskazu: "Krnojelac je imao samo mene i Raševića". Na

[165] Prvostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 324.

osnovu onoga što je Krnojelac rekao zatvoreniku RJ o udruženom zločinačkom poduhvatu koji je postojao u KP Domu, što je potvrđeno onim što se zaista tamo desilo i drugim izvještajima drugih svjedoka, Vijeće je uvjereno da je Krnojelac znao za pojedinosti u vezi sa sistemskim udruženim zločinačkim poduhvatom, uključujući njegov zločinački cilj, od samog začetka. S obzirom da je podijelio ovu informaciju sa zatvorenikom, Vijeće ne smatra vjerovatnim da bi Krnojelac prećutao istu informaciju Raševiću i Todoviću na koje se oslanjao u uspješnom održavanju tog sistema.

ii. Lično znanje o karakteru i obimu krivične aktivnosti

Čak i da optuženi nisu bili konkretno i direktno informisani o postojanju sistema i njegovom karakteru, što Vijeće smatra nevjerovatnim, dokazima se utvrđuje izvan sumnje da su morali znati za vrstu i obim krivične radnje koja je izvršena u KP Domu na osnovu sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata.

Optuženi su, kako je utvrđeno, bili na rukovodnim položajima u KP Domu, bili su prisutni tokom uobičajenog radnog vremena i nekada vikendima i noću, imali su pristup svim dijelovima kompleksa, i svjedoci su ih viđali kako redovno kontrolišu kompleks, uključujući samice i zatvoreničke sobe, trpezariju, igrališta, fabrike i, naravno, upravnu zgradu u kojoj su imali kancelarije. Pored toga, redovno i često su bili u kontaktu sa zatvorenicima. Nekoliko svjedoka je izjavilo da je Todović redovno dolazio u njihove sobe, a Rašević je to i priznao: "Kadgod bi mi se pružila prilika otišao bih i razgovarao sa tim ljudima." Uz male izuzetke, bili su prisutni u KP Domu tokom cijelog perioda od aprila 1992. do oktobra 1994. godine. Sama njihova čula su ih trebala upozoriti na zločinački cilj i ideju sistema koji su održavali i kojem su doprinosili svojim zalaganjima. Dokazima se utvrđuje izvan sumnje da su optuženi znali i da je KP Dom bio sistemski udruženi zločinački poduhvat i da je zajednički cilj tog poduhvata progon lica nesrpske nacionalnosti protivpravnim zatvaranjem u nečovječnim uslovima, isljeđivanjem i kategorizacijom, te njihovim trajnim premještanjem iz Foče nezakonitim sredstvima.

iii. Znanje o zatvaranju i nečovječnim uslovima

Upitani na suđenju, i Rašević i Todović su priznali da su znali da muškarci nesrpske nacionalnosti koji su dovođeni u KP Dom zapravo nisu bili ratni zarobljenici, da su, u stvari, bili civili, i da nisu bili tamo ni kao zakoniti pritvorenici koji su optuženi za zločine i koji čekaju suđenje, niti kao osuđenici zakonito osuđeni na kaznu zatvora. Nezakonitost njihovog zatočeništva, u okviru sistema, bila je dobro poznata obojici optuženih. Obojica su shvatala razliku između zakonito držanih lica i onih čije zatočeništvo nije zakonski sankcionisano, na osnovu svog iskustva u predratnom

kazneno-popravnom sistemu i na osnovu svog obazovanja. Pored toga, Todović je bio i jeste obučeni pravnik. Očigledno je iz činjenice da su svi ti ljudi bili nesrpske nacionalnosti i da su svi srpski zatvorenici bili tamo na osnovu zakonskog postupka, da se radilo o progonu.

Oba optužena su priznala da su znali da nema grijanja, da su prozori bili razbijeni i da su temperature bile izuzetno niske tokom zime 1992. i 1993.godine; da je hrana davana zatvorenicima nesrpske nacionalnosti bila neadekvatna, i da su higijenski uslovi bili užasni. Bilo je očigledno da su zatvorenici nesrpske nacionalnosti znatno gubili na težini, i Todović se oslonio na činjenicu da su bili izglađivani i da će ih dodatni "obrok" natjerati da pasivno prihvate ropstvo. Bilo je očigledno da su zatvorenici nesrpske nacionalnosti lišeni osnovnih higijenskih uslova, ne samo zato što nije bilo tople vode, nego i zato što im je bio uskraćen čak i sapun, pasta za zube i četkica za zube. Rašević je znao za to kada je krišom dao sapun nekolicini zatvorenika koje je poznavao. Optuženi je znao da su zatvorenici držani u nepotrebno pretrpanim uslovima. Oni su znali da su "samice" bile zamišljene za smještaj jedne osobe, ali su ipak dozvolili da zatvorenici budu odvojeni u ovim ćelijama u velikom broju, pod još težim uslovima od redovnog smještaja. Obojica su redovno obilazili ta mjesta i vidjeli prljavštinu i pretrpanost, kao i to da su zatvorenici često bili povrijeđeni.

Obojica optuženih su mogli vidjeti da su neki zatvorenici bili maltretirani dok su boravili u njihovom zatvoru i pod njihovom kontrolom. Optuženi Todović je direktno izvršio ili naredio ta zlostavljanja, dok je optuženi Rašević obilazio samice, razgovarao sa zatvorenicima koje su stražari KP Doma samovoljno držali u tim ćelijama, i bio svjedok povreda koje su bile dokaz fizičkog maltretiranja koje su doživjeli. Isto tako, samom činjenicom da su bili svakodnevno prisutni, oni su znali da su zatvorenici bili izloženi psihičkom zlostavljanju putem izolacije od drugih zatvorenika, posjetilaca i vanjskog svijeta, straha uzrokovanog svjedočenjima nasilju i rezultatima nasilja nad drugim zatvorenicima, poniženja i prisilne pokornosti koju su stražari zahtijevali, i straha od samovoljnog kažnjavanja. Isto tako su znali da srpski osuđenici nisu živjeli u tim uslovima. Pored toga, obojica su znali i zapravo lično učestvovali u porobljavanju zatvorenika, Todović rukovođenjem prisilnim radom zatvorenika na način utvrđen u tački 4. presude, a Rašević prevozeći zatvorenike na prisilni rad na farmu.

iv. Znanje o postupku isljeđivanja i klasifikacije

Isljeđivanja kao i premlaćivanja i mučenja zatvorenika za vrijeme isljeđivanja bila su očigledna. Prisilna isljeđivanja su se dešavala i danju i noću, od momenta kada su optuženi stigli u KP Dom, i to se nastavilo mjesecima; nije učinjen nikakav

pokušaj da se sakrije ili zamaskira ono što se dešavalo. Iako Vijeće prihvata da optuženi možda nisu lično prisustvovali tim isljeđivanjima, oni su priznali da su znali da su zatvorenici bili isljeđivani i jasno je da su vidjeli iz fizičkog stanja nekih zatvorenika da su oni bili pretučeni i mučeni. Svjedoci su opisali kako su se zvuci premlaćivanja i mučenja za vrijeme isljeđivanja jasno čuli u upravnoj zgradi i krugu, a fizičke povrede, uključujući ozbiljne modrice, krvava lica i druge znakove fizičkog zlostavljanja koji su nastali usljed ovih premlaćivanja i mučenja, su isto tako bile jasno vidljive. Ta isljeđivanja su vršena u upravnoj zgradi u kojoj su oba optužena imali kancelarije. Vijeće je obišlo KP Dom i vidjelo da je upravna zgrada srednje veličine, da je okomita u odnosu na i veoma blizu zgrada u kojima su smještani zatvorenici za vrijeme rata. Sasvim je vjerovatno da su te zvuke premlaćivanja i krike žrtava zatvorenici čuli i da su vidjeli krv i znakove borbe u upravnoj zgradi. Optuženi su bili prisutni u upravnoj zgradi, obilazili su samice u koje su mučeni zatvorenici odvođeni nakon isljeđivanja, obilazili zatvoreničke sobe i na druge načine bili prisutni u krugu KP Doma i mogli su vidjeti i čuti šta se tamo dešavalo. Postupci optuženog Raševića u pogledu premlaćivanja i mučenja zatvorenika S.M., opisani u tački 1. presude, samo potvrđuju da je bilo opštepoznato u KP Domu da su zatvorenici premlaćivani i mučeni za vrijeme isljeđivanja.

Dokazima se takođe utvrđuje da je i sistem po kojem su zatvorenici nesrpske nacionalnosti birani radi puštanja na slobodu ili daljeg zlostavljanja kao rezultat isljeđivanja takođe morao biti poznat onima koji su bili zaduženi za KP Dom, posebno Raševiću i Todoviću. Kada je u julu 1993. godine, nakon bjekstva Ekrema Zekovića, otac svjedoka "FWS 83" pitao Todovića zašto se premlaćivanja i zlostavljanja dešavaju u KP Domu, Todović je podsjetio oca "FWS 83" na ono što je on rekao za vrijeme isljeđivanja i rekao mu da, da on, Todović, nije sklonio te izjave, otac "FWS 83" zna šta bi mu se desilo.

Fizički dokazi kojima su optuženi imali pristup takođe svjedoče o znanju optuženih o ovoj fazi sistema. Odbrana je priložila kao dokaz nekoliko potvrda kojima se stražarima i službenicima KP Doma naređivalo da puste na slobodu zatvorenike nesrpske nacionalnosti nakon što su bili zatvoreni i isljeđivani u KP Domu. Radi se o potvrdama koje su optuženi morali vidjeti ili znati za njih, a Rašević ih je identifikovao na suđenju. Njima se potvrđuje onaj dio zajedničkog plana koji se ovdje naziva prvom fazom: one predstavljaju izričito priznanje da su ova lica nesrpske nacionalnosti bila zatvorena i isljeđivana, i da su odluku o njihovoj sudbini donosili pripadnici udruženog zločinačkog poduhvata na osnovu isljeđivanja. Dokaz O-I-16, na primjer, navodi da je imenovani zatvorenik bio isljeđivan i da je odluku donijelo lice koje je potpisalo potvrdu da se on treba osloboditi i da mu se naredi da se svakodnevno javlja policiji. Dokaz O-I-18

objašnjava da je naređeno da se imenovani zatvorenik oslobodi nakon što je u zatvoru boravio između 18. aprila i 8. maja. Potpisali su ga predstavnici policije, vojske i kriznog štaba, za šta je Vijeće već utvrdilo da predstavlja dio "pluralizma" izvršilaca uključenih u udruženi zločinački poduhvat. Ovi dokazi su važni zbog onoga što prikazuju, odnosno, da su civili nesrpske nacionalnosti bili zatvarani, isljeđivani i da je odluku o njihovom oslobađanju donosilo više osoba. Odsustvo ovih uvjerenja za druge zatvorenike nesrpske nacionalnosti je važno zbog onoga na šta ukazuje: ti zatvorenici nesrpske nacionalnosti bili su zatvoreni, isljeđivani, a više osoba je donijelo odluku da ih čeka neka druga sudbina a ne oslobađanje.

v. Znanje o uklanjanju: Ubistvo, nestanak, deportacija i prisilno preseljenje

Pored znanja o takozvanoj prvoj fazi zajedničkog zločinačkog cilja sistema, optuženi su takođe trebali znati za posljedice te faze, odnosno, trajno uklanjanje zatvorenika iz fočanskog kraja putem ubistava, nestanaka i prisilnog preseljenja. Kako je opisano u tački 2. gore, ubistva 18 zatvorenika nesrpske nacionalnosti koji su nezakonito držani u KP Domu i podvrgnuti isljeđivanju, desila su se u junu i julu. Nema dokaza da su optuženi učestvovali u actus reus tih ubistava, niti da su znali za pojedinosti svakog pojedinačnog zločina. Međutim, dokazima se utvrđuje da oni jesu znali da su se ubistva dešavala i da su ubistva bila dio sistema progona kojem su oni doprinosili.

Rašević i Todović su savjesno obavljali svoje dužnosti u KP Domu. Raševićeva primarna dužnost prema članu 7. Pravilnika, lično i preko njegovih stražara, bila je "obezbjeđenje Doma, radilišta i prostorija u kojima se nalaze, borave i rade lica lišena slobode", to jest, da pazi da zatvorenici nesrpske nacionalnosti koji su bili nezakonito zatočeni u KP Domu ne napuste Dom bez službenog odobrenja, kao što su otpusnice priložene kao dokazi br. O-I-16, O-I-17, O-I-18, O-I-21 i O-I-22. Todović je takođe bio veoma predan svojoj obavezi da drži zatvorenike u zatvoru, o čemu svjedoče činjenice utvrđene u tački 1c. presude u vezi sa njegovom reakcijom na bjekstvo Ekrema Zekovića.

Optuženi Rašević je svjedočio i predočio materijalne dokaze o administrativnom sistemu koji se primjenjivao a prema kojem se zatvorenici nisu primali bez naređenja kojim se odobrava njihovo zatvaranje, niti su oslobađani bez potvrde kojom se odobrava njihovo oslobađanje. Dodatak ovom administrativnom sistemu bila je knjiga evidencije koju je vodio dežurni službenik u upravnoj zgradi KP Doma i koji je bio odgovoran da zavodi dešavanja u KP Domu, uključujući prijem, isljeđivanja i oslobađanje zatvorenika. Kako je optuženi Rašević posvjedočio, naredba za zatvaranje bi se izdavala za one koji su bili dovedeni u KP Dom da bi u njemu bili zatočeni. Ova naredba se davala dežurnom u KP Domu koji bi zaveo

nove zatvorenike u knjigu evidencije. Tako je bila stvorena evidencija o svim zatvorenicima u KP Domu. Pored toga, zatvorenici su mogli otići iz KP Doma samo na osnovu naredbe za oslobađanje, uključujući i naredbe za oslobađanje radi razmjena koje su razmotrene i dokumentovane ranije u tekstu. Rašević je potvrdio da je uprava KP Doma znala koliko i koji su zatvorenici zatočeni i naveo da je upravnik KP Doma, na osnovu izvještaja dežurnog i knjige evidencije, znao da su osobe zatočene, isljeđivane i dovođene. Shodno tome, jasno je da je uprava KP Doma znala koji zatvorenici bi trebali biti prisutni u ustanovi.

Pored toga, kako je utvrđeno iskazima svjedoka "FWS 58" i "FWS 250", postojao je sistem vođa soba po kom bi jedan zatvorenik bio određen da bude vođa sobe. Prema iskazima ovih svjedoka, vođa sobe imao je dužnost da svake večeri prebroji zatvorenike u svakoj sobi. Zatim bi vođa sobe podnio izvještaj ili spisak zatvorenika dežurnom.Važno je napomenuti da, pošto su vođe soba koje su ovi svjedoci identifikovali nestali iz KP Doma u avgustu i septembru 1992. godine, je jasno da je ovaj sistem postojao u vrijeme kada su počinjena ubistve utvrđena u tački 2. Kombinacija ovog sistema sobnih vođa sa gorenavedenim sistemom vođenja evidencije od strane dežurnog jasno pokazuje da je uprava KP Doma znala koji zatvorenici su stvarno prisutni u ustanovi.

Pored toga, kao što je utvrđeno iskazima svjedoka "FWS 82", "FWS 210", "A" i mnogih drugih koji su svjedočili o bjekstvu Ekrema Zekovića, jasno je da su stražari KP Doma vodili računa o tome koji se zatvorenici trebaju nalaziti u krugu. Bjekstvo Ekrema Zekovića je brzo otkriveno i prijavljeno Raševiću, Todoviću i Krnojelcu. Iz ovoga je jasno da je uprava KP Doma znala koji zatvorenici nisu prisutni u ustanovi.

Činjenicama obrazloženim u tački 2. presude utvrđeno je da je najmanje 18 zatvorenika ubijeno u večernjim satima u i oko upravne zgrade KP Doma tokom juna i jula 1992. godine. Dežurni u KP Domu bi sigurno znao za ove događaje. Kao što je Rašević posvjedočio, dužnost dežurnog je bila da zavede u knjizi evidencije kada isljednici ili druga ovlaštena lica dođu u KP Dom da isljeđuju zatvorenike. Pored toga, dežurni, čiju je lokaciju u centralnom hodniku upravne zgrade Vijeće vidjelo tokom svog obilaska KP Doma, bi mogao vidjeti i čuti čak i više od svjedoka u sobi 11 i drugim sobama u jedinicama za smještaj koji su vidjeli i čuli premlaćivanja, mučenja i ubistva. Rašević i Todović bi takođe znali za ova ubistva. Čak i ako su Rašević i Todović radili samo dnevnu smjenu i nisu bili prisutni u KP Domu prije ranog jutra, oni bi znali ili bili obaviješteni da zatvorenik koji je trebao biti u ustanovi i za kojeg nije ispunjena ovlaštena potvrda za oslobađanje nije više u ustanovi. Ono bi sigurno znali ili bili obaviješteni o 18 takvih zatvorenika. Ne samo da bi im takva informacija bila dostupna iz knjige evidencije, nego bi, kako je

utvrđeno iskazima svjedoka "FWS 210" i Ekrema Zekovića, dežurni ujutro izvijestio Raševića i Todovića o događajima prethodne noći. Iako je dokazima utvrđeno da je Todović odsustvovao iz KP Doma u junu, ovi događaji su se nastavili i u julu.

Shodno tome, Vijeće zaključuje da su Todović, kao rukovodilac zadužen za zatvorenike, i Rašević, kao rukovodilac zadužen za bezbjednost, znali za 18 ubistava koja su počinili pripadnici udruženog zločinačkog poduhvata. Činjenica da ni jedan ni drugi optuženi nisu zvanično reagovali u vezi sa ovim nestalim zatvorenicima predstavlja značajan dokaz da su oni znali da su ova ubistva dio zajedničkog cilja udruženog zločinačkog poduhvata u kojem su već bili učesnici i da su se prešutno s tim slagali.

Optuženi su takođe znali da je sistem uključivao uklanjanje zatvorenika kroz "nestajanje". To da su znali da su nestajanja bila vršena pod maskom "razmjena" ili "branja šljiva" je jasno iz svjedočenja svjedoka "FWS 139" i "FWS 210". Ovi svjedoci su svjedočili da im je optuženi Rašević izričito rekao, kada bi ga pitali kada će biti razmjenjeni, da nije došlo vrijeme za njihovu razmjenu i da prestanu insistirati na tome. Svjedočenja mnogih svjedoka utvrdila su da je osoblje KP Doma generalno znalo da su barem neki zatvorenici koji su izvođeni iz KP Doma navodno radi razmjene u stvari nestajali. Svjedok "FWS 210" je takođe svjedočio da mu je jedan stražar u KP Domu koji mu je bio komšija rekao da po svaku cijenu odbije da ide u razmjenu. Ovu činjenicu je potvrdio i Ekrem Zeković. Slično tome, svjedoci "FWS 113", "FWS 162" i Ekrem Zeković su svjedočili da je medicinski tehničar u KP Domu stalno sprečavao da zatvorenik Fahrudin Malkić, koji mu je bio komšija, bude odveden u razmjenu. Ovaj zatvorenik je odveden na razmjenu tek u decembru 1992. godine kada medicinski tehničar nije bio u KP Domu. Ovi svjedoci su takođe svjedočili da je ovaj medicinski tehničar, kada se vratio i saznao da je Malkić odveden u razmjenu, bio tužan i zabrinut, govoreći da on ne bi dozvolio da Malkić bude odveden u razmjenu samo da je bio tu. Svjedok "FWS 65" je takođe svjedočio da, kada je pitao medicinskog tehničara kada će on biti razmijenjen, ovaj mu je rekao da šuti i da je sigurnije u KP Domu. S obzirom na činjenicu da su optuženi bili na rukovodećim položajima i da su sigurno znali više od jednog stražara i medicinskog tehničara u KP Domu, te s obzirom na Raševićeve opaske svjedocima "FWS 210" i "FWS 139", Vijeće zaključuje da su oni znali da su zatvorenici prisilno nestajali nakon što bi bili odvedeni iz KP Doma radi navodnih razmjena i "branja šljiva".

Na kraju, uz znanje optuženih, sistem je postigao svoj cilj progona, koji je bio u skladu sa ciljem široko rasprostranjenog i sistematskog napada na Foču, čišćenja Foče od svih lica nesrpske nacionalnosti putem premještaja preživjelih iz KP Doma u druge zatvore izvan Foče, u druge zemlje i na razmjenu, odakle bi bili premješteni

na druge teritorije i uklonjeni iz svojih domova u Foči. Iako se o prisilnim premještajima i deportacijama zatvorenika odlučivalo izvan KP Doma, optuženi su priznali da su znali da su zatvorenici odvođeni iz KP Doma kako bi bili razmijenjeni ili oslobođeni, a zapravo su bili razmjenjivani ili oslobađani na drugim lokacijama izvan Foče.

d. Individualna krivična odgovornost: Mens rea (namjera)

Namjera potrebna za odgovornost za zločine počinjene kroz sistemski udruženi zločinački poduhvat je namjera da se doprinese sistemu. Ako zajednički cilj sistema uključuje izvršenje nekog krivičnog djela koje zahtijeva posebnu namjeru, onda i optuženi mora dijeliti tu posebnu namjeru. Zajednička namjera, bilo da je posebna namjera potrebna za temeljno krivično djelo ili opšta namjera da se doprinese sistemu, može se ustanoviti i drugim dokazima, a ne samo eksplicitnim izjavama o namjeri. Krivično djelo za koje se optuženi terete u ovom predmetu je progon, krivično djelo koje zahtijeva posebnu namjeru. Žalbeno vijeće u predmetu Kvočka je uz odobrenje citiralo sljedeći primjer dokaza zajedničke namjere koji je Pretresno vijeće dalo u svojoj presudi:

"Ukoliko zločinački poduhvat obuhvata lišavanje života pripadnika neke posebne etničke grupe, a pripadnici te grupe su drugačije vjere, rase ili političkih ubjeđenja od saizvršilaca, onda to pokazuje postojanje namjere diskriminacije na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi ... svjesno i trajno učešće u tom poduhvatu može razotkriti namjeru da se vrše progoni nad pripadnicima ciljane etničke grupe."[166]

Faktori koji dokazuju namjeru uključuju značaj doprinosa optuženog i obim njegovog znanja. Žalbeno vijeće u predmetu Krnojelac je zaključilo da, ako je optuženi zahvaljujući svom položaju unutar sistema i prilici da posmatra imao znanja o sistemu, o zločinima počinjenim u okviru tog sistema, i o diskriminatorskoj prirodi tih zločina "razuman presuditelj o činjenicama bi trebao zaključiti ... da je [optuženi] pristao uz taj sistem te da je, dakle, imao namjeru da mu doprinese. Isti zaključak se nameće u pogledu pitanja da li su ti nalazi trebali razumnog presuditelja o činjenicama navesti da zaključi da je [optuženi] imao istu diskriminatornu namjeru..."[167]

Značaj doprinosa optuženog sistemu takođe može biti dokaz o njegovoj zajedničkoj namjeri. Visok položaj u sistemu, preuzimanje više odgovornosti u sistemu nakon što je njegov zločinački cilj postao očit, dužina vremena tokom kojeg je optuženi bio

[166] Drugostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 109.

[167] Drugostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 111.

dio sistema, važnost njegovih zadataka za održavanje sistema, efikasnost kojom je izvršavao svoje zadatke, verbalne izjave o sistemu, kao i bilo koje direktno učešće u actus reus temeljnih krivičnih djela su sve faktori koji su značajni za utvrđivanje zajedničke namjere.[168]

Međutim, ni namjera da se doprinese sistemu, ni posebna namjera diskriminacije koja je potrebna za krivično djelo progona ne obavezuju Vijeće da zaključi da je optuženi bio sklon sistemu ili nesklon žrtvama progona. Motiv za stvaranje zajedničke namjere je nevažan. "Zajednička zločinačka namjera saizvršioca u udruženom zločinačkom poduhvatu ne pretpostavlja entuzijazam, lično zadovoljstvo ili ličnu inicijativu da doprinese udruženom poduhvatu."[169]

U svjetlu gore navedenog, Vijeće zaključuje da su optuženi postupali iz direktnog umišljaja htijući da doprinesu sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu u KP Domu. Oni su bili svjesni svojih djela i željeli su njihovo počinjenje. Pored toga, dijelili su diskriminatorsku namjeru da vrše progon zatvorenika nesrpske nacionalnosti u KP Domu. Kao što je već razmatrano, optuženi su bili na rukovodećim položajima u KP Domu, lično su znali za uspostavljeni sistem i vrstu zločina počinjenih unutar tog sistema. Oni su ostali dio sistema i doprinijeli mu svojim umijećem, vođstvom i iskustvom. Pored toga, optuženi su nastavili da učestvuju znajući da su zločini činjeni u namjeri da se vrši diskriminacija zatvorenika nesrpske nacionalnosti zbog njihove etničke pripadnosti, koja činjenica se svakodnevno manifestovala kroz tretman srpskih osuđenika u istoj ustanovi koji nije bio zločinački. Nastavak učestvovanja optuženih koji su bili na rukovodećim položajima uz potpuno znanje o počinjenim zločinima i karakteru sistema nije bio trenutan, već je trajao više od dvije godine. Prema tome, iako optuženi možda nisu crpili lično zadovoljstvo ili užitak iz svog učestvovanja u sistemu progona, oni su ipak svjesno doprinijeli tom sistemu, što svjedoči o namjeri da doprinesu tom sistemu i o zajedničkoj diskriminatorskoj namjeri.

C. KOMANDNA ODGOVORNOST U KP DOMU

Optužnica tereti optužene da su kao saizvršioci krivično odgovorni za sistemski udruženi zločinački poduhvat i po principu komandne odgovornosti. Kao što je obrazloženo u ovoj presudi, Vijeće je utvrdilo da su oba optužena krivično odgovorna za krivična djela dokazana u tački jedan do pet kao saizvršioci sistemskog udruženog poduhvata. U vezi sa dva od tih krivičnih djela, Vijeće nalazi da su oba optužena krivično odgovorna i prema teoriji komandne odgovornosti. Međutim, pošto je saizvršenje udruženog zločinačkog poduhvata primjereniji oblik

[168] Drugostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 243; Prvostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 311.
[169] Drugostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 100.

krivične odgovornosti, komandna odgovornost će se koristiti samo u odmjeravanju kazne.[170] *Da bi to bilo moguće, krivična odgovornost optuženih mora na odgovarajući način biti analizirana prema zakonu o komandnoj odgovornosti kažnjivoj prema članu 180. stav 2. KZ BiH, te u obliku u kojem je postojala u međunarodnom običajnom pravu u vrijeme izvršenja krivičnih djela.*

1. Izvršenje krivičnog djela

Član 180. stav 2. KZ BiH propisuje da tužilac dokazuje izvršenje krivičnog djela iz člana 171. do 175. i člana 177. do 179. Temeljno krivično djelo mora biti jedno od onih koja se konkretno navode i svi njegovi elementi moraju biti dokazani. Pored toga, izvršilac krivičnog djela mora biti podređen optuženom, što znači da optužba mora dokazati van sumnje da je između izvršioca temeljnog djela i optuženog postojao donos nadređeni-podređeni. MKSJ je zaključio da nije neophodno da podređeni bude "glavni" počinilac, tj. da je podređeni počinio actus reus djela, i dovoljno je da podređeni bude pomagač ili podstrekivač.[171] *Međutim, samo krivično djelo mora biti dovršeno krivično djelo.*

Vijeće zaključuje da su optuženi prema teoriji komandne odgovornosti krivično odgovorni za sljedeće zločine protiv čovječnosti: nečovječno postupanje sa Dž.B. i "FWS 71" od strane stražara KP doma dokazano u tački 1(b) presude i učešće najmanje jednog stražara KP Doma u ubistvu zatočenika dokazano u tački 2. presude. Pored toga, po teoriji komandne odgovornosti oni su dogovorni zato što nisu spriječili stražare KP Doma u izvršavanju nezakonitih naređenja da se Dž.B. nezakonito drži u nečovječnim uslovima.

2. Odnos nadređeni-podređeni

Da bi se optuženi smatrao krivično odgovornim u skladu sa teorijom komandne odgovornosti, on je morao djelovati unutar hijerarhijske strukture u kojoj je imao položaj nadređenog počiniocima djela, bilo formalno (de jure), bilo stvarno (de facto), i, po svom položaju u hijerarhiji, morao je imati ovlasti da zaustavi krivične radnje svojih podređenih i/ili ovlasti da kazni podređene za njihove krivične radnje.[172]

---

[170] Saglasno tome, drugostepena presuda u predmetu Kordić, par. 34–35; drugostepena presuda u predmetu Blaškić, par. 91–92. *Vidi takođe* drugostepena presuda u predmetu Kajelijeli, par. 81; prvostepena presuda u predmetu CDF, par. 251.

[171] Predmet Tužilac protiv Orića, br. IT-03-68-T, presuda, 30.6.2006., par. 300-302; drugostepena presuda u predmetu Blagojević, par. 280.

[172] *Vidi* drugostepenu presudu u predmetu Čelebići, par. 192 ("Prema članu 7(3), komandant ili nadređeni je, dakle, osoba koja ima vlast ili ovlasti, bilo de iure bilo de facto, da spriječi zločin podređenog ili da kazni počinioce zločina nakon što je zločin počinjen.")

Vijeće zaključuje da su oba optužena imala efektivnu kontrolu nad stražarima KP doma koji su izvršili ova krivična djela u vrijeme kada su ta djela izvršena.

a. Hijerarhijska struktura u KP Domu

Očigledno je da je odnos između uprave KP doma i osoblja KP doma bio definisan kroz formalnu hijerarhijsku strukturu. Ova formalna hijerarhijska struktura je u velikoj mjeri odgovarala hijerarhijskoj strukturi koja je u KP domu postojala prije aprila 1992. godine. Mada se radi o civilnim ustanovama, kaznene ustanove kao što je KP dom su i prije sukoba i tokom njega na više načina podsjećale na vojne organizacije. Civilno osoblje kaznene ustanove je zaduženo za obezbjeđenje zatvorske populacije koja je puno brojnija od njih u opasnim okolnostima istovremeno vodeći računa o bezbjednosti te populacije. To zahtijeva formalan lanac komande sa jasnom raspodjelom odgovornosti i strogim pravilima i procedurama.

U Pravilnicima KP doma koji su bili na snazi prije i tokom sukoba, a koji su priloženi kao dokazi P-168, P-169 i O-I-60, opisana je formalna hijerarhijska struktura. Dokaz broj P-169, Pravilnik iz 1992. godine, član 8., 72., 73., 79. i naročito 80., definiše de jure hijerarhijsku komandnu strukturu nižih organizacionih jedinica na čelu kojih su se nalazili organizacioni šefovi, koji su opet svi bili odgovorni i pod upravom upravnika KP doma kao glavnog službenika ustanove. Prema članu 72., šire dužnosti upravnika doma obuhvataju "rukovođenje radom ustanove". Ova široko definisana dužnost uključivala je konkretne dužnosti "rukovođenje radom radnika u ustanovi i organizacija izvršavanja poslova i zadataka", "usklađivanje rada pojedinih službi, nadziranje pravilnosti i zakonitosti rada tih službi" i "obezbjeđivanje zakonitog, pravilnog i ekonomičnog izvršavanja poslova i zadataka i efikasnog funkcionisanja doma".

Konkretno je propisano da, u izvršavanju ovih dužnosti, upravnik KP doma rukovodi i oslanja se na šefove nižih organizacionih jedinica. Član 8. propisuje: "Službom straže rukovodi načelnik Straže i za svoj rad neposredno je odgovoran upravniku Doma". Na sličan način, član 80. propisuje: "Načelnici službi Doma rade u dogovoru sa upravnikom Doma i neposreedno su mu odgovorniza svoj rad i izvršenje poslova i radnih zadataka Službe kojom rukovode." Upravnik i njegovi direktno podređeni su takođe sačinjavali Stručni kolegij KP doma, koji se prema članu 87. sastojao od "upravnika, zamjenika upravnika, direktora Privredne jedinice, pomoćnika upravnika u Odjeljenju i načelnika".

Jasno je, dakle, da je postojala de jure formalna hijerarhijska struktura u KP domu: pošto se nalazio na vrhu hijerarhije, upravnik KP doma je rukovodio i imao ovlaštenja nad svojim podređenim, načelnicima nižih organizacionih jedinica; s druge strane, načelnici službi su rukovodili i imali ovlaštenja nad svojim podređenim, osobljem date organizacione jedinice.

Kao što je pomenuto, u okviru te hijerarhijske strukture, načelnik Straže je rukovodio radom Službe straže. U članu 8. se dalje definiše hijerarhijska struktura u okviru same Službe straže. Direktno podređeni načelniku Straže su "nadzornici komandiri", koji su odgovorni za "obezbjeđenje Doma i za svoj rad odgovorni su načelniku straže".[173] *Načelnik straže je takođe imao ovlaštenja nad stražarima KP doma, koji su "za pravilno i uredno vršenje svoje dužnosti odgovorni načelniku Straže". Iz člana 9. jasno da su ovlaštenja načelnika Straže nad stražarima KP doma bila široka, pošto je on mogao "dnevnim rasporedom rada prema potrebi službe, rasporediti radnika straže na svaki posao i zadatak straže bez obzira na zvanje koje radnik ima, a u cilju normalnog funkcionisanja službe". Osnovni poslovi i zadaci službe Straže, za koju je načelnik Straže odgovoran, su: "obezbjeđenje Doma, radilišta i prostorija u kojima se nalaze, borave i rade lica lišena slobode", "vršenje unutrašnjeg i vanjskog obezbjeđenja Doma", "vršenje dežurne, sprovodne i službe obezbjeđenja lica lišenih slobode" i "održavanje unutrašnjeg reda i discipline među licima lišenim slobode".*

Upravnik KP doma je imao šire, mada manje jasno definisane, dužnosti uopšteno u vezi sa svim aspektima rada KP doma. Član 73. propisuje:

"Upravnik Doma ima zamjenika koji ga zamjenjuje u slučaju njegove odsutnosti ili spriječenosti. Zamjenik upravnika obavlja poslove i zadatke u skladu sa Zakonom o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija, Zakonom o državnoj upravi, samoupravnim opštim aktom Doma i drugim propisima. ... takođe je odgovoran za poslove i zadatke opštenarodne odbrane."

Odredbe člana 73. su slične članu 72. kojim se utvrđuje da dužnosti upravnika Doma uključuju "poslove predviđene zakonom, drugim propisima i samoupravnim opštim aktima Doma." Član 79. propisuje: "Pomoćnik upravnika radi u dogovoru sa upravnikom Doma i neposredno mu je odgovoran za svoj rad i izvršenje poslova i zadataka Odjeljenja kojim rukovodi." Član 76. takođe konkretno definiše pomoćnika upravnika kao rukovodioca Odjeljenja za žene i maloljetnice. Kao što se jasno vidi iz ovih odredbi, dužnosti pomoćnika upravnika – za razliku od, na primjer, dužnosti načelnika Straže – se u većoj mjeri odnose na KP dom kao ustanovu. Ove odredbe dokazuju da pomoćnik upravnika u mnogim pitanjima

[173] Položaj "nadzornik komandir" je isti kao i položaj "nadzornik straže", koji izraz je Vijeće ranije koristilo.

mijenja upravnika KP doma i ima značajne dužnosti i ovlaštenja nad radom KP doma, mada se u njima jasno ne navode ovlaštenja koja pomoćnik upravnika ima u odnosu na druge članove uprave i osoblja KP doma.

b. Efektivna kontrola

Bez obzira na to da li su ovlaštenja koja je optuženi imao bila de facto ili de jure ovlaštenja, i da li je optuženi bio dio vojne ili civilne hijerarhije, tužilaštvo mora dokazati da je optuženi imao efektivnu kontrolu. MKSJ je efektivnu kontrolu definisao kao "materijalnu sposobnost da spriječi i kazni izvršenje ovih krivičnih djela".[174] *Kako je jedan komentator opisao, efektivna kontrola znači da "na strani lica koje izdaje naređenje postoji sprovodivo očekivanje poslušnosti, a na strani lica koje prima naređenje istovjetno očekivanje postupanja u skladu sa tim naređenjem."*[175]

Dokazi efektivne kontrole mogu biti direktni ili posredni. Direktni dokazi značajni za utvrđivanje efektivne kontrole obuhvataju titulu koju je optuženi koristio, da li je formalno imenovan ili ne; opis radnog mjesta za datu titulu; izjave optuženog u vezi sa njegovim ovlaštenjima; izjave drugih o njegovim ovlaštenjima; njegovo izdavanje naređenja izvršiocima ili licima koja spadaju u istu kategoriju kao izvršioci, te postupanje u skladu sa tim naređenjima; iskazi svjedoka o tome da se on raspitivao ili preduzeo druge istražne radnje u vezi sa eventualnim nepropisnim ponašanjem; nagrađivanje i kažnjavanje onih koji su ispod njega u hijerarhiji. Indirektni dokazi uključuju iskaze prema kojima je optuženi često bio prisutan; da su pravila kršena uglavnom kada on nije bio prisutan; da se od optuženog pokušavalo sakriti to kršenje pravila. Ostali indirektni dokazi efektivne kontrole u predmetima koji se odnose na logore uključuju mogućnost optuženog da pomaže određenim zatočenicima, pušta ih iz samica gdje su ih stavili njegovi podređeni, i da ih zaštiti. Žalbeno vijeće je komentarisalo ovu vrstu indirektnih dokaza efektivne kontrole: "Mada potencijalno saosjećajne prirode, ova djela ipak predstavljaju dokaz moći koju je [optuženi] iskoristio, te stoga dokaz njegovih ovlaštenja."[176]

i. De Jure

De jure ovlaštenja su ovlaštenja koja proizilaze iz zvaničnog imenovanja na rukovodeći položaj nad podređenim u okviru hijerarhijske strukture. Dokumentacija

[174] Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 197 (u kom se citira par. 377 prvostepene presude u predmetu Čelebići).
[175] Mettraux, "Komandna odgovornost".
[176] Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 213.

pomoću koje se utvrđuje taj službeni položaj predstavlja dobar dokaz da je položaj zvanično dodijeljen, ali nedostatak te dokumentacije nije poguban za utvrđivanje službenog položaja ukoliko postoje drugi dokazi da su ovlaštenja položaja nadređenog zvanično potvrđena.[174] *Međutim, bez obzira da li je dokazan uz pomoć dokumentacije ili bez nje, položaj ne može biti samo to, već sa sobom mora nositi ovlaštenja za vršenje "efektivne kontrole" nad podređenima koji su izvršili krivično djelo.*[175]

Nije dovoljno pretpostaviti postojanje odgovornosti "samo" na osnovu titule koju je optuženi imao.[176] *Ipak, kako je navedeno u predmetu Pohl:*

"Ljudi se postavljaju na visoke položaje u cilju vršenja ovlaštenja i izvršavanja dužnosti u okviru tog položaja ... Ukoliko je optuženi određen za šefa Amtsgruppe, logično je pretpostaviti da je to učinjeno iz razloga što se od njega očekivalo i što je on bio ovlašten da vrši dužnost načelnika Amtsgruppe, a ne samo da bi zauzimao određeno radno mjesto bez ikakvih dužnosti ili odgovornosti ili ovlaštenja."[177]

Žalbeno vijeće MKSJ-a je navelo da "sud može pretpostaviti da posjedovanje [de jure] ovlaštenja prima facie za rezultat ima efektivnu kontrolu ukoliko se ne pruži dokaz za suprotno."[178] *Mada se ovo Vijeće ne slaže da de jure ovlaštenja prebacuju teret na optuženog na bilo koji način, napominjemo da to predstavlja važan faktor u utvrđivanju odnosa nadređeni-podređeni između optuženog i izvršilaca, koji treba uzeti u razmatranje zajedno sa drugim dokazima da bi se utvrdilo da li lice koje ima ta ovlaštenja ima i neophodan stepen kontrole nad podređenim da spriječi i/ili kazni krivična djela.*

ii. De Facto

Formalno dodjeljivanje de jure ovlaštenja predstavlja jedan važan pokazatelj odnosa nadređeni-podređeni; međutim, kao što je prethodno rečeno, on nije konačan. Takođe nije presudan. Pretresno vijeće u predmetu Čelebići je primijetilo: "Samo nepostojanje formalnih zakonskih ovlaštenja da se kontrolišu radnje podređenih ne bi, stoga, trebalo smatrati nečim što onemogućava nametanje krivične odgovornosti."[179] *Citirajući Međunarodni sud pravde, to Vijeće dalje*

---

[174] Prvostepena presuda u predmetu Kordić, par. 424.
[175] Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 197, 306; prvostepena presuda u predmetu Kordić, par. 418.
[176] Drugostepena presuda u predmetu Blagojević, par. 302.
[177] Predmet Pohl, Zelena serija, Knjiga V, str. 1171.
[178] Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 197.
[179] Prvostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 742.

naglašava: "prilikom utvrđivanja pitanja odgovornosti nužno je pažnju obratiti na efektivno vršenje ovlaštenja ili kontrole, a ne na formalne titule".[180]

Dokazi da su de facto nadređeni u civilnim strukutrama imali dovoljno ovlaštenja da vrše efektivnu kontrolu obuhvataju način na koji su njihova ovlaštenja demonstrirana ili priznata, i da li oni pokazuju kontrolu nad svojim podređenim koja je slična kontroli koju vrše lica sa de jure ovlaštenjima[181]*; te da li je kontekst u kojem oni vrše svoja ovlaštenja i način na koji vrše kontrolu sličan vojnim zapovjednicima, što dokazuje, na primjer njihova praksa izdavanja naređenja uz očekivanje da će ona biti izvršena.*[182]

c. Efektivna kontrola od strane optuženog

Optuženi Rašević je imao de jure ovlaštenja kao načelnik Straže, na koju dužnost je službeno postavljen rješenjem iz aprila 1992. godine. Mada se njegova titula promjenila 1993. godine, on je nastavio da obavlja funkciju načelnika Straže do oktobra 1994. godine, odnosno do penzionisanja 1997. godine. Optuženi Todović je bio zamjenik Upravnika KP doma od maja 1992. godine do avgusta 1993. godine, a potom je radio kao pomoćnik za pravne i finansijske poslove, što je uključivalo odgovornost za radne zadatke zatočenika i osuđenika. Mada ne postoji nikakva dokumentacija o njegovoj dužnosti zamjenika upravnika do decembra 1992. godine, Vijeće iz razloga navedenih o dijelu koji se bavi udruženim zločinačkim poduhvatom zaključuje da je on bio de facto zamjenik upravnika od maja do svog zvaničnog imenovanja u decembru i da je obavljao sve zadatke i poslove koje ta dužnost podrazumijeva prema Pravilniku.

Komandna odgovornost podrazumijeva: 1) da postoji hijerarhija, vojna ili civilna, formalna ili neformalna; 2) da su optuženi dio te hijerarhije; i 3) da su izvršioci na nižem položaju od optuženih.[183] *Kao što je prvostepeno vijeće Suda BiH zaključilo, nije nužno da izvršilac bude direktno podređen optuženom.*[184] *Više osoba se može pozvati na odgovornost za isto krivično djelo koje je počinio podređeni prema principu komandne odgovornosti.*[185]

---

[180] Ibid., par. 197 (u kom se citira iz "Pravne posljedice po države stalnog prisustva Južne Afrike u Namibiji (Jugozapadnoj Africi) uprkos rezoluciji 276 Savjeta bezbjednosti (iz 1970. godine)", Savjetodavno mišljenje, Izvještaji MSP,1971. godina, str. 16, par. 118).
[181] Drugostepena presuda u predmetu Kajelijeli, par. 87.
[182] Tužilac protiv Bagilishema, ICTR-95-1A-A, presuda, 3.7.2002., par. 59.
[183] Tužilac protiv Halilovića, IT-01-48-A, presuda, 16.10.2007., par. 59.
[184] Predmet protiv Momčila Mandića, br. X-KR-05/58, presuda od 18.7.2007., stav 153.
[185] Tužilac protiv Strugara, IT-01-42-T, presuda od 31.1.2005., par. 365.

Oba optužena su imala efektivnu kontrolu nad stražarima KP doma. Optuženi su se nalazili na položajima vlasti u okviru formalne hijerarhije. Optuženi Rašević je, kao načelnik Straže, bio direktno nadređeni stražarima KP doma i imao odgovornost i ovlaštenja da osigura da stražari pravilno obavljaju svoje dužnosti. Optuženi Todović, mada nije bio direktno nadređeni stražarima KP doma, bio je jasno njihov nadređeni zbog značajnih odgovornosti i ovlaštenja koja je sa sobom nosila ta dužnost. Kod obojice optuženih postojalo je provodivo očekivanje poslušnosti u pogledu stražara KP doma.

i. Rašević

Optuženi Rašević je imao efektivnu kontrolu nad stražarima KP doma. Pored de jure ovlaštenja i odgovornosti koje je njegova dužnost načelnika Straže podrazumijevala, a koja su prethodno obrazložena, drugi činjenični dokazi ukazuju da je postojala provodiva obaveza poslušnosti i postupanja u skladu sa naređenjima između optuženog i stražara KP doma koji su bili pod njegovom komandom.

Sam optuženi je priznao da su stražari KP doma bili pod njegovom kontrolom i da je sistem bezbjednosti bio pod njegovom kontrolom. Skoro svi svjedoci Tužilaštva su potvrdili da je optuženi bio načelnik Straže i da je bio zadužen za stražare KP doma. Svjedoci "FWS 138" i "FWS 139" su opisali odnosizmeđu načelnika Straže i stražara KP doma napominjući da su stražari bili podređeni optuženom i da su izvršavali njegova naređenja. Pored toga, svjedoci "FWS 210" i Ekrem Zeković su svjedočili da su stražari bili odgovorni optuženom, te konkretno, da su stražari KP doma ujutru kada bi on stigao, obavještavali optuženog o zbivanjima u KP doma za vrijeme dok je optuženi bio odsutan.

Optuženi je dalje izjavio, što su potvrdili i mnogobrojni svjedoci, da je on pitao zatčenike da li su ih stražari KP doma fizički zlostavljali. Kao što je optuženi rekao, prije rata često je o maltretiranju osuđenika od strane stražara mogao saznati jedino od samih osuđenika, te je tako nastavio praksu ispitivanja zatočenika da li su maltretirani da bi došao do tih informacija.

Konačno, mnogobrojni svjedoci su izjavili, što je potvrdio i optuženi, da je svaki dan obilazio samice i puštao iz tih ćelija zatočenike koje su tu prethodno zatvorili stražari KP doma. Mnogobrojni svjedoci, uključujući "FWS 71", "FWS 76", "FWS 138", "FWS 250" i mnoge druge, su svjedočili da bi ih optuženi, kada bi došao u ćeliju u kojoj su držani, pitao zbog čega su tu i potom ih puštao iz tih ćelija. Svjedok FWS 162 je izričito rekao da ga je optuženi pustio iz samice dva puta i da je oba puta naredio jednom od stražara u KP domu da ga sprovede nazad u njegovu prostoriju.

Stoga, Vijeće zaključuje da je jasno da je optuženi Rašević imao efektivnu kontrolu nad stražarima KP doma, te da je kao takav imao obavezu i mogao im narediti da ne vrše konkretna krivična djela protiv zatvorenika uz očekivanje da će takvo naređenje biti izvršeno. Pored toga, on je imao obavezu i bio u mogućnosti da pokrene disciplinski postupak protiv stražara koji su izvršili povrede radne dužnosti protiv zatvorenika.

ii. Todović

Optuženi Todović je imao efektivnu kontrolu nad stražarima KP doma.

Vijeće je prethodno utvrdilo da je u mnogobrojnim prilikama optuženi naređivao stražarima KP doma da vode zatočenike u samice i da su stražari KP doma izvršavali ta naređenja. Vijeće napominje da je u tim prilikama optuženi slao zatočenike u samice da bi ih kaznio zbog kršenja zatvorskih "pravila" i zbog drugih prekršaja. Isto tako, Vijeće je utvrdilo da su stražari KP doma zatočenike odvodili iz njihovih prostorija na prisilni rad.

Ove činjenice se mogu povezati sa prethodno opisanim uopštenijim iskazom u kojem je opisano da je optuženi bio zadužen za sva pitanja koja su se ticala zatočenika nesrpske nacionalnosti. Konkretno, Vijeće smatra da ovi dokazi dokazuju da je, u pogledu zatočenika, optuženi zahvaljujući svom nadređenom položaju, mogao i jeste izadavao naređenja KP stražarima očekujući da će ona biti izvršena, i da su stražari KP doma potom izvršavali ta naređenja ne konsultujući i ne tražeći dodatn anaređenja od druge osobe, čime su pokazivali svoje uvjerenje da su obavezni da izvrše naređenja optuženog u vezi sa zatočenicima. Stoga, bez obzira na dužnosti i ovlaštenja koja je optuženi imao u pogledu drugih pitanja, stražari KP doma su bili podređeni optuženom i bili predmet njegovih ovlaštenja u pitanjima koja su se ticala zatočenika, te je stoga optuženi imao efektivnu kontrolu nad stražarima KP doma u vezi sa tim pitanjima. Todović je bio u mogućnosti da stražarima naredi da ne vrše krivična djela protiv zatočenika uz očekivanje da će takva naredba biti izvršena. Pored toga, on je imao obavezu i bio u mogućnosti da pokrene disciplinski postupak protiv stražara koji su izvršili povrede radne dužnosti protiv zatvorenika.

3. Disciplinski postupci u KP Domu

Poglavlje VIII Pravilnika definiše disciplinsku odgovornost radnika KP doma. Član 90. propisuje da radnici Doma "odgovaraju disciplinski za povrede radne dužnosti i druge povrede radne discipline." Prema članu 91. povrede radnih dužnosti su između ostalog:

16. *Izvršenje radnje koja predstavlja krivično djelo protiv službene dužnosti, ili drugo krivično djelo, odnosno prekršaj kojim se nanosi šteta ugledu službe i čini radnika moralno i politički nepodobnim da radi u Domu.*
30. *Protivzakonito postupanje prema osuđenim licima i protivpravno uskraćivanje njihovih prava.*
35. *Svako postupanje u radu suprotno zakonima, drugim propisima donesenim na osnovu zakona i samoupravnim opštim aktima Doma.*

Postupci za disciplinsko kažnjavanje radnika KP doma propisani su u članu 99.–103., 107., 108., 111. i 112.

Mada uloga podređenog administrativnog osoblja, uključujući načelnike službi i zamjenika upravnika, nije jasno definisana ovim propisima, jasno je da su oni imali sastavnu ulogu u disciplinskim postupcima. Kao što je propisano članom 101.–103., upravnik je uglavnom zadužen za istragu o svim povredama radnih dužnosti i podnošenje zahtjeva za disciplinski postupak Disciplinskoj komisiji. Mada upravnik u nekim okolnostima može i sam, kroz svoj rad, saznati za teške povrede radnih dužnosti, Pravilnikom je implicitno predviđeno da se on oslanja uglavnom na načelnike službi i druge podređene u saznavanju o tim povredama.
Član 80. konkretno propisuje da "načelnici službi Doma ... neposredno su odgovorni [upravniku] za svoj rad i izvršenje poslova i radnih zadataka Službe kojom rukovode." Slično tome, član 8. propisuje da je načelnik Straže za svoj rad odgovoran upravniku. Jedna od njegovih odgovornosti, prema tom članu, jeste da osigura da stražari KP doma pravilno i uredno vrše svoje dužnosti, od kojih je glavna, prema članu 7., osiguravanje bezbjednosti lica lišenih slobode. Konačno, Pravilnik predviđa da je zamjenik upravnika, kao glavni pomoćnik upravnika koji zadužen za veliki broj poslova i zadataka koji se tiču upravljanja KP domom, obavezan da upravnika izvještava o svim povredama radnih dužnosti za koje sazna tokom vršenja svojih dužnosti. Stoga, mada to nije ekspilictno navedeno, jasno je da su načelnici organizacionih jedinica KP doma i zamjenik upravnika odgovorni da upravnika obavještavaju o svim povredama radnih dužnosti da bi upravnik potom mogao sprovesti istragu i, ukoliko je potrebno, podnijeti zahtjev za pokretanje disciplinskog postupka.

4. Znanje nadređenog

Element mens rea za komandnu odgovornost je da je optuženi znao ili je imao razloga da zna da se njegov podređeni sprema učiniti krivično djelo, odnosno, da je već učinio takvo djelo. "I za civilne i za vojne nadređene traži se isto stanje znanja

da bi se moglo utvrditi da oni snose krivičnu odgovornost kao nadređeni."[186] *Svjesni nehat nije dovoljan za pripisivanje odgovornosti, međutim, "komandantu nije dozvoljeno da 'svjesno zažmiri' na djela svojih potčinjenih."*[187]

a. Stvarno znanje

MKSJ definiše stvarno znanje kao "svijest da su relevantna krivična djela počinjena ili će biti počinjena".[188] *Svijest o krivičnim djelima može se dokazati neposrednim dokazima, kao što su izjave optuženih koje ukazuju da su bili svjesni, ili iskazom svjedoka koji su vidjeli da su optuženi bili prisutni u vrijeme izvršenja krivičnih djela. Takođe može biti dokazana na temelju indicija.*[189] *Faktori kojima se na posredan način utvrđuje stvarno znanje uključuju: vrste krivičnih djela, ponavljanje zločina, i sličnost načina na koji su zločini počinjeni, geografska blizina nadređenog, strukture izvještavanja i nadzora koje su postojale, i broj podređenih koji su u to umiješani.*[190] *Da bi se posrednim dokazima moglo utvrditi stvarno znanje, dokazi moraju biti dovoljni da se zaključi da je nadređeni morao znati.*[111]

b. Imao razloga da zna

Žalbeno vijeće u predmetu Čelebići je ponovilo definiciju standarda "imao razloga da zna" koji postoji u odnosu na uslov mens rea za komandnu odgovornost prema međunarodnom običajnom pravu. U kasnijim presudama je utvrđeno da je definicija zapravo utvrđena.[191] *U slučaju nepostojanja stvarnog znanja, "nadređeni je odgovoran na osnovu principa odgovornosti nadređenog samo ukoliko su mu bile dostupne informacije na osnovu kojih bi saznao za krivična djela podređenih."*[192] *Te informacije ne moraju biti konkretne i dovoljno je da je optuženi "posjedovao informacije opšteg karaktera koje su ga mogle upozoriti na eventualna protivpravna djela njegovih podređenih."*[193]

Informacije ne moraju biti u nekom određenom obliku. Mogu biti i u pismenom ili usmenom obliku, ili ih nadređeni može spoznati vlastitim čulima.[194] *Žalbeno vijeće u predmetu Krnojelac je zaključilo da je na osnovu onoga što je optuženi vidio i čuo u KP Domu u vrijeme kada je bio upravnik, on posjedovao informacije koje su bile*

---

[186] Prvostepena presuda u predmetu Brđanin, par. 282.
[187] Tužilac protiv Halilovića, IT-01-48-T, presuda, 16.11.2005., par. 69.
[188] Prvostepena presuda u predmetu Kordić, par. 427 (naglašavanje autorovo).
[189] Prvostepena presuda u predmetu Galić, par. 174.
[190] *Vidi* prvostepenu presudu u predmetu Limaj, par. 524; prvostepenu presudu u predmetu Blagojević, par. 792.
[111] Prvostepena presuda u predmetu Kordić, par. 427.
[191] *Vidi npr.* drugostepenu presudu u predmetu Blaškić, par. 62.
[192] Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 241
[193] Drugostepena presuda u predmetu Bagilishema, par. 28.
[194] *Vidi* prvostepenu presudu u predmetu Galić, par. 175.

dovoljno alarmantne da ga "barem potaknu da sprovede istragu". Žalbeno vijeće je zaključilo da je Krnojelac imao "razloga da zna" da su njegovi podređeni u KP Domu "možda počinili" zločine mučenja i ubistva, te je, s obzirom na postojanje i drugih elemenata komandne odgovornosti, zaključilo da je on odgovoran u skladu sa tim principom.[195] *Informacije dostupne nadređenom ne moraju biti dovoljne da dovedu do zaključka da je podređeni počinio ili se sprema da počini krivično djelo. Potrebno je da budu dovoljne toliko da opravdaju istragu.*[196]

Dokazni činioci relevantni za utvrđivanje toga da li je nadređeni imao razloga da zna uključuju: blizinu nadređenog mjestu gdje su krivična djela izvršena; vidljive fizičke dokaze da se krivična djela vrše; izvještaje nadređenih i podređenih; široku prirodu krivičnih djela; lične osobine podređenih koje bi mogle nagovještavati sklonost kriminalnom ponašanju; te izvršenje krivičnih djela u prošlosti pod sličnim okolnostima ili uključujući iste ljude.[197]

c. Znanje optuženih

i. Dž.B.

Kao što je prethodno utvrđeno u tački 1. presude, zatočenika Dž.B. su pretukli pripadnici vojske tokom ispitivanja, a potom su ga stražari KP doma zatvorili u samicu i tamo ga držali u nehumanim uslovima oko mjesec dana. Vjeće je zaključilo da djela stražara KP doma, konkretno zatvaranje u samicu u nehumanim uslovima nakon premlaćivanja, predstavljaju krivično djelo drugih nečovječnih djela.

Vijeće je prethodno utvrdilo da je premlaćivanje i mučenje tokom ispitivanja, kao premlaćivanje Dž.B., bilo rasprostranjeno u KP domu i da su oba optužena znala da se ta premlaćivanja i mučenja dešavaju. Vijeće je konstatovalo da su optuženi, kada su bili prisutni u KP domu, čuli ta premlaćivanja i mučenja i vidjeli fizičke dokaze tog maltretiranja. Optuženi su nadalje znali da je uobičajena praksa stražara KP doma bila da zatočenike, nakon tih premlaćivanja, drže u samicama. Optuženi Rašević je konkretno priznao da je znao da stražari KP doma, po uputama onih koji su vršili ispitivanja, zatočenike odvode u samice i drže ih tamo. Optuženi Todović je morao isto znati, naročito imajući u vidu koliko je ta praksa bila očigledna i rasprostranjena. Vijeće je prethodno opisalo u tački 1. kako je, što je utvrđeno na osnovu iskaza mnogobrojnih svjedoka, uobičajena praksa bila da se

---

[195] Drugostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 171, 175-177.
[196] Prvostepena presuda u predmetu Halilović, par. 68.
[197] *Vidi* drugostepenu presudu u predmetu Krnojelac, par. 154, 171, 175-77. *Vidi takođe* prvostepenu presudu u predmetu Kvočka, par. 318. ("U informacije na osnovu kojih bi nadređeni mogao da posumnja da su počinjeni zločini može spadati i ranije ponašanje podređenih ili prethodna sklonost ka zlostavljanju ljudi: 'Na primjer, može se smatrati da je vojni komandant koji je dobio informaciju da neki od vojnika pod njegovom komandom ispoljavaju nasilničke ili nestabilne crte ličnosti, ili da su se opijali prije polaska na zadatak, imao potrebno

zatočenici odvode u samice nakon ispitivanja i kako su samice u to vrijeme bile dramatično prenatrpane. Pošto su te činjenice bile očigledne zatočenicima, one su svakako morale biti očigledne i obojici optuženih, naročito pošto su optuženi radili u administrativnoj zgradi i obilazili samice. Štaviše, oba optužena su konkretno izjavila da su znali da su stražari KP doma isključivo bili odgovorni za vođenje zatočenika na ispitivanja i nazad, te su naročito napomenuli da osobama koje su vršile ispitivanja i vojnom osoblju nije bio dozvoljen ulaz u krug KP doma, te da je njihovo prisustvo isključivo bilo ograničeno na upravnu zgradu.

Stoga, imajući u vidu njihovo stvarno znanje o praksi i šablonu ovih događaja čiji je dio i postupanje sa Dž.B., kao i njihovo često prisustvo i posjete samicama, Vijeće zaključuje da su oba optužena morala znati da su stražari KP doma držali Dž.B. u samici oko mjesec dana u nehumanim uslovima. Pored toga, s obzirom na vrijeme koje je Dž.B. proveo u samici, Vijeće takođe zaključuje da su optuženi, za vrijeme dok je on bio u samici, morali saznati da se Dž.B. drži u samici po naređenju lica koja su vršila ispitivanje.

ii. FWS 71

Kao što je prethodno utvrđeno u tački 1. presude, 11.7.1992. godine dva stražara KP doma odvela su zatočenika "FWS 71" iz njegove prostorije i teško ga pretukli, usljed čega je on ostao bez svijesti. Vijeće je zaključilo da ova djela predstavljaju krivično djelo drugih nečovječnih djela. Optuženi su imali stvarno znanje o tome da su zatočenici bili redovno premlaćivani i da su se ta premlaćivanja odvijala dok su zatočenici bili pod nadzorom stražara KP doma. To znanje je bilo dovoljno da opravda dalju istragu.

Činjenice van sumnje dokazuju da je postojao rasprostranjen obrazac premlaćivanja zatočenika nesrpske nacionalnosti od strane stražara KP doma. Vijeće je utvrdilo u tački 3. presude da su stražari KP doma premlaćivali zatočenike iz raznih proizvoljnih razloga, uključujući: uzimanje fotelje iz prostorije u kojoj su boravili stražari za zatočenika koji nije mogao spavati; uzimanje hrane iz kuhinje; uzimanje opušaka iz zatvorskog dvorišta; pokušaj traženja ljekarske pomoći od osoblja lokalne bolnice; sakrivanje malog radio prijemnika; posjedovanje viška deka; pokušaj zagrijavanja vode; pokušaj kontaktiranja drugih zatočenika; davanje dodatnih porcija hljeba drugim zatočenicima; traženje čaja direktno iz kuhinje bez prethodnog traženja odobrenja od stražara. Pored toga, Vijeće konstatuje da je, u obrazloženju oslobađajućeg dijela pod tačkom 1b, zaključilo da su stražari KP doma premlatili zatočenike "FWS 71", "FWS 76", I.I. i D.C. Vijeće je takođe u tački 1a. zaključilo da su stražari KP doma pretukli K.K. i D.A., iako nije zaključilo da su svi neophodni elementi krivičnih djela dokazani.

Na osnovu dokaza je takođe utvrđeno da su optuženi vidjeli da su zatočenici često bili povrijeđeni i da su mogli primijetiti prirodu povreda. Mada su optuženi znali da su spoljni isljednici premlaćivali i mučili zatočenike, oni su takođe bili svjesni da su stražari KP doma imali najviše pristupa zatočenicima, da mnogi od onih koji su radili kao stražari nisu prošli obuku, te da su svi stražari bili srpske nacionalnosti u vrijeme kada su nacionalne tenzije bile očigledno visoke. Zatočenici su iz razumljivih razloga oklijevali da optuženim kažu da ih stražari maltretiraju, čak i kada bi ih Rašević pitao o mogućnosti maltretiranja. Rašević je priznao da je u KP domu bilo maltretiranja od strane stražara čak i prije rata. Jedan svjedok, Ekrem Zeković, izjavio je da je on zapravo rekao optuženom za maltretiranja koja su vršili stražari KP doma. Stoga, optuženi su, u najmanju ruku, imali više nego dovoljno alarmirajućih informacija koje su ukazivale na potrebu dalje istrage, te su, stoga, imali razloga da znaju da su stražari KP doma počinili krivična djela kao što je teško premlaćivanje "FWS 71".

iii. Ubistva u tački 2.

Kao što je prethodno utvrđeno u tački 2. presude, tokom juna i jula 1992. godine, pripadnici vojske i najmanje jedan stražar KP doma ubili su najmanje 18 zatočenika u prostorijama KP doma. Vijeće je zaključilo da ova djela predstavljaju krivično djelo ubistva.

Optuženi su znali da vojno osoblje premlaćuje i muči zatočenike tokom ispitivanja u upravnoj zgradi KP doma. Ne samo da je optuženi Rašević prekinuo i zaustavio jedno takvo mučenje, već su ta djela bila toliko rasprostranjena i vršena otvoreno tokom cijelog dana da su morala biti očigledna optuženim. Optuženi su takođe znali da vojno osoblje dolazi u KP dom naveče da bi vršilo ispitivanja.

Optuženi su takođe znali i bili zaduženi da znaju ko je primljen u KP dom, a ko je otišao. Potvrde i pismena odobrenja su bili potrebni kada su zatočenici primani i kada su puštani ili odvođeni na razmjenu ili deportaciju.[198] *Pored toga, vršene su redovne provjere zatočenika da bi se spriječilo bjekstvo, a propisani postupak u slučaju da je neko od zatočenika nedostajao, što pokazuje reakcija na bjekstvo Ekrema Zekovića, zahtijevao je da oba optužena budu odmah obaviještena. Optuženi bi znali ako zatočenik, koji je bio tu na kraju njihove smjene prethodnog dana, više nije bio prisutan kada bi se vratili sljedećeg jutra ili ubrzo nakon toga. Svakako nakon što se to desilo 18 puta, nema sumnje da su oni morali znati i jesu znali da zatočenici nisu pobjegli, da nisu pušteni i da nisu razmijenjeni ili prebačeni negdje, te da su stoga nestali, uz pretpostavku da su mrtvi.*

[198] *Vidi, npr.* dokaze O-I-16, O-I-17, O-I-18, O-I-21 i O-I-22.

Ta pretpostavka je morala biti potvrđena. Optuženi Rašević je svjedočio da je dežurni u KP domu bilježio kada je vojno osoblje dolazilo u KP dom u skladu sa naređenjima i prethodno opisanim spiskovima da vrši ispitivanja. Pored toga, svjedok "FWS 210" i Ekrem Zeković su to izjavili u vezi sa znanjem oba optužena o događajima koji su se dešavali u vrijeme kada optuženi nisu bili na licu mjesta. Ekrem Zeković je izjavio da je, dok je ujutru čekao da ga odvedu u metalsku radionicu, čuo kako stražari KP doma iz noćne smjene obavještavaju obojicu optuženih i upravnika o tome šta se prethodne noći desilo u KP domu. Na sličan način, svjedok "FWS 210" je izjavio da su mu stražari rekli da su, ujutru kada je stigao, obavijestili optuženog Raševića o tome šta se dogodilo u KP domu prethodne noći. Ubistvo najmanje 18 lica u upravnoj zgradi i oko nje primijetili su zatočenici koji su bili smješteni u zgradi koja se nalazila do upravne zgrade. Ove događaje je, stoga, svakako morao vidjeti dežurni koji je bio u upravnoj zgradi.

Optuženi su takođe znali da je najmanje jedan zatočenik umro u KP domu pod sumnjivim okolnostima. Svjedok "FWS 210" je izjavio da je otkrio tijelo Halima Konje u mrtvačnici dok je radio u bolnici. Kada je o tome razgovarao sa Slavkom Koromanom, nadzornikom straže, rečeno mu je da je Konjo umro od srčanog udara. Svjedok "FWS 210" je izričito napomenuo da je Koroman poricao da je Halim Konjo umro usljed premlaćivanja, što je "FWS 210" prethodno čuo. Međutim, svjedok "FWS 139" je izjavio da mu je R.J. rekao da mu je u jednom od njihovih razgovora Krnojelac rekao da je Halim Konjo zapravo umro usljed premlaćivanja koja je pretrpio.

Konačno, optuženi su znali da su stražari imali značajnu ulogu u vezi sa noćnim ispitivanjima, mučenjem, premlaćivanjem, i smrtima. Znali su da su stražari dovodili zatočenike u administrativnu zgradu, da su ostajali u administrativnoj zgradi za vrijeme maltretiranja, da su bili naoružani, da su vodili računa da zatočenici ne pobjegnu, i da su povremeno izvršavali "naređenja" spoljnih isljednika. S obzirom da su optuženi znali za sudbinu najmanje 18 zatočenika, za to da su njihovi podređeni prisustvovali izvršenju krivičnih djela, te za spremnost stražara da izvrše naređenja onih koji su izvršavali krivična djela, morali su biti dovoljno "uzbunjeni" da provedu dalju istragu.

Mada nije priznao da je proveo istragu u vezi sa ubistvom ovih 18 ljudi, optuženi Rašević je izjavio da je s vremena na vrijeme pitao zatočenike da li ih stražari KP doma maltretiraju i da mu oni nisu prijavili nijedan slučaj takav slučaj maltretiranja. To je potvrđeno u iskazima drugih svjedoka. Jedan zatočenik, Ekrem Zeković, je svjedočio da je optuženom rekao za maltretiranje koje su vršili stražari KP doma, ali ne konkretno i za ubistva. Imajući na umu informacije koje je optuženi

imao, razložan strah zatočenika od osvete stražara KP doma ukoliko bi ih prijavili, i opštu prirodu ispitivanja, bez preduzimanja daljih koraka da se osigura anonimsnost i zaštita zatočenika koji su mu dali informacije, Rašević nije mogao logično zaključiti da se krivična djela za koja je znao ili imao razloga da zna nisu dogodila.

Vijeće zaključuje da su ove informacije, naročito u kontekstu događaja koji su se dešavali u KP domu u to vrijeme, optužene upozorile da počinioci premlaćivanja i mučenja tokom večernjih ispitivanja takođe vrše i ubistva, i da su stražari KP doma mogli biti umiješani u to. Optuženi su trebali, na osnovu ovih informacija, provesti dalju istragu. Stoga, Vijeće zaključuje da su optuženi imali razloga da znaju da je najmanje jedan stražar KP doma učestvovao u ubistvima utvrđenim u tački 2. presude.

5. Nadređeni je propustio da preduzme razumne i neophodne mjere

Za posljednji element komandne odgovornosti neophodna je analiza toga šta predstavlja razumne i neophodne mjere, i koje su obaveze sprečavanja i kažnjavanja po međunarodnom običajnom pravu. Nesprečavanje krivičnog djela i nekažnjavanje predstavljaju dvije odvojene obaveze, a ne alternative. Nadređeni ne može dovoliti da podređeni izvrši krivično djelo za koje je znao ili imao razloga da zna da će biti izvršeno, pa onda "ispraviti" svoj propust time što će kazniti podređenog, niti može preduzeti razumne i neophodne preventivne mjere pa, ukoliko one budu neuspješne, ne biti zasebno odgovoran zbog nekažnjavanja. Ovo dvoje može biti očigledno povezano. Na primjer, može se smatrati da nadređeni koji izdaju naređenja kojim se zabranjuje kršenje međunarodnog humanitarnog prava, ali koji potom ne kazne podređene za kršenje tih naređenja, implicitno prihvataju "da takve naredbe nisu obavezujuće", što onda može biti dokaz nesprečavanja kasnijih kršenja.[199] Nadređeni se, nakon što su svi drugi elementi ispunjeni, terete kako za obavezu da spriječe tako i za obavezu da kazne, a nečinjenje jednog ili oboje povlači odgovornost prema međunarodnom običajnom pravu.

Prilikom utvrđivanja koje mjere su neophodne i razumne, Vijeće se mora voditi onim mjerama koje su u domenu materijalne kontrole nadređenogodine Nadređeni se ne smatra odgovornim za nečinjenje nečega što je van njegove efektivne kontrole. Međutim, "pitanje da li je nadređeni imao izričitu zakonsku moć da to uradi je nevažno ako se dokaže da je imao materijalnu mogućnost da djeluje".[200] Ono što je razumno i neophodno mora se posmatrati u kontekstu stvarnih događaja, ali mjere

[199] Prvostepena presuda u predmetu Halilović, par. 96. *Takođe vidi* prvostepenu presudu u predmetu Orić, par. 326; Tužilac protiv Hadžihasanovića i Kubure, IT-01-47-T, presuda, 15.3.2006., par. 1778-1780.
[200] Prvostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 395

koje nadređeni preduzme moraju, prema međunarodnom pravu, biti "zakonite, izvodljive, proporcionalne i blagovremene".[201]

a. Da spriječi krivično djelo

Od trenutka kada zna da ili ima razloga da zna da njegovi podređeni "pripremaju ili planiraju" krivično djelo, nadređeni je obavezan da djeluje da bi ga spriječio.[202] *Specijalno vijeće za Sijera Leone je tumačilo obavezu sprečavanja tako da ona pokriva i sprečavanje podređenih da izvršavaju nezakonita naređenja koja bi mogla dovesti do počinjenja krivičnih djela. Pretresno vijeće u predmetu CDF je konstatovalo: "Vijeće smatra da u okviru svojih dužnosti da spriječi svoje podređene da izvršavaju krivična djela, nadređeni takođe ima obavezu da spriječi svoje podređene da izvršavaju nezakonita naređenja koja izdaju drugi nadređeni."*[203] *Vijeće je zaključilo: "Fofanina dužnost sprečavanja je obuhvatala kako obavezu nepostupanja u skladu sa nezakonitim naređenjima ... tako i obavezu da osigura da njegovi podređeni ne postupaju u skladu sa tim naređenjima."*[204]

Oba optužena su bila svjesna da su naređenja koja su stražari KP doma dobili da Dž.B. drže u samici u nehumanim uslovima bila nezakonita. Oni su bili obavezni, kako po elementarnim zakonskim pravilima, tako i po Pravilniku, da se pobrinu da njihovi podređeni ne izvršavaju ta nezakonita naređenja. Obojica su takođe imali materijalnu sposobnost da se pobrinu da njihovi podređeni ne izvršavaju ta nezakonita naređenja. Kao što je iz Pravilnika i prethodnog obrazloženja jasno, obojica optuženih su imali efektivnu kontrolu nad stražarima KP doma. Konkretno, jasno je da su stražari KP doma znali da imaju izvršivu obavezu da izvršavaju naređenja obojice optuženih. Nijedan od optuženih nije stražarima KP doma izdao naređenje da ne izvršavaju nezakonita naređenja isljednika. Stvar je nagađanja da li bi nakon toga neki drugi organ opozvao njihova naređenja ili ne, pošto nijedan od optuženih nije preduzeo ni taj prvi osnovni korak koji su po zakonu bili obavezni da preduzmu. Stoga, Vijeće zaključuje da su oba optužena propustila da spriječe da stražari KP doma izvrše krivično djelo drugih nečovječnih djela protiv Dž.B.

b. Da kazni počinioce

Dužnost kažnjavanja proističe nakon što podređeni izvrši krivično djelo u takvo vrijeme da nadređeni zna ili ima razloga da zna za njegovo izvršenje.[205] *Nadređeni*

[201] Mettraux, "Komandna odgovornost" (i predmeti citirani u djelu).
[202] Prvostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 317.
[203] Prvostepena presuda u predmetu CDF, par. 248.
[204] Ibid, par. 782.

[205] Prvostepena presuda u predmetu Limaj, par. 527.

je obavezan da preduzme sve moguće mjere i nije ograničen na mjere koje su strogo u okviru njegove zakonske nadležnosti ukoliko u stvarnosti može preduzeti mjere van tih okvira.[206] *Ukoliko su mjere za kažnjavanje koje njemu stoje na raspolaganju ograničene, on je i dalje obavezan da učini sve što je u njegovoj moći da se pobrine da počinilac bude kažnjen. Kao što je Pretresno vijeće u predmetu Kvočka navelo: "Nadređeni ne mora da bude osoba koja određuje kaznu, ali on mora preduzeti važan korak u disciplinskom postupku."*[207] *To uključuje, kao minimum, obavezu provođenja dalje istrage, utvrđivanja činjenica*[208] *i "upotrebu vlastitih ovlaštenja za kažnjavanje, ili ukoliko ne posjeduje ta ovlaštenja, prijavljivanje počinilaca nadležnim organima."*[209] *Nadređeni u civilnim strukturama imaju istu obavezu kažnjavanja kao i vojni komandanti. Međutim, mjere koje nadređeni u civilnim strukturama mogu materijalno preduzimati mogu uključivati prijavljivanje organima koji nisu dio hijerarhije i njihovo postupanje u skladu sa tom obavezom može zahtijevati razmatranje njihove sposobnosti da "od nadležnih organa traže preduzimanje mjera".*[210]

Kao što je prethodno obrazloženo, Pravilnik propisuje jasan disciplinski postupak za uposlenike KP doma koji su izvršili teške povrede svojih radnih dužnosti, koje su, prema članu 91. stav 35., jasno obuhvatale kršenje zakona. Nakon provođenja istrage, upravnik je mogao Disciplinskoj komisiji podnijeti zahtjev za pokretanje disciplinskog postupka protiv uposlenika navedenog u tom zahtjevu. Kao što je dalje obrazloženo, ovaj disciplinski postupak je jasno zahtijevao da optuženi prijave upravniku sve što su saznali u vezi sa eventualnim izvršenjem krivičnog djela. Međutim, oba optužena su propustila da prijave krivična djela iz tačke 1b. i 2. za koja su znali ili imali razloga da znaju, mada su mogli i zapravo bili obavezni da te informacije prijave upravniku. Stoga, mada je prema Pravilniku ovlaštenje za kažnjavanje uposlenika imala Disciplinska komisija, optuženi su ne preduzimajući ključni korak u disciplinskom postupku odgovorni zato što nisu kaznili stražare KP doma kao počinioce prethodno dokazanih krivičnih djela. Činjenica da je disciplinski postupak mogao u kasnijoj fazi biti neuspješan iz bilo kojeg razloga nebitna je, pošto nijedan optuženi nije preduzeo prvi kritični korak u tom postupku. Takođe je nebitno to što su stražari KP doma možda izvršavali ta krivična djela u skladu sa naređenjima nekog drugog lica, pošto ta nezakonita naređenja ne isključuju krivičnu odgovornost stražara KP doma za počinjenje tih krivičnih djela.

---

[206] Prvostepena presuda u predmetu Halilović, par. 100.
[207] Prvostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 316.
[208] Prvostepena presuda u predmetu Halilović, par. 100.
[209] Prvostepena presuda u predmetu Limaj, par. 529.
[210] Prvostepena presuda u predmetu Brđanin, par. 283.

D. PRIMJENA ČLANA 29. NA SAIZVRŠILAŠTVO U UDRUŽENOM ZLOČINAČKOM PODUHVATU IZ ČLANA 180. STAV 1.

Kao što je obrazloženo u Dijelu I gore, optuženi su krivično odgovorni prema Krivičnom zakonu BiH kao saizvršioci u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu: 1) zato što se na njih primjenjuje međunarodno običajno pravo, koje priznaje udruženi zločinački poduhvat, te 2) zato što se na njih primjenjuju zakonski propisi BiH, uključujući član 180. stav 1. KZ BiH, u koji je ugrađena međunarodna pravna definicija i sudsko objašnjenje kojim se definiše učinjenje i utvrđuje da je sistemski udruženi zločinački poduhvat oblik saizvršilaštva po tom zakonu.

Član 180. se primjenjuje isključivo na neka krivična djela, uključujući i zločin protiv čovječnosti, koja su navedena u Glavi XVII Krivičnog zakona. Član 29., u Glavi V Krivičnog zakona, propisuje uslove saizvršilaštva za sva krivična djela pokrivena krivičnim zakonom BiH. Član 29. glasi:

"Ako više osoba, učestvovanjem u učinjenju krivičnog djela ili preduzimajući što drugo čime se na odlučujući način doprinosi učinjenju krivičnog djela, zajednički učine krivično djelo, svaka od njih kaznit će se kaznom propisanom za to krivično djelo."

Kao što je obrazloženo u ovoj presudi, dokazi van sumnje pokazuju da su oba optužena saizvršioci krivičnih djela za koja su oglašeni krivim, jer su zadovoljeni uslovi krivične odgovornosti za sistemski udruženi zločinački poduhvat utvrđeni u međunarodnom običajnom pravu. Međutim, stepen učešća neophodan za saizvršilaštvo kakav je utvrđen u međunarodnom običajnom pravu i ugrađen kroz međunarodnu sudsku praksu koja je u temelju člana 180. stav 1., razlikuje od stepena učešća koji se traži prema članu 29. za saizvršilaštvo uopšte prema zakonu BiH.

Da bi se optuženi smatrao krivim za saizvršilaštvo prema članu 29., on mora ili učestvovati u actus reus krivičnog djela ili preduzeti što drugo "čime se na odlučujući način doprinosi" učinjenju krivičnog djela. Ako je optuženi zajedno sa drugim licima učestvovao u samom krivičnom djelu, pod uslovom da postoji potrebni mens rea, to je dovoljno prema članu 29. da se on smatra saizvršiocem i bude kažnjen kao glavni počinilac. Međutim, ako je počinio "što drugo" što je dovelo do učinjenja krivičnog djela, tada ta njegova radnja mora predstavljati "odlučujući doprinos" učinjenju krivičnog djela. Izraz "odlučujući" nameće veći teret dokazivanja tužiocu. Kao što se objašnjava u Komentaru Krivičnog zakona BiH, dokazi moraju utvrditi da je doprinos optuženog učinjenju krivičnog djela bio

takve prirode da "bez njega krivično djelo ne bi bilo učinjeno (uopšte ili na način kako je bilo planirano da bude učinjeno - Komentar KZ BiH, strana 174).

Pretresno vijeće u predmetu Kvočka je, nakon razmatranja činjenica u predmetima koji su se ticali logora i za koje je MKSJ izrekao presude, te nakon razmatranja sudske prakse u predmetima nakon 2. svjetskog rata, donijelo zaključak da, bez obzira na to da li je učešće u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu bilo u svojstvu saizvršioca ili svojstvu pomagača i podstrekača, stepen učešća mora biti "značajan".[211] *Nakon toga, 2005. godine, Žalbeno vijeće u predmetu Kvočka je utvrdilo da, u načelu, nije potrebno dokazivati "znatan ili značajan karakter doprinosa optuženog udruženom zločinačkom poduhvatu da bi se utvrdila njegova odgovornost kao saizvršioca", iako bi značaj doprinosa bio relevantan za utvrđivanje drugih elemenata udruženog zločinačkog poduhvata, kao što je namjera.*[212] *Međutim, za razliku od člana 29., nije napravljena nikakva razlika između različitih stepena učešća neophodnih za krivičnu odgovornost, onog koji predstavlja stvarno učešće u nekom dijelu actus reus ili onog koji predstavlja "što drugo" što doprinosi učinjenju.*

Vijeće zaključuje da nema razlike između međunarodnog običajnog prava za udruženi zločinački poduhvat i člana 29. u vezi sa stepenom učešća neophodnim da se utvrdi saizvršilaštvo kada je optuženi na bilo koji način učestvovao u actus reus krivičnog djela. Međutim, postoji razlika u slučaju kada je optuženi preduzeo "što drugo" što vodi učinjenju krivičnog djela. Prema međunarodnom običajnom pravu, ako su svi drugi elementi udruženog zločinačkog poduhvata dokazani, stepen učešća koji "što drugo" predstavlja ne mora biti "znatan ili značajan". Međutim, prema članu 29. on mora biti "odlučujući". Budući da tužilac tereti optužene prema članu 180. stav 1. u vezi sa članom 29., i da tvrdi da Vijeće treba primijeniti oba člana, neophodno je da bude dokazano više nego što je standard međunarodnog običajnog prava.

U slučaju obojice optuženih, dokazi su zadovoljili standarde i međunarodnog običajnog prava i člana 29. Optuženi su oglašeni krivim za doprinos sistemu progona u kojem su imali zajednički diskriminatorski mens rea i direktno i znatno učestvovali u actus reus time što su vodili, obezbjeđivali i održavali nezakonito zatočenje bez kojeg se nijedna druga krivična radnja kojom je izvršeno djelo progona ne bi mogla desiti. Svojim direktnim učešćem u actus reus krivičnog djela progona kroz nezakonito zatvaranje obojica su počinili radnje koje su dale odlučujući doprinos svim drugim krivičnim djelima za koja su oni znali da su dio

[211] Prvostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 290-306.

[212] Drugostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 421.

zločinačkog sistema kojem su doprinosili. Pored toga, dokazano je da su obojica direktno doprinijeli actus reusu drugih krivičnih radnji kojima je izvršeno djelo progona: obojica su direktno doprinijela nečovječnim uslovima, obojica su direktno bili umiješani u porobljavanje, Todović tako što je organizovao i nadgledao prisilini rad, a Rašević tako što je prebacivao zatvorenike na radna mjesta; Rašević je jednom prilikom učestvovao u prisilnim preseljenjima, a Todović je jednom prilikom učestvovao u djelu mučenja. Oni su, kako kaže član 29., "učestvovali u učinjenju krivičnog djela" progona činjenjem krivičnih radnji nezakonitog zatvaranja, nečovječnih djela, porobljavanja, prisilnog preseljenja i mučenja, i kroz svoje "radnje" nezakonitog zatvaranja, odlučno doprinijeli počinjenju drugih određenih krivičnih radnji koja su u temelju optuženja za progon. Uslovi u vezi dokaza koji su neophodni da bi se utvrdilo saizvršilaštvo prema članu 29. su zadovoljeni, kao i oni neophodni za utvrđivanje sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata prema članu 180. stav 1. KZ BiH i međunarodnom običajnom pravu.

IV. OSLOBAĐAJUĆI DIO PRESUDE

Tačka 1 i 1a

Optuženi se prema tački 1 i 1a optužnice terete da su učestvovali u održavanju sistema kažnjavanja i zlostavljanja zatvorenika u periodu od aprila 1992.g do maja 1992.godine, u vezi sa velikim brojem određenih događaja. Na osnovu predočenih dokaza, Vijeće nalazi da tužilac nije utvrdio izvan sumnje navode sadržane u tački 1 i 1a optužnice.

Što se tiče A.S., Č.M. i FWS 198, tužilac nije uveo niti jedan dokaz kojim s epotvrđuje ova tvrdnja.

U pogledu FWS 82, tužilac nije dokazao sve elemente navodnog krivičnog djela. Konkretno, FWS 82 je samo svjedočio da je bio udaren nogom i ošamaren, pri čemu nije opisao ozbiljnost bilo kakve povrede koju je eventualno pretrpio. Stoga, tužilac nije utvrdio da je to fizičko maltretiranje prouzrokovalo tešu bol ili patnju, koja predstavlja nužan element krivičnog djela drugih nečovječnih djela.[213]

U vezi sa FWS 03, tužilac nije dokazao sve elemente navodnog krivičnog djela. Konkretno, FWS 03 je samo svjedočio da je od jednog pripadnika vojne policije dobio nekoliko udaraca, pri čemu nije opisao ozbiljnost bilo kakve povrede koju je eventualno pretrpio. Stoga, tužilac nije utvrdio da je to fizičko maltretiranje

[213] *Vidi npr.,MKSJ* prvostepenu presudu u predmetu Krnojelac para. 176. („Važno je naglasiti da sami opis napada kao „premlaćivanje“ *sam po sebi* ne dokazuje da su ti napadi predstavljali...“nečovječna djela““).

prouzrokovalo tešu bol ili patnju, koja predstavlja nužan element krivičnog djela drugih nečovječnih djela.

Što se tiče H.D., tužilac nije dokazao van sumnje da je teška povreda koju je ova žrtva pretrpjela rezultat premlaćivanja u KP Domu. Konkretno, H.D. je bio pretučen prije i nakon što je došao u KP Dom, ali svjedoci nisu pravili razliku između tih premlaćivanja kada su govorili o povredama. Stoga Vijeće zaključuje da nije utvrđeno izvan sumnje da su premlaćivanja izvršena u KP Domu uzrokovala ozbiljnu bol ili patnju koja predstavlja nužan element krivičnog djela drugih nečovječnih djela..

Što se tiče Enesa Uzunovića i D.A., tužilac nije dokazao sve elemente navodnog krivičnog djela. Konkretno, svjedoci su samo izjavili da su ove žrtve odvedene iz svojih prostorija, pretučene, a potom vraćene u te prostorije. Svjedoci nisu opisali težinu povreda koje su ove žrtve eventualno zadobile. Stoga tužilac nije dokazao da je ovo fizičko maltretiranje uzrokovalo ozbiljnu bol i patnju koja predstavlja nužan element krivičnog djela drugih nečovječnih djela.

U vezi sa Vahid Džemalom i S.H., tužilac nije dokazao činjenične navode iz optužnice. Na osnovu dokaza nije utvrđen događaj u kojem je vilica Džemala Vahida slomljena, a on uveden u samicu nakon tog premlaćivanja. Slično tome, na osnovu dokaza nije utvrđeno da se desio događaj u kojem je S.H. premlaćen da bi ga natjerali da prizna da je član SDA, usljed čega se onesvijestio dva puta, a koji događaj se odigrao u aprilu ili maju 1992.godine. Činjenični navodi u optužnici su od suštinskog značaja za utvrđivanje navedenoh krivičnog djela, da bi otuženi mogli iznijeti svoju odbranu, a i da bi Vijeće moglo utvrditi van sumnje da li se navedeni događaj desio. Nema dokaza da se ovaj događaj desio na način opisan u optužnici, niti da je ovaj zatočenik podvrgnut postupanju koje se navodi u optužnici, bilo u navedeno vrijeme, na navedenom mjestu ili na navedeni način. Pošto ovi činjenični navodi nisu dokazani, vijeće zaključuje da tužilac nije dokazao krivično djelo iz optužnice.

Što se tiče K.K., optužnica nije, u skladu sa članom 284a. ZKP BiH, u dovoljnoj mjeri obrazložila ovu optužbu. Konkretno, u optužnici se samo navodi da je ova žrtva "fizički maltrertirana", ali se ne navodi težina djela, ozbiljnost povreda niti stepen patnje ove žrtve, koji predstavljaju osnovne elemente ovog krivičnog djela.

V Primjena materijalnog zakona

Kada je u pitanju materijalni zakoni koji treba primijeniti na ovo krivično djelo, u kontekstu vremena izvršenja krivičnog djela, a imajući na umu sve prigovore

odbrane u ovom smislu, Vijeće je odluku kao u izreci donijelo uz primjenu slijedećih odredaba:

Članom 3. stav 2. KZ BiH – načelo zakonitosti - koji se odnosi na načelo zakonitosti, propisano je da "Nikome ne može biti izrečena kazna ili druga krivično-pravna sankcija za djelo koje, prije nego što je učinjeno, nije bilo zakonom ili međunarodnim pravom propisano kao krivično djelo i za koje zakonom nije bila propisana kazna".

Radnje izvršenja krivičnog djela u konkretnom predmetu počinjene su tokom 1992. godine, u vrijeme važenja tadašnjeg KZ SFRJ koji nije propisivao krivično djelo posebnog naziva - Zločin protiv čovječnosti - kao posebno djelo. Novi KZ BiH definira to djelo kao posebno krivično djelo. Prema pravnoj teoriji, zakon koji važi u vrijeme izvršenja nekog djela to djelo ne kvalificira kao krivično, imao bi se smatrati blažim zakonom. Tada bi postojala obaveza primjene blažeg zakona, jer ukoliko se zakon promijeni u odnosu na vrijeme izvršenja krivičnog djela, prema načelu zakonitosti, bilo bi neophodno primjeniti ranije važeći krivični zakon i zabranjena bi bila retroaktivna primjena krivičnog zakona na štetu počinioca.

Međutim, kada su u pitanju krivična djela Zločina protiv čovječnosti koje nije bilo definisano zakonima koji su bili na snazi u Bosni i Hercegovini tokom sukoba u periodu 1992-1995. godine, Vijeće smatra da je ovo krivično djelo sadržano u međunarodnom običajnom pravu koje je bilo na snazi u vrijeme izvršenja, a dodatno tome bilo je definisano i tadašnjim KZ SFRJ kroz pojedinačna krivična djela navedena u članovima 134. (Izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti), 142. (Ratni zločin protiv civilnog stanovništva), 143. (Ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika), 144. (Ratni zločin protiv ratnih zarobljenika), 145. (Organizovanje grupe i podsticanje na izvršenje genocida i ratnih zločina), 146. (Protivpravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja), 147. (Protivpravno oduzimanje stvari od ubijenih i ranjenih na ratištu), 154. (Rasna i druga diskriminacija), 155. (Zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu) i 186. (Povreda ravnopravnosti građana). Pa tako, iako član 172. KZ BiH sada propisuje ovo djelo kao posebno krivično djelo, ono je uostalom egzistiralo i u vrijeme izvršenja krivičnog djela na način da je bilo zabranjeno međunarodnom normom i posredno, kroz tada važeća ostala nabrojana krivična djela.

Običajni status kažnjivosti zločina protiv čovječnosti i pripisivanje individualne krivične odgovornosti za njegovo počinjenje u periodu 1992. godine, potvrđen je od strane Generalnog sekretara UN[214], Komisije za međunarodno pravo[215], kao i

[214] Izvještaj GS UN-a u vezi sa stavom 2. Rezolucije Vijeća sigurnosti broj. 808, 3. maj 1993. godine, stav 33-34 i 47-48;

jurisprudencijom MKSJ i Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (MKSR)[216]. Ove institucije ocijenile su da kažnjivost zločina protiv čovječnosti predstavlja imperativnu normu međunarodnog prava ili ius cogens[217], pa se čini nespornim da je 1992. godine zločin protiv čovječnosti bio dio međunarodnog običajnog prava.

Član 4a) KZ BiH govori o „općim načelima međunarodnog prava". Kako međunarodno pravo, kao ni Evropska konvencija ne poznaju identičan pojam, to ovaj termin predstavlja ustvari kombinaciju, s jedne strane „principa međunarodnog prava" kakav poznaje Generalna skupština UN i Komisija za međunarodno pravo i „općin principa prava priznatih od strane zajednice naroda" kakve poznaje Statut Međunarodnog suda pravde i član 7. stav 2. Evropske konvencije.

Principi međunarodnog prava kako ih poznaje Rezolucija Generalne skupštine 95 (1) (1946) i Komisija za međunarodno pravo (1950) odnose se na „Nirnberšku povelju i presudu Tribunala", dakle i na zločine protiv čovječnosti.

„Principima međunarodnog prava priznatim u Povelji Nirnberškog Tribunala" i u presudi tribunala" koje je Komisija za međunarodno pravo usvojila 1950. godine i podnijela Generalnoj skupštini, Principom VI.c. predviđen je Zločin protiv čovječnosti kažnjiv kao zločin po međunarodnom pravu. Principom I određeno je da: „Svaka osoba koja počini djelo koje predstavlja krivično djelo po međunarodnom pravu, odgovorna je, prema tome i podliježe kažnjavanju". Principom II određeno je da_ „Činjenica da domaći zakon ne predviđa kaznu za djelo koje je kažnjivo po međunarodnom pravu, ne oslobađa osobu koja je počinila to djelo odgovornosti pream međunarodnom pravu." Dakle, bez obzira da li promatrano sa stanovišta međunarodnog običajnog prava ili stanovišta „principa međunarodnog prava", nedvojbeno je da je Zločin protiv čovječnosti predstavljao krivično djelo u inkriminiranom periodu, odnosno da je zadovoljen princip legaliteta.

Pravnu osnovu za suđenje ili kažnjavanje krivičnih djela prema općim načelima međunarodnog prava daje član 4a. Zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona BiH ("Sl. glasnik BiH" br. 61/04) koji propisuje da članovi 3. i 4. Krivičnog zakona BiH ne sprečavaju suđenje i kažnjavanje bilo kojeg lica za bilo koje činjenje ili nečinjenje koje je u vrijeme kada je učinjeno predstavljalo

---

[215] Komisija za međunarodno pravo, Komentar na Nacrt zakona o zločinima protiv mira i sigurnosti čovječanstva (1996), član 18.

[216] MKSR, Pretresno vijeće Akayesu, 2.09.1998, stav 563-577;

[217] Komisija za međunarodno pravo, Komentar na nacrt teksta članova o odgovornosti država za međunarodna protivpravna djela(2001), član 26.

krivično djelo u skladu sa općim načelima međunarodnog prava. Ovim članom u cjelosti je preuzeta odredba člana 7. stava 2. Evropske konvencije i njime je omogućeno izuzetno odstupanje od principa iz člana 4. Krivičnog zakona BiH, kao i odstupanje od obavezne primjene blažeg zakona u postupcima koji predstavljaju krivična djela prema međunarodnom pravu, kakav jeste i postupak protiv optuženog, jer se upravo radi o inkriminaciji koja uključuje kršenje pravila međunarodnog prava. Zapravo član 4a. Zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona BiH primjenjuje se kod svih krivičnih djela iz oblasti ratnih zločina, jer su upravo ova krivična djela smještena u glavu XVII Krivičnog zakona BiH koja nosi naziv krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, i zločini protiv čovječnosti prihvaćeni su kao dio međunarodnog običajnog prava i predstavljaju nederogirajuću odredbu međunarodnog prava.

Kada se ove odredbe dovedu u vezu sa članom 7. Evropske konvencije o ljudskim pravima (u daljem tekstu Evropska konvencija) koja ima prednost nad svim ostalim zakonima u BiH (član 2.2. Ustava BiH) da se zaključiti da je načelo zakonitosti iz člana 3. Krivičnog zakona, sadržano u prvoj rečenici člana 7. stava 1. Evropske konvencije, dok druga rečenica stava 1. člana 7. Evropske konvencije zabranjuje izricanje teže kazne od one koja je bila primjenjiva u vrijeme izvršenja krivičnog djela. Dakle, ova odredba propisuje zabranu izricanja teže kazne, a ne utvrđuje obaveznu primjenu blažeg zakona za učinioca u odnosu na kaznu koja se primjenjivala u vrijeme izvršenja krivičnog djela.

Međutim, stav 2. člana 7. Evropske konvencije sadrži izuzetak od stava 1. i dozvoljava suđenje i kažnjavanje bilo koje osobe za djelo odnosno propust koji je u vrijeme činjenja ili nečinjenja predstavljao krivično djelo prema općim načelima priznatim kod civiliziranih naroda. Isto načelo sadržano je u članu 15. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima. Ovaj izuzetak je inkorporiran sa specifičnim ciljem da omogući primjenu domaćeg i međunarodnog zakonodavstva koje je stupilo na snagu tokom i nakon II svjetskog rata u pogledu ratnih zločina. Shodno tome i praksa Evropskog suda za ljudska prava (slučaj Naletilić protiv Hrvatske broj 51891/99, Kolk i Kislyiy protiv Estonije, br. 23052/04 i 4018/04) naglašava primjenjivost odredbe stava 2. prije nego iz stava 1. člana 7. Evropske konvencije kada su u pitanju ovakva djela, što takođe opravdava primjenu člana 4a. Zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona BiH u ovim predmetima.

Također, ovo pitanje je razmatrao i Ustavni sud BiH u apelaciji A. Maktouf (AP 1785/06, i u svojoj odluci od 30.03.2007. godine naveo: "Paragraf 68. U praksi, ni u jednoj državi bivše Jugoslavije u zakonodavstvu nije postojala mogućnost izricanja doživotnog zatvora niti dugotrajnih zatvorskih kazni, a što je Međunarodni

krivični sud za zločine na području bivše Jugoslavije često činio (slučaj Krstić, Galić itd.). Istovremeno, koncept KZ SFRJ je bio takav da nije predviđao postojanje dugotrajnog niti doživotnog zatvora nego je za najteža krivična djela propisivao smrtnu kaznu, a za lakše oblike maksimalne zatvorske kazne do 15 godina zatvora. Dakle, jasno je da se ne može odvojiti jedna sankcija od cjelokupnosti cilja koji se želio postići kaznenom politikom u vrijeme važenja tog zakona. " Paragraf 69. U vezi s tim, Ustavni sud smatra da nije moguće jednostavno «odstraniti» jednu sankciju i primijeniti druge, blaže sankcije i time praktično ostaviti neadekvatno sankcionirana najteža krivična djela."

Princip obavezne primjene blažeg zakona, prema mišljenju Vijeća, isključen je u procesuiranju onih krivičnih djela koja su u vrijeme njihovog izvršenja, bila potpuno predvidiva i općepoznata kao protivna općim pravilima međunarodnog prava.

Analizirajući odredbu člana 172. stav 1. Krivičnog zakona BiH, evidentno je da je ovo djelo dio jedne grupe krivičnih djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom (Glava XVII KZ BiH) Ova skupina djela je specifična iz razloga što nije dovoljno određenom fizičkom aktivnošću počiniti krivično djelo,već je neophodna svijest da se činjenjem djela krše međunarodna pravila i da se pretpostavlja da učinilac mora znati da je period rata ili sukoba ili neprijateljstva posebno osjetljiv i posebno zaštićen općeprihvaćenim principima međunarodnog prava i kao takvo, to djelo dobiva još veći značaj i njegovo činjenje nosi teže posljedice od inkriminacije počinjenje u nekom drugom periodu ili stanju. Tako da je primjena KZ BiH, prema mišljenju Vijeća opravdana i da je u skladu sa normativima koji postavljaju standarde u poštivanju ljudskih prava.

S tim u vezi je i odmjeravanje sankcije, jer član 7. Evropske konvencije o ljudskim pravima obuhvata i režim krivično-pravnih sankcija. Članom 172. stav 1. uz nabrojane tačke KZ BiH, propisana je kazna zatvora od najmanje 10 godina ili kazna dugotrajnog zatvora.

VI. KAZNA

A. Kazna koja je neophodna i srazmjerna težini krivičnog djela

U pogledu samog krivičnog djela i učešća u sistematskom udruženom zločinačkom poduhvatu čiji je je zajednički cilj bio progon najmanje 700 stanovnika nesrpske nacionalnosti između aprila 1992. i oktobra 1994. godine počinjenjem zločina protiv čovječnosti opisanih u presudi, vijeće je razmatralo kaznu koja je neophodna

i koja odgovara navedenim zakonskim ciljevima, kao i relevantne zakonske elemente.

(A) Kazna mora biti neophodna i srazmjerna jačini opasnosti za zaštićena lica i vrijednosti (član 2. KZ BiH). U vezi s tim, vijeće će također uzeti u obzir zakonske elemente koji se odnose na ovu svrhu, tj. patnja direktnih i indirektnih žrtava (član 48. KZ BiH). Direktne žrtve ovog djela su bili zatočenici nesrpske nacionalnosti koji su u kritičnom periodu bili protupravno zatočeni u KP Domu. Svi ovi zatočenici su bili direktne žrtve kriminalnog sistema na osnovu kojeg su protupravno zatvoreni, držani u nečovječnim uslovima i trajno iseljeni iz Foče i okolnih područja. Neki od zatočenika su bili i direktne žrtve drugih krivičnih djela koja su bila sastavni dio kriminalnog sistema logora, uključujući: najmanje 18 ubistava; najmanje 200 slučajeva prisilnih nestanaka; mučenje Nurke Nišića, S.M. i Ekrema Zekovića; držanje mnogih zatočenika u ropskom položaju, uključujući FWS 71, D.M., K.Š., A., FWS 142, R.T., Z.A., Ekrema Zekovića i FWS 83; nečovječno postupanje odvođenjem FWS 141, FWS 109 i K.GODINE u živi štit; te druga nečovječna djela prema mnogim drugima, uključujući Dž.B. i FWS 71.

Patnje koje su direktno nanijete ovim žrtvama prouzrokovale su dodatnu patnju za njihove porodice i njihove zajednice. Ta patnja traje i dalje: barem polovica osoba koje su nestale iz KP Doma još uvijek se vode kao nestali i podaci o njima su još uvijek nedostupni. Nadalje, kriminalni sistem u KP Domu je imao negativan uticaj na Foču jer je predstavljao bitan faktor u etničkom čišćenju cijele opštine čija je posljedica bila gubitak zajednice i određenog načina življenja svih stanovnika, ali naročito stanovnika grada Foče i okolnih sela i zaseoka nesrpske nacionalnosti.

Kazna mora biti srazmjerna ovom stepenu patnje, te također mora biti dostatna kako bi (B) utjecala na druge da ne čine slična krivična djela (čl. 6. i 39. KZ BiH). Niko ko je živio u XX vijeku u Evropi nije mogao a da ne vidi slike nacističkih koncentracionih logora iz Drugog svjetskog rata ili da ne bude upoznat sa suđenjima i osuđujućim presudama za one koji su učestvovali u formiranju i održavanju tih logora. Glavni razlog za inkriminaciju aktivnosti koja je u vezi sa "logorima" kao zločina protiv čovječnosti prema međunarodnom pravu i krivično gonjenje lica koja su učestvovala u formiranju i održavanju logora bila je da se spriječi ponavljanje ovog sistematskog zločina protiv ugroženog civilnog stanovništva u budućim sukobima. Činjenica da su KP Dom i druge logore koristile sve strane tokom sukoba u Bosni i Hercegovini predstavlja uznemirujući pokazatelj da lekcija iz Nirnberga nije naučena. Prema tome, sad je više nego ikad neophodno da se licima koja su svjesno učestvovala u formiranju i održavanju logora izrekne odgovarajuća kazna kako bi se dalo na znanje svim onima koji budu učestvovali u budućim sukobima da se za učešće u ovom obliku zločina plaća velika cijena, čak i

ako učesnici nisu lično učestvovali u svakom od zločina koji su počinjeni u ovim logorima. Kako bi se uticalo na druge, kazna mora biti primjerena u smislu da prenese poruku da vođenje "logora" nije bezazleno zaposlenje kad promoviše efikasno upravljanje sistemom čiji cilj je da izvrši progon civila korištenjem metoda koji predstavljaju krivično djelo prema međunarodnom humanitarnom pravu.

Nadalje, ova kazna mora odražavati (C) društvenu osudu ponašanja optuženog (član 39. KZ BiH). U ovom slučaju, zajednicu čine ljudi u Bosni i Hercegovini i međunarodna zajednica koji su u domaćim i međunarodnim propisima okarakterisali ovakvo ponašanje kao zločin protiv čovječnosti. Ove zajednice su jasno rekle da su ovi zločini za osudu bez obzira na to koja strana ih je počinila i bez obzira na mjesto počinjenja i da isti ne mogu proći nekažnjeno.

Također, kazna mora biti neophodna i srazmjerna (D) edukativnoj svrsi zakona, a to je da lica budu upoznata sa pogibeljnošću zločina (član 39. KZ BiH). Suđenje i kažnjavanje ovih djela mora pokazati da se neće tolerisati zločini koji su počinjeni za vrijeme rata i da je krivični postupak? odgovarajući način da se zločini razobliče i da se prekine krug lične odmazde. Sud ne može narediti pomirenje, niti to presuda može naložiti. Međutim, kazna koja u potpunosti odražava težinu djela može doprinijeti pomirenju tako što će dati zakonski, a ne nasilan odgovor, te promovisati nastojanje da umjesto želje za privatnom osvetom ili osvetom zajednice dođe do zadovoljenja pravde. Krivično djelo progona stvara opasnost ne samo za neposredne žrtve već i za društvo u cjelini u smislu da doprinosi atmosferi bezakonja gdje se dovodi u pitanje vladavina prava, a lica koja se poistovjećuju sa agresorom potiču se da čine djela za koja će proći nekažnjeno.

Uzevši u obzir sve ove elemente koji su relevantni za krivična djela koja su počinili optuženi, vijeće smatra da kazna zatvora u trajanju od 12 godina predstavlja neophodnu i srazmjernu kaznu koja održava težinu krivičnog djela.

B. Kazna koja je neophodna i srazmjerna u odnosu na počinioca

Pravednost kao zakonski uslov se također mora uzeti u obzir prilikom odmjeravanje kazne (član 39. KZ BiH), kao i konkretne okolnosti ne samo krivičnog djela nego i njegovog počinioca. Zakon predviđa dva cilja koji su relevantni za lice koje je osuđeno za krivično djelo: (1) uticaj na osuđeno lice da ubuduće ne čini krivična djela (čl. 6. i 39. KZ BiH); i (2) preodgoj (član 6. KZ BiH). Preodgoj nije svrha koju je samo Krivični zakon predvidio kao obavezu za suda, već je to jedina svrha kažnjavanja koju priznaje i izričito zahtijeva međunarodno pravo o ljudskim pravima kojeg se sud prema ustavu mora pridržavati. Član 10. stav 3. MPGPP (Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima) glasi: "Kazneni režim

obuhvata postupak sa osuđenicima čiji je glavni cilj njihovo popravljanje i socijalna rehabilitacija."

Postoji određeni broj pravila koja su relevantna za ove svrhe jer utiču na odmjeravanje kazne osuđenom licu (član 48. KZ BiH). Između ostalih, ta pravila su: stepen odgovornosti; držanje počinioca prije, za vrijeme i nakon počinjenja krivičnog djela; motiv; te ličnost počinioca. Zavisno od činjenica, ovi elementi mogu predstavljati otežavajuće ili olakšavajuće okolnosti prilikom odmjeravanja kazne. Cilj razmatranja ovih elemenata je da pomognu sudu da utvrdi kaznu koja je neophodna i srazmjerna u smislu svrhe kažnjavanja i elemenata koji su već uzeti u obzir u vezi sa samim djelom i njegovim posljedicama po zajednicu, ali da ta kazna odgovara preventivnim i odgojnim zahtjevima za konkretnog počinioca.

1. Optuženi Todović

a. Stepen odgovornosti

Vijeće je na osnovu razloga navedenih u odjeljku koji govori o komandnoj odgovornosti našlo da je Todović bio de facto zamjenik upravnika od aprila 1992. do decembra 1992. godine kad je postao de jure zamjenik upravnika i bio na toj poziciji sve do avgusta 1993. godine. U tom periodu, na način kako je to utvrđeno u odjeljku o komandnoj odgovornosti, on je imao primarnu odgovornost za zatočenike i iznad njega je po hijerarhiji bio samo upravnik KP Doma. Todović je bio odgovoran za svakodnevno postupanje sa zatočenicima.

Nadalje, Todović je zajedno sa Raševićem imao efektivnu kontrolu nad stražarima i imao stvarnu mogućnost i dužnost prema međunarodnom pravu da spriječi stražare da čine zločine protiv čovječnosti te da ih kazni za počinjene zločine. U vezi s tim, Todović je bio odgovoran po teoriji komandne odgovornosti zato što je propustio da spriječi stražare KP Doma da izvršavaju nezakonita naređenja isljednika da čine nečovječna djela prema DzB (tačka 1b), za propuštanje da kazni stražare KP Doma zbog učešća u ubistvima u KP Domu (tačka 2), te za premlaćivanje FWS 71 (tačka 1b). S obzirom da je na osnovu dokaza utvrđeno da je Todović kriv za ista djela kao sauizvršilac sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata, ne može ponovo biti osuđen za ista djela po teoriji komandne odgovornosti. Međutim, vijeće je kao faktor prilikom odmjeravanja kazne uzelo u obzir činjenicu da on nije izvršio svoju dužnost odgovorne komande tako što je propustio da spriječi ili kazni stražare nad kojima je imao efektivnu kontrolu.

Todović je mogao spriječiti stražare da izvršavaju nezakonita naređenja isljednika. To se vidi iz činjenice da je Todović redovno izdavao naređenja stražarima

očekujući da će ona biti izvršena, a tako je i bilo. Da je Todović mogao kazniti stražare za saučesništvo u ubistvima te premlaćivanju FWS 71 vidi se iz činjenice da je postojao disciplinski sistem za zaposlene koji je bio regulisan Pravilnikom, a za koji je Todović znao i u stvari ga koristio. Todović je u svom iskazu opisao kako je proveo disciplinski postupak protiv jednog uposlenika koji je sa FWS 182 učestvovao u krijumčarenju. Kako je to Todović objasnio u svom iskazu, on je vršio istragu i prijavio uposlenika upravniku, savjetovao upravniku kako provesti postupak, te predlagao sankcije koje bi trebalo izreći. Todović je propustio da poduzme slične mjere kad su zločini i posljedice po žrtve bili znatno veći. Todovićev položaj u KP Domu i način na koji je koristio ili propustio da koristi taj položaj predstavljaju otežavajuće faktore.

b. Držanje i lične prilike optuženog

Držanje i lične prilike Todovića prije, za vrijeme i nakon počinjenja djela sadrže i otežavajuće i olakšavajuće činjenice, te su relevantni za pitanja prevencije i rehabilitacije.

i. Prije počinjenja djela

Todović je imao primjernu karijeru u zatvorskoj službi do aprila 1992. godine. Počeo je raditi kao stražar u KP Domu odmah nakon što je odslužio vojsku i napredovao unutar zatvorskog sistema. Diplomirao je na pravnom fakultetu. Kad je izbio rat, radio je u KP Domu kao pravnik na izvršenju krivičnih sankcija. Izdržavao je porodicu i odgajao dvoje djece. Nije bio osuđivan. Todovićev život prije rata predstavlja olakšavajuću okolnost.

ii. Okolnosti pod kojim je djelo počinjeno

Todović je bio iskusan radnik u zatvorskoj upravi u trenutku izbijanja rata. Bio je sredovječan pravnik koji je znao kako treba voditi zakonit zatvorski sistem, te je znao razliku između zakonitog i nezakonitog zatočenja lica. Po ratnom rasporedu je raspoređen u KP Dom. Nije odbio taj zadatak i nema dokaza da je ikad tražio premještaj na drugu dužnost. Nakon što se opredijelio da ostane i održava taj sistem, to je radio izuzetno revnosno i bez saosjećanja za zatočenike pod njegovom kontrolom. Nekoliko svjedoka je izjavilo da je njegovo ponašanje prema njima bilo ponižavajuće i prijeteće. Kao što to ukazuju dokazi koji potkrijepljuju tačku 3. optužnice, Todović ne samo da je nadgledao sistem koji je obuhvatao nečovječne uslove života i nezakonito pritvaranje, već je i lično prijetio zatočenicima kako bi sprovodio taj sistem: prijetnje po živote zatočenika u slučaju pokušaja bjekstva, prijetnje po živote zatočenika koji su radili sa FWS 216 nakon njegovog pokušaja

bjekstva, prijetnje po živote zatočenika zbog kršenja pravila (krjumčarenje duhana i doturanja ceduljica drugim zatočenicima) i prijetnje zatočenicima zbog izbjegavanja prisilnog rada. Način na koji je počinio ova djela predstavlja otežavajući faktor.

iii. Okolnosti nakon počinjenja djela

Nakon rata, Todović je nastavio raditi u KP Domu sve dok se nije penzionisao iz razloga koji nisu jasni vijeću, a nisu ni relevantni za odmjeravanje kazne. Više ne izdržava maloljetnu djecu, oženjen je i ima male prihode. Nije počinio nijedno krivično djelo od kraja rata. Ovo nisu ni otežavajuće ni olakšavajuće okolnosti.

iv. Držanje u ovom postupku

Todović je bio aktivan u svojoj odbrani i sam je ispitivao većinu svjedoka. Nije bio zadovoljan sa svojim advokatom koji je bio postavljen po službenoj dužnosti, ali je odbio da sam odabere branioca kad ga je na to upućivalo vijeće. Njegovo ispitivanje pojedinih svjedoka Tužilaštva je bilo agresivno, ali ipak u granicama korektnog unakrsnog ispitivanja. Uvažavao je Sud i imao je profesionalno držanje. Ponašao se primjereno tokom postupka i u skladu sa očekivanjima vijeća. Shodno navedenom, njegovo držanje nije ni otežavajuća ni olakšavajuća okolnost.

c. Motiv

Motiv u ovom predmetu nije u vezi sa umišljajem. Kako je to obrazloženo u prethodnom tekstu, oba optužena su sa umišljajem vršila progon zatočenika nesrpske nacionalnosti kako je taj zločin je definisan zakonom i utvrđen u obrazloženju presude. Međutim, nijedan dokaz ne potvrđuje navod da je Todović bio motivisan ličnom mržnjom prema bilo kojoj etničkoj grupi ili da je imao razlog za osvetu ili predrasudu prema pojedincima u progonjenoj grupi, a što bi predstavljalo osnovu njegovog ponašanja prema njima. Nema jasnih naznaka o tome šta je motivisalo optuženog da u svojstvu saizvršioca učestvuje u djelima za koje je osuđen po osnovu učešća u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu. Prema tome, motiv nije ni otežavajuća ni olakšavajuća okolnost.

d. Ličnost optuženog

Vijeće nema dokaza o ličnosti optuženog izuzev onoga što je pokazao svojim radnjama izvršenja krivičnog djela, te onoga što se moglo vidjeti iz njegovog držanja u sudnici, a oboje je prethodno razmotreno.

e. Zakonsko ublažavanje kazne

Vijeće ne nalazi razloge iz člana 49. da odmjeri kaznu ispod granice propisane zakonom.

f. Prevencija i rehabilitacija

Dužina zatvorske kazne kao i vrijeme provedeno u zatvoru kao kazna za zločin predstavljaju opravdana sredstava za prevenciju u većini slučajeva. Ona počiniocu daju mogućnost da razmotri posljedice svojih radnji za žrtve, razmisli o svojim greškama iz prošlosti i da se iskupi za svoje kriminalne radnje.

2. Kazna: Optuženi Todović

Prilikom ocjene relevantnih „okolnosti koje utiču da kazna bude manja ili veća" iz člana 48. stav 1, na osnovu gore navedenih razloga, vijeće zaključuje da postoje i olakšavajuće i otežavajuće okolnosti. Jačina povrede zaštićenog dobra je već obuhvaćena Prvim dijelom ove analize o kazni prilikom razmatranja težine djela i neće se dvaput „računati". Olakšavajuće okolnosti koje je razmatralo vijeće obuhvataju doprinos optuženog krivičnopravnom sistemu prije rata. Otežavajuće okolnosti koje je razmatralo vijeće obuhvataju položaj optuženog kao nadređene osobe u logoru i način na koji je koristio svoj položaj u vezi sa načinom na koji se odnosio prema zatočenicima, imajući u vidu i prijetnje, te način na koji se odnosio prema onima koji su bili pod njegovom kontrolom, imajući u vidu njegov propust da se izbori za odgovornu komandu u sprečavanju i kažnjavanju stražara za zločine koje su isti počinili. Sve u svemu, vijeće zaključuje da kazna treba odražavati otežavajuće okolnosti i da iste moraju biti uzete u obzir tako što će se izvršiti izmjena kazne u odnosu na onu koja se odmjerava isključivo po osnovu težine djela. Vijeće nalazi da kazna zatvora u trajanju od 12 godina i 6 mjeseci predstavlja odgovarajuću kaznu.

3. Optuženi Rašević

a. Stepen odgovornosti

Iz razloga navedenih u odjeljku o komandnoj odgovornosti, vijeće nalazi da je Rašević bio de jure komandir straže od aprila 1992. do oktobra 1994. godine, kao i nakon tog perioda. Tokom tog vremena, na način kako je to utvrđeno i obrazloženo u odjeljku o komandnoj odgovornosti, on je bio šef službe sigurnosti i stražari su njemu odgovarali. Dokazima je utvrđeno da je on, u svojstvu komandira straže,

zajedno sa upravnikom i zamjenikom upravnika bio jedan od tri osobe koje su imale primarnu odgovornost za rad KP Doma u kritičnom periodu.

Nadalje, Rašević je zajedno sa Todovićem imao efektivnu kontrolu nad stražarima i imao stvarnu mogućnost i dužnost prema međunarodnom pravu da spriječi stražare da čine zločine protiv čovječnosti, te da ih kazni za počinjene zločine. U vezi s tim, Rašević je bio odgovoran po teoriji komandne odgovornosti zato što je propustio da spriječi stražare KP Doma da izvršavaju nezakonita naređenja isljednika da čine nečovječna djela prema DzB (tačka 1b), za propuštanje da kazni stražare KP Doma zbog učešća u ubistvima u KP Domu (tačka 2), te za premlaćivanje FWS 71 (tačka 1b). S obzirom da je na osnovu dokaza utvrđeno da je Rašević kriv za ista djela kao saizvršilac sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata, ne može ponovo biti osuđen za ista djela po teoriji komandne odgovornosti. Međutim, vijeće je kao faktor prilikom odmjeravanja kazne uzelo u obzir činjenicu da on nije izvršio svoju dužnost odgovorne komande tako što je propustio da spriječi ili kazni stražare nad kojima je imao efektivnu kontrolu.

Rašević je mogao spriječiti stražare da izvršavaju nezakonita naređenja isljednika. To se vidi iz činjenice da je Rašević, kao komandir straže, bio njihov neposredni nadređeni i oni su njemu direktno odgovarali. On je stražare raspoređivao na njihove dužnosti. Redovno je izdavao naređenja stražarima očekivajući da će se ona izvršiti, a tako je i bilo. Da je Rašević imao mogućnost da istraži aktivnosti stražara za koje je mogao znati da su nezakonite, te da o rezultatima takvih istraga koje ukazuju na kriminalne radnje obavijesti upravnika vidi se iz činjenice da je postojao jasno definisan postupak pokretanja disciplinske odgovornosti regulisan Pravilnikom. Rašević je priznao da je bio upoznat sa tim pravilnikom i da je postupao u skladu sa istim. Raševićev položaj u KP Domu i način na koji je koristio ili propustio da koristi svoja ovlaštenja predstavljaju otežavajuće faktore.

b. Držanje i lične prilike optuženog

Držanje i lične prilike Raševića prije, za vrijeme i nakon počinjenja djela sadrže i otežavajuće i olakšavajuće činjenice, te su relevantni za pitanja prevencije i rehabilitacije.

i. Prije počinjenja djela

Po svemu sudeći, Rašević je imao primjernu karijeru u zatvorskoj službi do aprila 1992. godine. Počeo je raditi kao stražar u zatvoru u Mostaru 1983. godine. Završio je fakultet i postao uposlenik KP Doma Foča 1988. godine kao vaspitač, a

nakon toga je postavljen za komandira straže i bio je na tom položaju kad je rat počeo. Izdržavao je porodicu i odgajao troje djece. Nije bio osuđivan.

Kad je početkom aprila KP Dom bio izložen vatrenim dejstvima, a ipak funkcionisao kao zakonit zatvor, on je ostao sa osuđenicima koji su u to vrijeme bili raznih nacionalnosti. Kad su neki osuđenici iskoristili priliku da pobjegnu, on je naredio stražarima da ne pucaju i isti su ga poslušali. On, stražari te drugo osoblje ostali su sa preostalih 98 osuđenika i pobrinuli se za njihovu evakuaciju rizikujući svoju ličnu bezbijednost. Ponosio se stražarima pod njegovom komandom koji su ostali s njim i pomogli da zaštite zarobljenike. Po naređenju upravnika, on i ostali uništili su arsenal oružja tako da ga nijedna strana ne može koristiti, znajući da bi to bilo upotrijebljeno protiv njega u slučaju pobjede srpskih snaga. Njegovi postupci početkom aprila 1992. godine bile su hrabri i vjerovatno doprinijeli spasavanju života ljudi. Njegovo ponašanje prije počinjenja djela predstavlja olakšavajuću okolnost.

ii. Okolnosti pod kojim je djelo počinjeno

Rašević je bio iskusan radnik u zatvorskoj upravi u trenutku izbijanja rata. Bio je sredovječni profesionalac koji je znao kako treba voditi zatvor na zakonit način te je znao razliku između zakonitog i nezakonitog zatvaranja lica. Po ratnom rasporedu je raspoređen u KP Dom. Nije odbio taj zadatak i nema dokaza da je ikad tražio premještaj na drugu dužnost. Prema riječima saoptuženog, Rašević je imao i formalni i moralni autoritet, kao i reputaciju časnog čovjeka. Taj autoritet i reputaciju stavio je u službu uspostavljanja i održavanja sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata.

Međutim, doprinoseći efektivnom održavanju sistema, on je istovremeno pokušavao da donekle umanji patnju koju je taj sistem stvarao. To je većinom rađeno u tajnosti i nije se odstupalo od zajedničkog cilja sistema, niti je time spriječeno počinjenje ijednog djela u okviru tog sistema. Međutim, on je stalno nastojao da pomogne svima, tj. on je dobro postupao ne samo sa onima s kojima je bio u prijateljskim odnosima prije rata, nego je i prema svim zatočenicima s kojima je dolazio u kontakt pokazivao saosjećanje, što je bila rijetkost u tim prilikama. Svjedoci Tužilaštva su u više navrata posvjedočili da je Rašević korektno postupao sa zatočenicima. Mnogi svjedoci su istakli da ih je često posjećivao u sobama i davao nadu i ohrabrenje. FWS 115 je izjavio da je Rašević pričao sa zatočenicima i slušao njihove pritužbe o uslovima. Slušao ih je kad su govorili o tome kako su zabrinuti za svoje porodice. FWS 162, Zeković i FWS 113 su izjavili da je pokušao saznati informacije o njihovim porodicama i prenijeti im te informacije. Jedne prilike je

razgovarao sa suprugom pritvorenika-svjedoka „B“, i rekao joj da će „oni“ prvo morati ubiti njega prije nego što ubiju svjedoka „B“.

Vijeće je čulo da je Rašević izlazio u susret bolesnim zatočenicima u KP Domu pokušavajući da im pomogne, te su navedena tri primjera. FWS 182 je izjavio da je imao čir i da mu je Rašević kriomice donio lijekove, mlijeko i ćebad. Rašević je znao da je Šefko Kubat bio poprilično bolestan te je intervenisao kod upravnika da se navedeno lice hospitalizira. Kad mu je upravnik dozvolio da navedeno lice odvede u bolnicu, Rašević je sredio da Kubat koristi lažno srpsko prezime jer je bolnica bila puna srpskih ranjenika te je sredio da Kubatov kum, osoba srpske nacionalnosti, brine o njemu. Rašević je više puta provjeravao njegovo stanje i donosio mu voće. Svjedok 5T je bio mladić koga nije poznavao Rašević, ali je neko rekao Raševiću da 5T ima težu povredu noge. Rašević ga je svojim vozilom odveo u bolnicu i ostao sa njim da ga zaštiti od Srba koji su mu prijetili u bolnici, te sredio da bude na liječenju i da dobije čarape.

Svjedok FWS 139 u svom je iskazu naveo da im je Rašević krišom donosio cigarete, hljeb, sapun i odjeću i da je lično imao saznanja da je Rašević pomagao svjedocima FWS 142, FWS 215, FWS 214, FWS 162, FWS 85 i mnogim drugima. Niko od svjedoka optužbe u svom iskazu nije rekao da je Rašević loše postupao sa zatvorenicima. Svjedok 30, tokom rata obavještajni oficir Armije BiH, imao je zadatak da ispituje lica nesrpske nacionalnosi puštene iz KP Doma u cilju prikupljanja informacija u vezi sa ratnim zločinima. On je posvjedočio da je konkretno postavljao pitanja u vezi sa Raševićem i da mu nikada niko ništa negativno nije rekao o njemu. Zapravo je dobijao odgovore da je Rašević mnogima pomagao, naročito u smislu moralne podrške.

Ovi izrazi podrške Raševiću izuzetno su vjerodostojni. Svjedoci optužbe svjedočili su o činjenicma u vezi sa zločinima počinjenim nad njima i nisu pokazivali ni strah ni suzdržanost u iznošenju inkriminirajućih podataka. Isto tako su bili iskreni u davanju negativnih iskaza protiv Todovića. Ti svjedoci ne žive na području Foče; većina ih živi izvan BiH. Njihovo poštovanje prema Raševiću, iskreno je. U davanju svoje pozitivne podrške, svjedoci nisu pokazivali strah, oklijevanje niti zabrinutost. Okolnosti krivičnog djela imaju i otežavajuće i olakšavajuće elemente. Međutim, sve u svemu, olakšavajući faktori u značajnoj mjeri nadilaze otežavajuće faktore.

iii. Okolnosti nakon počinjenja djela

Nakon rata, Rašević je nastavio raditi u KP Domu do 1997. godine kada je penzionisan. Njegova djeca više nisu maloljetna, a i dalje je oženjen. Od završetka

rata nije počinio nijedno krivično djelo. Ove okolnosti nisu ni olakšavajuće ni otežavajuće.

iv. Držanje tokom trajanja postupka

Rašević se tokom postupka dolično ponašao i sa poštivanjem se odnosio prema Sudu. Sa svjedocima je postupao primjereno, a često i pažljivo. Njegovo ponašanje tokom suđenja bilo je primjereno i u skladu sa očekivanjima vijeća, te se stoga ne smatra ni otežavajućim ni olakšavajućim faktorom.

c. Motiv

Motiv u ovom slučaju nije povezan sa umišljajem. Kao što je gore obrazloženo, obojica optuženih su sa umišljajem vršili progon zatočenika nesrpske nacionalnosti, na način na koji je to krivično djelo opisano zakonom i utvrđeno u obrazloženju presude. Međutim, dokazima je utvrđeno da Rašević nije lično uživao u zločinima protiv zatočenika, već je zapravo pokušavao da olakša neke od patnji do kojih su ti zločini doveli. Rašević je kao 'jedan od svojih razloga' za ostanak u KP Domu naveo da neko drugi na poziciji komandira straže možda ne bi uopšte pokušavao da pomogne zatočenicima. Vijeće prihvata da je to možda bio 'jedan' od njegovih razloga, ali nema jasnih naznaka koje druge motivacije su ga navele da ustraje u svom učešću u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu. Odsustvo želje da lično nanese štetu žrtvama nije dovoljno da se zaključi da je postojao pozitivni motiv za počinjenje djela. Motiv nije ni otežavajući ni olakšavajući faktor.

d. Karakter optuženog

Vijeće nema nikakvih drugih dokaza u vezi sa karakterom optuženog osim onih na koje ukazuju njegovi postupci u počinjenju krivičnog djela i onih koje je moglo vidjeti na osnovu njegovog ponašanja u sudnici, a o kojima je bilo govora u gornjem tekstu.

e. Zakonom predviđeno ublažavanje kazne: prevencija i rehabilitacija

Član 49. Krivičnog zakona BiH navodi dvije okolnosti koje sudu dozvoljavaju da odmjeri kaznu ispod granice propisane zakonom i izrekne blažu vrstu kazne. Radi se o sljedeće dvije okolnosti: a) kad zakon propisuje mogućnost ublažavanja kazne i b) kada „sud utvrdi da postoje osobito olakšavajuće okolnosti koje ukazuju da se i sa ublaženom kaznom može postići svrha kažnjavanja.“ Granica koju propisuje zakon za saizvršenje u zločinima protiv čovječnosti je zatvorska kazna u trajanju od najmanje 10 godina ili kazna dugotrajnog zatvora (član 172. stav 1. KZ BiH).

Utvrđeno je izvan sumnje da je Rašević saizvršilac u krivičnom djelu progona time što je učestvovao u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu; da je to radio sa direktnim umišljajem da će djelo biti počinjeno; da se njegovo učešće sastoji i od učešća u actus reus nekih predmetnih krivičnih djela i od počinjenja drugih radnji što je u odlučujućoj mjeri doprinijelo uspjehu sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata. Učešće u zločinu ove težine u kojem je pojedinac odigrao tako značajnu ulogu ne može proći nekažnjeno. Ipak, ukoliko se pogledaju svi pojedinačni elementi, kako to zahtjeva zakon i kao što je gore obrazloženo, jasno je da olakšavajući faktori nadilaze otežavajuće: posebno oni u vezi sa načinom počinjenja djela i Raševićevi postupci neposredno pred počinjenje djela. Ti faktori predstavljaju osobito olakšavajuće okolnosti koje vijeće mora uzeti u obzir. Iz ovih olakšavajućih okolnosti proizilazi da su neke od svrha kažnjavanja, a posebno prevencija i rehabilitacija, već značajno ostvarene.

Rehabilitacija podrazumijeva edukaciju počinioca da shvati patnju do koje su njegova djela dovela, da u njemu razviju empatiju sa žrtvama njegovih zločina i kajanje zbog svojih postupaka. Rašević je razumio i suosjećao sa patnjama žrtava zločina dok je izvršavao djelo, te je pokušavao da umanji patnje. Izrazio je i žaljenje zbog patnji prouzrokovanih zločinom. Na suđenju je stalno svjedocima izražavao „žaljenje iz dubine duše" zbog onog kroz šta su prošli. Vijeće smatra da je njegovo žaljenje iskreno, a ne iznenada isprovocirano činjenicom da se protiv njega vodi postupak. Svjedok FWS 02, zatočenik iz KP Doma, u svom je iskazu naveo da ga je Rašević došao ispratiti kad je krenuo na razmjenu i da je tražio da mu oprosti. Mnogi od svjedoka optužbe smatraju Raševićevo kajanje iskrenim, te su izražavali svoje zaprepaštenje da će on i dalje biti u zatvoru. Nekoliko svjedoka optužbe pristalo je da svjedoče i kao svjedoci odbrane u korist Raševića.

Mnogi svjedoci, prilikom opisivanja pomoći i psihološke podrške koju je Rašević pružao zatočenicima, podržavaju stanovište da je kajanje Raševića iskreno, a potrebe za rehabilitacijom minimalne. Tako je, na primjer, svjedok FWS 139, izjavio pred vijećem da nije bilo Raševića on ne bi bio živ, te ne bi ni imao priliku da svjedoči pred Sudom. Svjedok FWS 210, koji živi jako daleko od BiH, naveo je da je nakon rata Raševića zvao tri puta kako bi mu izrazio svoju zahvalnost i da se raspita kako je. Svjedok 5T svoj iskaz je završio riječima: „Želio bih vam se zahvaliti. Ako Bog da, vidjećemo se kad budeš na slobodi." Nekoliko je svjedoka optužbe na kraju davanja iskaza tražilo dozvolu od vijeća da se rukuje sa Raševićem ili da ga zagrle. Ovakve riječi i postupci svjedoka bili su iskreni, a njihovo viđenje bilo je od dragocjeno vijeću prilikom zaključivanja da postoje osobito olakšavajuće okolnosti iz kojih proizilazi da se svrha kažnjavanja može postići kaznom manjom od deset godina kako propisuje član 172. stav 1. Krivičnog zakona BiH.

4. Kazna: optuženi Rašević

Vijeće zaključuje da je izrečene kazna zatvora u trajanju od 8 godina i 6 mjeseci primjerena kazna.

Optuženi Rašević je u pritvoru MKSJ od 15.08.2003. godine, a optuženi Todović od 15.01.2005. godine, koji pritvor se nastavio prebacivanjem predmeta na Sud BiH, gdje im je također određen pritvor. Stoga, optuženima se u skladu sa članom 56. KZ BiH i čl. 2. stav 4. Zakona o ustupanju predmeta u izrečenu kaznu zatvora uračunava i ukupno vrijeme koje su proveli u pritvoru prema odluci MKSJ i rješenja ovog Suda počevši od gore navedenih datuma, pa do upućivanja na izdržavanje kazne.

Kada su u pitanju troškovi postupka, Vijeće je odlučilo optužene osloboditi dužnosti nadoknade troškova. Pri tome je Vijeće imalo na umu da su obojica u pritvoru već određeni vremenski period bez većih primanja, da su lošeg imovnog stanja i da nemaju stalnih prihoda, pa bi plaćanje sudskih troškova u tom slučaju dovelo u pitanje izdržavanje porodice optuženih, zbog čega je Vijeće odlučilo u smislu člana 188. stav 4 ZKP BiH.

Shodno svemu navedenom, Vijeće je donijelo presudu kao u izreci.

PREDSJEDNIK VIJEĆA
SUDIJA
Hilmo Vučinić

ZAPISNIČAR:
Dženana Deljkić Blagojević
Pravni savjetnik

POUKA O PRAVNOM LIJEKU:
Protiv ove presude može se podnijeti žalba Apelacionom vijeću Suda BiH u roku od 15 (petnaest) dana od dana prijema pismenog otpravka presude.